

dimitrie cantemir

945

dimitrie cantemir

istoria ieroglifică

dimitrie cantemir

Vol. I-II Lei 16

editura minerva

«Opera literară viabilă a lui Cantemir este *Istoria ieroglifică* adevărat *Roman de Renard* românesc însă cu scopuri polemice. Metoda de a travesti observația asupra oamenilor în figurația zoologică e de o tradiție străveche și durabilă și lăsând la o parte genul fabulistic, ilustrat de Firenzuola, de Lafontaine, în 1802 abatele Casti relua, aproape cantemirian, tema, în *Gli animali parlanti*. Fraza scriitorului s-a limpezit acum și dacă mai păstrează sintaxa amploasă latină, cadența de imperfecte în care intenția rimei persiflatoare e adesea vădită, invenția verbală extraordinară, portretistica grotescă dau istoriei o savoare rară»

G. CĂLINESCU

Ilustrația copertei: *Ion Verdeș*

dimitrie cantemir

Istoria Ieroglifică

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ, NOTE ȘI GLOSAR DE
ION VERDEȘ ȘI P. P. PANAITESCU
PREFATĂ ȘI TABEL CRONOLOGIC DE
ALEXANDRU DUȚU

EDIȚIA A II-A „B.P.T.”

BIBLIOTECA PENTRU TOTI ● 1983
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Ediția de față reproduce textul, notele și glosarul revizuite integral de
Ion Verdeș, publicate în Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglică*, „B.P.T.”,
1978, nr. 945—946.

PREFATĂ

Publicarea ciudatei „istorii“ a savantului și subtilului principe într-o colecție de cea mai largă difuzare ar fi fost de neconceput în prima parte a secolului nostru. Până de curînd, erudiții interpreți ai acestei opere au considerat-o drept o carieră de fapte sau un morman în care puteau fi descoperiți și cîteva trandafiri. În *Istoria literaturii românești*, Nicolae Iorga desființa, din fuga condeiului, „o conștiincioasă tesă de licență“ care se concentrase eronat asupra substratului istoric al narațiunii și trecuse pe lângă valoarea artistică a operei; după ce proclama că „nu de cheie trebuie să se ocupe o cercetare asupra *Istoriei ieroglifice*, ci de adevărul, spiritul și frumusețea cărții“, Nicolae Iorga refăcea, cu recunoscuta-i competență, biografia eroilor din „cheie“ și nu mai avea răgazul să vorbească și despre adevărul sau frumusețea cărții, care, se subînțelegea, că nu-l interesaseră¹. Surprinzător, cu adevărat, este ferparul redactat de Sextil Pușcariu: „precum în *Divanul lumii* înția operă filosofică în limba română, ne pare rău că Dimitrie Cantemir a pornit pe drumuri greșite, tot astfel regretăm că *Istoria ieroglifică*, înția scriere care cuprinde memorii, cu descrierea amplă a întregii societăți contemporane, prin felul ciudat cum a fost concepută, n-a putut rămînea în literatura noastră“. Istoricul se oprea, doar, la cîteva sentințe memorabile și la cîteva pagini „frumoase“; restul părea ilizibil². La atît se reducea valoarea unei opere contemplată dintr-un unghi defavorabil sau cu repere nepotrivite: de a furniza date care nu se

¹ N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ediția a doua, București, Pavel Suru, 1928, vol. II, p. 369.

² Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române*, Cluj. 1929, p. 170.

aflau în cronică sau documente, de a oferi pagini de literatură populară scrise de un om cu carte.

Nu a fost necesară numai o lectură mai stăruitoare a textului cantemirian, care, la primul contact, intrigă; a fost nevoie de o schimbare decisă a punctului de vedere, pentru ca această carte să-și recapete strălucirea. Această schimbare se datorește interpretării recente care a știut, în primul rând, să reaseze opera în mediul intelectual în care a apărut și, apoi, să o analizeze pe firul unei evoluții istorice, mai mult sau mai puțin încadrată în literatura universală. A devenit evident că, în acel mediu, cartea lui Cantemir nu își propusese să rememoreze, spre beneficiul posterității, lupta meschină pentru un dram de putere purtată de minți obtuze, așa cum nu valorificase „tezaurul țărănesc” de lirism și înțelepciune în întretărirea sufocantă a unor dialoguri încărcate de sofistică; autorul reconsiderase o tradiție de gândire și sensibilitate, preschimbând chipuri de contemporani, și schițase o comedie umană care nu putea fi „judecată” prin raportare la comedia lui Balzac. Nu evenimentul, ci duelul mintal, nu narațiunea seacă, ci construcția complicată s-au dovedit a fi *cheile* cele mai potrivite pentru deschiderea acestui sipet.

După ce George Călinescu a pus pregnant în lumină faptul că *Istoria ieroglică* este singura „operă literară viabilă” a lui Cantemir și a surprins „procesul bufon de discriminare între spețe” din primele pagini, dar a continuat să insiste asupra meritului autorului care tratase inteligent „metafora țărănească”¹, a urmat prima ediție științifică a textului, precedat de o introducere substanțială datorată lui P.P. Panaitescu și I. Verdeș, care au insistat, în continuare, asupra elementelor biografice din ceea ce li se părea a fi o „istorie secretă”, dar au pătruns, pentru prima oară, în tezaurul de idei, trecut cu vederea de predecesori. Pasul decisiv l-a făcut Manuela Tănăsescu care a trecut dincolo de comentariile care preschimbaseră opera „într-un fel de struțocămilă literară” și a abordat direct personajele și tehnica scriitorului; autorul *Divanului* și al *Hronicului* s-a înfățișat sub chipul pînă atunci neștiut al plămuitorului mereu prezent în scenă, ca unul care

¹ G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, București, 1941, pp. 44—47.

„face parte din familia acelor scriitori pentru care literatura este mai ales înscenare și reprezentatie, pentru care ea este marele „joc”.“ Manuela Tănăsescu a avut curajul să nu mai disece biografia vulpii sau a Ciacalului, ci să investigheze arhitectura cărții, restituindu-ne-o în toată prospețimea ei¹. Unele intuiții ale sale au fost consolidate de Doina Curticăpeanu², pentru ca Nicolae Stoicescu să sintetizeze progresele istoriografice într-un studiu substanțial, cu observații noi, ca acelea privitoare la prezența masivă a maximelor și proverbelor³. După toate aceste studii, la care s-au adăugat alte contribuții pătrunzătoare, sub formă de cărți și articole⁴, textul cantemirian pornește cu alt chip la drum și spre o audiență mult mai largă, decât aceea pe care i-o prevăzuseră specialiștii care au ostenit, nu în zadar, ci poate doar cu prea multă strădanie, întru descifrarea cîte unui arabesc încrustat cu pricepere de cărturar în opera sa, prea adeseori pierdută din vedere ca ansamblu.

Cu siguranță, lectura *Istoriei ieroglifice* nu este ușoară: mai întii, datorită faptului că narațiunea nu este directă, iar progresul ei nu aduce o continuă descifrare, ci se închide în simboluri și încifrează întâmplările, fiind „ieroglifică”; în al doilea rînd, autorul a preschimbât însuși mijlocul comunicării, pentru ca să silească pe cititor, de la bun început, să recunoască noul continent pe care pășește; în al treilea rînd, pentru că istoria nu se preocupă de evenimente, ci de argumente, nu de înfruntarea unor forțe fizice, cît mai ales de dansul eugetelor. Autorul îl avertizează, de la început, pe cititor că a pătruns într-o lume a tainelor și a tensiunilor celor mai grave, acelea din mințile oamenilor și că a trebuit, de aceea, să introducă termeni noi în limbă. Primul lucru pe care-l va face cititorul va fi încercarea de a ști ce se ascunde sub ieroglifice; ca și în cazul operei lui Dante, se va strădui să descopere ce

¹ Manuela Tănăsescu, *Despre Istoria ieroglifică*, București, Cartea Românească, 1970.

² Doina Curticăpeanu, *Orizonturile vieții în literatura veche românească*, București, Editura Minerva, 1975.

³ Nicolae Stoicescu, *Studiu introductiv în Opere complete*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973, vol. IV.

⁴ În special articolele lui Mircea Anghelescu, Am. Bhose, Dragoș, Moldovan, Mihai Moraru, Paul Miron, Stela Toma din *Dacoromania München*, 2, 1974.

se află, „sub vâlul versurilor stranii“. Ca și în *Divina Comedie* se va interesa de personajul schițat doar, pentru a-i cunoaște numele. Dar nu se va opri aici; va căuta sensul eălătoriei autorului prin necunoscutul continent și semnificația relatării. Va nota, deci, că această carte, „în douăsprezece părți împărțită“ și cu maxime sau proverbe împodobită, prezintă conflictul dintre două monarhii, așa cum s-a desfășurat el în decurs de șaptesprezece ani, capătul final corespunzînd cu vîrsta de 31 de ani a autorului, adică anul 1705. Titlul complicat localizează narațiunea: este vorba de lupta dintre animalele care închipuiesc pe boierii moldoveni și păsările care închipuiesc pe boierii munteni, luptă influențată de intervenția peștilor, împărăția tăcută a otomanilor. Dante nu a pornit prin Infern pentru a face turism; nevoia, nu plăcerea l-a împins la drum. Cantemir nu a asistat la luptă întimplător; a fost personajul principal. Ca și ilustrul florentin, cărturarul român amplifică istoria: toate evenimentele pornesc de la el sau se îndreaptă spre el și, de aceea, personajele se reflectă în conștiința lui. Adversarul principal este Corbul, principele Constantin Brâncoveanu, care nu apare ca un stăpînitor dornic să-și asigure un aliat sau vasal în Moldova, pentru a consolida, astfel, însăși poziția principatelor în fața Porții Otomane; nu, Corbul nu are decît un singur scop — să-l distrugă pe personajul principal care este autorul. O minie cumplită, dezlănțuită mai înainte să fi fost puse temeliiile Babilonului, împinge pe păsări împotriva mamiferelor, iar în răstimpul îmbrățișat de autor atinge apogeul pentru motivul că în centru s-a aflat el însuși. În orice viziune artistică lumea începe și se sfîrșește, fără a lăsa urmă de îndoială în mintea privitorului, ascultătorului, cititorului. Dar predomină, oare, elementul poetic? Nu este necesar să știm cine este vidra, mița salbăteacă sau lupul?

Cantemir nu numai că nu oprește pe cititor să se angajeze în această direcție, dar îl și stimulează. În „scara“ adăugată la sfîrșitul cărții, el explică, cifrat, cine este vidra — Constantin vodă Duca, lupul — Bogdan hatmanul și toate celelalte personaje. Fără îndoială, autorul a scris un pamflet și dorește ca cei care au asistat la înfruntare, dar și posteritatea, să poată identifica persoanele reale, acelea care s-au mișcat pe scena istoriei. Nu a fost, însă, o înfruntare obișnuită, ci o coliziune care a angajat principii, argumente, idei acceptate și gînduri

înnoitoare: orice act, chiar cel violent, a fost înzestrat cu un preambal teoretic. Din momentul în care a făcut apel la ieroglifă, autorul a știut că poate da un caracter de generalitate expunerii sale: de la uliv — Ștefan Cantacuzino, la pasăre vînătoare — boierimea mai de jos a muntenilor, și de la lup sau șacal la ogari sau cîini, care desemnează grupuri întregi, nu este decît un pas. Această generalizare, Cantemir o pune în slujba unui scop, indicat de el însuși cu claritate, în prefață: „A triia și cea mai cu deadins pricină ieste că nu atît cursul istorii în minte mi-au fost, pre cît spre deprinderea ritoricească nevoindu-mă, la simcea groasă ca aceasta, prea aspră piatră, multă și îndelungată ascuțitură să fie trebuit am socotit“.

Interpretările cele mai rodnice, din punct de vedere literar și cultural, s-au întemeiat pe această „pricină“ scoasă în vedere de Cantemir care accentuează că a urmărit-o „mai cu de-adins“: este clar că autorul a „șlefuit“ narațiunea pentru a-i conferi însușiri retorice. Dar dacă, „șlefuirea“ nu a fost operată numai la nivelul stilului, ci a mers mai adînc, pînă la nivelul gândirii, atunci retorica nu poate fi redusă la stilistică, cum a acceptat majoritatea interpreților, ci trebuie între-văzută în toată amploarea ei, cuprinzînd atît exprimarea, cît și gîndirea frumoasă. Or, ceea ce arată, în continuare, Cantemir a fi fost operația de șlefuire este, pe deplin, revelator: pentru a produce o operă de autentică retorică, scriitorul a semănat „sentenții, putea-le-am dzice, cuvinte alese“ în toată cartea și le-a înscris între paranteze. Dacă cititorul dorește să urmărească numai argumentele și evenimentele nu are decît să sară peste paranteze; dacă va dori mai mult, o operă în care fraza frumoasă să se îmbine cu gîndirea frumoasă, nu va renunța la paranteze. Cititorul e liber să aleagă, spune Cantemir, cu fină ironie; nu are decît să ridice ochii de pe pagină pentru scurt timp și atunci „cursul istorii necurmat și stilul voroavei nefărîmat“ va afla. Dar, poate, nu se va lăsa captat numai de date, întîmplări și silogisme, ci va dori să cunoască concluziile autorizate ale unor experiențe îndelungate, maximele dobîndite „prin ostenința a cităva vreme“, și atunci va citi totul, deși cu oarecare greutate.

Lectura este dificilă, ne asigură Cantemir, deoarece, în cea mai mare parte, istoria înfățișează confruntări de argumente, iar discursurile sînt atît de măiestrite încît numai prezența marcată a principiilor

poate permite discriminarea. Cu aproape un secol mai devreme, Shakespeare îl făcuse pe Hamlet să afirme că nimic nu-i bun sau rău, ci doar cugetul distinge; vorbind despre Mercutio, Romeo îl scuza ca pe un om mai dornic să vorbească, decât să făptuiască. Întreaga literatură europeană dintre epoca Renașterii și epoca Luminilor este preocupată, într-un fel sau altul, de locul cuvintului în viață: cuvântul frumos rostit sau scris, calchiat pe gând sau numai simulându-l, întemeiat pe faptă sau blocînd-o. Moraliștii spanioli, ca Gracian, șirul moraliștilor francezi, ca și dramaturgia secolului al XVII-lea, mai ales Corneille, ori înțeleștarea dramatică din Anglia revoluției, cînd lupta pamfletelor și a tracturilor a însoțit violența bătăliilor, scriitorii care continuă, peste tot, tradiția umanistă, depun laolaltă mărturie despre rolul conferit cuvintului și discursului în viața cotidiană, în dezbaterea angajată în jurul mijloacelor capabile să asigure îmbinarea gândului cu cuvîntul și cu fapta. Lumea lui Cantemir nu este deosebită: saturată de umanism, se înfilnește la un banchet pentru a discuta. Dar discuția nu este gratuită, de vreme ce în funcție de cuvintele schimbate la ospaț depind posturile, averile și adeseori chiar viața: fiecare va argumenta cît mai convingător propria sa cauză și, în asemenea condiții, ceea ce va prima va fi disimularea. Or ce mai permite cugetului cititorului să distingă ce e bun și ce e rău? Tocmai acest registru al sentințelor, șlefuit cu osteneală, dar în lipsa căruia fiecare deține dreptatea sa, nimeni nu mai poate pretinde că pledează o cauză mai bună decît a altuia, iar orientarea în viață devine imposibilă. În lipsa principiilor, cuvintele se preschimbă în vorbe, iar viața într-o poveste spusă de un idiot, fără sens, cum proclamă Macbeth după ce a călcat în picioare normele de existență elementare.

Așadar, după ce urează cititorului sănătate, autorul îl invită să asculte „scara” care-i dezleagă ieroglifile și „scara” care-i ușurează înțelegerea limbajului, voit complicat de scriitorul care știa că, de obicei, istoria este scrisă mai simplu și mai pe înțeles, așa cum făcuse Miron Costin; apoi îl invită să ia aminte la jocul ciudat al sentințelor care uneori sprijină, alteori infirmă discursurile jivinelor sau păsărilor. Registrul de sentințe nu face funcție de cor: el se insinuează în text permițînd cititorului să observe în ce mod o persoană se transformă

în personaj, adevărul în pretext și care este raportul dintre cuvânt și cultură.

În prima privință, cititorul va trebui să treacă dincolo de text și să afle mai multe despre personaje. Este și aici abilitatea scriitorului care știe să țină concentrată atenția cititorului, pentru ca să-i sporească apetitul cunoașterii prin formule dense, imagini parțial dezvăluite, denumiri care incită. În partea a unsprezecea, o mare tulburare provoacă adversarilor Inorogului apariția unui mare vrăjitor care răsărit „ca ciuperca din gunoi”. Evident că ciupercile, de regulă, cresc foarte bine în gunoi, dar autorul face această comparație și nu alta deoarece personajul în cauză ajunsese la demnitatea de vizir, întrucât acceptase, cu singură să prezinta drept soție a lui pe favorita sultanului Ahmed. Nu numai biografia concisă a lui Baltaji Mehmet Pașa, dar și alte biografii inserate în *Istoria Imperiului Otoman* facilitează înțelegerea textului cantemirian; de fapt, cele două opere pot fi citite cu profit împreună. „Jigania-mare” care a luat funcția de vizir și a permis principelui român să părăsească ascunzătoarea lui de la ambasada franceză are drept pandant în cealaltă operă un portret realizat în tușe de un comic excelent: este vorba de Calaili Ahmed Pașa care, pentru a impresiona pe sultan, s-a îmbrăcat în cele mai tipătoare culori, „ca un bufon”, și îmbina acest gust vestimentar cu cea mai „deplină prostie”¹.

Talentul de pamfletar al scriitorului îl îndeamnă să exacerbeze o trăsătură autentică, atunci când redactează o expunere istorică: această trăsătură se transformă în mască în opera de față. În fond, însă, este vorba de o atenție prioritară acordată caracterelor, și pe care o regăsim la alți scriitori români, atât datorită tendinței comune de a dezvolta sau confirma trăsăturile tipice întâlnite în *Fiziolog* sau *Floarea darurilor*, cât și preocupării de a atinge, prin abstractizare, generalul, așa cum se va mai petrece încă cu scriitori din secolul al XIX-lea, ca Nicolae Fili-

¹ Aceste portrete, ca și fragmentele referitoare la arhitectură, pictură etc. au fost regrupate în extrasele din versiunea engleză a *Istoriei Imperiului Otoman* pe care le-am editat împreună cu Paul Cernovodeanu în volumul *Dimitrie Cantemir — Historian of South East European and Oriental Civilizations*, București, AJESE, 1973. Despre valoarea observațiilor lui Cantemir, o reconsiderare în recenzie la acest volum a lui Robert Mantran din *Annales*, 30, 1975, 4, pp. 919—921.

mon. Nici un personaj din *Istoria ieroglifică* nu redă chipul fidel al persoanei autentice care a inspirat pe autor; dar interesul pentru biografia persoanelor își află justificarea nu atât, am crede, în satisfacția oferită cititorului care „descoperă” prototipul portretului, cât în cunoașterea artei prozatorului care a identificat în apucătura sau aplecarea unui contemporan o înclinație canină sau de pasăre de pradă. Vișoarea lui Cantemir în amplificarea artistică a realității este remarcabilă, iar personajele sale se dovedesc a fi „precursori direcți ai lui Dinu Păturică, Mitică și Pirgu”¹. Vulpea, care evocă pe Enache Ilie Țifescu, și Hameleonul, inspirat de Scarlat Ruset, ambii dregători fără scrupule și la nevoie delatori neînfrinați de gândul că ar putea provoca moartea unor oameni mult superiori lor, ca Velicico și Miron Costin, sînt creionați în trăsături groase și se întipăresc în memoria cititorului care își dă seama că repulsia autorului față de asemenea moduri de comportare l-a făcut să cumuleze sub trăsăturile acestor măști toată micimea ipocriziei și a lașității.

Raportul adevăr-pretext este reliefat de tehnica scriitorului. Nu dorința de „a-și arăta învățătura, prin abundența, felurimea și raritatea maximelor” și nici dorința de a da o replică *Istoriei etiopice* a lui Heliodor², l-au determinat pe Cantemir să împletească evenimentele, destul de puține, cu discursurile și sentințele. Faptul că aluzia la Heliodor nu este o indicație de sursă, ci o simplă evocare a unui procedeu artistic similar, a fost clar lămurit de P.P. Panaitescu, așa cum limpede este faptul că scriitorul nu a vrut să elaboreze un alt gen de *Floarea Darurilor* în care argumentarea să fie amestecată cu maximele și bestiarul. Originalitatea lui Cantemir este de a fi introdus acele paranteze care acoperă mugurii înțelepciunii: cine nu se grăbește și adastă în dreptul lor va vedea cum graiurile înțelepciunii arată pe cei care spun adevărul și pe cei care spun minciuni. Într-o lume saturată de logică și elocință cum era lumea instruită din principatele române sau din Istanbul, era bine cunoscut modul în care trebuia construit un discurs: deplasarea unei maxime putea indica un grad de disimulare, iar confruntarea permanentă a argumentelor cu principiile putea vădi

¹ Manuela Tănăsescu, *op. cit.*, p. 65.

² N. Iorga, *op. cit.* p. 398.

variatele trepte ale disimulării¹. Copie inversată a adevărului, minciuna nu se prezintă ca o adversară a adevărului, ci ca o variantă mai bună a lui; într-un atare context, cuvântul bun nu poate fi separat de cel găunos decât încercându-i capacitatea de a stimula gândul și a inspira fapta care desăvârșesc personalitatea și colectivitatea. Dar dacă personajele se înfățișau cu măști, ca la carnaval, cine mai putea distinge prietenii de dușmani? Cel care putea observa dacă între argument și principiu mai era vreo legătură; dacă nu cumva dansul cuvintelor era amețitor numai pentru că, rupindu-se de principii, argumentele proclamau răutatea și prostia. Disimularea cunoaște numeroase trepte. În momentul în care Dulăul cel Bătrîn, capuchehaia Țării Românești la Poartă, cere Rîsului și Hamelonului să nu mai uneltească împotriva Inorogului deoarece raportul de forțe s-a schimbat și a venit momentul împăcării și al liniștii, „Rîsul hohotia, iară Hamelonul fîșia”: după ce a fost așternut peste chipul adevărului straturi de „minciunoase vopsele”, cum va mai ieși la lumină figura adevăratei? Declarația aceasta, din Partea a noua, marchează un punct *terminus*: cei care au teoretizat poftele toată viața nu mai pot crede în principii; pretextele îngroapă adevărul.

Pentru ca cititorul să nu se rătăcească în această vegetație tropicală în care mișună animalele de pradă, autorul îi pune la dispoziție firul principiilor care serpuiește prin tot textul alcătuiind o „*philosophia perennis*”. Îi mai dă reper, din care cel mai viguros ni se pare a fi acela presărat în textul naratorului, din partea a doua, deci independent de personaje: „căci tăcerea capul filosofiei iese și încă toată cinstea înțelepciunii mai mult într-însa să prijenește, de vreme ce aplos a grăi de la maice și de la mance ne deprindem frumos și mult a vorovi, toate școalele, mai prin toate locurile (nu cu puțină pagubă a tot muritorii!), pre canoane ne învață. Iară înțelepțește a tăcea și vremea vorăvii puține și grele prea la puțini videm și învățătura tăcerii undeva macară în lume a să profesui nu audzim... Că cine tace mult, mult gîndește, și cine mult gîndește mai de multe ori ce-i mai cuvios nemește.” Pasajul indică o detașare a lui Cantemir de scolastica cultivată

¹ Mircea Angheliescu, *La rhétorique de la persuasion dans l'Histoire Hiéroglyphique, Dacoromania*, vol. cit., pp. 190—191.

În academiile princiare și patriarhală¹, precum și de elocința marilor retori; el subliniază, în primul rând, dependența vorbirii de cugetare și ancora puternică pe care o oferă cuvântului făptuirea. Fără meditație, discursul se transformă în verbiaj, într-un carnaval, așa cum fără făptuire este, fără îndoială, un decor pentru acte mișcave. Maestru în mînuirea vorbelor care au comunică nimic, autorul transmite cititorului o sațietate care respinge toate înfloriturile stilistice sau o veselă compătimire a prostiei, ieșită la suprafață prin „bogația cantitativă” a lipsei de minte², ca în dialogul în care Struțocămila au-și poate rosti, din necunoștință, numele, discuție care pare o uvertură la *Căldură mare* de Caragiale.

Obtuzitate, mișcăvie, logoree; laolaltă imprimă cărții atmosfera de spațiu închis pentru totdeauna. Ca în *Huis clos* de Sartre în care eroii se înfruntă, se aruncă dușmănoși unul asupra altuia, dar nu pot să se omoare pentru că sînt în infern. Ce mai pot face? Să reînceapă. Dar ieroglifa lui Cantemir are un sfîrșit și încă unul fericit: inorogul iese biruitor. Ce l-a ajutat să înfrîngă pe dușmani? Puterea pe care i-au transmis-o forțe concentrate în centrul lumii? Există, într-adevăr, un centru al lumii spre care personajele se îndreaptă, așa cum au pîrces eroii în poemele homerice, în *Eneida*, în *Divina Comedie* sau în *Don Quijote*, care a coborît, cel puțin, într-o peșteră. Personajele lui Cantemir pornesc și ele în marea căutare, dar nu a liniei de aur sau a tainelor vieții, ci pentru a ști „cum să facă”, cum să se descurce. Centrul lumii lor este cetatea Epithimiei, a tuturor poftelor, în templul căreia un idol, atent doar la clinchetul arginților, își trăiește stupid plăcerea stăpînirii. Pentru a ajunge la idol, este nevoie de o inițiere pe care marele pamfletar o face cunoscută cititorului prin declarațiile marilor dragomani Panaiot Nicussios și Alexandru Mavrocordat. Descrierea din partea a treia este, cu siguranță, o cheie prețioasă pentru înțelegerea capacității de fabulație a autorului. Detaliile arhitectonice care confirmă sensibilitatea lui Cantemir față de limbajul plastic, pe care o comunică și notele bogate despre monumente din *Istoria Imperiului Otoman*,

¹ Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, Editura Minerva, 1972 și articolul aceluiași, *Geniul lui Cantemir: receptivitate și detașare*, *Luceafărul*, 1973, 17, p. 1.

² Manuela Tănăsescu, *op. cit.*, p. 160.

capacitatea de a desfășura o frescă impresionantă, a interiorului tem-
plului în care străjuiește „boadza Phoenaxis” într-un scaun de foc
— și care amintește clar de împărăția acestei lumi din *Judecata de*
Apoi, contemplată, mai mult ca sigur, de Cantemir la Voroneț — for-
mează cadrul apăsător în care Mavrocordat declară că nu-l sperie nici
o osteneală, dacă va afla „cum să facă”, cum să se descurce; nu e sur-
prinzător că o asemenea dăruire în slujba inițierii e completată de decla-
rația noviceului: „de va lipsi osteneința și mai bine va fi”.

În această lume obtuză și rapace, a cărei emblemă ar putea fi
„stomahul”¹ și care transformă declarațiile de principii într-o rapsodie
de vorbe, Cantemir face să răsară sentințe cu seva nemuritoare a
dragostei de viață și a respectului față de om în mijlocul perorației
personajului hidos care întotdeauna a știut să profite de alții, ascun-
zându-și goana după poziții și avantaje prin discursuri măestre, Vulpea:
„că toată slava și lauda numelui cea mai de frunte iese, cînd cineva cu
ostenințele carile pentru moșia sa sudorile ș-au vărsat și pentru nea-
mul său toate primejdiile în samă n-au băgat”, ceea ce vulpea niciodată
n-a făcut!; ori în mijlocul raționamentelor nerostite cu voce tare ale
respingătorului Hamleleon și ale mîrșavului Rîs: „Că dintre muritori
mai cinsteșă și mai adevărată laudă a să agonisi nu poate decît carea
cu folosul a toată publica s-au cîștigat” (f. 276). Tot astfel, Ciacalul
care atacă, la îndemnul Vulpei, pe Corb, ajunge să proclame prioritatea
nobleței faptei în fața nobleței de singe: „Că cine-i mai cu multe red-
nicii, verî din fire, verî din osteneință, împodobit, acela mai mare cinste
trebuie să aibă și mai tare de la toți să se iubească să cade”.

Această discretă, dar tenace afirmare a virtuții umaniste, cu atât
mai convingătoare cu cît apare în discursurile personajelor mîrșave,
dezvăluie locul pe care îl ocupă în gîndirea lui Cantemir principiul
legat de acțiune. Este cu siguranță o eroare să regăsim în *Istoria ierogli-
fică* o formă de basm modernizat, în care un răzeș care n-a uitat prover-
bele din copilărie biruie brațele încolăcite ale silogismelor aruncate în
„teatru” de acaparatori venetici². Adevărul este că Dimitrie Cantemir
transpune într-o formă tradițională o dispută modernă în care cuge-

¹ Doina: Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 166.

² Este ceea ce sugerează Nicolae Iorga în cap. *Cantemir* din *op. cit.*

tarea dreaptă și adevărul răzbat prin hățiturile demonstrațiilor pretext și ale minciunii; lupta e dusă după toate regulile gândirii savante. Accentul pe care cărturarul îl pune asupra virtuții ne permite să întrevădem multiplele laturi ale umanismului civic românesc.

Nu lipsa evenimentelor sau puținătatea lor ne permit să decretăm că istoria aceasta se prezintă într-un veșmînt arhaic și cu „un plan stufoș”. În anii în care scrie Cantemir romanul de-abia își lua avîntul¹ și continua să pătrundă în împărăția cailor, cu Swift. A fost remarcată, pe drept cuvînt, apropierea operci acestui „Swift balcanic” de opera „inorogului britanic”, reliefindu-se și o serie de deosebiri². Mult mai tîrziu, Laurence Stern avea să realizeze cel mai „stufoș” plan cu putință în *Tristram Shandy*, unde discursurile și povestirile predomină, lăsînd pe eroul principal în umbră, el născîndu-se în volumul al IV-lea. *Istoria ieroglifică* este contemporană dezbaterii pe care, în prag de secol al Luminilor, o deschid scriitorii europeni pe tema adevărului, a cuvîntului, a acțiunii. Ca și Swift, Cantemir și-ar fi putut începe opera cu fraza: „Cercetînd cu luare-amînte scrierile istorice, n-am izbutit totuși să mă lămuresc pe deplin ca să aflu cine a fost primul care, potrivit minciuna unor trebuințe politice a reușit să facă din neadevăr o artă”³.

Adevărul și virtutea despre care vorbește Cantemir reapar în cărțile de înțelepciune tipărite în acești ani, *Floarea Darurilor* și *Pildele filosofesti*, precum și în literatura istorică. La fel de puternic se detașează din opera unui cărturar contemporan, care știe, la rîndul lui, să însoțească expunerea principiilor cu dezvăluirea, fără menajamente, a rădăcinilor sociale: Antim Ivireanul. Laolaltă, cei doi cărturari marchează începuturile spiritului critic în cultura română, mai ales întrucît au permis celor care i-au ascultat să se detașeze de imaginea-efigie încrustată în cronicile de curte și elocința aulică, pentru a cunoaște reversul medaliei. Ca și Antim, Cantemir a ridicat problema solidarităților capă-

¹ Vezi, de exemplu, Jan Watt, *The Rise of the Novel*, Penguin Books, 1968.

² Despre „un Swift balcanic” vorbește Manuela Tănăsescu, *op. cit.* p. 74. O comparație stimulantă în studiul lui Andrei Brezianu din *Secolul 20*, 1973, 11—12, p. 39 și urm.

³ Vezi *Despre arta minciunii politice* în *Eseul englez*, București, Editura Minerva, 1975, vol. I, p. 201.

bile să cimenteze societatea românească: au condamnat împreună duplicitatea, măcinarea de către facțiuni a autorității principelui, alunecarea inconștientă în roțile marelui mecanism imperial, care profita de conflictele facțiunilor pentru a-și întări dominația.

A zugrăvit chipul de neuitat „vested și gilbăcios” al zeiței care primea ofrandele în bani ale obtuzilor avizi de putere „cu ochii închiși și cu ureche plecată, ca cînd ce în poale i s-ar pune să nu vadă, iară ce materie ar fi carea s-ar pune auzind să înțeleagă”. Cît de amăgitoare era slujirea acestei zeițe o dovedește în continuare autorul, relatînd insuccesul și respingerea oarbă a pretendentului care făcuse totul pentru a dovedi Pleonaxiei fidelitate neclintită. Despre administrația catastrofală otomană au vorbit, în secolul al XVIII-lea, tot mai mulți cărturari otomani, care, ca Elhac Ahmed Ali Pașa, au propus reforme concrete. Cantemir constată decadența și o subliniază în titlul operei lui fundamentale despre creșterea și descreșterea Imperiului Otoman. Ca principe român, îl preocupă eliberarea desăvîrșită în brațele sufocante ale colosului. Mai înainte de Samuil Micu afirmă a fi irațională animozitatea dintre Țara Românească și Moldova, învrăjbite de conflictele dintre grupările boierești, și îndeamnă la întărirea autorității și la lupta organizată împotriva imperiului. Ca și ceilalți umaniști români, Cantemir a dorit să consolideze polusul din interior, chemînd virtuțile și acțiunile vrednice să cucerească autoritatea princiară, administrația, întreaga viață colectivă.

Opera nu s-a difuzat, dar atestă un stadiu al culturii române, așa cum nu s-a difuzat imediat nici cealaltă operă, ce descinde direct dintr-însa, dar cu mai multă încărcătură ideologică și sensibilă în problematica vieții colective și a culturii: *Țiganiada* lui Ion Budai-Deleanu, întreșută de dezbateri și povești, dinamizată de măștile multiple pe care și le așază pe chip cugetarea care nu mai e Struțocămilă, ci Idiotiseanul, nu mai e Brehnacea, ci Erudițian, nu mai e Lupul, ci Mitru Perea. De fapt, *Istoria ieroglifică*, rămasă inedită pînă în secolul al XIX-lea, ca și *Didahiile* lui Antim, rostite în public, marchează afirmarea spiritului critic ce a însoțit, în epoca umanismului, demersul construcțiilor teoretice: se vorbește despre binele politic, dar este constatată și o puternică tendință centrifugă; se vorbește despre patrie, dar mai sînt oameni care nu se gîndesc decît la posesiunea lor. Faptul că

operele critice nu s-au difuzat intens decât posterior, și acesta este și cazul *Tiganiadei*, și nu au apărut în relația lor dialectică cu operele literare, a dus la concluzia că, pînă la mijlocul secolului al XIX-lea, literatura română nu se dedublase. Toată literatura anterioară momentului pașoptist a fost considerată un bloc și a fost supusă unui proces de dedublare din partea unor oameni cu o altă mentalitate. Numai așa ne putem explica faptul că această fabulație luxuriantă a subtilului principe a putut fi considerată un gen de „istorie secretă“, iar jocul viu al principiilor, condus de un profund gînditor, o variantă de basm.

Recitită alături de opera lui Antim, unde cititorul nu va fi surprins să aștepte în amplul rului al chipurilor din trecut că după pustiirea Babilonului, locul a rămas populat doar de „bălauri și pasări ce să numesc struțocamili“¹, opera lui Cantemir se înfățișează ca un *alter ego* al epocii; pe acest fir va apare *Tiganiada* și, apoi, paginile lui Heliade, în același timp constructor de lumi ideale, și ale celorlalți scriitori făuritori de idealuri și, concomitent, distrugători de mituri.

Ca operă critică, *Istoria ieroglică* pune în lumină „o criză“; dar nu această criză o include în seria operelor baroce, cît efortul de a pătrunde în miezul realității prin analiza resorturilor ce pun în mișcare existența concretă. În secolul al XVII-lea cînd pictura începe dialogul cu realitatea sensibilă, literatura caută să surprindă omul în continuă transformare. Constatînd și reflectînd mișcarea continuă, opera barocă s-a subsumat persuasiunii, a făcut apel la sentiment și la inteligența afectivă, pentru a integra, cel mai adesea, oamenii într-o monarhie absolută, care știa că nu-i mai putea manevra oricum: modernizarea a fost frecvent pusă în slujba conservării structurilor moștenite și, de aceea, cu cît o societate a fost mai saturată de baroc, pe atît a fost mai puțin deschisă spre viitor². Barocă, fără îndoială, opera lui Cantemir nu este mai puțin dominată de structura clasică imprimată de „*philosophia perennis*“ și de aspirația spre o nouă lume, întruchipată de ino-

¹ Vezi *Opere*, editate de G. Strempel, București, Editura Minerva, 1972, p. 255.

² Vezi José-Antonio Maravall, *Objectifs socio-politiques de l'emploi de moyens visuels, Baroque*, 7, 1974, pp. 111—119; pentru prezența barocului la noi, vezi Adrian Marino, *Un baroc românesc? Cronica* 1969, nr. 39.

rog, personaj principal și mască a autorului¹. De aceea, barocul nu o domină și opera se înscrie atât în cultura secolului al XVII-lea, cât și în stilul ce se infiripă în prag de epocă a Luminilor.

Pamflet și carte de înțelepciune, povestire cu prefigurații de roman și reactualizare a scrierilor din genul Fiziologului, *Istoria ieroglifică* îl interesează pe cititorul de azi pentru bogăția ei uimitoare, chemându-l să-i deslege tainele, pecetluite de un ermetism surizător, să-i cuprindă frumusețile, mingiate de inteligența ce nu se lasă amăgită, și să-i cuprindă „universul uman“, asemănător celui din epepele homerice². Lectura nu e ușoară, așa cum autorul și-a avertizat cititorul contemporan cu el; a devenit mai grea pentru noi, mai ales datorită faptului că nu mai practicăm același gen de lectură ca cititorii din vremea Inorogului: în locul lecturii intensive, care nu părăsea o pagină pînă nu-i descoperea toate straturile înțelesurilor și felurimea frumuseților, noi practicăm lectura extensivă, care acumulează cunoștințele din cît mai multe cărți. În numele acestei practici s-a vorbit despre faptul că scrierea principelui s-ar preta la selecția soldată cu mutilarea în „cele mai frumoase pagini“. Ca și *Divina Comedie*, istoria lui Cantemir nu cuprinde pagini frumoase și pagini îngropate de timp; ea formează un tot. Și de aceea trebuie citită în clipele de răgaz, eventual în paralel cu cine știe ce povestire mai diluată.

Dacă ar fi fost tipărită în timpul vieții autorului, cu siguranță că mulți ar fi citit-o pentru a rîde pe seama lui Racoviță, a lui Țifescu, a Rușetștilor; dar, nu este mai puțin sigur, că mulți ar fi parcurs-o pe îndelete, reluînd poveștile și învățînd pe dinafară sentințele. Ar fi pornit spre depărtări, așa cum s-a dus, cu *Floarea Darurilor* în buzunar negustorul Petru din București care a „intrat de la Brăila în corabie și au mers cinci luni pe Marea Neagră și a venit pînă la un loc, de-acii s-a spart corabia și abia a scăpat cu sufletul și a intrat într-altă corabie și a venit pînă în Țarigrad. Și a mers la săraiul muntenesc și a șezut acolo. Și era Sterie căpitanul capichehaie la Poartă. Și eram eu Soare copil

¹ Cel puțin aceste două elemente structurale contrazic presupunerea că opera cantemiriană ar deschide perspectivele unei „vieți în ficțiune“ — cf. Doina Curticăpeanu, *op. cit.*, pp. 178—180.

² Vezi P.P. Panaitescu și I. Verdeș, *Introducere la ediția din 1965*, p. XCIII.

În casă la căpitanul și am cumpărat această carte drept bani gata taleri 2. Leat 7214 (1706), februarie 15¹. Prinsă între aceleași coperte cu *Incă-țăturile creștinești*, din 1700, textele au fost, cu siguranță citite de-a-lungul primejdioaselor peregrinări, conform recomandării din prefața acestei ultime tipărituri: „De nu vor putea să o citească toată într-o zi, iar mai puțin vor putea ca să o procitească în fiește-și care zi cite un cap, mai înainte până ce nu începe grijile... De nu vă vor fi lăsând lucrurile a ceti dimineața, puteți și către seară, mai înainte până nu mergeți spre pat“. Deoarece, în acest fel, se face „mai pre ușor pecetluirea istorii în ciara pomenirii“; iar ceea ce povestește Cantemir este fără putință de tăgadă că merită a fi ținut minte.

ALEXANDRU DUTU

¹ Vezi Lidia Baciu; *Povestea unei cărți*, *Revista bibliotecilor*, 1965, 2, pp. 97-100.

TABEL CRONOLOGIC

1673 Se naște, la 26 octombrie, Dimitrie Cantemir fiu al serdarului Constantin și al Anei, născută Bantăș, nepoată după mamă a Anastasiei, soția Ducăi-vodă. Este al treilea copil al serdarului: Ruxandra se va mărita cu Lupu Bogdan, mare vornic, iar Antioh va ajunge domn. O soră mezină, Safta va fi logodită cu Pătrașco Costin, dar se va mărita cu Mihai Racoviță. Dimitrie se naște în satul Silișteni, pe malul Elanului, în ținutul Fălciului și este botezat la Galați de noul domn al Moldovei, Dumitrașcu Cantacuzino.

Se tipărește, la Uniew, *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei.

1675 Miron Costin dă la prescris, în orașul Iași, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*.

Pornește spre China spătarul Nicolae Milescu care va relata cele văzute în *Călătoria de-a lungul Siberiei de la Tobolsk la Nercinsk și la hotarul Chinei și în Descrierea Chinei*.

Este promulgat în Anglia, *Habeas Corpus*, care garantează libertatea individuală. Se descoperă, aproape simultan de către Newton și Leibniz, calculul infinitezimal.

1678 Șerban Cantacuzino devine domn al Țării Românești. Apare alegoria lui John Bunyan, *The Pilgrim's Progress (Călătoria pelerinului)*, începută în închisoare.

1680 Este întemeiată Comedia franceză.

1682 William Penn primește permisiunea de a se stabili în Lumea Nouă; redactează o constituție pentru comunitatea care va fonda Pennsylvania.

1683 Trupele otomane, conduse de Kara Mustafa Pașa asediază Viena. La 12 septembrie, cu ajutorul armatei poloneze, de sub comanda regelui Ioan Sobieski, asediații zdrobesc armata otomană, la Kahlenberg. Începe reculul puterii otomane în Europa centrală.

1685 La 15 iunie, Constantin Cantemir este instalat domn al Moldovei, cu sprijinul lui Șerban Cantacuzino; guvernarea țării este în mîna unor familii boierești, mai ales a Rusetestilor (Cupărești), dușmani ai domnului muntean, fapt care strică relațiile dintre cei doi domni. Constantin Cantemir acordă o deosebită atenție educației fiului său mai mic, dîndu-i drept preceptor pe un distins cărturar grec, Ieremia Căcavela.

Miron Costin scrie capodopera sa *De neamul moldovenilor*, „Charta conștiinței latine“ a poporului român.

1688 Adolescentul se află în Istanbul, trimis de tatăl său ca ostatic, în locul lui Antioh care revine în Moldova. Studiază limba și muzica turcă, redactînd, ulterior, un tratat de notație muzicală considerat o operă de pionierat de către istoricii culturii turcești.

La 29 octombrie devine principe al Țării Românești Constantin Brâncoveanu, strălucit patron al scrisului și artelor, în timpul domniei căruia a înflorit un original stil cultural, denumit astăzi „stilul brâncovenesc“. Ostilitatea dintre domnii Moldovei și Țării Românești, alimentată de familiile boierești, se va înăspri, pe măsură ce Constantin Brâncoveanu va interveni tot mai direct în lupta pentru tron din Moldova, cu scopul de a instala un aliat sau un vasal.

La 10/20 noiembrie se încheie tipărirea textului integral al *Bibliei* în limba română.

1690 În februarie Constantin Cantemir încheie un tratat de alianță secret cu delegați ai imperiului habsburgic.

La 11 august, însă, trupele imperiale sînt înfrînte la Tohani-Zărnești de armatele otomane, trupele muntene și curuții lui Emeric Thököly; generalul Heissler este luat prizonier iar Thököly este proclamat principe al Transilvaniei de *Dieta de la Cristian*.

Are loc marea migrație a sîrbilor din regiunile dominate de otomani în cele stăpînite de austrieci, sub conducerea patriarhului Arsenie, după căderea Belgradului. În cadrul acestui grup vor încolți idei înnoitoare care vor contribui la modernizarea culturii iugoslave.

Este publicat tratatul lui John Locke, *Essay Concerning Human Understanding* (*Eseu despre cunoașterea umană*) care va influența puternic gîndirea din secolul Luminilor.

1691 Ioan Sobieski pătrunde în Moldova, dar este oprit la Cetatea Neamțului apărată de un mic grup de străjeri. Acuzați de înțelegere cu polonii, frații Velicico și Miron Costin sînt decapitați din porunca lui Constantin Cantemir. Dimitrie, reîntors de la Istanbul, asistă la execuție.

La 4 decembrie, principatul Transilvaniei este subordonat direct autorității imperiale habsburgice, prin diploma leopoldină, care confirmă privilegiile „națiilor” favorite și recunoaște religiile acceptate: românii ortodocși, populație majoritară, nu se bucură de drepturi politice.

1693 La 13 martie moare Constantin Cantemir, de pe urma căruia nu a rămas avere, „că ce era venitul minca alții” spune Neculce, referindu-se la Iordache Ruset și familia lui. Boierii aleg ca urmaș pe Dimitrie Cantemir, dar intervenția la Poartă a lui Constantin Brîncu-

veanu determină puterea otomană să investească cu titlul de principe pe Constantin Duca.
În aprilie, Dimitrie Cantemir este dus la Istanbul.

1695 Antioh Cantemir ocupă tronul Moldovei, în locul lui Constantin Duca mazilit. Dimitrie sprijină ascensiunea fratelui său, urmărind obținerea tronului Țării Românești: lupta de influență între el și Constantin Brâncoveanu este acerbă, mai ales după ce se căsătorește cu fiica lui Șerban Cantacuzino, Casandra.

1697 Asistă la dezastrul trupelor otomane de la Zenta, unde Eugeniu de Savoia cîștigă, la 10 septembrie, o victorie care-l va face pe tinărul cărturar român să fixeze această dată ca început al descreșterii puterii otomane.

1698 La 30 august apare, la Iași, *Divanul sau gîlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul*, în text paralel român și grec.

1699 Prin pacea de la Carlowitz, Poarta recunoaște trecerea Transilvaniei sub stăpînirea habsburgică. În februarie, prima diplomă leopoldină recunoaște clerului unit aceleași privilegii ca și clerului catolic, în intenția de a rupe pe transilvăneni de frații lor de peste munți.

Fénelon publică *Peripețiile lui Telemah*, opera care se va difuza intens și în cultura română.

1700 La 14 septembrie, Antioh Cantemir eate înlocuit cu Constantin Duca. Dimitrie Cantemir se instalează la Istanbul în casa construită după planurile lui, unde va rămîne pînă în 1710, împreună cu familia sa formată din două fete și patru băieți. În acest an scrie o lucrare teologică, în latină, *Imaginea științei sacre*.

Stolnicul Constantin Cantacuzino lucrează la savanta lui operă *Istoria Țării Românești* și publică la Veneția prima hartă a Munteniei.

Antim Ivireanul tipărește la Snagov *Floarea Darurilor*.
Este întemeiată Academia de Științe de la Berlin.

1701—1703 La Istanbul, redactează *Compendiolum universae logices institutiones*, Ioannis Baptistae von Helmont, *Phisices universalis doctrina*; frecventează cercurile diplomatice, legînd o strînsă prietenie cu ambasadorul Franței, Charles d'Argental Marquis de Ferriol, ambasadorul Rusiei, contele Tolstoi, ambasadorul Angliei Lord William Paget, alți oameni politici și cărturari din această mare capitală și port cosmopolit. În septembrie 1703 este instalat pe tronul Moldovei, Mihai Rașcoviță, după ce boierii munteni și moldoveni au decis, în adunarea de la Adrianopol (cu care eveniment se deschide *Istoria ieroglică*) să nu mai susțină pe Constantin Duca, mazilit în iunie, și să blocheze candidatura lui Antioh Cantemir.

Constantin Brâncoveanu înalță palatul de la Mogoșoaia, cel mai impunător din seria palatelor construite pe drumul de la București la Tîrgoviște. Trimite în misiune diplomatică în Rusia, pentru tratative, pe brașoveanul David Corbea.

Primele compoziții pentru orgă ale lui Johann Sebastian Bach. Un an mai târziu, în 1704, Jonathan Swift publică *The Battle of Books* (*Bătălia cărților*), scrisă mai de mult, și *A Tale of a Tub* (*Povestea unui butoi*).

1705 Încheie redactarea *Istoriei ieroglice*, lucrată, probabil, în cîteva luni sub impulsul victoriei de moment (instalarea lui Antioh pe tron la 12 februarie), cu ajutorul materialului adunat în decurs de aproape doi ani. După această dată strînge sistematic material și redactează părți din *Istoria Imperiului Otoman*.

1707 Începe să funcționeze Academia domnească de la Iași, întemeiată de Antioh Cantemir ca o instituție de învățămînt destinată să asigure înflorirea studiilor în Moldova, după exemplul Academiei de la București, fondată cu mai mult de un deceniu mai înainte.

1709 Petru cel Mare înfrînge, la Poltava, trupele regelui Suediei Carol al XII-lea.

1710 La 23 noiembrie Dimitrie Cantemir se urcă pe tron în locul lui Nicolae Mavrocordat, primul principe fanariot.

1711 La 2/13 aprilie este încheiat tratatul de alianță dintre Moldova și Rusia, la Luck; la 24 iunie, țarul Petru I sosțește la Iași, după ce principele Moldovei a chemat pe toți locuitorii să lupte pentru înlăturarea dominației otomane.

La Stănilești, forțele moldovene și rusești sînt încercuite și țarul este silit să semneze pacea. Dimitrie Cantemir se refugiază în Rusia cu întreaga familie, urmat fiind de un mare grup de slujitori credincioși, printre care Ioan Neculce.

1712 Abatele Charles-Irénée de Saint Pierre publică *Projet de paix perpétuelle* (*Proiect de pace veșnic*), larg dezbătut în epoca Luminilor.

1713 După o îndelungată ședere în regiunea Harkov, familia Cantemir se instalează la Moscova. La 11 mai, domnița Casandra, greșit tratată medical, moare în plină putere.

Sînt tipărite la București *Maximele orientalilor* culese de orientalistul francez Antoine Galland (care a tradus în franceză *Cartea celor o mie și una de nopți*), traduse în italiană de Anton Maria Del Chiaro, apoi în greacă de Ioan Avramois și în română de Antim Ivireanul, sub titlul *Pilde filosofești*.

Începe să apară, în Olanda, *Jurnalul literar de la Haga*.

1714 Dimitrie Cantemir este ales membru al Academiei din Berlin.

În martie, Constantin Brâncoveanu este mazilit, iar la 15 august este decapitat împreună cu cei patru fii, din ordinul sultanului Ahmed al III-lea, cel împotriva căruia pornise lupta Cantemir.

Savantul principe lucrează intens în acești ani, în care Petru I călătorește în Europa apuseană. Scrie *Monarchiarum physica examinatio* (1714), un eseu de filozofie a istoriei, argumentind inevitabila cădere a Imperiului Otoman, *Descriptio Moldaviae* (1716), elaborată la cererea Academiei din Berlin, *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae* (1716), lucrare masivă, rod al lecturilor și observațiilor din anii captivității constantinopolitane, *Vita Constantini Cantemirii*, biografie menită să demonstreze drepturile autorului scrierii, la tron, în 1717, an în care începe să redacteze *Historia Moldo-Vlachica*, care reluată și amplificată va deveni *Hronicul vechimii româno-moldo-slăvilor*, sinteza la care a lucrat până la moarte, demonstrind magistral originea romană, continuitatea și unitatea poporului român.

Încetează să apară periodicul lui Steele și Addison, *The Spectator*, care din 1711, a avut un rol major în formarea unei noi mentalități în Anglia și, apoi, pe continent. Fahrenheit pune la punct termometrul cu alcool și mercur. În 1717 este făcută prima îneculație în Anglia, în lupta contra primejdiosului flagel — variola.

Alexander Pope publică un volum de versuri în care se află și *Eloisa to Abelard*, tradusă, apoi, în mai multe limbi europene (o va reda în română Costache Conachi).

1718 Se căsătorește cu fiica principelui Trubetzkoy și este numit consilier de taină al țarului.

În iulie se încheie tratatul de la Passarowitz, care a pus capăt războiului austro-turc, de patru ani, în cursul căruia principele fanariot Nicolae Mavrocordat, fusese făcut prizonier, după ce contribuise la caterisirea lui Antim Ivireanul, mai apoi asasinat. Conform tratatului, Banatul și Oltenia au fost înglobate în Imperiul Habsburgic.

În 1719 apare primul volum din opera lui Daniel Defoe, *Robinson Crusoe*.

- 1720 Pornește cu grupul de consilieri ai lui Petru cel Mare în campania din Persia. Scribe un răspuns la catehismul cu tendințe protestante ale episcopului Teofan Prokopovici: *Loca obscura*.

Începe să fie publicată lucrarea lui Giambattista Vico *Il diritto universale (Dreptul universal)* care prefigurează capodopera gânditorului *La Scienza Nuova (Știința Nouă)* începută a fi redactată în 1723.

- 1721 Este bolnav și urmează, cu mari eforturi convoiul până la Astrahan. Un naufragiu al corăbiei care-i transporta lucrurile pe Marea Caspică provoacă pierderea unor manuscrise.

- 1722 Apare la Petersburg, în limba rusă, lucrarea lui despre *Sistema religiei mohamedane*, o introducere în civilizația islamică destinată să informeze cercurile politice și științifice rusești. Redactează diverse studii privind geografia, istoria și arheologia regiunii Caucazului și descrie zidul Caucazului.

Sînt publicate scrisorile persane (*Lettres persanes*) ale lui Montesquieu.

- 1723 Reîntors de la Astrahan la Dimitrievka, moșia sa, diabetul se agravează și la 21 august, la 7,20 seara, se stinge din viață.

Opera pornește din manuscrise spre cititorii din țările europene, datorită străduinței fiului său mezin, Antioh, și intrucit stârnește un interes în continuă creștere, în secolul XVIII-lea; *Istoria Imperiului Otoman* va fi tradusă în engleză, franceză, germană și rusă. Biografia de la sfârșit va restitui lumii viața omului „de statură mijlocie, mai curînd firav decît voinic, cu o purtare agreabilă, întotdeauna vorbind cu amabilitate, blîndețe și măsură”.

A.D.

NOTĂ ASUPRA EDITIONII

Adresată marelui public, ediția de față nu este ceea ce s-ar putea numi o ediție critică, dar, datorită dificultăților multiple pe care le prezintă această operă cantemiriană, atât sub raportul limbii cît și al conținutului, și, de asemenea, datorită necesității de a o face inteligibilă, spiritul în care a fost elaborată este cel al unei ediții cu un astfel de caracter. Nu ne-am preocupat, astfel, de un indice, fie el și redus, sau de o confruntare la tot pasul și în mod critic a datelor istorice furnizate de scriitor cu documentele și cronicile vremii, și tot astfel am evitat consemnarea paginatiei originale sau transcrierea textului din perspectiva ogîndirii cît mai fidele a stadiului în care se afla atunci dezvoltarea limbii noastre. În schimb, pentru a face scrierea cît mai accesibilă, am pus accentul pe elaborarea unui glosar bogat și a unui și mai bogat aparat de note de subsol.

Textul l-am reprodus după copia fotografică negativă (scris alb pe fond negru) aflată la Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România (mss. foto nr. 27), executată după original, aflat în biblioteca principală a arhivelor Ministerului de Externe din Moscova. Textul rezultat l-am confruntat cu copia executată, în 1878, de Grigore Tocilescu (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, mss, rom. nr. 321).

În transcrierea textului am adoptat metoda interpretativă, ținînd în același timp seama de următoarele lucruri:

a) În limba română din vremea lui Cantemir se produsese deja transformările fonetice care o apropiuau mult de limba vorbită astăzi.

b) Limba literară, formată mai ales prin intermediul tipăriturilor, începe să capete, încă din secolul al XVI-lea, pe fondul graiului muntean,

Înfățișarea unei române unitare, proces ce se adâncește de-a lungul vremii și cu deosebire în timpul lui Constantin Brâncoveanu, care stimulează foarte mult activitatea tipografică.

c) Dimitrie Cantemir, trăind mai mult în mediul constantinopolitan, își formează și își desăvârșește cultura românească într-o limbă livrescă, obținută îndeosebi în contact cu tipăriturile muntene, cu un registru tematic relativ bogat; Bucureștiul fiind atunci centrul cultural nu numai al lumii românești, dar și al lumii răsăritene ortodoxe. Așa se explică de ce, în încercarea de perfecționare și de unificare a limbii literare, și mai ales în crearea unor termeni noi, Cantemir, pe lângă împrumuturile din alte limbi (greacă, latină, arabă etc.), va apela cu precădere la spiritul graiului muntean.

În spiritul principiului de transcriere adoptat și al particularităților limbii literare a lui Cantemir, am rezolvat în modul următor corespondențele literare și fonetice ale unor litere sau grupuri de litere cirilice: а, ж, в == ă sau î, urmînd pronunțarea actuală: вѣсна = vineadză; аксиома = axiomă; еще = încă.

r = g (înaintea consoanelor sau vocalelor a, o, u, ă, i) și **ghe** (traghela)
sau **ghi** (ghigariu), după cum se află înaintea lui e sau i.

⁴ = ce (ceară, ceină), sau ci (cira, cinie, ciudesă), după cum se află înainte de e sau i.

v = ge (магнѣ = merge) sau gi (аргент = argint), după cum se află înainte de e sau i.

$\mathbf{t}$ = ea ($\mathbf{asM\mathbf{t}}$ = lumea) sau e cind in limba actuală este e ($\mathbf{ep\mathbf{tM\mathbf{t}}$ = vreme).

* = ca (treaz = treaz) sau ia, în terminațiile de tipul: domnia =

u = ie (soia = boier; uete = ieste).

$$\omega = i u_+ (\omega_{\text{шор}} = i u_{\text{шор}}).$$

↑ = în (↑↑↑↑↑↑: împărat) sau în (↑↑↑↑↑↑ = îndoință), după cum se află sau nu în fața unei labiale (b, p, v).

s = dz ($\rho_{1234} = \text{radze}$), singurul sunet specific graiului moldovenesc pe care l-am redat ca atare.

În privința termenilor împrumutați din greacă, pentru unii am păstrat sunetele specifice acestei țimbi ca, de pildă, $\theta = th$ (atheist, theatru), dar nu am păstrat pe Y și Ψ , pe care i-am redat, respectiv, prin i (ipoghei, ipervolicești) și prin psi (psilisi).

Alte modificări față de text: conformindu-ne ortografiei actuale, am diftongat, cînd a fost nevoie, pe e, care a devenit astfel ie, ca în iește, ieșit, nevoie (în loc de este, eșit, nevoe); de asemenea, nu am transcris consoanele duble din cuvinte ca suppunere, tirannie, sufferire etc.

Notele sînt, în linii mari, de trei categorii: cu caracter istoric, filozofic și de ordin literar.

Notele istorice, destul de multe la număr, le-am socotit necesare din cauza legăturii prea strînsă a scrierii cu viața politică, în mare măsură de culise, a vremii, evenimente, locuri și persoane încifrate de scriitor, la care face în mod voalat numeroase aluzii, sau pe care le exagerează, le mistifică sau le trece sub tăcere. Fără astfel de note, *Istoria ieroglicică* ar rămîne o scriere cu totul neînțeleasă, tulbure, legătura sa cu evenimentele și oamenii timpului fiind mult mai interesantă decît latura pur literară.

În elaborarea lor am ținut seama de următoarele lucrări fundamentale:

a) Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. II, de la 1688 la 1780, ediția a II-a, București, 1928; paginile 369—422, fără să fie o ediție a *Istoriei ieroglifice*, conțin prima descifrare și comentare a acestei scrieri.

b) Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglicică*, vol. I și II, ediție îngrijită și studiu introductiv de P.P. Panaitescu și I. Verdeș, Editura pentru literatură, București, 1965, prima ediție care, prin studiul introductiv și enormul aparat critic, aduce o sistematică și aprofundată contribuție la editarea și descifrarea *Istoriei ieroglifice*.

c) Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglicică*, text stabilit și glosar de Stela Toma, studiu introductiv, comentarii, note, bibliografice și indicii de Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România (Seria *Opere complete*, vol. IV), București, 1973.

XXXIII

Precizarea de față ne scutește, credem, de o raportare permanentă atât la lucrările menționate cât și la materialele documentare ale vremii pe care acestea se fundează; altfel asemenea amănunte ar încălca inutil o ediție ca cea de față.

Notele cu caracter filozofic, limitate numeric la strictul necesar, au fost, după părerea noastră, utile din două motive: a) pentru a înțelege satira cantemiriană la adresa unor procedee logice de mistificare a adevărului, situație întâlnită deosebi în adunarea animalelor; b) pentru a înțelege demonstrațiile sau punctele de vedere filozofice pe care se situează unele personaje și de asemenea pentru ca cititorul să cunoască într-un mod corect atât climatul cultural și ideologic al timpului, cât și propriile idei filozofice și social-politice ale scriitorului și filozofului Cantemir.

Prin notele de profil literar am căutat să scoatem în evidență, acolo unde s-a simțit nevoia, anumite procedee și efecte stilistice, distincția ce trebuie făcută la tot pasul între metaforă și simbol, noutățile pe care le aduce scriitorul în această privință sau din perspectiva genurilor literare (abordarea elegiei, de exemplu), utilizarea și integrarea în contextul unei povestiri autobiografice a unor teme și procedee literare, prin care Cantemir anticipează unele orientări ale literaturii de mai târziu (apa, fantasticul, oniricul, absurdul etc.). Am căutat de asemenea să subliniem mijloacele de realizare ale descrierilor — numeroase — fie de natură, fie animaliere, și mai ales arta portretului de caracter, precum și arta satirică, de-a dreptul tulburătoare, a scriitorului.

Glosarul, mult mai bogat ca în ediția din 1965, dar nici de astă dată exhaustiv, a căutat să surprindă gama bogată de sensuri pe care Cantemir le-a acordat cuvintelor — lucru cu totul extraordinar pentru literatura noastră din acea vreme, scriitorul dovedindu-se un desăvârșit cunoscător și mînuitor al limbii noastre, — precum și termenii împrumutați și creați de el, cu deosebire din nevoia de a-și exprima ideile filozofice. Terminologia filozofică, impresionantă nu numai prin numărul cuvintelor dar și prin încercarea filozofului de a le construi într-o însemnată măsură în românește ne-a obligat la o atenție deosebită precum și la preocuparea permanentă de a le confrunta sensurile acordate

de noi cu opera lui Aristotel și cu literatura neoaristotelică a vremii. În felul acesta, glosarul de față și în special terminologia filozofică apar mult îmbunătățite față de cele din ediția din 1965.

Gândită și elaborată astfel, socotim că ediția de față va fi de folos unui număr cît mai mare de doritori de a cunoaște cea mai strălucitoare și mai uimitoare personalitate a culturii române medievale, Dimitrie Cantemir.

ION VERDEȘ

ISTORIA IEROGLIFICĂ

ÎN DOAĂSPRĂDZECE PĂRȚI ÎMPĂRȚITĂ,
AȘIJDEREA CU 760 DE SENTENȚII FRUMOS ÎMPODOBITĂ,
LA ÎNCEPĂTURĂ CU SCARĂ A NUMERELOR
DEZVĂLITOARE,
IARĂ LA SFÎRȘIT CU A NUMERELOR STREINE
TÎLCUITOARE,

ALCĂTUITĂ DE

4.8.40.8.300.100.10.400 DIMITRIU

20.1.50.300.5.40.8.100. CANTEMIR

IZVODITORIUL CITITORULUI, SĂNĂTATE

Precum de toată probozirea vrednic să fiu, o, iubitule, foarte bine cunosc (că ostenința cheltuită nu să jelește, fără numai cînd în urmă vreun folos cumva nu aduce); de vreme ce acea aievea ale lucrurilor pre aceasta vreme trecute istorie, precum ieste a să șirui și după cursul vremilor, carea-și la locul său a să alcătui mai pre lesne mi-ar fi fost, cu care chip mai mult a te indulci și de știința lor mai de sațiu a te îndestuli ai fi putut. Și așa, nici truda mea pînă într-aita în deșert fără mulțămintă și fără folos ar fi rămas. Ce întîi sfîrșirea undelemnului și pierderea vremii mele bucuros mărturisesc. Apoi giudecătoriu asupra mele și drept sămăluitoriu să fii te poftesc. Că citeva și nu iușoare pricini sint carile spre ieroglifica aceasta istorie condeiul a-mi slobodzi tare m-au asuprit. Întîi: că cu pomenirea istorii <i>nu mai mult a streinelor decît a hîreșelor case fapte să dezvălesc. Alor noastre de proaste a le huli (adevărul să mărturisim), frageda fire nu-mi priimește. De bune a le lăuda și după pofta adevărului, precum sint lumii a le obști, ascunsul inimii și stidirea ne pedepsește. Ale streinilor (carii mai cu toții încă între vii sint) cele de laudă vrednice vrednicii, macar că cu dîsele condeiul a-mi împedobi foarte priimitoria aș fi fost, însă alalte, carile din calea laudei abătute sint, numere, nevointe și fapte, așa de tot dezvălitate în mijlocul teatrului cititorilor a le scoate și faptele într-ascuns lucrate fără nici o siială în față a le lavi, nici cinsteș, nici de folos a fi am putut giudeca. A doa: că istoria aceasta

nu a vreunor țări καθολική, ce a unor case numai și μερικὴ
 ieste. De care lucru, pentru asupreala mai sus pomenită,
 pre fietecare chip supt numele a vreuniiia din pasiri sau a
 vreunuia din dobitoace a supune, și firea chipului cu firea
 dihaniii ca să-și răducă tare am nevoieit. A triia și cea mai cu
 deadins pricină ieste că nu atita cursul istorii în minte mi-
 au fost, pre cît spre deprinderea ritoricească nevoindu-mă,
 la simcea groasă ca aceasta, <pre> prea aspră piatră, multă
 și îndelungată ascuțitură să-i fie trebuit am socotit. Din ca-
 rea une sentenții (putea-le-am dzice cuvinte alese), carile
 (de ochiul zavistiii supt scutul umilinții aciuindu-mă) din
 tîmpa priietinului tău pricepere născîndu-să și prin oste-
 nința a cităva vreme dobîndindu-să, prin voroavă îndelun-
 gată a le sămăna și la loc cu cuviință după voroavă a le ală-
 tura am silit, pre carile prin parenthesii (...) incuiate și pre
 margine cite cu doaa puncturi roșii însămnate le vii videa.
 Deci stîlpul voroavei neamestecat a ținea de vii pōsti, după
 obiceiul parenthesii, din mijloc țircălamul carile sentenția
 cuprinde, cu ochii ridicînd, cursul istorii <i> necurmat, și
 stîlpul voroavii nefărimat vii afla.

Pentru acestea dară, iubitule, întii o iertăciune dăruin-
 du-mi, încă pentru una să mă rog rămîne, pre carea (de vre-
 me ce brudiii noastre limbi cunoscătoriu ești) de la tine
 pre lesne a o dobîndi curînd nedejduiesc. Căci în une hotare
 loghicești sau filosofești a limbi streine, elinești, dzic, și
 lătinești cuvinte și numere, cii și colea, după asupreala vo-
 roavii aruncate vii afla, carile înțelegerii discursului nostru
 nu puțină întunecare pot să aducă. Ce după a ta voioasă
 συμπαθίαν pre acestea cu osăbită scară, după numărul fe-
 țelor însămnată, pre cît mai chiar a le descoperi s-au putut,
 după înțelegerea limbii noastre a ți le tilcui mi-au căutat.
 Deci fietecare cuvînt strein și neînțeles, oriunde înainte
 ți-ar ieși, după rîndul azbuchelor și după numărul fețelor,
 la scară îl cearcă, că așe pofta să ți să plinească nedejdu-
 iesc.

Așijderea în minte să-ți fie, te rog, că, ca moimîța omului, așe eu urmele lui Iliodor, scriitoriului *Istoriei ethiopicești*¹, călcînd, mijlocul istoriei la început și începutul la mijloc, iară sfîrșitul scaunul său păzindu-și, pre cît slăbiciunea mea au putut, pre picioare mijlocul și capul să stea am făcut². Cătră aceasta, macar că tot trupul istoriei <i> unul și nedes-părțit ieste, însă în doaăsprădzece părți a-l împărți am soco-tit, precum pentru mai lesne alcătuirea scării, așe pentru mai pre iușor pecetluirea istoriei în ceara pomenirii alegînd.

Acestea dară de la mine, orcum și cît de proaste ar fi. cu θάβρος înainte ți să pun. Iară de la tine, ce din bună vrerea ȋ-ar izvorî, într-îmbe părțile învoind și priimind. să <nă> tate și toate cele sufletului și trupului folositoare ȋți poftesc.

¹ P.P. Panaiteșcu a demonstrat că în realitate D. Cantemir nu a imitat, în *Istoria ieroglifică*, pe Heliodor, scriitor grec din secolul al III-lea î.e.n., al cărui roman, *Etiopicele*, are cu totul alt subiect și altă factură; ci a împrumutat de la acesta doar procedeul de a pune începutul acțiunii la mijlocul lucrării (Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, vol. I și II, ediție îngrijită și studiu introductiv de P.P. Panaiteșcu și I. Verdeș, E.P.L., București, 1965, I, p. 5).

² Deși *Istoria ieroglifică* oglindește istoria Moldovei și a Țării Românești pe o durată de aproximativ 2 decenii (1688–1705), scriitorul a fost obligat să nu respecte ordinea cronologică a evenimentelor, ci să se conformeze procedeului amintit, adoptat de la modelul său antic.

IARĂȘI CĂTRĂ CITITORIU

Vii ști, iubitule, că nu pentru cei cari într-aceste pome-nite limbi pedepsiți sint scara acii am supus, ce, pentru ca de împrumutarea cuvintelor streine cei mai nedeprinși lovind, vreau-aș ca așe a le înțelege și în dialectul strein să să deprindă. Că așe unul după altul nepărăsit urmind, spre cele mai adinci învățături, prin hirișă limba a noastră a purcede a să îndrăzni, cu puțință ar fi, precum toate alalte limbi de la cea elinească întâi îndămânându-să, cu deprinderea îndelungă și a limbii sale suptiere și a cuvintelor însămnare ș-au agonisit. Așe cît, ce va să dzică ὑπόθεσις înțelege latinul, leahul, italul și alții, *hypothesis*, macar că cuvintul acesta singur a elinii numai ar fi. Într-acesta chip, spre alalte învățături grele, trebuitoare numere și cuvinte, dindu-te, a le moldoveni sau a le români silește, în moldovenie elinizește și în elinie moldovenisește.

Însă cu atîta îndestulit să nu fii, foarte bine cunoscînd pre Dumnădzău a toate darurile deplin dăruitoriul, amindoi noi a-l ruga rămîne ca toată învățătura loghicăi pre limba noastră în curînd să videm, carea învînd Puternicul, în curînd de la noi o nedejduiește.

SCARA

A NUMERELOR ȘI CUVINTELOR STREINE TÎLCUITOARE

A

avocat	lăt.	Cela ce trage pentru altul pira cu plată.
agona	el.	Lupta carea face trupul cu sufletul în ceasul morții.
acouthos	el.	Și așe urmadză, în urmă, mai apoi.
activitas	lăt.	Făcătoriia, lucrarea lucrului.
alaiu	turc.	Petrecanie, tocmală de oaste, și-cuire.
alofili	el.	Cei de alt neam, streinii.
amangheon	el.	Atita de treabă, cit fără dînsul a fi nu poate.
anatomic	el.	Cela ce știe meștersugul mădularilor trupului, despicatoriu de stîrvuri.
anthrax	el.	Piatră scumpă roșie, rubin mare, carvuncul.
anagnostis	el.	Cela ce, citind, alții ascultă.
anonim	el.	Cela ce, izvodind ceva, numele nu i să știe, fără nume.
antepathia	el.	Împoncișere, nepriimirea firii, ura și urăciunea din fire.
antifarmac	el.	Leac împotriva otrăvii.
antidot	el.	Leac împotriva boalei ce să dă.
apothecariu	el.	Cela ce șede la prăvălie, și, mai cu de-adins, cela ce vinde ierbi, dofterie.

apofasisticos	el.	Ales, de istov, cuvînt carile într-al chip nu sã mai poate întoarce
atheofobia	el.	Nefrica dumnãdzãiascã.
apelpisia	el.	Déznedejduirea, scãparea a toatã nedejdeã.
aplos	el.	Chiar, de-a dreptul, prost, curat
aporia	el.	Întrebare cu prepus, carea poartã teste dezlegare.
apofthegma	el.	Cuvînt, voroavã aleasã, filosofascã.
alhimista	arãp.	Cela ce silește a face din aramã aur, acela ce știe a preface formele materiei.
argument	lãt.	Dovadã, cuvînt, voroavã doveditoare.
armistiție	lãt.	Vreme pusã, în carea, de rãzboi sau de pace, solii și mijlocitorii sã aleagã.
aromate	el.	Toate sãmînțele, ierbele și unsoarele frumos mirositoare.
articule	lãt.	Încheietura osului și a voroavii capete.
arete	lãt.	Un fel de bolovani cu carii, bătînd, zidiurile cetãților sfãrimã.
anevsplahnos	el.	Nemilostiv, carile nu știe a sã milostivi.
Asia	el.	A patra parte a lumii, carea ține pãrțile rãzsãritului.
astrolav	el.	Cinie de aramã sau de lemn în carile drumul stelelor sã aratã.
atomistii	el.	Filosofii carii sînt din ceata epicurilor și dzic cã toate în lume sînt tîmplãtoare.
atomuri	el.	Lucrul carele într-alt chip sau parte nu sã mai poate despãrți, despica, tãia; netãiat.

afthadia	el.	Obrăznicie, îndrăzneală fără socoteală, nebunească.
aftocrator	el.	Singur ȋtiitoriu, carile la stăpînire altă soție nu are.
axioma	el.	Dzisă filosofască carea în loc de canon, de pravilă să ține.
atheist	lăt. și el.	Fără Dumnădzău, om carile vreunui dumnădzău nu să închină.
Afroditis	el.	Steaoa carea întli să arată de cu sară, steaoa ciobanului; boadza dragostelor, a curviii.
afrodisău	el.	Cela ce îmblă după curvie, muiera-reț.
ahortatos	el.	Nesăturat, nesățios, lacom peste măsură.
anomalial	el.	Îndrăptnicie, lucru, cuvînt carile merge împotrivă.
apsifisia	el.	Nebăgarea în samă, ținerea în nemică.
austru	el.	Vîntul despre amiadzădzi, Notos.

B

barbara	lăt.	Ieste o formă de siloghismuri, carile să face din toate protasele adeveritoare și părtnicești.
blagoutrobnii	slov.	Milos, milostiv, duios.
boala hronică	el.	Boala carea ține cu ani, cum ieste oftica, dropica și alalte.

V

vase priimitoare	mold.	Stomahul, rîndza, mațele și toate mărunțăile în carile întră bucatele.
vasuri	el.	Temelie pre carea să pune stîlpul.

vatologhie	el.	Chip poeticesc, cînd aceleaşi cuvinte cu întoarsă orînduială le poartoreşte.
------------	-----	--

G

galactea	el.	Drumul carile să vede pe ceriu.
gheneralis	lăt.	De neam, cel mai de frunte; cel ce cuprinde chipurile supt sine.
gheomandia	el.	Vraja, cînd vrăjesc pe crăpăturile pămîntului.
gnomon	el.	Ceasornic de soare, umbra soarelui carea arată ceasurile.

D

diathesis	el.	Orînduiala firii, năstăv, abaterea firii, în ce să pune firea.
dialectic	el.	Cela ce ştie a să întreba după canoanele loghicăi.
dialog	el.	Voroavă carea iese tocmită cu întrebare şi răspundere.
dimocrație	el.	Stăpinire în carea cap ales nu iese, ce toată țara poate intra la sfat.
disidemonie	el.	Țărămonii şi aflările omenesci în loc de dumnăzăieşti cinstite.
discoli	el.	Nevoi, lucruri aspre, grele, de neputut.
dihonie	el.	Neunirea sfatului, împărechere.
duhul vinului	mold.	Viniars, vin prefăcut.

E

evghenie	el.	Neam bun, nemişie, de bună naștere.
----------	-----	-------------------------------------

erdemon	el.	Demon bun, inger, bunăvoia dum-nădzăiască.
evlavie	el.	Cinste cu stidire, rușinarea de chip.
Evropa	el.	Una din părțile pământului, cea mai mică, despre apus.
evsevie	el.	Bună credință în Dumnădzău, pravoslavie.
Ethna	el.	Numele unui munte în Sichiilia, carile, din sine aprindzindu-să, arde.
eclipsis	el.	Întunecarea soarelui sau a lunii.
ek ton hrismon	el.	Cel ce ieste din tainele hrismurilor, prorociilor.
eleghii	el.	Un fel de stihuri amestecate.
Elada	el.	Țara Elinească, Greția, despre Evropa.
energhie	el.	Putința a face, făcătorie, lucrare.
enthimema	el.	Siloghism ritoricesc.
exighisis	el.	Tilcuire, tălmăcire, dezvălire a vo-roavii ascunse.
experienția	lăt.	Dovadă, ispită carea să face cu lucrul, cu simțirea.
extentrum	lăt.	Loc carile ieste dinafară de mijloc.
epifonema	el.	Cuvint carile de câteva ori în gura mare să strigă.
epithimia	el.	Poftă, vrerea a avea ce nu are.
epiorchie	el.	Călcarea giurământului.
epitrop	el.	Namesnic, cela ce în ceva locul altuia ține.
epihirima	el.	Ori de ce să apucă cineva a face, începeri.
erese	el.	Stricarea legii; cel ce deschide învățătură minciunoasă.
ermafroditis	el.	Cel ce ieste și bărbat și femeie sau îmblă în pofta a doă părți.
etimologia	el.	Tilcuirea a hireșului nume.

zizanie	el.	Neghină, sămînță sălbatecă în cea bună.
Zefs	el.	Bodzul carile să crede a fi părințele tuturor bodzilor. Planeta a dzilei gioi, de neamul său dzic să fie fost din ostrovul Critului.
zilotipie	el.	Temerea iubovnicului cătră ibovnică și împotrivă.

I

izgnanie	slov.	Izgonire cu de-a sila, trimetere în streinătate.
ithica	el.	Învățătură carea tocmește obiceiurile oamenilor, cetăților.
idea	el.	Chipul a fietecui lucru, pre carile mintea plăzmuindu-l, ca cum ieste îl informuiește.
idol	el.	Chip de bodz în piatră săpat sau în metal vărsat.
ielcovan	turc.	Gonitoriu de vînt să cheamă, un fel de pasiri carile nepărăsit în sus și în gios pe mare zboară.
ieroglifia	el.	Chipuri de pasiri, de dobitoace și de alte jigăanii și lighioi cu carile vechii în loc de slove să slujia.
interiecție	lăt.	La gramatică, una din cele opt părți a cuvîntului.
iroas	el.	Cela ce, după multe și vestite vitejii, capul pentru moșie ș-au pus.

ironic	el.	Cuvînt cu carele lăudăm pe cel de hulă și hulim pe cel de lăudat în șagă.
isimeria	el.	Ceasul în carile dzua cu noaptea sint de-a tocmă.

C

cabala	evr.	Învățătură disidemonească cu carea evreii <i>Sfînta Scriptură</i> după voie tilcuiesc.
cacodemon	el.	Demon rău, îngerul Satanii; urgie dumnădzăiască.
catholichi	el.	A tot, peste tot, sobornic, a toată lumea.
capituluri	lăt.	Zacele, condeie, capete.
categorii	el.	Sint dzece forme supt carile Aris-totel toate ființele lucrurilor cuprinde.
catalog	el.	Izvod, catastih, înșămnarea numerelor după orînduială.
cataracte	el.	Praguri în apă, pre carile apa să răstoarnă, sau zăstalniță la mori.
chentru	el.	Ținta, punctul carile ieste tocmă în mijlocul lucrului rătund.
colachie	el.	Lingușitură, voroavă după plăcere.
comedie	el.	Figuri, voroave carile scornesc risul și închipuiesc istoriile adevărate.
comitis	el.	Stea cu coadă. Stea să naște și piiere.
condiții	lăt.	Aședzămînturi, legături, tocmele de pace.
corespondenții	lăt.	Unul cu altul pre taină răspunsuri a avea. Blendē.

cfartana	lăt.	Frigurile a patra dzi.
cfidditas	lăt.	Ceînta, singură ființa lucrului, ceia ce ieste.

D

lavirinth	el.	Temniță supt un munte în os- trovul Critului săpată cu acela meștersug ca ori pre cine slobod într-însa să nu mai poată ieși.
lacherda	el.	Un fel de pește în mare.
laringa	el.	Gitul, gitlejul, gitlanul.
lambic	el.	Căldare cu carea scot rachiul sau apă de flori.
lemarghia	el.	Lăcomiia la mîncare, lăcomiia pîntecelui.
lira	el.	Alăută.
Liviia ¹	el.	Țara pe marginea Nilului, pîn' la oceanul despre amiadzăzi.

M

mateologia	el.	Voroavă în deșert, buiguire, cu- vînt fără socoteală.
materie	lăt.	Orice supt formă s-ar supune, precum materia lumînării ies- te ceara, săul.
megalopsihia	el.	Mărimea sufletului, neînspăimare.
Mediterană	lăt.	Marea de la Stilpii lui Iracelis ² pînă la Elispont ³ .
melanholie	el.	Boală de voia rea, pătîmirea în- tristării, fiierea neagră.

¹ Prin Liviia (Libia), Cantemir, ca și cei vechi, înțelege Africa,
fără Egipt.

² Coloanțele lui Hercule, Gibrallarul.

³ Helespont, azi Marea Marmara; aici este vorba de Dardanele.

melodie	el.	Cîntare alcătuită, dulce, frumos tocmită.
merichi	el.	Părtnicească, partnică, de parte.
Mesopotamia	el.	Țara carea între Tigris și între Evfrath apele să cuprindă, Vavilonul.
metalon	el.	Orice materie virtuoasă iese din pămînt, precum ieste aurul, argintul, arama, custoriul.
metamorfosis	el.	Schimbarea feții, preobrajenie, schimosire.
meteris	turc.	Șant, hendec, groapă în carea să aciuează oamenii la războiu, la cetate.
metafizic	el.	Cela ce are știința a celor peste fire ¹
metafizica	el.	Învățătura carea arată lucruri mai sus de fire. ²
mihanii	el.	Cinii cu carile să slujesc la vremea războiului, meștersuguri pentru luarea cetății.
mehlem	arăp.	Unsoare cu carea să slujesc țiruhii la rane.
mehenghiu	arăp.	Piatră pe carea ispitesc aurul, argintul de bun.
modul	lăt.	Chipul, mijlocul, leacul lucrului greu.
monomahia	el.	Bătăia, războiul numai a doi, poidinoc.
Monocheroleo-pardalis	el.	Inorog—leu—pardos, din trii numere într-un nume alcătuite.

¹ Ca în accepția aristotelică: filozof care se ocupă cu ontologia, acea latură a filozofiei care studiază categoriile cele mai generale ale existenței.

² Ontologia.

monarhie	el.	Stăpînire carea singură stăpîneşte, precum iese a Turcului, a Neamţului, a Moscului.
Musele	el.	Şapte surori, carele să dzic boadzele cîntării şi a dăscălii <i> să fie.

N

navarh	el.	Mai-marele corăbii, reis.
naface	turc.	obroc, mirtic, carele să dă în toate dzilele.
nedierisit	el.	Nedespărţit, lucru carele într-altă parte nu să poate abate.
neiştelit	slov.	Netămăduit, nevindecăt, lucru carele nu poate avea leac.
necromandia	el.	Vraja carea să face asupra trupurilor moarte; lă toate limbile în loc de păcat să ţine.

O

onirocrit	el.	Izbînditoriu de vise.
omofil	el.	Tot de un neam, de o săminţie, tot de un fel.
orizon	el.	Zarea pămîntului, marginile ceriului, unde să pare că să împreună cu pămîntul.
omonie	el.	Împreunarea, unirea sfatului, în-voinţa inimilor.
ohendra, ehidna	el.	Viperă, năpircă, neam de şerpe prea veninat, carea crăpînd îi ies puii prin pîntece.

P

padzerh	agem.	Un fel de piatră carea în şerpe şi în inima cerbului rar iese.
palat	el.	Curte domnească, împărătească.

palestra	el.	Armă de războiu, arc cu zemberec, carile ca sinețul de la obraz să sloboade.
palinodie	el.	Cîntarea, cuvîntul carile de multe ori același să poftorește.
paradigma	el.	Pildă, asămănare a cuvîntului, arătare prin chipurile știute.
paradosis	el.	Învățătură nescrisă, din gură în gură lăsată, ce învață fiul de la părinte.
parahorisis	el.	Lepădare, întoarcerea feții de cătră cineva, ales dumnădzăiască.
paremie	el.	Ciumilitură, cuvînt alta tilcuind, dzicătoare.
parisie	el.	De față, înainte a tot nărodul, la ivală.
parigorie	el.	Mîngiere, leacul întristării.
parola	ital.	Cuvînt, cuvînt dat, stătătoriu, neîntors.
perigrapsi	el.	A șirui, a scrie, a însămna lucrul precum ieste.
period	el.	Drumul carile, întorcîndu-să, iarăși de unde au ieșit să întoarce, încungiurare, împregiurare.
peristasis	el.	Stare împrejur, orice pe lingă altul să ține.
Pithianul	el.	De la Pithii, din locul unde era vrajea lui Apolon.
Pithii	el.	Un loc în carile vestit era Apolon cu vrajea.
pilula	lăt.	Pirulă, gogoasă, bubușlie, carea dau doftorii de înghit pentru leacul.
piramide	el.	Mormînturile împăraților Eghiptului, cu mari cheltuiele, ca carile nu să mai pot face.

platan	el.	Un fel de copaciu carile să face prea mare și trăiește prea mult, să samănă cu paltinul.
planeta	el.	Stea rătăcită, carea imblă împo- triva altora.
pleonexie	el.	Poftă, lăcomie spre averea tuturor.
polipichilie	el.	Pestriciune, lucrul carile are mul- te fețe, flori.
politie	el.	Tot nărodul cetății, tirgul, cetatea; fruntea, boierimea oamenilor.
pompa	lăt.	Petrecanie, alaiu, tocmala, sla- va, șicuirea oștii împărăției.
porii	el.	Găurici prin pielea omului, prin carile ies sudorile.
porfiră	el.	Un fel de marmure scumpă, văr- gată în tot feliul de flori, și o haină mohorită, carea numai împărății purta.
praxis	el.	Facere după învățătură, urmarea lucrului.
poslanie	slov.	Carte trimisă, scrisoare, răvaș.
prezenție	lăt.	Starea de față, aflarea denainte, denainte la obraz.
prezentuiește	lăt.	Arată, de față îl scoate, înainte îl pune.
pretenție	lăt.	Întinderea înainte, lucrul carile arată socoteala sfârșitului mai denainte.
privat	lăt.	Deosăbit, înstreinat, chip carile nu ieste dintre dinșii.
privileghii	lăt.	Ispisoacele, uricele, lăgăturile, aședzăminturile mai-marilor.
provlima	el.	Întrebare, cuvânt carile, înainte puindu-să, cere răspuns și dez- legare.

proimion	el.	Predoslovie, capul voroavii, în carile tot chipul cazanii să arată.
provideț	lăt. și slov.	Cela ce cu înțelepciunea lucrurile, pînă a nu fi, cum vor cădea cu mintea le află.
prodrom	el.	Povață, înainte-mărgătoriu.
prothimie	el.	Voia inimii, iubov, nevoința din suflet.
probă	lăt.	Ispită, dovadă, căutare, lucru adevérit.
prognostic	el.	Cunoștință înainte, gicitoare, gicire.
profesui	lăt.	A da învățătură, a mărturisi ce slăvește, a propovedui.
procathedrie	el.	Șederea mai sus, scaunul cel mai de sus, capul mesii.
polos arctic	el.	Stea carea nu să clătește, fusul, carile de la noi să vede.
polos antarctic	el.	Stea neclătită, împotriva ceștii ce să vede de la noi.
provatolicoelefas	el.	Oaie-lup-fil, nume din trii numere alcătuit.
pronie	el.	Mai denainte cunoștința dumnădzăiască, orînduiala vecinică.
propozit	lăt.	Cuvîntul pre carile înainte îl punem, pentru ca mai pre urmă să-l dovedim, lucrul de carile ne apucăm.
protasis	el.	Înainte punere, din trii să face un silighizm dialecticesc.
publică	lăt.	Politie, sfatul a toată cetatea, boierimea.

R

referendar	lăt.	Purtătoriu de răspunsurile împărătești. Boieria carea duce și aduce răspunsurile. Talhâsciu.
rețeta	ital.	Izvodzel de leacuri, carile trimă doftorii la spițeri, să facă leacul asupra boalei.
ritor	el.	Cela ce știe meștersugul a vorovi bine; bun de gură.
romfea	el.	Sabie dintr-îmbe părțile ascuțită; paloș lat și drept.

S

savoane	el.	Pîndzele în carile învălesc trupurile morților.
salamandra.	el.	Un fel de jiganie, pentru carea băsnuiesc poeticii că lăcuiește în foc.
sam	arăp.	Un fel de vînt otrăvit, carile, lovind pe om, îndată să face cenușă și hainele-i putredzesc.
samsun	arăp.	Coteiu mare și foarte virtos, carile pe urs biruiește.
senator	lăt.	Sfetnic, boier de sfat, boier mare.
sentenție	lăt.	Sfatul cel mai de pre urmă. Cuvînt carile într-alt chip nu să mai poate muta, ales.
sicofandie	el.	Clevetă, clevetuire, trecerea cu cuvîntul.
scandal	el.	Scandală, bîntuire, supărarea, împiedecarea voii.
schithii	el.	Tot neamul tătărăsc, tătărimea.
schipticesc	el.	Cuvînt carile pururea supt prepus rămîne; era filosofi schipticii, carii în toate prepus avea.

schiptr	el.	Bețișor scurticel, carile obiceiuiți sînt împărații în mină a-l ținea.
solichismos	el.	Cuvînt carile nu iese după canoanele gramaticăii.
stemă	el.	Coronă, cunună, port împărătesc de cap.
stihie	el.	Începătura lucrului de materie unii dzic să fie patru, alții trei, alții mai multe, alții numa una.
strofi	el.	Voroavă șuvăită, în multe părți întorcătoare, și înșelătură.
sofisma	el.	Știință înșelătoare, știință minciunoasă în locul a ceii adevărate vîndută.
sfigmos	el.	Vină moale carea pururea să bate, de pre a căriia clătire aședzîmintul firii să cunoaște.
sferă	el.	Glont, chipul din toate părțile rătăund, precum iese pămîntul, ceriul.
shizma	el.	Rumptură, scăderea credinței în pravoslavie
shimate	el.	Chipuri, fețe, arătările obrazului.
siloghismos	el.	Socoteală adevărată, carea la dialectici din trii protase să face.
simptomatic	el.	Din timpulare, din cădere, carile nu din tocmala înainte mîrgătoare s-au făcut.
sinod	el.	Sobor, adunarea a multe capete, sfatul de obște.
simperasma	el.	Încheierea voroavei, trecerea din necunoștință la cunoștință.
simbathia	el.	Învoința firilor; împreună pătimire.
sinonim	el.	Tiz, firtat, a căroră ființa neamului alta, iară numele unul.

simfonie	el.	Tot un glas, tocmirea la cuvânt la glas.
sinhorisis	el.	Iertare, slobodzenie, darea voii
sistatichi	el.	Aședzătoare, întăritoare, stărui toare.
sistima	el.	Aședzătură, stăruitură, stare.
sirina	el.	Fată de mare, carile dzic că cu cîntecul adoarme pe călători.
siurmea	el.	Un fel de piatră vinătă, cu carea vâpsăsc genele.

T

talant	el.	Ieste măsură carea trage 6.000 de dramuri. Talantul mare trage 80 de mine, iară mina, 100 dramuri.
temperament	lăt.	Aședzămîntul, stîmpărarea firii, întregimea sănătății.
iranie	el.	Stăpînire asupra toare, vrăjmășie, silă.
titul	el.	Cîntea numelui, nume vestit, titulus.
topicesc	el.	De loc, de moșie, de țară, de pămînt.
traghelaf	el.	Capră-cerb, adică dobitoc carile nu să află.
tragodic	el.	Cîntec, verș de jele, hăolitură, bocet.
tractate	lăt.	Tragere, zbaterea cuvintelor, ales de pace
trigon	el.	Chipul, figura în trii colțuri, în trii unghiuri.
tripos	el.	Cu trii picioare. Scaun în trii picioare.

tropuri	el.	Chipuri, mijloace, lesniri, împodobiri ritoricești.
tropicesc	el.	Cela ce să ține cu sau de tropuri.
tropic	el.	Să cheamă dunga cerului din carea soare<le> să întoarce, veri la suit, veri la coborît, Racul, Capricornul.

F

fantazie	el.	Păreră, închipuirea minții.
figură	lăt.	Chip, formă, schizmirea trupului.
filafie	el.	Trufie, dragostea, iubirea sa.
filoprosopie	el.	Fățarnicie, căutarea voii pe strîmbătate.
fizic	el.	Cela ce știe știința firii.
fiziognomie	el.	Știința firii de pre chipul obrazului și a tot trupului.
fișchie	turc.	Gunoiu, balegă de cal, baligă.
filohrisos	el.	Iubitoriu de aur, lacom la avuție.

Th

theatru	el.	Locul privelii în mijlocul a toată ivala.
theologhicesc	el.	Lucru carile cu voroava dumnădzăiască să ține; cel ce ieste din theologhie.
teorie	el.	Privală, știința, viderea, cuprinderea minții.
therapevtis	el.	Cel ce face după voie; slugă, cel ce aduce altuia odihnă.
thronul	el.	Scaun de cinste împărătesc, stăpînesc.

II

harmonie	el.	Cîntare dulce, după meşterşug tocmită.
himera	el.	Dihanie carea în lume nu să află ciuda nevădzută, neaudzită, afa din fiinţă.
hirograf	el.	Scrisoarea a hirişei mîni, zapî cu mîna lui scris.
hiromandie	el.	Vrajea carea pe crăpăturile în frînturile mîinii să face
hersonisos	el.	Ostrov carile cu dosul să ţine d uscat, cotitură, scruntariu.
hrismos	el.	Vrajă, prorocie, descoperirea tainelor, pînă a nu fi.

O

oxia, varia şi alalte	el.	Caută pre rindul la gramatică
organ	el.	Cinie, măiestrii, lucruri cu carile să fac alte lucruri.

Ț

ţircumstanţii	lăt.	Peristases, el. Lucrurile ce stau pre lingă altele.
ţirulic	leş.	Vraciu carile tămăduieşte ranele frînturile.

Ţ

Ńira	turc.	Un fel de copaciu ca molidvul cu a căruia surcele săracii în loc de luminare să slujesc.
------	-------	--

§

şerbet arăp. Băutură de dofterie şi tot ce să bea.

Ia

iasimin, agem. Un fel de copăcel, să suie ca viţa
şi face flori albe cu puţin
ghiulghiuli amestecate, prea fru-
mos mirositoare.

Ps

psifisi el. A însămnna spre cinste, spre suirea
stepenii, alegere.

Y¹

ypervoliceşti el. Laude peste putinţa firii, cînd
dzicem: frumos ca soarele, mi-
nios ca focul, inger pemintean.

ypoghei el. Cei ce lăcuiesc pe faţa pămîntului
dedesupt şi vin talpele noastre
la talpele lor.

ypothetică el. Întrebare supusă, carea dzicem:
de va fi aşe, va fi aşe.

ypohimen el. Lucrul ce dzace supt altul, ca
cum ieste materia supt formă,
lina supt vâpsală.

ypohondriac el. Boală carea sminteşte fantazia,
slăbiciunea părţilor trupului ca-
rile sint pregiur inimă.

¹ Cuvintele începînd cu y le transcriem în text prin i.

ypothesis

el.

Supunere, lucrul pre carile alte
să sprijinesc. Așijderea, ypoth
sis să înțelege arătarea și ma
teria, carea cele mai de treab
capete supt dinsa stringe. Ia
la ritori să înțelege întrebă
hotărită și sfirșită, pre ling
carea toate mărginile întrebă
să învirtelesc.

ISTORIA IEROGLIFICĂ

adevărată, pentru lucrurile carile între doaă mari și vestite a Leului și a Vulturului monarhii¹ s-au întâmplat și prin vremea a 1700 ani², de vrednicie a să crede scriitoriu, foarte pre amănuntul însemnată, carile prin tot cursul vremii aceia între vii au fost, de vîrstă la 3100 ani³ fiind; cînd sfîrșitul începutei sale istorii a videa s-au învrednicit.

¹ *Monarhia Leului* — Moldova; *monarhia Vulturului* — Țara Românească.

² Cantemir obișnuiește să înmulțească cu 100 cifra indicatoare de date, ceea ce ne obligă să citim 17 ani, perioada cuprinsă între 1688, data urcării în scaun a lui Constantin Brâncoveanu, și 1705, anul revenirii la domnia Moldovei a lui Antioh Cantemir, fratele scriitorului, eveniment prin care se încheie povestirea *Istoriei ieroglifice*.

³ 31 ani, vîrsta la care scriitorul a terminat, după propria mărturisire, *Istoria ieroglifică*. Precizarea făcută de însuși Cantemir creează o nedumerire, deoarece, socotind că lucrarea a fost terminată în 1705 (pe temeiul că menționează evenimente ce au loc în acest an: revenirea la tron, pentru a doua oară, a fratelui său Antioh — în februarie — și moartea lui Cornea Brăiloiu — după 28 noiembrie), ar rezulta că autorul s-ar fi născut la 26 octombrie 1674, ceea ce nu este adevărat, căci anul real al nașterii este 1673.

5/10/2017

PARTEA I

Mai denainte decît temeliile Vavilonului a să zidi¹ și Semiramis² într-insul raiul spîndzurat (cel ce din șapte ale lumii minuni unul ieste) a sădi³ și Evfrathul⁴ între ale Asiii ape vestitul prin ulețe-i a-i porni, între crierii Leului⁵ și tîmplele Vulturului⁶ vivor de chitele și holbură de socotele ca aceasta să scorni. Leul dară de pre pămînt (carile mai tare și mai vrăjmașă decît toate jigăniile cite pre fața pămîntului să află a fi, tuturor știut ieste) și Vulturul din văzduh (carile precum tuturor zburătoarelor împărat ieste, cine-și poate prepune?) în sine și cu sine socotindu-să și pre amănuntul în samă luîndu-să, după a firii sale simțire așe să cunoscură, precum mai tari, mai iuți și mai putincioasă dihanie decît dinșii alta a fi să nu poată.

¹ *Zidirea Vavilonului: începătura răutăților (D.C.)* — este vorba despre conflictul dintre Cantemir și Brâncoveanu, care reprezintă acțiunea principală din *Istoria ieroglifică*.

² *Semiramis* (o regină legendară a Babilonului): *pofta izbîndirii strîmbe (D.C.)* — aluzie la politica lui Brâncoveanu de tutelare a Moldovei.

³ *Raiul spîndzurat* (grădinile suspendate din Babilon, socotite una din cele șapte minuni ale lumii antice): *fericirea nestăruitoare (D.C.)*, nestatornică; aluzie la zadarnica și costisitoare politica de supremație a lui Brâncoveanu.

⁴ *Evfrathul: nesațiul lăcomiei (D.C.)* — scriitorul consideră că la baza politicii brâncovenești ar sta lăcomia.

⁵ *Leul: partea moldovenească (D.C.)* — Moldova.

⁶ *Vulturul: partea muntenească (D.C.)* — Țara Românească.

Însă singuri cu a sa numai știință și simțire neîndestulându-să, cu a tuturor a altor ale lumii jigăanii și pasiri a lor socoteală să adeverească și să întărească vrură, ca precum într-acesta chip să fie cătră toate dovedind și din gura tuturor mărturisire luind și împărăția ce-și alesese și socoteala ce în gânduri își pusese în veci nemutată și neschimbată să rămîie¹. Aședară, Leul — jiganiile în patru picioare clătitoare, iară Vulturul — pre cele prin aier cu pene și cu aripi zburătoare ca la un sfat îndată le chemară și în clipală le adunară².

Deci denaintea Leului mai aproape acelea jigani³ sta, carele sau în colți, sau în unghi, sau într-altă a trupului parte arme de moarte purtătoare poartă, precum iese

¹ Socotindu-se, fiecare în parte, cel mai puternic dintre animale, Leul și Vulturul convoacă pe supușii lor într-o mare adunare, aceștia urmînd să întărească în plenă pretenția „împărăților“ lor.

Cantemir satirizează pretenția la înfrîntate a conducătorilor politici din cele două țări românești, pretenție care nu de puține ori a dus la conflict între ele. Astfel de neînțelegeri ar fi mai vechi decît actuala „începătură a răutăților“, adică decît dușmănia dintre Cantemirești și Brâncoveanu; de remarcat faptul că la asemenea adunare urmau să fie chemate și „jigăanii“ și păsări străine de neam, amestecate în viața culturală și politică din Moldova și Țara Românească.

² „Sfatul“, la care sînt chemate atît păsările (muntanii) cît și patrupedele (moldovenii), este în realitate adunarea de la Arnăuț-chioi, un sat de lângă Adrianopol, convocată, în vara anului 1703, la indemnul și sub patronajul lui Constantin Brâncoveanu. Aici au participat într-adevăr moldoveni și munteni în vederea alegerii unui nou domn al Moldovei în persoana boierului moldovean Mihai Racoviță, susținut de curtea munteană, care urma să înlocuiască pe domnul recent mazilit Constantin Duca. Ținerea unei adunări a moldovenilor și a muntenilor în localitatea Arnăuț-chioi, la 1703, în scopul amintit, este confirmată de izvoarele istorice ale vremii.

³ *Jiganie: tot neamul moldovenesc (D.C.)* — reflectînd structura socială a timpului, Cantemir este primul în literatura română care face o prezentare a societății vremii sale după criteriul claselor (boierime-țărănie), păturilor și categoriilor sociale („tagmele“ boierești, profesii etc.).

Pardosul¹, Ursul², Lupul³, Hulpea⁴, Ciacalul⁵, Mița Sălbatecă⁶ și altele ca acestea, carile de vărsarea singelui nevinovat să bucure și viața hireșă în moartea streină le stăruiește. Lăsa înaintea Vulturului mai aproape sta pasirile, carile sau în clonț, sau în unghi lance otrăvite, aducătoare de rane netălmăduite au⁷, precum iese Brehnacea⁸,

¹ Urmează numele citorva mari boieri moldoveni, toți simbolizați prin animale de pradă, reprezentativi pentru tagma din care făceau parte, unii vor fi amestecați în desfășurarea evenimentelor narate, alții nu. *Pardosul*, adică leopardul este *Iordachi vornicul* (D.C.) — Iordache Ruset, membru al puterniciei familiei a Cupăreștilor, de origine grecească, mare latifundiar, setos de venituri necinstite, vestit intrigant, conducătorul din umbră al politicii Moldovei; mai întâi, prieten al familiei Cantemir, iar acum dușmanul ei joacă un rol de prim ordin.

² *Ursul*: *Vasilie vornicul* (D.C.) — marele boier Vasile Costache, refugiat în acea vreme de frica lui Constantin Duca la curtea lui Brâncoveanu; personaj cu totul nesemnificativ în povestire.

³ *Lupul*: *Bogdan hatmanul* (D.C.) — Lupu Bogdan hatmanul, cumnat al fraților Cantemir, prin căsătoria cu sora lor, Ruxandra. Personaj de rangul întâi, simbolizează prietenul credincios, omul înțelept și prudent, adept al unei filozofii practice, aplicată la viața cotidiană; nu a participat în realitate la adunarea de la Arnăuț-chioi.

⁴ *Vulpea*: *Ilie stolnicul* (D.C.) — Ilie Enache Țifescu, cumnat cu viitorul domn Mihai Racoviță și unul dintre marii intriganți ai vremii. Personaj foarte important în povestire. Se manifestă drept o minte strălucită și un remarcabil sofist; este o întruchipare a oportunismului politic și un model exemplar al ipocriziei, al perfidiei și al gustului diabolic pentru intriga de culise.

⁵ *Ciacalul*: *Matat sârderul* (D.C.) — personalitate mineră a epocii, capătă un oarecare contur datorită atașamentului său, constant față de familia Cantemir.

⁶ *Mița sălbatecă*: *Ilie Cantacuzino* (D.C.) — membru al ramurii moldovene a Cantacuzinilor și ginere al lui Miron Costin. Nu are nici un rol în povestirea *Istoriei ieroglifice*, probabil, pentru că nu a luat în realitate parte la evenimentele descrise în ea, deși este știut că a îndeplinit anumite roluri politice în acea vreme.

⁷ *Pasire*: tot neamul *munteșesc* (D.C.); *pasire rumpătoare*: *rudenii și boierimea celor mari a munteștilor* (D.C.).

⁸ *Brehnacea*: *Constantin stolnicul* (D.C.) — stolnicul Constantin Cantacuzino, marele cronicar muntean, frate cu fostul domn Șerban Cantacuzino (1678—1688) și unchiul lui Constantin Brâncoveanu.

Șoimul¹, Uleul², Cucunozul³, Coruiul⁴, Hirățul⁵, Bălăbanul⁶, Blendăul⁷ și altele asemenea acestora, carile într-o dzi singe de nu vor <văr>sa și moartea nevinovatului de nu vor gusta, a doa dzi perirea sa fără greș o știu. Acestea într-acesta chip fietecarea în partea împăratului său și la ceata monarhiei sale locul cel mai de frunte și stepăna cea mai denainte ținea. Așe dară era orinduiala dintii.

A condus din umbră politica Țării Românești. Sfetnic înțelept, se declară împotriva spiritului de aventură în politică, fiind model al ponderației și al acțiunilor bine gândite, propovăduitor al unei comportări omenoase față de țărănime; în această ipostază el devine în mare măsură purtătorul de idei al scriitorului însuși; nu a participat, în realitate, la adunarea de la Arnăuț-chioi.

¹ *Șoimul: Toma postelnicul (D.C.)* — Toma Cantacuzino, viitorul mare spătar, fiu al lui Matei Cantacuzino, fratele stolnicului, văr cu soția lui Dimitrie Cantemir și, de asemenea, văr cu Brâncoveanu; el a fost prezent la adunarea de la Arnăuț-chioi, deși scriitorul nu-l face participant la discuții. Se dovedește receptiv la înțelegerea marilor probleme politice ale vremii, exemplu al conduitei cavalerești medievale, gata de a deveni din dușman prieten al scriitorului, amănunt ce explică actul de trădare față de domnul său în 1711, când trece de partea rușilor, asemenea lui Dimitrie Cantemir.

² *Uleul: Ștefan paharnicul (D.C.)* — Ștefan Cantacuzino, fiul lui Constantin Stolnicul și vărul lui Brâncoveanu; contribuind la mazișirea și la uciderea domnului său, îi va lua locul la domnie (1714), dar va avea aceeași soartă (1716).

³ *Cucunozul: Mihai spătar (D.C.)* — spătarul Mihai Cantacuzino, fratele stolnicului și unchiul lui Brâncoveanu; lacom fără margini, trufaș și fanfaronard, el apare frământat de planuri mărețe, nespușinate însă de voință și perseverență, fiind, în același timp, și modelul sfetnicului lipsit de înțelepciune politică, gata oricând să-și îndemne domnul spre aventură și țeluri periculoase.

⁴ *Coruiul: Răducanu (D.C.)* — Răducanu Cantacuzino, alt fiu al stolnicului, frate cu Ștefan și vărul lui Brâncoveanu.

⁵ *Hirățul: Radul Goleșcul (D.C.)* — fiul lui Matei Leurdeanu și nepot al lui Stroe Leurdeanu, cunoscutul adversar al Cantacuzinilor.

⁶ *Bălăbanul: Șerban Cantacuzino (D.C.)* — nu este cunoscutul domn, ci fiul fratelui acestuia, Drăghici Cantacuzino, nepot al stolnicului și văr cu Constantin Brâncoveanu.

⁷ *Blendăul: Șerban logofătul (D.C.)* — Șerban Greceanu, fratele cronicarului Radu Greceanu; amindoi au tradus *Biblia* (1688).

Iară orinduiala a doa la Leu o ținea cîinii¹, ogarii², coteii³, mițele de casă⁴, Bursucul⁵, Nevăstuica⁶, Guziul⁷, Șoarecele⁸, și alte chipuri asemenea acestora, carele pre cît sînt vinătoare, pre atîta să pot și vîna, și pre cît iele pre altele în primejdiia morții pot duce, pre atîta și nu mai puțin de la alții lor li să poată aduce⁹. Iară de la Vultur, a doa tagmă¹⁰,

¹ Cantemir trece în categoria boierilor de rangul al doilea unele dregătorii și slujbe ale vremii, deși dregătoria de capuchehaie putea fi ocupată și de boieri de rangul întîi și chiar de frați ai domnului; urmează dregătoriile și numele unor boieri moldoveni de rangul al doilea.

Cîinii: capichehaile (D.C.) — reprezentanții domnilor Moldovei și Țării Românești pe lângă Poarta Otomană, ambasadorii; sub denumirea de „cîini” Cantemir înglobează însă și pe subalternii capuchehaielor.

² *Ogari: călărași (D.C.)* — curierii domnești care duceau și aduceau corespondența, poruncile și știrile de la Poarta Otomană.

³ *Cotei: iscoade (D.C.)* — spionii pe care domnii români îi aveau la Poartă pentru a se informa și a zădărnici acțiunile adversarilor politici.

⁴ Nu sînt explicate la cheie, dar ar putea semnifica pe slujbași curților domnești.

⁵ *Bursucul: Lupu cornic (D.C.)* — vornicul Lupu Costache, fratele lui Vasile Costache (Ursul); mare boier, de o anumită suprafață politică în acea vreme; nu are nici un rol în povestire.

⁶ *Nevăstuica: fată Dediului (D.C.)* — Ana, fiica spătarului Dediul Codreanu și viitoarea soție a lui Mihai Racoviță; sub numele de Helge este personaj principal în povestirea alegorică despre nunta sa cu Struțocămila.

⁷ *Guziul orb: Dediul (D.C.)* — spătarul Dediul Codreanu din Galați, tatăl Anei, personalitate militară a vremii, dar de origine socială destul de umilă; fără rol important în roman.

⁸ *Șoarece; Ursechel (D.C.)* — Dumitrașco Ursachi, numit Ursechel de către contemporani pentru a-l deosebi de tatăl său Gheorghe Ursachi; dușman al Cantemireștilor și prețuit de Constantin Duca, el nu ajunge totuși să capete o funcție în evenimentele descrise de *Istoria ieroglică*.

⁹ De reținut și caracterizarea de la cheie a boierimii moldovene de rangul al doilea: *Jiganie vinătoare și de vinat: boierimea mai de gîos a moldovenilor (D.C.)*.

¹⁰ Urmează numele unor boieri munteni de rangul al doilea.

cuprindea Corbul¹, Cioara², Pelicanul, Coțofana, Puhacea, Cucuvaia, Caia și altele lor asemenea, carele mai mult de prada gata cu truda altora agonisită, fie macară și împuțită, decât de proaspătă, cu a lor ostenință gătită, să bucură³.

Iară a triia tagmă și cele mai de gios praguri (căci acestea în scaune a ședeau nu să învrednicesc⁴) le ținea jiganiile și pasirile, carile în sine vreo putere nu au, nici duh vitejesc sau inimos poartă, ce pururea supuse⁵ și totdeauna în cumpăna morții dramul vieții li să spîndzură (că sufletul supus de țenechiul negrijei departe stă), precum iese Boul⁶, Oaia, Ca-

¹ Corbul: *Basaraba codă (D.C.)* — Constantin Brâncoveanu, domnul Țării Românești (1688—1714), așezat de Cantemir, din cauza urii pe care i-o purta, în categoria boierilor de rangul al doilea, deși Brâncoveanu era unul dintre marii latifundiari ai țării.

² Despre numirile care urmează (Cioara, Pelicanul, Coțofana, Puhacea, Cucuvaia, Caia) Cantemir nu dă nici o explicație la cheie, mulțumindu-se să afirme doar: *Alotie numere de pasiri (munteni — n.ed.) sau dobitoace (moldoveni — n.ed.) carile să pomenesc, sau aici oreo sâmnare nu au, sau carea iese să aibă însămnare la locul său să oa pomeni (D.C.)*. S-ar putea ca scriitorul să nu fi cunoscut bine pe toți boierii din jurul lui Brâncoveanu, deși trebuie să fi știut că participanții la adunarea amintită au fost numeroși.

³ De reținut și caracterizarea de la cheie a boierimii muntene de rangul al doilea: *Pasire vînătoare și de vînat: boierimea mai de gios a muntenilor (D.C.)*.

⁴ Într-adevăr, boierii de rangul al treilea, dintre care se alegeau dregători mai mărunți, precum și celelalte stări sociale nu aveau dreptul să fie în conducerea țării. Însă atît micii boieri cît și reprezentanții țărănimii libere erau invitați, potrivit unui obicei străvechi, să participe la adunările pentru alegerea domnilor. O astfel de adunare era și cea de la Arnău-tchioi, la care au fost de față, după cum afirmă izvoarele contemporane, exponenți ai tuturor stărilor sociale.

⁵ *Dobitoc supus: țărănimea, prostimea moldovenilor; pasire supusă: țărănimea, prostimea muntenilor (D.C.)* — Cantemir dă în continuare o listă nediferențiată de numiri în care boierii de rangul întâi sau al doilea sînt incluși printre patrupelele și păsările supuse și de consum, așadar în rîndul boierilor de rangul al treilea sau chiar al țărănimii.

⁶ Boul: *Donici lugufetul (D.C.)* — logofătul Nicolae Donici, un mare boier cu un anumit relief politic, pe care scriitorul îl trece, nu știm din ce motive, în tagma a treia, a animalelor de consum. Urmatoarele numiri de patrupele (Oaia, Calul, Capra, Rîmătorul, Ie-

lul, Capra, Rimătoriul, Iepurile, Cerbul, Căprioara¹, Lebăda², Dropia³, Gînsca, Rața, Curca, Porumbul, Găina, Turturea și alalte, cineși după neamul și chipul său. Ce pre acestea nu pentru altă ceva le-au adunat, ce numai pentru ca nu cumva vreuna să dzică că de acea adunare știre n-au avut, nici în ceva pricină să poată pune, ca cum la acea adunare neaflindu-să, sfatul cel de pre urmă ce s-ar fi ales n-au înțeles. Așe cit toate firile de duh purtătoare, carile întru monarhia acestor doă stihii să află, precum vruna macar de față n-au fost, să nu să numască, nici din hirograful de obște⁴ numele să le lipsască.

Adunarea dară a cestor doă monarhii și orinduiala a cestor doă soboare⁵ într-acesta chip după ce să orîndui și să tocmi, dintr-înbe părțile cuvînt mare și poruncă tare să făcu, ca olăcari cu cărți în toate părțile și alergători în toate olaturile să să trimață, ca prin toate țările și orașurile crainicii strigînd, de această mare a marelor monarhii adunare, tuturor în știre să dea, și cu de-adinsul iscotind, să poată cunoaște de ieste lipsind vreun chip din vreun feliu din duhurile purtătoare⁶ și de nu să află cu toții la această a

purile, Cerbul) nu sint descifrate la cheie, probabil, pentru că semnifică reprezentanți ai țărănimii sau boieri de rangul al treilea.

¹ Căprioara: Caragieștii (D.C.) — familia Caragea. Vom întilni în Istoria ieroglică doi reprezentanți ai acestui nume: Căprioara de Aravia și Căprioara Hindii.

² Lebăda: Cornescul banul (D.C.) — marele ban Cornea Brăiloiu, boier de rangul întâi, trecut de scriitor în mod nejustificat în rîndul boierimii de rangul al treilea; trimisul special al lui Brâncoveanu la Poartă.

³ Celelalte numiri (Dropia, Gînsca, Rața, Curca, Porumbul, Găina, Turturea) nu sint descifrate la cheie.

⁴ Actul semnat de toți participanții, prin care urma să se încheie lucrările adunării.

⁵ Este vorba de cele două grupări: cea munteană și cea moldoveană a adunării amintite.

⁶ Ar semnifica tot ce este viu, însuflețit, adică toți locuitorii. Exagerînd, scriitorul subliniază complexitatea adunării; dealtfel, asemenea adunări, prin larga cuprindere a straturilor sociale, aveau un caracter destul de popular, de democratic, cum îi place lui Cantemir însuși să spună.

tuturilor adunare și de obște împreunare. Așijderea îngroză-
turi și înfricoșeturi să să dzică poruncia unuia ca aceluia
carile la acel săbor a să obști¹ ar tăgădui sau alt feliu de pri-
cini spre apărare ar scorni și celuia ce cit de puțin în ceva
împotrivire ar arăta, plata cu pedeapsa morții și cu prada
casii i să punea². Aședară³, cu cuvîntul deodată și porunca
li să plinia și precum s-ar dzice cuvîntul, deodată cu gîndul
preiutindirile și pre la toți sosia (că vestea aspră tare pă-
trunde urechile și inima înspăimîntată îndată simte sunetul)
de vreme ce de alergăturile iuților olăcari și de tropotele pi-
cioarelor a neobosiților alergători toată pulberea de pre
toată calea în ceriu să ridica. Toate văile adînci de tari strigă-
ri tare să răzsuna, toate a munților înalte vîruri de iuți
chiote și groase huiete în clipă să covîrșia și toți cîmpii
pustii și necălcați de groznice strigări și de fricoase lăudări
să împlea. Nu era dară, nici să putea afla ureche în vîzdub
și pre pămînt carea, de strașnic sunetul vestii și de groz-
nic cuvîntul poruncăi aceștia, să nu să sfredelească; nu era,
nici să afla într-aceste doaă stihii dihanic, carea de virtutea
și puterea învățaturii aceștia cu mare frică, cu neîncetat
tremur și cu nespusă groază să nu să clătească (că cu cit
vestea oțărîta mai de năprasnă vine, cu atîta mai mare
tulburare și grijă scornește). De care lucru într-alt chip a
fi nu putu, fără numai cu toatele deodată, cu cuvîntul, po-
runca cu fapta pliniră și la locul înșămnat și sorocul pus să
găsiră.

Aședară, a marilor acestora împărați poruncă tot deo-
dată și dîndu-să și plinindu-să, toate jiganiile uscatului și

¹ *În săbor a să obști: cu toți într-un sfat a fi (D.C.).*

² O exagerare literară; în realitate nu se aplicau astfel de pedepse pentru neparticiparea la asemenea adunări.

³ Urmează un pasaj interesant, care prezintă sistemul de trans-
mitere a știrilor și poruncilor prin olăcari și crainici, după obiceiul
timpului, amănunt consemnat și de izvoarele vremii; fragmentul
are și reale calități literare, scriitorul dovedind un simț deosebit pen-
tru imaginile vizuale și auditive construite pe un fond plin de turbu-
lentă mișcare.

pasirile văzduhului în pripă să adunară și fietecarea, după chipul și neamul său, la ceata monarhiei sale să alcătuiră. La care adunare cineși în partea împăratului și oblăduitoriului său dindu-să, și una de alta deosăbindu-să, lucru ca acesta a fi să timplă (că mai totdeauna obiceiuit lucru ieste, la adunări mari ca acestea, oarecare amestecături și împoncișituri a să face, și de multe ori pentru mici și în samă nebăgate pricini, cu cit ieste mai mare adunarea, cu atita mai mare se face și împărechiere)¹.

Deçi, precum s-au pomenit, fietecarea cu ceata sa, în partea monarhului să alegea, și una după alaltă la orînduiala sa să alcătua. Iar mai pre urmă decît toate, Liliacul² urma, carile cu aripile ce zbura și cu slobodzeniia prin aier ce îmbla, spre ceata zburătoarelor, adecă supt stăpinirea Vulturului a fi îl arăta, iară amintrilea într-însul alaltă hirișii socotindu-să, în neamul jiganiilor, supt domnia Leului îl da. Care lucru pricina cercetării, apoi și a gîncevii între doaa monarhii fu: fietecarea socotind că chip ca acela șie supus

¹ Cantemir ridiculizează certurile violente, ca expresie a divergențelor de opinii, care luau naștere între participanți cu prilejul acestor adunări.

² *Liliac*: Marco pseudobeizadea (D.C.) — dîndu-se drept nepot al lui Matei Basarab, acest Marco, despre care izvoarele vremii nu spun nimic (*Istoria ieroglică* și o autobiografie pîlînd fi considerate ca singurele știri), a urmărit, în jurul anilor 1700—1703, să ocupe tronul Țării Românești și chiar al Moldovei; după cum rezultă din „povestea corăbierului cu dulful” — un episod din *Istoria ieroglică* — ncreușîndu-i încercarea, a fost urmărit de creditori și condamnat să muncească la galere. În povestire poartă numele de *Liliac*, adică jumătate pasăre (muntean) și jumătate patruped (moldovean), tocmai pentru a exprima dubla tentativă despre care am vorbit. Discuțiile din adunare în jurul acestui personaj pot fi considerate o pură ficțiune literară, cu scopul de a satiriza unele aspecte ale vieții politice interne a vremii, de pildă, conștiința de sine a puterii domnești, relațiile dintre domn—sfetnici, domn—supuși, clasă conducătoare—oameni de rînd, problema participării maselor la viața politică. Despre încurcăturile și neazurile pe care le-a produs cu adevărat Marco în împrejurările anului 1703 și mai ales în desfășurarea adunării de la Arnăuț-chioi vom afla și din lucrările adunării și din ultima parte a *Istoriei ieroglice*.

a fi s-ar cuvini și de nu s-ar și cuvini, să i să cuvie a sil i s-ar cuvini (căci lăcomia slăvii nu bunătatea sau folosul lucrului privește, în carile să slăvește, ce numai pre altul măgios decit sine a pune socotește, fie macară și fără de folos încă de multe ori și pagubă de i s-ar aduce, sau necunoscind și nevrind, sau vrind și cunoscind, priimește).¹ Pentru car lucrul, într-îmbe părțile felu de fel de voroave scornindu-să cu multe chipuri de cuvinte grețoase urechile aminduro împăraților împlea. Căci fietecarile cu inima spre parte împăratului său trăgind și cu sufletul spre adaogerea monarhiilor sale stăruind, lor biruința socotia și precum așe să fi cu cale, adevăria. Iară amintrilea de s-ar cumva timpla dzicea că scăderea cinstii (care lucru mai virtos decit alalt inimile stăpinitorilor împunge) și micșurarea slăvii numelui monarhiilor sale a fi și a să face aievea striga (O, oarba jiganiilor poftă, lucrul din potrivă nesocotind, că mintea și socoteala slăvii la aceasta să sprijenește, că ea cearcă pre cel ce nu o cunoaște, vorovește cu cela ce nu o aude, cu acela care a face carile nu au vădzut-o, după acela merge carile de dinsa fuge, pre acela cinsteste carile puțin în samă o bagă pre acela ce nu o pofteste îl pofteste, celuia ce nu o va înaintea îi iese, și celui necunoscut pre samă să dă. Iară hirișia slăvii cea mai cu de-adins ieste ca să părăsască pre cel ce cinsteste, și cu acela să rămie carile o necinsteste).

Amindoi, dară, împărații nu puțin fură clătiți de împotriva cuvinte ca acestea și fietecarile în valurile chiteleurilor ni în sus, ni în gios sălta (că inima neaședzată, ales pentru lăcomia cinstii, în mai mari valuri înoată decit corabiia în ocean), de vreme ce pre o parte socotia că de vor scoate întrebarea aceasta la ivală, oricarile pofta inimii sale ar izbindi, nu puțină întristare și a voii fringere celuialalt a aduce s-ar socoti. Iară pre altă parte, pofta lăcomiei și jelea mări-

¹ Prin felul în care scriitorul ridiculizează defectele celor doi „împărați”, Leul și Vulturul, manifestarea grotescă a conștiinței de sine a puterii, anticipă pe regii Liliputului și Blefuscului, din *Călătoriile lui Gulliver* de Jonathan Swift.

mei numelui și a lășimei împărății <i> ca cu o nepotolită și nestinsă de foc pară îi pirjoliia (că focul poștei nu mai gios în stepăna arsurii iese decit metalul înfocat) și într-alt chip stimpărarea aceii înfocări și potolirea aceii arsuri a fi sau a să face nu socotia, fără numai ce va și ce poruncește, aceia să să facă. Ce această sentenție, precum amîndoi în inimă o avea, așe unuia cătră altul, precum cererea nu i să va trece, adeveriți era (căci iute iese aduimăcarea adeveriții unde a sufletului pătimire într-altul de pre a sa o măsură cineva). Și așe, acești doi împărați într-un nepovestit chip cu duhurile în sine tare să lupta, și precum unul nu biruia, așe altul nu să biruia; ce numai ca cum preste puterea simțirilor ar fi, între sine o luptă nesimțită simția, și precum spre biruință ceva nu nedejduia, așe precum nu să va birui nedejduia. Puterea a cunoștinții sfîrșitului într-amîndoi lipsia, și cineși după poșta sa în ceva a să îndestuli sau a să odihni neputind, cu sufletele numai, tînd biruia, tînd să biruia (că precum îndreptariul nu mai mult pre lucrul strîmb de strîmb dovedește decit pre sine de drept). Așe și ei, unul de pre măsura altuia, cit și ce ar putea, să măsura și să pricepea. Într-acesta chip ei singuri șie adevărindu-și din toată socoteala carea înainte își punea, departe de la țenchiu-i să abătea.

Cităva vreme dară războiu ca acesta, ca cum duhnicesc s-ar putea dzice, între acești doi monarhi vrăjmași să bătea, și unul a altuia poșta nesimțitorește tare pătrundea, atita cit prin neștiință, a amînduror știința să împreuna și pînă mai pre urmă a amînduror sentenția și alegerea sfatului la un săvirșit să impropriia și să lipia (că sufletele înțelepte macar și asupra vrăjmașii socotelii drepte să pleacă). Adeacă fietecările lucrul acesta într-acela chip să să caute și să să aleagă socotia, în carile nici cinstei în ceva betejire, nici spre a necinstii obrăznicire să să dea, ce ca cum încă la urechile lor scrisnetul strincenoaselor acestora voroave încă n-ar fi agiuns și ca cum ideaa [sic] acestui primejduios sfat în mintea lor încă nu s-ar fi cuprins (că de multe ori a lucrurilor

prepuse acoperire virtuose leacuri aduce ranelor, carile ivală de s-ar scoate, așezi de tot s-ar face netămăduite). Așiderea (mai cu ușor ieste a să suferi obrinteala ranii la aiescoasă decît patima sufletului cătră împotrivnicul său arătată). Și așe, fietecările pre sfetniciei săi deosăbi chemînd intr-acesta chip le porunciră, dzicînd (pentru lucrurile micmari gilceve a scorni, a înțelepților lucru nu ieste, macarvă aceasta și la cei înțelepți de multe ori s-au vădzut). Deesocotim, precît în putință va fi, sau noi de la dînsele, sau prdiusele de la noi să le abatem (că pre cită vrednicie ieste cîn va în vrajbă a nu intra, pre atita ieste, și nu mai mult, din vrajbă a ieși). De care lucru dzicem, în descilcitura gilevii aceștiia, puterea monarhiei noastre lîngă noi să oprinș pre democrația voastră epitrop monarhiei noastre să punem¹. Carea lucrul acesta să-l scuture, să-l iscodească și cear fi dintr-îmbe părțile mai cu cale și mai cu cuvință, aceisă aleagă și să isprăvască, așe ca pînă înaintea feții noastre a nu ieși, din toate nodurile să să dezlege, ca oricînd ar vîni ori intr-a cui parte acea mică jigăniuță ar trece, ca cum dirveci și din bătrîni așe ar fi fost obiceiuit, iară nu ceva nov și de curînd s-au scornit² (căci amintrilea pricina elătrii dîndu-să, odihna și liniștea fără tulburare și strînciunare a fi nu poate).

Lăudară sfetniciei sfatul împăraților lor și cu mare minune mintea și înțelepciunea lor cu nespuse măriri în ceriu ridicară, pentru căci în chivernisala lucrurilor publicăi sale nu atita celea ce pot, pre cit celea ce nu pot ocotese, și nici

¹ Este unul din principiile de bază ale gîndirii politice cantemirene privind colaborarea dintre domn, care trebuie să exprime autoritatea politică nediscutată și nelimitată („puterea monarhiei“), și sfatul boieresc (numit de scriitor „dimocrație“), avînd doar atribuția de povătuitor, de consilier (așa ar trebui înțeleasă aici noțiunea de „epitrop“).

² Cantemir (asemenea altor contemporani), este adeptul păstrării obiceiurilor și tradiției în măsurile de stat, știind bine că orice înnoire însemna, cel mai adesea, o nouă modalitate de adîncire a exploatării otomane.

cu putința își slobod mîndriia, nici cu neputința își ațîță mînia (că neputința aduce mînia, și mînia așteaptă izbînda); ce precum cu putința spre umilință și blîndețe, așe cu neputința spre a gilcevii potolire s-au slujit (căci la cei mai puțin domoliți neputința prinde obrazul putinții și de lucrurile de neputut să apucă) (iară împotrivă, cei ce la poarta vredniciei <i> slujesc, adese s-au vădzut că mai cu fericire le isprăvește neputința cu părăsirea decît putința cu prepus, cu începerea. Căci neputința neîncepînd, de nu-și folosește, încaileă nu-și strică. Iară putința în mîndriia sa amăgindu-să, lucruri peste putința sa începe și la săvîrșit a le duce nu poate, carea fără greș în loc de folos pagubă îi aduce). Aședară, senatorii¹, după ce cu nesăvîrșite (precum s-au dzis) și vecinice laude cineși pre împăratul său binecuvîntară, cu toții la locul și la scaunele sale să întoarsără.

După aceia, unii cătră alții vești pentru adunarea de obște a dimocratii² a trimete începură. Pentru ca cel tăcut între inimile împăraților făcut sfat înaintea tuturor să-l puie și fără betejirea și julirea cinstii, a slăvii numelui împăraților lor la ivală să-l scoată, în care descoperire sentenția sfatului monarhilor săi să aședze și să adevередze. [Însă acesta lucru asemenea să făcu celoră căroră de mare căldura văzduhului denafară, cea în trupul său născută din fire căldură, tare spre clătire li să pornește și setea virtos li să pricinește. Căriia leacul o umedzală limpidă și rece fiind, ca accia lip-sind, alta împotrivnică, adecă limpede umedzală, dară călduroasă de față aflîndu-să (precum ieste duhul vinului sau alta acestuia asemenea) și de limpegiune numai și umedzală amăgindu-să (puțin pentru hîrișia răcelii și a căldurii grijă purtînd), pentru ca setea să-și stîmpere mai pre larg

¹ *Senator: sfetnic, boier de sfat, boier mare (D.C.)* — membru al divanului boieresc.

² *Deși, la „scară”, Cantemir înțelege prin democrație stăpînirea în carea cap ales nu ieste, ce toată țara poate intra la sfat, deci un stat republican, aici termenul desemnează adunarea de la Arnăuț-chioi, care era democratică întrucît exprima o largă reprezentare a straturilor sociale din cele două țări românești.*

decît s-ar cădea o înghite, ce aceasta mai pre urmă în vasele primitoare mîrgind şi după a sa fire cu cea din naştere trupului căldură împreunîndu-să (căci amîndoa surori a unui părinte, a soarelui sint), scăpărăturile scînteilor din puţin clătite încă mai iute clătîndu-le şi pornindu-le (ea cum iese osiia neunsă în butea roţii uscate), din scînteii scăpărătoare pară ardătoare să face. Din carea mai mare pînă la jol de sete să ijdăreşte şi în materia mai denainte gătată cu iuţimea pătrundzînd, mai mult setea să spudzeşte şi să lăste (căci după socoteala unor filosofi, toată materia focului iuţime şi forma-i iute clătire iese), căriia ceva împiedecare nepuîndu-să, fără nici un prepus toată umedzala din fire ar usca şi după cea de săvîrşit uscăciune cea de pierire putregiune cu bună samă ar urma].

Intr-acesta chip fu şi învăţătura împăraţilor, intrînd în urechile supuşilor. Căci ce mai denainte cu lumina stidiri feţelor împăraţilor într-inemile gloatei întunecat (căci lumina mare pre cea mică întunecă) şi nearătat era, acmu cu lipsa ei, toate fără nici o siială şi stidire la ivală ieşia (că precum lumina soarelui să are cătră alalte stele, aşe chipul împăratului cătră senatori şi alalţi supuşii iese. Şi precum în prezenţia lui toate să fac nevădzute, iară în lipsa lui cea mică şi de departe luminează şi scînteiază, aşe înaintea feţii împăratului toate chipurile supuşilor să micşorează şi toată gura slobodă să înfrînează. Iară în dosul lui şi cel mai mic în palatul lui, precum schiptrul împăratului în mina sa poartă să arată). Că după ce trimbiţa pozvolenii dimocratii în audzul tuturor cîntă, dintr-îmbe părţile fietecare dihanie glas de sfat şi bolbăitură de învăţătură începu a da. Şi aşe, cîţi mai denainte era ascultători, atîte atunci să făcură învăţători, dintr-a căroră euvinte şi sfaturi altă ceva nu să înţelegea, fără numai chiote netocmite şi huiete neaudzite [că precum nenumărate picăturile ploii din nuori cu repegiune pre pămînt cădzînd un huiet oarecare dau, iară vreun glas tocmît nicicum, şi precum a unui organ de muzică toate coardele deodată lovîndu-să, o răz-

sunare oarecarea dau, însă vreo melodie tocmită și după pravilele muzicai alcătuită, nicicum nu să aude (carea puterii audzului mai mult îngrețșore aduce decit plăcere), așe ieste și voroava a mulți și tot deodată]. Într-acesta chip și jiganiile acestea într-atita voie slobodă vâdzinadu-să, cu toatele socotia că carea mai tare va putea striga, aceia învățatură să va asculta. Așijderea deosăbi ce ar fi fost destulă și încă de prisosală gilceava pentru alegerea accii pasiri dobitocite sau jigani păsărite, încă mai mare era dihonii și zarva carea între dinsele să făcea, cine ar giudeca și cine s-ar giudeca, carea ar sfătui și carea s-ar sfătui (precum aievea ieste că unde lipsește începătura stăruitoare, toate mijloacile începăturii nestăruitoare să să facă). Ce, pentru ca într-un cuvint să dzic, toate spre tulburare și neaședzare să întorsese, așe cît ce s-ar fi spre binele și folosul de obște ne-dejduit, spre răzșipa și prăpădenia tuturor să făcea.

Îmbe părțile amînduror monarhiilor într-acesta chip împărechindu-să și fără nici o ispravă din cuvinte deșerte numai oproșcîndu-să și ce mai cu cuvîntă de grăit și de făcut ar fi nedomirindu-să.

Totdeodată și fără veste, în mijlocul teatrului, jiganiia carea Vidră¹ să cheamă, cu mare obrăznicie sări și într-

¹ *Vidra*: Constantin codă Duca (D.C.) — sau Duculeț, domnul recent mazilit, la stăruințele fostului său socru și protector Constantin Brâncoveanu, nemulțumit de comportarea sa nerecunoscătoare; domnește de două ori în Moldova (1693—1695 și 1700—1703), mai întii înlocuind pe Dimitrie Cantemir în prima domnie, neconfirmată de turci, și în cea de a doua, pe Antioh Cantemir, fratele scriitorului; în aceste domnii a dat dovadă de o lăcomie nemărginită, semănînd astfel intru totul cu tatăl său, Gheorghe Duca, fost și el, de cîteva ori, domn al Moldovei. Numele Vidra desemnează originea sa dublă, animal de uscat (moldovean după mamă și fost domn al Moldovei) și animal de apă (grec după tată; prin el ținea de Imperiul Otoman, elementul apă semnificînd acest stat).

Odată cu intrarea sa în scenă, adunarea animalelor devine adunarea reală de la Arnăuț-chioi, din 1703. Este greu de conceput ca Duca să fi participat cu adevărat la lucrările adunării, menite să dea un cadru juridic mazilirii lui și să alcăgă un nou domn în persoana lui Mihai Itacoviță. După cum va arăta mai departe povestirea și după cum do-

acesta chip proimiul voroavei sale începu: „Vestită axion¹ între cei fizicești filosofi ieste că cel de asemenea iubești pre cel și de- asemenea (iubirea dară cătră cel și de- asemenea va să arete ne iubirea cătră cel și nu de- asemenea). Aședară, pasirea zburătoare oricind pricina pasirii și de- asemenea ar grăi, totdeauna mai cu priință partea i-ar ține decit pravila dreptății ar pofti. Așijderea, oricind dobito pentru dobito în pricină ar vorovi, mai cu iubirea firii l-a ocroti decit dreptatea giudecății ar suferi. Și așe într-imb părțile mai mult fățarnicie decit omenie, sau mai mult asu preală decit dreapta socoteală s-ar face. De unde urmadz ca supt poala priinții sau a nepriinții pururea chipul adevărinții ascuns și acoperit să rămie (că precum în teaca strîmb sabiia dreaptă, nici în teaca dreaptă sabiia strîmbă intra nu poate, așe unde ieste luarea feții sau strămurare priinții, toată nedejdea giudecății drepte afară să scoate). Pentru care lucru, eu, cu proasta mea socoteală, așe mai de folos a fi ași afla, ca gîlceava a atitea guri în zădar să părăsim și un chip ca acela să găsim; carile într-imb părțile a face să nu aibă, pentru ca priința firească mai mult într-o parte sau într-altă parte să nu-l năstăvască, ce numai oric ar pofti dreapta socoteală, aceia să dzică, să facă și cu giudecata să aleagă (că dreptul giudecătoriu întii pre sine de drept, apoi pre altul de strîmb giudecă, și întii ascunsul inimii sale de fățarnicie curățește, apoi pre altul sau din nevoie îl izbăvește, sau după a lui vină îl osindește)¹. Așij-

vedese și izvoarele vremii, drept răzburare, el a creat multe neplăceri bunului mers al desfășurării adunării, punînd chiar în primejdie confirmarea de către Poartă a viitorului domn.

¹ Prin Constantin Duca, scriitorul pune în discuție un element fundamental de jurisprudență: principiul obiectivității din partea celui obligat să hotărască, principiu ce nu se respectă dacă judecătorul și înpricinatul fac parte din același grup de interese. Intervenind într-o discuție în care părținirea („priință”) nu putea fi evitată, Duca pleda în realitate pentru propria sa cauză, căutînd să atace juridic obiectivitatea și ca atare legitimitatea mazilirii sale. După opinia lui

derea ași sfătui, ca ori în ce chip s-ar putea, cu un ceas mai înainte hotărât și săvârșit gilcevia acestuia să punem (că gilceava lungă atocma iese cu boala hronică), ca nu cîndai mai îndelung scuturîndu-să și cernîndu-să voroava cătră acestea, încă mai multe shismate și ereze să se scornească, pre carile sau prea cu mult greu, sau nicidecum vreodată a le potoli veți putea.“

Acestea încă vorovind Vidra și încă bine sfîrșit cuvîntului său nepuînd, preste a tuturor nedejde pasirea carea să cheamă Bitlan¹ cu mare minie și probozală a o țistui începu și groznice semne din ochi și din cap să tacă îi făcea, și cătră acestea o aporie ipothetică² dzicînd, scornia: „Tu, o, Vidro, di ai fi sau din pasirile zburătoare, sau din dobitoacele pre uscat îmblătoare, ar putea cineva dzice că doară a îmbe părților în ceva mai denainte știința ai fi avut. Iară acum, jiganie în neam prepus, dintr-altă stibie și supt altă monarhie supusă fiind³, cum socotești că pentru lucrurile ție în rădăcina lor necunoscute învățătura cea mai bună și

Cantemir, interesele pot modifica nu numai „pravila dreptății“ și „dreapta socoteală“ în înțelesul lor juridic, ci și adevărul în sine, ca materie a științei logicii.

¹ *Bitlanul: Dimachi (D.G.)* — Chiriță Dimachi, un grec, fost capuchehaia lui Duca la Poartă, pe care însă îl trădează pentru a trece în serviciul lui Brâncoveanu. Intuind că Duca manevra pentru propria sa cauză — amestecul în disputa privitoare la Liliac fiind doar un pretext — Dimachi intervine prompt și energic împotriva fostului său stăpîn, amintindu-i că fiind grec și legat de interesele Porții Otomane, nu are nici dreptul, nici căderea să se mai amestece în treburile Moldovei și Țării Românești. Astfel se încheie disputa privind Liliacul, discuțiile din adunare fiind acum orientate numai spre persoana lui Duca, prezent, fără să fi fost invitat. Prin intervenția lui Dimachi începe în adunare seria de atacuri împotriva fostului domn al Moldovei, prilej de a i se scoate în evidență toate fărădelegile, pentru ca mazișirea lui să rămînă un act definitiv, ceea ce de fapt s-a și întîmplat.

² În logică înseamnă încercătură fără ieșire, înfundătură, realizată sub formă ipotetică. Astfel, prin judecăți în relație de condiționare își începe Bitlanul atacul împotriva Vidrei.

³ Se înșinuează că Duca nu este nici moldovean, nici muntean, ci țarigrădean (grec).

sfatul cel mai ales a da vii putea? Ce mai bine ar fi, precum mi s-a pare, pentru lucrurile carile în înaintea mărgătoare simțirea nu le-ai avut a le ști și a le cunoaște, să nu te fălești (că precum toată știința din povata simțirilor să află, toată lumea știe, căci nu orbul, ce cel cu ochi giudecă de vâpsele, și cel cu urechi, iară nu cel surd, alege frumsețea și dulceața viersului). Au nu tu odinăoară prin fundul mării prinblindu-te și spre vînarea peștelui șipurindu-te, eu din fața apei te oglindiiam? Ce poate fi că sau nechemată ai vinit la locul ce nu ți s-au cădzut, sau, de te-au chemat cineva, prin greșala neștiinții aceasta s-au făcut. Căci Cîinele Mării¹ și Vidra cu jigăniile uscatului ce treabă sau ce amestec pot avea²? Au doară vii să dzici că din fire așe iești tocmită, ca de pre uscat fiind, putere să aibi prin multă vreme în apă, fără a aierului trebuință a te zăbăvi să poți³? Ce aceasta mai virtos împotriva ta face, căci au putea-va racul jiganie de pre uscat a să numi, căci cu dzilele prin otavă să paște și din aier vreo înădușală sau putregiune nu i să naște? De care lucru, precum mi s-a pare, negreșit socotesc că cum cu mare obrăznicie la adunare nechemată te-ai aflat, așe mai cu mare nerușinare, de nime neîntrebată, sfat, și acesta spurcat, ai dat (că pre cît ieste de folos la vremea de trebuință cuvîntul curvios, cu atîta ieste de impuțicios cuvîntul acelaia carile de nime neîntrebat tuturor dă sfat). În inima ta această ascuns avînd ca cu o voroavă vicleană și cu un obraz ce nu știe a să rușina, doaa vicleșuguri să poți așterne și cu doaa răutăți să te poți acoperi: Una, că chip după învățătura ta cercîndu-să, pre tine să te afle și apoi cu sfatul și alegerea a monarhii mari ca acestea, giudecătoare și alegă-

¹ Nu are explicație la cheie, probabil, pentru că nu reprezintă o persoană anume; expresia desemnează numele popular al unei specii de rechin.

² Ca animal de apă, deci, aparținînd lumii otomane, Duca nu are ce căuta printre moldoveni.

³ Aluzie la faptul că Duca n-ar fi putut ajunge domn al Moldovei fără sprijinul inutenilor.

toare tuturor împotrivirilor lor puindu-te, lumea să dzică precum tu decît toate alalte mai cu mînte și mai cu socoteală să fii. De ciia, tu, jiganie mijlocie și de neam cu prepus fiind¹, prostia în evghenie să ți să întoarcă (căci toată evghenia la muritori în lauda numelui videm că să stăruiește). A doa, că macară cum mai mult dobitoacelor în patru picioare asămînindu-te (precum singură tu cu al tău cuvînt te-ai legat) (căci la cel cunoscătoriu mai tare să țină și iese legătura hireșului cuvînt decît frenghia întreită de la altul înfășurată), mai mult în cumpăna dobitoacelor greuimea dreptății să pleci, și după fățarnicia priinții, iară nu după pofta dreptății, giudecata să abați. Însă eu, o pasire și de neam și de mînte proastă fiind (căci nici în carne vreo dulceață, nici în pene vreo frumșetă port), mai mult a grăi nici pociu, nici mi să cade, fără numai ce și cît într-adevăr am înțeles și am știut, aceia din prostia inimii am grăit. Iară giudecata fie a înțelepților.

Toate gloatele de cu socoteală cuvintele a prostului Bitlan nu numai cît să mirară, ce încă și foarte plăcîndu-le, cu mari laude le lăudară, căci nu puțin prepus în inimile tuturor intra pentru a Vidrei fără veste voroavă, nepoftită învățătură și necerșută sfătuitură. Și așe, îndată despre partea pasirilor, într-o inimă și într-o gură, cu toatele alegere făcură că precum Vidra nicicum în ceata zburătoarelor nu să poate numi, așe și din monarhia dobitoacelor trebuie a lipsi. La care sentenție mai multă sfadă și voroavă strînciunată s-ar fi scornit și mai multă ocară s-ar fi lucrat de n-ar fi fost Brebul² lucrul cu un ceas mai înainte spre descoperirea adevărului apucat.

A Brebului dară voroavă într-acesta chip fu: „Vidra odinăoară din neamul nostru și era și să țină și cu noi de-a

¹ Aluzie la originea umilă a lui C. Duca. Tatăl său, Gheorghe Duca, înainte de a ajunge domn, era un negustoraș oarecare de postavuri, după cum afirmă izvoarele istorice ale vremii.

² Brebul: *Burnaz postelnic* (D.C.) — fost și el, ca și Dimachi, capuchehaia lui Duca la Poartă și trecut, de asemenea, în slujba lui Brâncoveanu.

valoma și hrana și traiul îi era (precum și fața și floarea părului o vădește, macar că statul trupului de mojie i s-au schimosit și s-au logoșit). Pre carea noi vădzind-o că cu vremea mărimea sufletului carea la noi ieste, precum toată lumea știe că partea trupului cea roditoare, carea în cevaș macară betejindu-să, de grabnică moarte aducătoare ieste, pentru a vieții sprijeneală a o rumpe și de la noi a o lepăda, nici ne îndoim, nici ne ferim. Aceasta dară a sufletului vitejie, precum am dzis, vădzind că la dinsa din dzi în dzi seade, apoi și alte lucruri de vicleșuguri, îngăimele de amăgele și fapte pline de răutate, precum sint sicofandiile, clevețele, minciunile, cătră carile și furtușagul adăogea și lucruri de ocară și blăstămățești, iară nu de numele neamului nostru vrednice făcea, macar că și de multe ori am certat-o și am dojenit-o, ce în zădar (că precum ieste suflarea la cărbunele acoperit, așe ieste certarea la inima într-ascuns dată răutății). Pentru care pricini, din tabla neamului și a rudenii noastre de tot am ras-o și așeși de tot din hotarele noastre am izgonit-o¹ (căci mai mult folos aduce publicăi din sine un chip rău a izgoni decît dzece bune în sine a priimi, că precum aluatul mic într-o covată mare toată frământătura dospește, așe un om rău într-o publică pre toți cu răutatea lui amestecă și-i tulbură²). După aceia ea în ceata altor jiganii a să da, sau temîndu-să sau rușinîndu-să, sau poate fi și de trufie înflîndu-să (căci mîndriia, de tot oarbă fiind, precum peste cei mari, așe și peste cei mici dă), de lăcașul stătătoriu de pre uscat s-au părăsit și prin adincurile apelor orbăcîind, cu piticei foamea a-și potoli și ca valurile ce în spinare poartă, cea mai multă viață tulburată și neașezată

¹ Burnaz trece la atacuri directe împotriva lui Duca, explicînd faptul că mazilirea lui a fost o măsură dreaptă pentru multele sale blestămății, printre care și furtul, adică însușirea veniturilor rezultate din fiscalitatea sa apăsătoare inițiată de el, despre care vorbesc documentele vremii.

² Cantemir este pentru eliminarea din sfatul domnesc a elementelor dăunătoare.

a-și petrece ș-au ales¹ (că cine neamului său ieste uricios cum poate fi streinilor drăgăstos? Și a căruia răutăți pământul său a le suferi n-au putut, cel strein cum le va putea răbda?). Pre carea, de atîta vreme în perire și rătăcire știind-o, iată aemu între gloate amestecată o vedem². Povestea Vidrii, noi, Brebii, din moșii, strămoșii noștri, așe am apucat-o, așe o mărturisim și așe o întărim. Iară voia fie a celor mai mari.“

Cu toții priimiră mărturiia Brebului și cu toții într-un sfat aleasără ca Vidra dintr-amîndoaă monarhiile afară să să gonească și nici într-un neam de a lor să nu să mai numască³ (că precum celui bun toți streinii rude, tot bătrînul părinte, tot vîrstnicul frate și tot locul moșie, așe celui rău toate rudele streine și toată moșia nemernicie îi ieste) și cum mai curînd dintre adunări să lipsască, dzisără, ca nu cumva între dinșii mai multă zăbavă făcînd, mai pre urmă și aceasta vreo pricină mai spre mare vrajbă între monarhii să să scornească.

Vidra, sau pentru viclesugul ei sau pentru veche pizma [alte] altora (că pizma veche ieste ca cariul în inima copaciului), sau la vremea rea pentru bună sfătuirea ce dedese (că, precum să dzice, toate vremea sa au și, fără vreme, și pinea face greutate stomahului, carea cea mai de treabă și mai de aproape hrană-i ieste), sau ori în ce chip ar fi fost, aemu vîdzîndu-să osîndită și dintre toate cetele cu mare ocară și dosadă izgonită, așijderea pentru binele ce sfătuisă, precum cu rău i să plătește simțînd, mintea de i-au fost rea, încă mai rea a fi socoti, iară de i-au fost bună, spre rea socoteală o întoarsă (că nemulțemita pentru mari slujbe și de binefaceri din nedejde în nenedejde îl bagă, nenedejde în

¹ Izgonit din domnia Moldovei, Duca trăia foarte strîmtorat.

² Se pare, totuși, că Duca n-a avut cum să participe la lucrările adunării de la Arnăuț-chioi.

³ Intervenția lui Burnaz postelnicul a fost bine primită și adunarea a hotărît izgonirea definitivă a lui C. Duca atît dintre moldoveni, cît și dintre munteni.

ne bunie îl împinge, și așe, din slugă credincioasă neprietin de cap îl face), carea într-acesta chip voroava întoarsă: „De vreme ce pre mine din ceata celor cu patru picioare mă lepădați — că în partea zburătoarelor sau să fiu, sau să fiu fost nici chipul, nici firea mă arată — iată că urmadză ca în monarhia celor de apă să mă dau¹. Fie dară și așe (Că limba gloatelor ieste vrajea bodzilor², și mai lesne ar fi cuiva apa curătoare a popri decît limbilor multe a stăpini). Și iată că dintr-adunările voastre, vrînd-nevrînd, în caută a lipsi. Însă oarce, ce rădăcina adevărului atinge, a grăi nu voi părăsi. Bitlanul, pasire de apă sau pește de aier fiind, căci și în fundurile apelor prin multă vreme și prin aier nu mai puțin decît alalte pasiri mare slobodzenie are³, însă adevărul ce ieste să dzic: adevărat pasire ieste, macară că carnea la gust îi ieste ca a delfinului și macară că precum prin aier cu slobodzenie poate zbura, așe și prin fundul apii să poate primbla. Însă de multe ori mi s-au timplat a-l videa în novoade ca peștii încileit și de multe ori și înecați și de tot îndușiți din mreje îi scot, căci lăcomia astupindu-i ochii, după pești fără sine alergînd, în loc de vînat el să vineadză. Care lucru din toată ipopsiia peștelui îl scoate. Și macar că precum aievea ieste tuturor că el mie neprietin de moarte mi s-au arătat, însă adevărul ce ieste a tăgădui nici poci, nici mi să cade⁴ (căci nu puțină vrednicie ieste și pentru neprietin adevărul a mărturisi). De care lucru poci să dzic că el cite pentru mine au grăit și au mărturisit să fie și adevă-

¹ *Monarhia celor de apă: țuringrădenii (D.C.)* — Constantin Duca, de origine grec din Imperiul Otoman, fiind lepădat de moldoveni, căruine să se stabilească la Constantinopol, în Fanar.

² Corespondent pentru expresia latină: *Vox populi, vox Dei*.

³ Drept răzbumare, Duca ponegrește la rîndul său pe Dimachi, demascîndu-i jocul dublu, acesta fiind în realitate un grec pus în slujba mîntenilor („pasăre de aer“) și în același timp un om legat de interesele turcești („pește de apă“).

⁴ Duca îl avertizează apoi pe Dimachi că, datorită lăcomiei sale fără margini, este atît de încurcat în „năvoade“, adică în „lucrurile turcești“ (D.C.), încît n-ar fi exclus ca pînă la urmă să devină el însuși o victimă a intereselor turcilor.

rate. Însă nu atîta de grea era pricina vinovății mele, ca cu izgnanie¹ ca aceasta să fiu osîndit, căci canon de obște iese, carile dzice (pedepsitului nu trebuie a i să adaoge pedeapsa)². Căci destulă era nesuferita mea izgnanie și din rudele și moșiile mele înstreinare, și ce ar fi mai mult trebuit pedeapsa încă mai înainte a urni, adecă precum din rudele dobitoace, așe și din streinele pasiri izgonit să fiu³ (ce pre-cum să dzice cuvîntul, că nevinovăția unuia oșapoc stă în ochiul altuia). Ce la cuvîntul ce vreăm să dzic să mă întorc. Iată că cu pira Bitlanului și numai cu o mărturie a [a] Brebului (și aceasta împotriva a legii tuturor legilor, cu o mărturie numai sentenția vinovatului cea de pedeapsă a să da)⁴, dintr-îmbe izvoadele m-ați lepădat. Dară ași pofti să știu cu ce privilehie puteți strica axioma vechilor filosofi și mathematici, carii dzic (carile sint tot într-un chip cătră altul al triilea, toț într-un chip sint între sine⁵)? (Căci Vidra

¹ Recunoscîndu-și în parte greșelile de care era acuzat, Duca nu se declară totuși de acord cu trimiterea sa în exil, (izgnanie—alungare, exil, în poloneză) și ca atare continuă să-și apere cauza.

² Cunoscutul principiu juridic *non bis in idem*: nu este drept să se dea două pedepse pentru aceeași vină.

³ Sprijinindu-se pe principiul juridic *non bis in idem*, Duca pretinde că o dată ce fusese pedepsit cu maziirea și exilul, este cu totul nejust să mai fie izgonit și dintre moldoveni și munteni (aluzie la înrudirea sa cu Brâncoveanu, al cărui ginere fusese).

⁴ Un alt principiu de drept, care cere să nu se dea pedeapsa pe baza depoziției unui singur martor.

⁵ Teoremă în geometrie: două mărimi egale cu a treia sint egale între ele. Apelul făcut în același timp la vechii filozofi și matematicieni pare să se refere la pithagoreici, primii care au îmbinat în antichitatea greacă problema filozofică cu cercetarea matematică.

Mai semnalăm aici un lucru foarte interesant: cit timp se punea problema apărării sale față de sancționarea fărădelegilor prin mazi-rire și exil, Duca orientează discuțiile din adunare pe coordonate juridice. Însă pe măsură ce își dă seama că pleda pentru o cauză pierdută, el își începe cu subtilitate seria atacurilor împotriva noului candidaț la domnie, susținut de Brâncoveanu, Mihai Racoviță. Folosind faptul că Duca era nu numai un jurist erudit (aflăm aceasta numa din *Istoria ieroglifică*), ci și un om cu o serioasă pregătire filozofică

[nu puține] nu puține făclii topise asupra cărților filosofești¹⁾ Și de vreme ce eu, căci în prepusul dobitoacelor și a pasirilor am căzut precum să fiu de apă, cu cit dară, rogu-vă mai vrednic ieste să să numască pasire carile fără prepus dobitoc ieste și căci să să numască dobitoc carile fără prepus pasire ieste?²⁾ (Nici vă mierați de ale mele împleticite protases, căci simperazma va ieși arătătoarea adevărului). Și așe doaă fire într-un ipohimen neputînd sta³⁾, iată că fire ca aceasta, oricare ar fi, nici pasire, nici dobitoc ar fi, și căci acela mai mare dreptate înaintea nu a fețelor, ce a fățarnicii voastre ar afla?⁴⁾ Și eu pină într-atita de la toți de la voi m-am așe de greu osîndit?⁴⁾

La acestea cu toții intîi să zimbiră, apoi risă, iară mai pre urmă cu chicote hohotiră, dzicînd: „Vidra, cu neamul,

(după cum ne informează și alte izvoare). Cantemir pune pe fostul domn să împingă și să deplaseze discuțiile în demeniul filozofic și mai cu seamă pe terenul logicii.

¹⁾ Deși îl dușmănea, Cantemir recunoaște cultura filozofică a lui G. Duca. Dealtfel, acesta a lăsat în urma sa o serie de lucrări cu caracter filozofico-teologic în limba greacă (vezi lista lor la D. Russo, *Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, p. 421—424).

²⁾ Începe atacul, în formă aluzivă, la adresa lui Mihai Racoviță — Struțocămila. Pasaajul trebuie citit: Din moment ce eu, Vidra, am rămas să fiu considerată numai un animal de apă (aparținînd doar lumii otomane), pe ce temei trebuie considerat pasăre (muntean) un patrupe (moldovean) ca Mihai Racoviță și, de asemenea, pe ce temei, să se numească patrupe (moldovean), ceea ce este neîndoielnic o pasăre (muntean)? Pentru înțelegerea temeiului logic al unui asemenea sistem de judecări, a se vedea nota 3.

³⁾ Un important principiu de logică: două naturi diferite nu pot avea o substanță comună. Acest lucru este însă valabil în cadrul logicii aristotelice, o logică a imobilității, unde sub raport ontologic, genurile și speciile sînt stări absolute.

⁴⁾ Cantemir pune pe Duca să se îndoiască de obiectivitatea adevărului în ceea ce privește respectarea regulilor adevărului. O acuză în același timp de fățarnicie, de o conduită dominată de interese într-un domeniu atît de neutru ca al logicii. Insinuarea lui Cantemir la adresa logicii minuite, nu în spiritul adevărului absolut ci în spiritul intereselor individuale sau de grup, este gravă și trebuie reținută, pentru că devine o idee cheie în satira cantemireană la adresa logicii timpului, așa cum o întîlnim numai în *Istoria ieroglică*.

și gîndul și cuvîntul, ș-au pierdut! Că cine poate macar cu mîntea doăa firi într-un ipohimen cuprinde? Sau cine vreodată pasire dobitocită sau dobitoc păsărit au vădzut?¹ Vidra dzisă. „Într-acesta chip și eu mai denainte pentru himera filosofilor nu săvirșiam a mă mira și peste puțină a fi în fire, precum și voi acmu, socotiam. Ce de vreme ce Brebul s-au făcut pește, cu cît mai pre lesne va fi pasirea zburătoare a să face dobitoc ca cele în patru picioare înblătoare.”²

¹ Adunarea repetă principiul de logică amintit, subliniind că ar fi de neconceput ca două naturi diferite să fie exprimate de aceeași substanță, și adăugînd, pentru concretizare, că nimeni n-a văzut o pasăre (muntean) transformată în patruiped (moldovean) și nici un patruiped (moldovean) prefăcut în pasăre (muntean). Trebuie respectată, așadar, concepția conform căreia nu este firescă o transmutație a „firilor”, adică nu este posibilă o trecere de la o specie la alta.

² Duca este pus de Cantemir să facă o observație de mare subtilitate, plină de conștiință pentru logica tradițională: Și eu eram convins — spune el — de adevărul acestui principiu aristotelic și ca atare, socoteam și eu, ca toată lumea, o adevărată absurditate, o imposibilitate firească (așa s-ar traduce expresia „himera filosofilor”) trecerea de la o natură la alta în cadrul aceleiași substanțe, sau, mai concret, trecerea de la un specific la altul în cadrul aceleiași persoane (astfel putem interpreta aici termenul *ipohimen*—substanță). Dar, din moment ce realitatea ne oferă exemplul Brebului (Burnaz postelnicul), deci un moldovean, care a ajuns pește, adică a devenit locuitor al „mornahiei de apă” (Imperiul Otoman), prin calitatea sa de capuchehaie (ne amintim că a fost capuchehaia lui Duca însuși), cu atît mai ușor va fi pentru Brâncoveanu de a metamorfoza în dobitoc o pasăre, adică de a pune un muntean pe tronul Moldovei (aluzia privește pe Mihai Racoviță, rudă în realitate cu domnul Țării Românești).

Din punct de vedere filozofic, rămîne de făcut observația că ne aflăm la un loc de răscruce în domeniul logicii. Căci pentru a admite transformarea specificului în cadrul aceleiași substanțe, înseamnă a nega valabilitatea conceptului aristotelic al imobilismului și a-l înlocui cu conceptul ontologic de devenire, la care obliga natura și viața socială. O sursă posibilă a acestei descoperiri putea fi aprofundarea, de către Cantemir, a ontologiei heraclitene, Heraclit fiind cel care sugerase ideea că lucrurile, fenomenele sînt transformări, înfățișări pe care le ia, în devenirea sa, o singură substanță: focul. Numai că Dimitrie Cantemir face apel la exemple ale vieții sociale contemporane lui, ceea ce mărește valoarea descoperirii, întrucît aceasta ar putea constitui punctul de plecare pentru o înțelegere dialectică a insiru-

Și încă mai aievea de viți vrea spre aceasta să vă pricepe
 întâi a ști vi să cade că ce hotărîre are trigonul la mathe-
 tecă, aceiași are silogismul la logică, a cărora hotărîre m-
 sus v-am pomenit. Acum, dară, binișor socotiți că, de vreme
 ce eu am putere din fire¹ dăruită, precum aerul a trage, a
 a nu-l trage în voie să-mi fie, și pentru căci în doază stil
 poci lăcui, dintr-aceleși mă izgoniți și altă pricină în min-
 precum mi se pare, a afla nu puteți, fără numai căci din fi-
 cu oarece mai mult decît alalte dobitoace sint dăruit,
 dară, căci așe pociu, în vinovăție ca aceasta am cădzut
 Dar încă cel ce nici într-o parte deplin și nici a unii firi, cel
 ce i să cad hirișii nu va avea, oare de acela ce viți pute-
 giudeca?² Că, precum am dzis, simperasma trebuie să urme-

mentului logic. Rămîne însă de văzut dacă marele nostru gînditor
 tras, cel puțin, principalele concluzii pentru a iniția o anumită schim-
 bare în acest domeniu. Deocamdată putem anticipa că Dimitrie Can-
 temir operează cu termenul *dialectică* pentru a desemna o logică
 sofisticată, o logică adaptată la sarcina de a înveșmînta interesele
 personale în haina acestui instrument al adevărului.

¹ Este semnificativ termenul *fire* (din *fire*, în *fire*) la care se face
 apel pentru a desemna modalitatea transformării. În timp ce în cadrul
 conceptului aristotelic al imutabilității, devenirea era „peste puțin
 a fi în fire“, în conceptul de devenire, care presupune posibilitatea
 oricărei schimbări, o asemenea posibilitate apare firească.

² La această însușire, specific natural, face apel Duca, atunci
 cînd afirmă că fără temeii l-au izgonit din cele două elemente care
 erau proprii: aerul (prin înrudirea cu Brîncoveanu) și pămîntul (se
 consideră moldovean, întrucît mama sa era moldoveancă). Ca atare
 schimbarea nu poate fi numită una oarecare, deoarece el, Duca, are o na-
 țură dublă în mod natural, putînd deveni, la libera sa alegere, cînd mun-
 tean, cînd moldovean, ceea ce ar însemna că el ar putea candida cu
 același drept la domnie și în Moldova și în Țara Românească.

³ Dară el este dotat cu asemenea calități de excepție (*hirișie*,
 însușire, specific natural) și i se face totuși o nedreptate atît de mare
 ca alungarea din drepturile sale, Duca se întreabă cum va judeca adu-
 narea cazul cui va care este lipsit de orice fel de însușire naturală în
 raport cu sine? Aluzia este, evident, la persoana aceluiași Mihai Racov-
 viță. Termenul *hirișie* anunță începutul folosirii metodologiei porfi-
 riene în aplicarea criteriilor logice pentru judecarea lucrurilor.

protaselor¹. Ca aceasta minune între voi, o, jiganiilor și pasirilor, ieste cămila nepăsărită și pasirea necămită, căriia unii, alcătuiindu-i numele. Strutocamilă² îi dzic. Aceasta precum hirișă Cămilă să nu fie penele o vădesc, și iarăși hirișă pasire să nu fie nezburarea în aer o pîrște și vîntul, carile nu o poate ridica. Că precum tuturor știut ieste că toată hotărîrea pasirii ieste a fi dihanie cu pene, zburătoare și oătoare. Deci dihania ieste neamul, iară zburătoare deosăbirea, care deosăbire așeși de tot de la Strutocamilă lipsește. Aședară aievea fiind, au putea-va cineva cu mintea întreață a dzice să îndrăznească, precum toată hotărîrea pasirii în Strutocamilă să cuprindă³? Și așe urmadză că sau pre mine încă nu m-ați cunoscut, sau și pre această dihanie precum și ce ieste să o cunoașteți. Și așe rădăcina adevărului întingind, sau arătați (că pizma veche vă împinge la lucruri noăă), sau mărturisii că în capete de hîrtie purtați crieri de aramă. Iară cel mai de pre urmă al meu cuvînt ieste că adunarea aceasta chedzi răi ș-au vrăjit, de vreme ce numele fiindu-i adunare, altora cu lucrul ieste strămutare și slava titlului de

¹ Regulă de bază în teoria raționamentului: concluzia trebuie să urmeze premiselor.

² Buca precizează cine este persoana: Strutocămila, deci o unire între struț și cămilă, o aberație, un nonsens, o structură absurdă de înșușiri („minune“), care nu era altul decît Mihai Racoviță, candidatul susținut de Brâncoveanu. Mihai Racoviță va domni de trei ori în Moldova (1703—1705, 1707—1709, 1715—1716) și de două ori în Țara Românească (1730—1731; 1741—1744).

³ Vidra judecă în privința Strutocămilei cu ajutorul categoriilor metodologice ale lui Porphyriu („cinci glasuri a lui Porfirie“), pentru a dovedi că asocierea celor două nume constituie o aberație logică și o imposibilitate firească. Porphyrios (234—305), filozof neoplatonic, din școala alexandrină, elev al lui Plotin. Sub numele lui circula, pe la începutul evului mediu, un *compendiu* asupra logicii aristotelice — numit al lui Pseudo-Porphyriu, cunoscut și în lumea constantinopolitană în vremea lui Cantemir. Cele cinci categorii metodologice care îi poartă numele (*quinque voces Porphyrii*) sînt (termenii din paranteze aparțin lui Cantemir): *genus* (neamul), *species* (chipul), *differentia* (deosăbirea), *proprium* (hiriș), *accidens* (împlarea).

monarhie, iară fapta îi ieste de tiranie¹. Acestea Vidra d lacrămi dzicînd, după poruncă în izgnanie la marginile gîrlor² să dusă.

Ieşind ea de acoloa, îndată în mijlocul gloatelor ieşi Căprioara de pustiiul Aravii³, carea, după siloghizmul⁴ Vidra lucrul cu ispita într-acesta chip dovedia, dzicînd: „Vidra pentru Struţ au pus socotele loghiceşti, dară eu să vă spu ce au vădzut ochii arăpeşti⁵. Eu şi Strutocamila împreună

¹ Fără a trage ultimele concluzii din atacul iniţiat, cu ajutorul logicii, la adresa Struţocămilei, Duca acuză adunarea din 1703 că a fost convocată cu scopul de a impune voinţa tiranică a lui Brâncoveanu.

² *Marginile gîrlor*: *Fânariul Tarigradului (D.C.)* — Fanar cartierul grecesc al Istanbulului, din care s-au recrutat, în secolul al XVIII-lea, domnii fanarioţi din Muntenia şi Moldova. De menţionat că Duca nu a rămas în Fanar, ci a fost surghiunit de turci la Cavalla. Nu s-a mai întors niciodată în Moldova.

³ *Căprioara de Aravia: Dimitraşco Caragea (D.C.)*. Din „Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului“, alegorie inserată în *Istoria ieroglifică*, în care cadrul vieţii politice din ambele ţări româneşti este deplasat în Africa, ar rezulta că Aravia ar simboliza Moldova, iar Livia (Libia), Ţara Românească. În cazul de faţă, „pustiile Araviei“ ar constitui doar fundalul conceput ad-hoc pentru naraţiunea ce urmează. „Căprioara de Aravia“ ar indica deci un Dimitraşco Caragea de loc din Moldova, ceea ce este adevărat, întrucît acesta fusese dregător însemnat în vremea lui Antioh Cantemir; în povestire el este prieten devotat al familiei Cantemir, în special al lui Antioh.

⁴ *Siloghizmul: maziile unuia şi domnie altuia (D.C.)* semnifică mazierea lui C. Duca, faptul avînd loc pe la mijlocul lui iunie 1703, ceea ce denotă că adunarea de la Arnăuţ-chioi are loc după această dată, ea ţinînd pînă în luna august a aceluiaşi an, cînd Mihai Racoviţă este numit domn.

⁵ *Istoria ieroglifică* devine, prin adunarea animalelor, un fel de tribunal al eficienţei ştiinţelor vremii. Astfel, odată cu intervenţia lui C. Duca, logica îşi dezvăluie contradicţiile metodologice, oscilînd între factura aristotelică pură şi cea porfiriană, lăsată de-abia în schiţă; ea pătrunde în acelaşi timp în nuce avantajele oferite de exemplele de viaţă, care ar fi obligat-o la o înţelegere dialectică a metodei. Dar, prin intervenţia lui Dimitraşco Caragea, Cantemir reabilitează empirismul ca metodă — dealtfel o mare îndrăzneală în faţa logicii, adevărul trebuind să treacă prin proba („ispita“) simţurilor şi mai ales a văzului, căruia îi cere o deosebită perspicacitate („ochi arăpeşti“: acuitate vizuală; expresia vine de la proba arabă a controlării acuităţii vizuale, un

la pustiile Araviei lăcuim. În părțile acelea¹ cimpii niciodată cu pajiște nu înverdzesc, ce pururea cu mari năsipișuri gâlbensesc. Că de s-ar și naște vreun fel de buruiiană, de mari holburule, carile vîntul austrului scornește, să acopăr. Căci într-alt chip cineva să-i numască nu va putea, fără numai sau munți clătitori, sau cimpi nestători le va dzice. Deci cu vînturile pre acolo mutindu-să și locurile, alt feliu de copaciu sau de buruiiană de mare grămădirea năsipului aceleia neacoperită să rămîie nu poate, fără numai înalții copaci carii finici să cheamă, în carii nici odinăoară Struțocamila ureată a videa nu mi s-au timplat. Și nu numai în virvul finicului² (carile într-acele părți odihna și aciurea a tuturor zburătoarelor ieste), ce așeși nici un cot de la fața pămîntului în aer ridicîndu-să nu l-am vădzut. Încă și alta (carea mai mult ieste de mierat), că de multe ori arapii asupra ochi bun trebuind să perceapă pe Alcor, o stea de mărimea a șasea, aflată lîngă cea de a doua stea din oiștea Carului mare).

În acest spirit, Căprioara de Aravia este pusă de scriitor să declare că nu va discuta despre Struțocămila creînd, ca Vidra, probleme sau folosind criterii de logică, ci, dimpotrivă, nu va spune despre straniul personaj decît ceea ce a văzut cu proprii săi „ochi arăpești“. Rostul intervenției acestui personaj este de a demonstra empiric incapacitatea și slaba dotare naturală a Struțocămilei. Se vede, din această intervenție, atașamentul personajului respectiv față de interesele Cantemireștilor.

¹ Începe descrierea peisajului exotic torid, specific Saharei și Arabiei, dovadă a influenței exercitate de Orient asupra lui Cantemir. Tema peisajului exotic va fi întîlnită și în „Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului“.

² *Finicul: cinstea numelui (D.C.)* — Dimitrașco Garagea afirmă că Mihai Racoviță nu s-a bucurat pînă acum de un prestigiu deosebit nici de stima și aprecierea muntenilor (finicul mai înseamnă la cheie „odihna și aciurea a tuturor zburătoarelor“) și nici între moldoveni nu s-a ridicat prea mult pe scara socială (afirmație inexactă, deoarece Mihai Racoviță îndeplinise funcții înalte și în timpul lui Constantin Cantemir, cu a cărui fiică, Safta, se căsătorise. D. Cantemir îl ura însă acum pe fostul său cumnat, pentru că trecuse de partea adversarilor munteni, făcîndu-le jocul politic prin acceptarea candidaturii la domnia Moldovei, domnie la care frații Cantemir socoteau că ar avea dreptul în exclusivitate).

noastră gonitoare scornind¹, pre amindoi-o dată din nășturi ne scornia, unde cu puterea răpegiunii picioarelor din fierăle sulților, din simcelele țidelelor și din vrăjmași colț ogarilor scăpam. Iară Strutocamila și de mine înapoi rămânea, și cu penele și aripile ce avea în primejdia morții cădea. Căci cu alergarea ogarul o agiungea, și în aer, de greuime neputîndu-să rîdica, decît un iepure mai slabă și mai pemințeană a fi să arăta. De care lucru socotesc că cuvintele Vidra adevărate sint.“

Iară în monarhiia pasirilor² era pasirea carea să chiamă Corb³, carea macară că din tagma a doa era, însă, cu o întimplare, pre acea vreme epitrop Vulturului era. Acesta toate lucrurile în monarhiia pasirilor a face sau a desface în voia sa avea, nici glas sau cuvînt împotriva lui cineva a scorni a îndrăzni putea (că în vremile vechi poftele stăpînilor pravile de lege supușilor era). Aceasta pasire precum tuturor dobitoacelor moartea le poștește cine poate să nu știe? Și precum pre dinafară neagră, din hereghie, încă mai poneagră pe dinluntru era de pizmă și de minie⁴ (cărîia ce

¹ În cadrul peisajului exotic are loc o vinătoare a arapilor împotriva Struțocămilei, episod cu totul fictiv, pentru a sublinia neputințele firești ale acesteia. După cum vom vedea mai departe, demonstrarea incapacității Struțocămilei — temă de mare tensiune în discuțiile adunării animalelor — își avea rostul de a convinge asistența că Mihai Racoviță nu era dotat cu nici o calitate pentru funcția de domn. Tema vîntorii în mediul exotic o vom întîlni și în „Povestea Camilepa-dului pentru apa Nilului“, bineînțeles sub altă formă și cu altă semnificație.

² Tara Românească.

³ Corbul: *Basaraba vodă* (D.C.) — Constantin Brâncoveanu, despre care Cantemir afirmă injurios că „cu o întimplare (din întimplare, n.ed.)... epitrop Vulturului era“; *epitrop Vulturului: domn Țării Munteneste* (D.C.). Dimitrie Cantemir era în realitate rudă cu Brâncoveanu, prin căsătoria sa cu Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino, aceasta fiind, la rîndul său, verișoară cu domnul Țării Românești.

⁴ Ca pasăre de pradă, Brâncoveanu urmărea moartea tuturor dobitoacelor, adică a mokdovenilor. Cantemir subliniază, în mod subiectiv, caracterul tiranic și lipsit de scrupule al lui Brâncoveanu.

să-i fie fost pizma și pricina pizmei la locul său pre larg să va dzice) (că precum arșița soarelui pelița mută din albă în neagră, așe pizma inimii mută gindul din bun în rău). Deci Corbul, precum a Vidrii, așe a Căprioarei cuvinte macar că le audziua, însă cu greu și cu greață le suferiia (că cuvintul bun și neplăcut ieste ca doftoriia grețoasă, însă folositoare în trupul bolnavului. Ce la cel înțelept așe, iară la cel nebun ieste ca otrava în mănuntăile sănătosului). Le suferiia Corbul acestea pentru a vremii neîndăminare, iară cumplită amărăciune nu numai în glas ce meniia, ce încă și în pîntece dospîia. Și cităva vreme un siloghism alcătuit în *barbara* împotriva Vidrii¹ a face siliia, mai virtos că la dinsul viersul grumadzului într-această formă a suna să părea și încă mai ales că el alt gînd asupra proastei dihanii Strutocamili avînd (precum mai în urmă aievea va fi). Și siloghizmul Vidrii de tot a strica în mînte avînd, forma aceasta numai după socoteala loghicilor, nedierisită și nestricată și în tot chipul adevărată a fi credea. Deci așe Corbul, după ce multe sudori vărsă, pînă hotarul mijlocitoriu află, siloghizmul din protase într-acesta chip incuie: „Toată dihaniia cu doaa picioare, cu pene și oătoare ieste pasire. Dară tot Strutocamila ieste cu doaa picioare, cu pene și oătoare. Iată dară că tot Strutocamila fără nici un prepus ieste pasire.“

Iar după încheierea siloghismului acestuia, palinodiia ritoricească a poftori începu și vatologhiia poeticească prin multă vreme crăngăi: „Pasire ieste Strutocamila, pasire ieste; și iarăși dzic: pasire ieste Strutocamila, dihaniia aceasta, Strutocamila, ieste pasire. Pasirea aceasta și dihaniia aceasta ieste Strutocamilă.“

Apoi iarășile hotarale loghicești în sine înturna, dzicînd: „Pasirea să oaa, oaa le sint a pasirii. Struțul să oaa, oaa are Stru-

¹ Se repetă afirmația, adevărată, că mazîlirea lui Constantin Duca s-a făcut la stăruințele lui Brâncoveanu, fostul său socru. Acesta era nemulțumit și îngrijorat de politica internă apăsătoare a lui Duca, precum și de primejdioasele și nereflectatele sale manevre politice față de București și Poarta Otomană.

țul. Iată dară că pasire ieste Struțul.“ Apoi iarăși ca dintii numai într-altă formă siloghizmul înturna: „Pasirea are pene. Strutocamila are pene. Iată dară că Strutocamila ieste pasire¹. Așadară, Ștrutocamila, precum pînă acmu adevărat pasire au fost, așe și de acmu înainte pasire a fi vrednică ieste, și încă nu fietece pasire, ce așeși slăvită, lăudată și în buni chedzi luată, de vreme ce, deosăbit de deafirimea trupului ce poartă și în basna veche va să să dzică, că oarecare evghenie în neamul său are. Însă ca asina despre maică² partea Vulturului spre sămnuł monarhiii să fie avînd.“

Toți Șoimii, Uleii și Coruii și alalte de stîrvuri iubitoare pasiri frumos crăngăitul Corbului lăudară și cu multe lingșituri și colachii învățătura-i și înțelepciunea-i preste nări rîdicară (că mai toți supușii de frică obiciuiți sint, nu ce adevărul, ce ce stăpînul poștește, aceia să laude și să fe-

¹ Făcîndu-l reprezentant al logicii tradiționale, academice, Cantemir pune pe Corb să apeleze pentru sprijinirea protejatei sale, Strutocămila, la metoda silogistică („socoteala loghicilor“). Astfel, pe cînd lucra la „stricarea“ silogismului Vidrei, adică la distrugerea domniei lui Duca, se străduia în același timp să alcătuiască un alt silogism, adică o nouă domnie, de astă dată pentru Mihai Racoviță. După Cantemir, silogismul recent alcătuit, deși respecta cerințele de elaborare a oricărui raționament („protase“: premise; „hotar mijlocitoriu“: termen mediu; „încuiere“: concluzie), nu reușește să fie decît o „palinodie ritoricească“, ceea ce înseamnă o repetiție retorică a acelorăși judecăți, și o „vataloghie poeticească“, adică o repetare inversă a șirului anterior de judecăți, asemenea unei glose poetice. Degenerarea silogisticii în retorică și în glosă poetică era probabil un fenomen curent în acea vreme. Din această intervenție a Corbului se observă insistența cu care se demonstrează apartenența exclusivă a Struțocămilei la păsări, adică la munteni.

² *Ca asina despre maică: vița bună carea să trage despre maică.* (D.C.), aluzie la originea nobiliară cantacuzină a lui Mihai Racoviță. Mama sa, Anastasia, este fiica lui Toma Cantacuzino, fratele postelnicului Constantin Cantacuzino din Țara Românească („oarecare evghenie în neamul său are“). Insistența cu care Corbul este pus să afirme mai sus apartenența lui Racoviță la munteni țse are, așadar, explicația în originea cantacuzină a acestuia. De aceea, Racoviță ar avea drept la domnie nu numai în Moldova ci și în „Țara Românească: „partea Vulturului spre sămnuł monarhiii să fie avînd“.

ricească)¹ și fietecările în sine și cu sine socotiia, precum alt siloghizm împotriva acestuia arătătoriu nici a să afla, nici în mîntea altuia a să naște ieste cu puțință. Ca acestea pasirile iele în de iele prin limbi purtînd, oricareă împletecitura cuvintelor audziia, de dovadă ca aceasta amuțiia (că macar că rea ieste amuțirea din lipsa organelor de voroavă tocmitoare, dară încă mai rea ieste cînd purcede din lipsa și neștiința cuvintelor trebuitoare) și acmu mai mai tot cuvîntul să curma și tot răspunsul împotriva Corbului și toată gura mai mai să astupa (că precum știința lucrurilor ieste lumina minții; așe neștiința lor ieste întunecarea cunoștinții).

Și acmu cu toatele mai mai după voia Corbului să lăsa, de toată împotrivirea să părăsiia și toată întrebarea cu atîta să potoliia, de n-ar fi Ciacalul² către Hulpe³ cum mai curînd alergat. Carile, la dînsa lipindu-să: „Frate Hulpe, dzisă, poți răbda ca între pasiri dihanie mai cu socoteală și mai cu meștersugul loghicăi⁴ decît între noi să să afle? (că nu ieste în lume cuvînt atîta de isteț, sau lucru așe de cu preț, ca carile vreodată să nu mai fie fost sau a nu mai fi de acmă înainte să poată)“. La aceasta întrebare a Ciacalului risă Hulpea pe supt mustăți și în grabă greu răspunsă (căci la întrebarea grabnică, greu sfat a da, sămn de minte ascuțită ieste) și dzisă: „De n-ași avea frica Vulturului, cînd ceva din colții

¹ Cantemir ironizează aprobarea unanimă pe care, de frică, boierimea munteană i-o acordă lui Brâncoveanu în părerile și actele sale. Deci, limitată deocamdată la partea munteană, adunarea începe să se contureze ca un personaj colectiv, făcîndu-se ecoul voinței absolute a domnului.

² Maxut serdarul este cel care ia inițiativa, deocamdată în culise, de a forma un curent de opinie anti-brâncovenească din partea boierimii moldovene; semnificativ că tocmai Șacalul, devotat Cantemireștilor, este pus de scriitori să facă acest lucru.

³ Ilie Tîfescu.

⁴ Logica fiind regina științelor timpului, este normal ca să-i fie pomenit numele în competiția de valori a celor două tabere ale adunării: moldovenii și muntenii; dealtfel, scriitorul însuși era, deja de cîțiva ani, autorul unui compendiu de logică (*Compendiolum universae logices institutionis*).

miei pe ciolanele stîrului ar rămînea, atuncea și Corbul de uscate vinele goalelor ciolane clonțul s-ar ciocăni. Ce două lucruri sînt carile la ivală a mă pune mă opresc: unul, căci că din fire mai bucuraoasă sînt cu meștersugul decît cu tărîna a mă sfădi, altul, căci totdeauna voia Vulturului a căuta m-am obiciuit, pentru căci adese la un ospăt și la o masă amîndoi a ne ospăta s-au tîmplat. Și așe adese în mîncări și în băuturi împreunarea spre-cinstea politicească și dragostea în față prietinească a arăta mă silește¹ (căci dragostea cumpărată pre bani sau pre mîncări și băuturi în sfîrșitul aceloră și ea să sfîrșește. Iară dragostea din suflet adevărată în sărăcie și în foamete slujba vredniciei își arată). Deci, de vii vrea să mă ascuți, supt pielea Ciacalului pune meștersugurile Vulpiei și gura ta grăiască, fie duhurile împingătoare ale mele“.

Ciacalul, acestea de la Vulpe audzind, dzisă: „Eu după cuvîntul tău și în fundul mării a mă afunda și în mijlocul focului a mă arunca și nicicum vieții mele a cruța nu mă voi feri. Numai precum toți cei cu socoteală în lume, așe și eu, nu numai pentru agonisirea, ce și pentru paza cinstei mă nevoiesc (căci spre agonisirea și cîștigarea cinstei sudorile trupului destule sînt, iară spre paza nebetejirii ei lacrimi de singe trebuiesc) (că cu multul mai pre lesne ieste cetatea cinstii a dobîndi decît pre aceeași despre nenumărații neprietini a o străjui și nebiruită a o păzi). De care lucru socotesc că macară cu duhurile tale vitejește cinstea cuvîntului

¹ Începe să se contureze de pe acum conduita lui Ilie Tîfescu: calcul oportunist, prudență împinsă pînă la meschinărie, poltronerie, preferința pentru strategeme și mijloace subterane în locul luptei drepte în problemele de viață. După cum se va vedea mai departe, scriitorul preferă, în cele mai multe cazuri, ca însăși Vulpea să-și facă o autocaracterizare. Ilie Tîfescu cantă să-și motiveze comportarea, invocînd natura circumstanțelor și imperativul unor obligații de onoare. Astfel, el declară că nu poate lua atitudine pe față împotriva lui Brâncoveanu, întrucît, pe de o parte, îi este frică, iar, pe de altă, trebuie să-i fie recunoscător pentru opitalitate, ceea ce era adevărat. Tîfescu fiind unul din boierii moldoveni care se refugiaseră la București de frica lui Constantin Duca.

spre stricarea siloghizmului Corbului voiu agonisi, și hrizmurile ce sînt în triposul lui Apolon întemeiate pre lesne în va fi a le fărîma și în toate strămțile a le destrăma, numai spre cele mai următoare una mă face mai tare și cu tot deadinsul a socoti, adecă cuvîntul carile în dzisăși, precum cinste Corbului de frica Vulturului dai. Deci de-ți iese gîndul într-această socoteală și de vii să-i păzești cinstea nebetejită, mie lucrul acesta pînă mai pre urmă fără primejdie să-m fie socotesc că nu va putea (că de multe ori s-au tîmplat într-inima ce intră frica neprietinelui afară scoate dragostea prietinelui). De care lucru, sau vrînd, sau nevrînd, într-o parte dînda-te, eu fără nici un agiutoriu în gura și vrajba precum a Corbului, așe a altora carii caută în gura Corbului voiu cădea. Și așe atuncia te vii arăta că cu mina altuia șerpele din borta să scoți ai vrut și pre mine clește împotriva jeratecului m-ai făcut.¹

Hulpea dintîiaș dată cu blăstămi și cu giurămînturi pre Ciacal dintr-acestea prepusuri a scoate început (că giurămînturile între muritori pentru altă nu s-au scornit, fără numai supt numele marelui Dumnedzău, demonul mai pre lesne meștersugurile sale să-și lucredze) (că unde iese inima curată, nici întîi giurămîntul, nici pre urmă vicleșugul sau călcarea giurămîntului încape). Hulpea, dară, începătura voroavii într-acesta chip făcu: „Iubite priietine, nu cu divă îți pară pentru căci dziș că cinstea Corbului pentru frica Vulturului păzască (căci lucrurile între muritori nu atitea să isprăvesc ce le poștește voia, ca cite să lucrează ce le dă mina și vremea)². Pentru care lucru nu numai a Corbului și a Vul-

¹ Acuzîndu-l că urmărește să scoată castanele din foc cu mina altuia, Maxut serdarul declară interlocutorului său că, deși ar putea să anuleze efectul tuturor silințelor lui Brâncoveanu (înzestrate cu autoritatea oracolelor lui Apollo de la Delfi), nu procedează astfel, din prudență. Este de remarcă felul cum scriitorul știe să sugereze psihologia omului pus în situația de a lua atitudine împotriva autorității politice.

² Vulpea își motivează oportunismul în viață, invocînd limitele voinței omenești în fața împrejurărilor.

tu<ru> lui, ce de multe ori și a Cuceșului voie caut, și după îndămînarea vremii cîste și închinăciune a-i da pociu¹, după vînt întorcînd vetrelele (că nebun corăbier s-ar socoti a fi acela carile pîndzele împotriva vîntului a deschide ar îndrăzni). Însă adevărit trebuie să fii că cu tot neamul pasirilor dragoste adevărată a avea nu pociu² (Și unde dragostea adevărată nu iese, acoloa [acolea] cîstea iese de frică; și unde cîstea să face de frică, acoloa îndămîna vremii să cearcă și să așteaptă, în carea nici frică să-i mai fie, nici cîstea carea de frică îi da, de bunăvoie în ocară să i-o întoarcă). Că pentru acesta lucru întii din fire plecare, apoi de la părinți blăstămăre am luat, ca nici odînoară cătră cineva de tot inima să nu-m deschidz (că cu anevoie un gînd în doaa inimi a să ascunde poate, pre carile una și mai nici una de abia și mai nici de abia îl poate stăpîni) și cu vreo pasire prietășug adevărat să nu leg, fără numai cu Vulturul și Corbul, pentru adese hrana împreună, oarece chivernisală politicească să fac. Iară amintrilea oricînd cu vreo primejdie simptomatecă penele le-ar cădea, sau de vremea schimbării tuteielor puterea aripilor și a zburării le-ar scădea, fără nici un prepus adevărit să fiu în poruncia, precum acestora, oricît de macră și de vinjoasă carnea le-ar fi, decît stîrvul împuțit tot mai dulce iese. Aceasta, dară, a ști și să cade, o, iubite frățioare, că precum să dzice din bătrîni un cuvînt și precum și noi cești mai tineri acmu cu simțirile le-am dovedit (că de multe ori clonțul Corbului și a Vulturului ochiul Vulpei s-au vădzut scobînd). De vreme ce pasirile acestea din fire nu numai dobitoacelor, ce și pasirilor, nu numai tuturor dihaniilor pre picioare imblătore, ce și lighioilor pre

¹ Vulpea merge așa de departe cu oportunismul încît încearcă să facă pe plac nu numai unor factori de forță ca Vulturul și Corbul, ci și Cuceșului, adică și unor persoane cu putere neînsemnată.

² Deși nu-i iubește pe munteni; Ilie Țifescu caută, totuși, amicitia lor, întrucît este silit de împrejurări; atunci cînd nu vor mai fi puternici, își va schimba, desigur, și el comportarea; de remarcat motivarea ambelor atitudini cu maxime populare.

pintece tiriitoare și nu numai tuturor viilor, ce încă și tuturor morților neprietini de cap sint (că cine numai al său bine și fericire cearcă, a tuturor răul și bezcislăciia poștește), și precum de singele fierbinte, așe de stîrvurile imputite totdeauna însăutate și nesăturate sint. Ajijderea, nici între vicioan și gras vreo deosăbire sau alegere fac, nici între mare și mică bucata sau înghițitura mai de sațiu sau mai de nesațiu a fi socotesc (căci lacomul și sătul flămînd ieste, și lacomiia nici în hotărâle gheometricești să oprește, nici de exțenturile astrologhicești să covîrșește, nici caută materia și forma filosofască, nici cunoaște deosăbirea și alcătuirea loghicească, nici în ritorică tropul îndestulirii au ascultat, nici în gramatică graiul fără chip și cuvîntul „agiuje” au învățat, ce, precum să vede, nu ucinică, ce didascală alhimistilor ieste, cărora nici adinec fundul mării, nici neștrăbătută a pămîntului grosime; nici pre supt rădăcinele munților și stîncilor a metaliilor șuvăite vine, nici [nici] depărtarea locului, nici primejdiiia mărșului, nici nevoia agiunsului și așeși nici iuțimea și arsura focului de la acel din fantazie născut și din crieri prefăcut aur îi poate opri¹). De care lucru singur poți socoti, o priietine, de ieste cu puțință lacomul a cuiva într-adevăr dragostea să păzască și vreodînaoară a altuia folosul și pre-copsala să poștească² Într-acesta chip Vulturul și Corbul fiind și într-această rea djathesin aflîndu-să, cum cineva în lume atita de fără crieri s-ar afla, ca nu numai pofta spre săvirșirea răului să le facă, ce macar așeși din gînd spre aceasta să gîndească (că cel ce spre rău cu lucrul agiutorește și cel ce fapta rea cu gîndul o priimește și o învoiește totuna sint). Aședară, iubita mea, în toate împotrîvnicile fortune nede-

¹ Tîfescu face un amplu și sinistru portret lui Brâncoveanu, totul exprimînd ura și cruzimea atît față de moldoveni cît și față de munteni, dezvăluind o lăcomie mai mare decît a alchimistilor care urmăreau să transforme totul în aur.

² Din cauza acestei lăcomii, Brâncoveanu n-ar putea niciodată păstra o prietenie și nici să aducă cuiva fericire.

părțită soției¹, din toate prepusurile ieșind, curata mea cătră tine inimă, precum iese, cunoaște (precum Hulpea mai mult în șuvăiți decît în fugă nedejduiește, așe inima vicleană mai mult acoperit decît aieve grăiește) și spre ridicarea a cădzutei cinstei a tot neamul dobitoacelor și jigănilor, pre cît poți în lucru și în cuvînt, te nevoiește² (că toată slava și lauda nămelui cea mai de frunte iese, cînd cineva cu ostenințele carile pentru moșia sa sudorile ș-au vărsat și pentru neamul său toate primejdiile în samă n-au băgat)³. Iară eu cu curată inimă mă giuruiesc că în toate agiutoare și împreună lucrătoare și ce iese capul lucrului spre toate primejdiile priimitoare și suferitoare voi fi.“

Săracul Ciacalul, macar că și el de viclean iese lăudat⁴, însă cu bucăteaoa dulce a Vulpii înghiți și undița otrăvii amară (căci precum decît dreptul să poate afla altul și mai drept, așe și decît vicleanul iese altul și mai viclean), Și așe el înșelîndu-să și de la Vulpe ce va grăi foarte bine învățîndu-să, în mijlocul teatrului cu mare îndrăzneală ieși și înaintea tuturor gloatelor cuvinte ca acestea făcu⁵:

¹ În împrejurări grele, Ilie Țifescu și Maxut serdarul fuseseră deci împreună. Maxut este invitat să-și aducă aminte că, față de el, Țifescu a arătat întotdeauna sinceritate și bune intenții.

² Ilie Țifescu sfătuiește pe Maxut serdarul să ia atitudine împotriva lui Brâncoveanu pentru ridicarea prestigiului moldovenilor, adică în vederea scoaterii Moldovei de sub tutela acestuia, demonstrîndu-i că o asemenea intervenție se impune ca un act patriotic care cere ca primejdiile să nu fie luate în seamă.

³ Adevăratul prestigiu îl dobîndește cineva cînd dă dovadă de patriotism, jertfindu-și totul pentru neam și pentru țară. De observat cum fricoasa Vulpe pledează pentru jertfa patriotică atunci cînd este vorba de altul.

⁴ Nu numai Ilie Țifescu, dar și Maxut serdarul trecea drept un om inteligent și șiret.

⁵ În timp ce lașul Țifescu rămîne în umbră, Maxut ia pînă la urmă cuvîntul și, dînd dreptate demonstrației lui Duca împotriva sprijinului acordat de Brâncoveanu Struțocămilei, demonstrează și el că protejatul domnului Țării Românești nu poate fi nici muntean și nici moldovean adevărat. În realitate domnul mazilit este deosebit de înzestrat pentru domnie. Ca urmare, dacă un domn atît de cores-

„Vidra, neam cu prepus, cuvînt fără prepus au grăit și sfat adevărat prietinesc au sfătuit¹ (ce unde urechile adevărului sînt astupate, acoalea toate hrizmurile să par basne). Însă fietecările dintre noi, cu cea stingă numai, iară nu și cu cea dreaptă ureche ascultîndu-l, nu numai cit că cuvîntul nu ș-au întărit, ce încă mare grămadă de ură asupra ș-au grămădit (că mare scîrșnetul roatelor astupă voroava cărăușilor) și în loc ce mulțemită pentru dezvălirea adevărului i s-ar fi cădzut, nu numai din țară-și s-au izgonit, ce încă și din izvodul neamului său s-au lipsit, și aceasta nu dintr-altă pricină, precum mi să pare, au purces, fără numai din vechea și rînceda pizmăluire. Iară încăși, oricum ar fi, atîta cunosc, că toată cu folos voroava Vidrii și ei în stricare, și altera spre mai mare neascultare și neaședzare s-au făcut (că vîntul vi-vorît sau aerul tare clătît, tocmit și frumos viersul muzicai alcătuit, de la cit de ascuțitele la audzire urechi abătîndu-l, neaudzit îl face). Și iarăși (ca mai aproape de țenchiul voroavei mele să mă lipăsc) obiciuită ieste minciuna haina adevărului a fura, cu carea, îmbrăcîndu-să și împodobîndu-să, să

punzător ca Duca a fost eliminat și dintre moldoveni și dintre munteni, cu atît mai mult trebuie înlăturată Struțocămila, a cărei ființă nefirească, absurdă ar trebui situată undeva în afara lumii noastre.

¹ Maxut își începe intervenția prin a acorda dreptate atacului lui Duca împotriva Struțocămilei și, deci, metodei sale de judecare și de promovare a adevărului. De pe acum se schițează o anumită orientare a intervențiilor personajelor, după cum ele sînt de acord cu susținerea Struțocămilei pentru candidatura la domnie sau sînt împotrivă, nu neapărat de partea Cantemireștilor, ca în cazul lui Duca. Această împărțire în *pro* și *contra* este și un criteriu de orientare în evaluarea calității metodelor logice de cunoaștere și de promovare a adevărului. Cantemir procedează astfel, din maliție, ca susținătorii lui Racoviță să se folosească de metode deficitare sau intenționat deviate, în timp ce detractorii acestuia să apeleze la procedee înzestrate cu un plus de siguranță și de eficiență. Am cita, din prima categorie, silogistica Corbului, deviată voit în repetiție retorică și în glasă poetică, iar din a doua categorie — logica devenirii, schițată de Vidra, metoda empirică promovată de Căprioara de Aravia precum și modalitatea de tip porfirian folosită de Duca și de Maxut în intervenția sa.

vede că în hrizmurile lui Apolon Pithianul dă și în triposul cel neclătit stăruită și așezată a fi să pare. Dară lin suflind austrul adevărinții și într-o parte dind poalele hainei adevărului, grozavă golicuina minciunii descoperindu-să să arată (că din trii picioare a scăuieșului minciunii, unul scoțindu-să, în vicleșug rădzimatul fără greș pohîrnindu-să, cu bună samă cu capul în gios să dă). În care scăuieș și silogizmul dumisale Corbului spre dovada și întemeierea vredniciei Strutocamilii întemeiat și alcătuit a fi să vede¹. Însă lucrul după socoteala adevărului cu multul într-alt chip să are². Hirishiia dară a lucrurilor de la cițiva, în cîteva chipuri să hotărește. Iară cea mai adevărată și mai gheneralis ieste aceasta: Hirishiia să cuvine totului, fietecăruia și pururea. Deci cea mai deplin, cea mai adevărată și cea mai gheneralis hirishiia pasirii ieste a zbura. Căci toate pasirile și fietecare pasire și pururea au putere a zbura, și nu atita pre pasire penele și oatul o face pasire, și dintr-alte dihanii o deosăbește, pre cit o face și o deosăbește zburatul, căci amintrilea și șerpele să oăă, dară pasire nu ieste. De cîia pasirile toate după hirishiia lor cea mai chiară numele neamului ș-au agonisit, de unde elinește πτηνον ptinon, evreiește חַי חַיִּי hof, arăpește كَباب tair, lătinește *volatilis* să cheamă, carile în limba noastră s-ar

¹ Abordînd, ca și Duca, silogistica Corbului, pentru a-i demonstra netemeinicia, Maxut, mai meticolos în observație decît Vidra și mai metodic, scoate în evidență faptul că din raționamentul domnului Tării Românești lipsește de fapt o premisă, ceea ce înseamnă că acesta apelează la entimemă (pe care Cantemir, la scară, o definește ca „silogizm. ritoricesc⁶⁾”; Corbul se folosea, prin urmare, ca un retor și nu ca un logician adevărat de această modalitate de exprimare a adevărului.

² După ce îi arată valoarea metodologică față de silogistică, ușor de convertit în formule logice convenabile, și după ce face o teorie a *hirishiiei* (specific firesc, *proprium* în terminologia porfiriană), unde accentul cade pe definiția ei (de reținut: „hirishiia să cuvine totului, fietecăruia și pururea”, ceea ce s-ar exprima prin: specificul natural este obligatoriu pentru sferă în întregul ei și pentru fiecare individ în parte, fără nici o excepție), Maxut trece la aplicarea acestei categorii porfiriene în situația Struțocămiliei.

dzice zburătoare. Aceasta, dară, hirișă hirișia pasi <ri> lor fiind de carea Strutocamila lipsindu-să (precum alegerea tuturor priimește), iată că Strutocamila hirișă pasire a să numi și a fi nu poate. Că amintrilea, Strutocamila de-ar fi adevărată pasire, adevărata a pasirilor hirișie i s-ar cuvini. adecă tot struțul, ca toată pasirea și pururea să poată zbura. Aceasta, dară, lipsindu-i, iată, dară, că pasire nu iese. În cea sistatichi diafora hirișia lucrului cel mai de sus poate ținea după deosăbire, precum cele cinci glasuri a lui Porfirie¹ potesc, adecă neamul a fi dihanie, chipul pasire, deosăbirea zburătoare, hirișia piuitoare, timplarea în pasire iarăși supt hirișie să cuprindă, că pasirea ver ar piui, ver n-ar piui, ființa pasirii nu să strică. Deci, precum am și mai dzis, hirișia cea mai mare în cea stăruitoare deosăbire fiind, carea în Strutocamila cercindu-să și neaflindu-să, iată, dară, că pasire a fi nu poate. Că precum a omului dintr-alte neamuri de dobitoace deosăbirea fi iese socoteala și hirișia risul, așa în pasire să socotește zburatul și piuitul. Și de s-ar da în lucrurile firii vreun dobitoc cu pene, cu patru picioare, ce numai dreapta socoteală deplin ca omul să aibă, acela dobitoc adevărat om ar fi. Așijderea împotriva, de s-ar afla un dobitoc în două picioare, cu cap și nas și cu toată alaltă forma omului, numai să aibă aripi și să zboare, iară socoteala și risul să-i lipsască, adevărat dobitocul acela pasire, iară nu om, ar fi. De care lucru aieva iese că la fietece dihanie deosăbirea și hirișia i să socotește, iar alaltă formă a chipului nicicum, macar pasire cu patru picioare, macar dobitoc cu două aripi, macar cu mâni cu cinci degete, cu unghi și fără păr și fără pene și fără socoteală, acestea toate nicicum hirișă deosăbirea pot stăruia că, veri mâinile omului ar fi la moimîță, veri obrazul moimîții la

¹ Dintre cele 5 categorii porfiriene: genul, specia, diferența, specificul, întimplarea, Cantemir acordă cea mai mare importanță diferenței și specificului pentru determinarea unui lucru, întimplarea neputînd fi definitorie, deoarece, în conformitate cu logica aristotelică, orice însușire întimplătoare nu afectează esența unui lucru. În ceea ce privește aplicarea și înțelegerea celor două categorii cu care operează pentru definirea unui lucru, scriitorul dovedește o anumită imprecizie.

arap¹, moimița în deosăbirea dobitocului, fără socoteală, socotelii uimitoare, iară arapul în deosăbirea dobitocului cu socoteală rămîne și pururea ieste. Acum dară ce mai multă dovadă din socoteala loghicească trebuie, și ce mai înainte proasta mea socoteală un picior din triposul lui Apolon a scoate silește, și cea mai de folos o protasin din siloghizmul dumisale Corbului în barbara alcătuit a trage să nevoiește² (căci experiența și ispita lucrului mai adevărată poată fi decît toată socoteala minții, și argumenturile arătării de față mai tari sint decît toate chitelele)³ Că au nu Vidra, sāraca, toată dovada ispitii cum să cade ne prezentuiește? De vreme ce ea toate hirișile a dobitocului în patru picioare avînd și căci numai une tîmplări (carile precum nici fac, așe nici strică ființa)⁴ mai deasupra i-au vinit, adecă și cu văzduhul, și cu apa în locul văzduhului a să sluji firea au agiutorit-o, pentru adaogerea, iară nu pentru scăderea puterilor firii din catalogul jiganîilor ați lepădat-o.⁵ Au doară de s-ar afla vreuna dintre noi în para focului nebetejită, ca salamandra, a viețui să poată, pentru căci de la fire cu această putere dăruită ar fi, eu dzic că și pe aceia pentru mai multe vredniciile firii sale din monarhiia noastră ați izgoni-o. Care lucru de l-ați

¹ Aceeași neclaritate apare, după părerea noastră, și în exemplificarea celor două categorii prin aplicarea la om, maimuță, patruped și negru (arap).

² Se repetă folosirea entimemei de către Corb, insinuîndu-se că este ușor să transformi un silogism, riguros alcătuit, într-unul deficitar.

³ Adică: experiența și studierea fenomenelor constituie o mai reală sursă de adevăr decît orice construcție mentală și argumentul cunoașterii senzoriale este mai important decît oricare raționament. Acest principiu exprimă convingerea lui Cantemir că adevărurile obținute pe calea logicii scolastice nu puteau avea prioritatea și greutatea celor obținute prin cunoaștere senzorială, cerință de altfel specifică științelor naturii și nu filozofiei. Principiul mai presupune ca adevărurile obținute pe cale formală să fie confruntate cu realitatea concretă. (O idee oarecum asemănătoare, am văzut, la Duca).

⁴ Se repetă regula aristoteliano-porfiriană, că întîmplarea (din categoriile porfiriene) nu afectează esența unui fenomen.

⁵ Maxut acuză adunarea că eliminase pe Duca, deși acesta era superior dotat.

face, mă credeți, fraților, că prost l-ați socoti (că cine-i mai cu multe vrednicii, veri din fire, veri din ostenință, împodobit, acela mai mare cinste trebuie să aibă și mai tare de la toți să să iubească să cade)¹. De care lucru drept și cu cale socotesc a fi, ca poștei adevărului, iară nu glesului Corbului, ascultători să fim.² Aședară, aievea ieste că precum pofta adevărului, așe încheierea voroavei mele aceasta va să fie, adecă că de vreme ce Vidra, pentru pricinile carile s-au pomenit, cu sfatul tuturor s-au ales ca din tabla amînduror monarhiilor să să radză, așe și numele Strutocamilei, precum dintr-a în patru picioare îmblătoarelor, așe dintr-a cu aripi zburătoarelor dihanii izvod să să șteargă, dintr-a celor de pre stihia pămîntului izvod să să șteargă, dzic, căci pene are și să oăă, iară dintr-a celor din stihia văzduhului, căci nu zburătoare, ce pedestră ieste. Iară amintrilea, de va cineva împotriva firii și în pizma adevărului socoti³ (căci voia slobodă obiciuită ieste mai mult spre rău și împotriva adevărului decît spre bine și spre plăcerea adevărînții puterea sa a-și arăta)⁴ și pre Strutocamilă în monarhia și în partea sa

¹ Cantemir cere ca omul să fie prețuit nu după ascendența sa nobiliară, ci după valoarea sa reală, după calitățile individuale.

² Un principiu îndrăzneț: în conduita umană, prioritate trebuie să aibă adevărul și nu supunerea necondiționată față de absolutismul domnesc (aceasta înseamnă și negarea posibilității de adevăr a silogisticii, în măsura în care aceasta devenea o aliată a voinței absolute și arbitrar).

³ O idee directoare în gnoseologia cantemiriană: necesitatea de a judeca, așadar, după cerințele adevărului, în conformitate cu „firea”, cu legile și regulile impuse de natură. Firescul, regula naturii devine, astfel, împotriva formalismului logicii scolastice, un criteriu și un imperativ al unei judecăți care te conduce spre adevăr. Această necesitate a orientării gândirii spre firesc și nu spre procedee formale a fost schițată și mai înainte prin Vidra, care cerea întoarcerea de la principii abstracte la exemplele oferite de viață.

⁴ Libertatea totală poate fi folosită de unii spre a-și da frâu liber pornirilor rele și nu spre satisfacerea exigențelor adevărului. Pornirile rele ale omului — trăsătură individuală — și libertatea totală — un factor social — ar constitui, după opinia lui Cantemir, două surse posibile ale tendinței umane spre încălcarea adevărului și, subînțeles,

a o trage s-ar nevoi, același nu mai puțin pe Vidră între dobitoace a o numi ar trebui. Pre Strutocamilă, dară, lipsa slujbelor firii dintre pasiri afară o scoate, iară dintre dobitoace toate hirișile o gonesc, pre carea noi, pedestrele; așeși macar vreodinaoară nici am numit-o, nici am pomenit-o, nici între noi cumva a încăpea am gindit-o. Și așe de va fi și a voastră socoteală, precum a adevărului poștește orînduială,¹ ea nici pre pămînt, nici în văzduh, nici în apă și nici în foc și așeși, nici undeva loc de traiu a avea va putea, ce doară în a cincilea stihie lăcaș de-și va dobîndi² (că obiciuită ieste fortuna, pre cel ce multe haine poștește a cerca și de cele ale sale a-l dezbrăca).

Aceste ale Ciacalului cu îndrăzneală cuvinte și socotele de argumenturi nebiruite³ nu numai cît urechile tuturor împlură, ce încă și inimile de dinsele, ca cu o ascuțită lance li să împunsără, și ce să răspundză cu toții în îngăimare sta, și despre ce parte a cuvîntului întii s-ar apuca să miera. Tarimea argumenturilor îi spăria, îndrăzneala voroavei îi imblăznia și ce ieste mai cu greu, neștiința lucrului și a adevărului așeși de tot din țircălamul minții îi izgonia (că pre

a dreptății. Într-alte scrieri, marele gînditor român afirmă, pe de o parte, necesitatea educației pentru a modela omul și a împiedica dezlănțuirea pornirilor rele, iar pe de alta, imperativul îngrădirii libertății prin legi.

¹ „Socoteala“, adică modul de a gîndi, de a judeca, să se conformeze unor reguli ale adevărului; este vorba, probabil, de niște norme care nu privesc numai silogistica ci și cerința ca judecata formală să fie confruntată permanent cu natura, cu ceea ce este firesc.

² Maxut cere, în final, ca acceptarea drept moldovean a lui Mihai Racoviță, să fie condiționată de considerarea ca moldovean și a lui Duca, știindu-se bine că acesta avea mai multe merite. Se face aluzie la faptul că mai fusese domn și că era în același timp fiu de domn, așadar cu drepturi legale și prioritare la domnia Moldovei; altfel, Struțocămila trebuie exclusă și dintre moldoveni și dintre munteni, locul ei neputînd fi lumea celor patru elemente: apa, aerul, focul și pămîntul.

³ Apreciere semnificativă pentru concepția gnoseologică a lui Cantemir: intervenția Șacalului era fundată pe „socotele de argumenturi nebiruite“, adică pe o metodologie infailibilă.

cit lumina soarelui a lucra poate în organele vădzątoare, pre atita agiutorește mai denainte știința în mintea adul-măcătoare¹).

Așe ei, tușind, scuișind și cuvintele prin limbi-și invăluind, Lupul (carile nu proastă între toate jiganiile să numiia) cuvinte cioplite și supt pilde oarecum acoperite, însă tocmai la țenchiul adevărului dusă și nemerite, într-acesta chip a grăi începu²:

„(De multe ori împărații să văd preste vrerea lor a pro-roci, căci sufletele lor, oarecum de mărimile și greuimele lucrurilor, mai de multe ori și mai adese atingându-să, și preste simțirea lor să par a prognostici). A cării păreri aie-ve acmu să făcu dovada, de vreme ce dintiaș dată chiar amîn-doi dzisără (de veți pomeni pricina ce să scornisă pentru mică și de nemică jigăniuța, ce să chiamă Liliac) și amîndoi în gura mare spusără (că din pricinile mici mari gîlceve să scor-nesc și țințariul să face armăsariu). Au nu, dară, pentru aceasta mai denainte să ferii și acestea pre carile noi acmu cu ochii trupului de față le privim, pre acele ei, încă pînă a nu fi, cu ochii sufletului le oglindii? Noi, dară, atunceă cuvîntul lor în puțin socotind, acmu să vede că de capul viperii ei cu socoteala ferindu-ne, noi cu nesocoteala în coada

¹ Pentru mintea înclinată spre cercetare ajută foarte mult cultura dobîndită dinainte („mai denainte știință“); se subliniază deci rolul erudiției, ideal al umanismului renescentist, în procesul de permanentă îmbogățire a cunoștințelor și de cercetare a fenomenelor.

² Cuvîntarea lui Lupu Bogdan hatmanul, cumnatul și amicul devotat al fraților Cantemir, este „în pilde acoperită“, evidențind un orator de o excesivă prudență, de o mare abilitate, dotat cu o deosebită inteligență, care, la adăpostul vorbelor cu tile, spune totuși lucrurilor pe nume. Spre deosebire de antevorbitori, care în mare măsură puseseră problemele în termonii abstracți ai logicii, el orientează discuțiile spre latura vieții sociale și politice, și în special spre relațiile interumane, dovedindu-se astfel un om practic, legat de cotidian. Prezența sa în adunarea de la Arnăuț-chioi este fictivă, deoarece, potrivit izvoarelor istorice contemporane, el n-a luat parte, fiind reținut de Constantin stolnicul la București, cu scopul de a împiedica astfel influențarea participanților în favoarea lui Antioh Cantemir.

scorpiii am cădzut, neferindu-ne¹ (însă precit semnele cuvintelor împungătoare, chipul inimii pizmuitoare au arătat). La arătare s-au făcut că nu spre aședzarea gilcevii proaspete, ce spre obrinteala pizmei împutite și cuvintele, și lucrurile s-au început, carile ranelor trupului monarhiilor nu tămăduire, ce burzuluire aduc (că precum otrava cumplită stomahul otrăvind, tot trupul putredzește, așe pizma veche spre izbîndă a aduce, tot statul monarhiei răzsipește) (și precum un mădulariu cu netămăduită boală pătîmind, princet, princet, tot trupului moarte pricinește, așe în toată publica cu rău gînd și cu pizmă asupra altora îmblînd, cu vreme toată monarhia cu capul în gios prăvălește²). Întîi fost-au trebuit pre cei ce aducători și pricinitori gilcevii ar fi fost fără nici o zăbavă dintre mijlocul nostru să-i fim scos, și, pînă a nu pătrunde gilceava aceasta inimile și sufletele tuturor, să fim ales ce-i de scădere și de folos (că precum cineva, pentru mintuința a tot trupul și pentru paza vieții, fier, foc, și tăierea a unui sau și a doaa mădulare ardere, tăiere și de tot de la sine lepădarea, macar că cu mari chinuri și dureri, însă suferă și priimește, așe și în statul publicăi, unul nestătătoriu și de răscoale și gilceve scornitoriu să socotește, carile ca un rău și beteag mădulariu din trupul monarhiei curmat și tăiat a fi să cade)³. Că ce folos noaă și ei Vidra cu sfatul fără vreme au adus? Și ce treabă au avut Bitlanul cu atîtea cuvinte inima Vidrii a amări și a dosedi? Pre Breb la mărturie cine l-au chemat? Și cine cu ce treabă l-au ascultat? Numele Stru-

¹ Lupu Bogdan consideră că adunarea, în loc să soluționeze problema succesiunii la tronul Moldovei, a încurcat și mai rău lucrurile, dezlănțuind și mai mult patimile, interesele și urile care în mod obișnuit înveninau relațiile omenști.

² Cantemir, prin Lupu Bogdan, subliniază rolul nefast al invidiei și intrigii în viața noastră politică de atunci, avertizînd că permanentizarea acestor obiceiuri și practici detestabile va duce la distrugerea celor două țări românești, bineînțeles, prin accentuarea dependenței față de turci.

³ Pentru a salva „publica”, adică statul, de asemenea efecte nefaste, Cantemir propune măsuri radicale, mergînd pînă la exterminarea intriganților.

tocamilei, siloghizmul Corbului, împotriva voroava Ciacalului la propozitul adunării aceștia ce folos au adus? Vinătoarea arapilor, fuga Căprioarii și primejdia Strutocamilei la acesta sinod ce amestec au avut? Ce adevărul ieste acesta (că zavistia ieste jiganie cu multe capete și cu toatelê înghit pizmă și deodată borâsc gilceavă și vrajbă). Căci Bitlanul socotind că Vidra prin girle vinatul peștelui îi impuținează, i s-au părut că i să va deșerta vreodată gusea de putregiune de pește și mașile de viermi de putregiune (căci lăcomiia Bitlanului lumii ieste vestită). Brebul așijderea ieste jiganie carea, puterea organelor născătoare pierdzindu-și, în firea și îndrăpnicia hadîmbilor cade, carile vreunui de duh purtătoriu, pre cîți soarele încăldzește, prietin adevărat să-i fie, sau binele să-i poftască nici s-au vădzut, nici s-au audzit¹ (că năcazul lipsii la unul scornește zavistia prisoselii la altul). Și așe mărturiia lui asupra Vidrii de păcura zavistiei neimată și neîntinată să să socotească nu să poate (că mai lesne ieste cineva o mie de ani în fîntînele cătranului să lucreze și cu cătran să nu să pice decît un ceas zavistnicul cu cea căruia zavistuiește voroavă să facă și cuvînt pizmos din gură-i să nu-i iasă). Au doară căci odînoară un blănariu în meștersug isteț pre altul în conoștință prostătec au amăgit și în loc de piiele de breb i-au vîndut blană de vidră? Au numai spicul părului și floarea pieii amînduror așămîndu-să, pre Vidră precum odînoară Breb să fie fost o dovedește? Ba mă credeți că, de s-au amăgit ochii prostătecului, nici Vidra, nice piielea Vidrii ființa sa ș-au schîmbat. Că firea în lucruri nu în celea ce-și răduce, ce în celea ce ieste să socotește. (Că

¹ Amănunte interesante date de Lupu Bogdan despre unele personaje, precum și despre mobilurile patimilor mărunte care produceau vrajbă: Dimachi era cunoscut de către toți ca foarte lacom, capabil de orice spre a-și satisface această pornire. El se ridică împotriva lui C. Duca, fostul său stăpîn, întrucît se temea de concurență în propriile afaceri din capitala Imperiului Otoman, mai ales dacă acesta ar fi revenit pe tronul Moldovei; Burnaz postelnicul, din cauza infirmității sale, este invidios pe oricine, căutînd întotdeauna să facă rău și să nu-și respecte prietenii.

împlărilor precum vin, așe să și duc, deasupra ipohimenului, nicicum ființa-i stricînd¹, ce toate acestea altă nu fac, fără numai (din zavistie îponcișere, din îponcișere nădușală și asupreală, din asupreală ginduri de șuvăială și cuvinte de răzsuflare să scornesc), precum Bitlanul asupra Vidrii cu Brebul în piră și mărturie s-au împreunat, Ciacalul și Căprioara partea Vidrii fiind, siloghizmul Corbului au răzsipit și mii de mii de ocări împotriva Strutocamilii au scornit. Aceasta iarășile mai mult prin mijlocul gloatelor de să va tăvăli, sau ea, sau alta în locul ei, de năcaz împingîndu-să, asupra alțiia altă ceva mai mult și mai de ocară poate să gîriiască. Și așe în toată gilceava întorcîndu-să, o clătire nestătută și neobosită între toți să va scdrni.

Și de ciia urmadză între împărați nu numai pentru Liliac scînteile împotrivirii a scîntiia, ce încă și pentru Fili² și Inorog³ pirjolul mîinii și pojarul izbîndii a să ațîța. Care lucru, numele adunării fericite în porecla răzsipei nefericite fără greș va muta⁴. Așijderea că lucruri mici ca acestea, iată că și

¹ Se repetă un principiu de logică: întîmplarea nu afectează substanța; ca atare, asemănarea dintre lucruri („răducerea“) — formă a întîmplării, ea exprimînd deci o însușire întîmplătoare, nu esențială — nu constituie un factor al identității lor, aceasta fiind dată de substanță.

² *Filul, elefantul: Antiohi vodă (D.C.)* — Antioh Cantemir, fratele scriitorului, domn al Moldovei între 1695—1700. Acesta făcea demersuri pentru reocuparea scaunului domnesc în împrejurările vacanței din 1703. Scriitorul numește pe fratele său elefant, întrucît, cum afirmă și izvoarele timpului, era un om mare la trup.

³ *Irod, Inorog, Monocheros: Dumitrașco vodă (D.C.)* — este vorba de scriitorul însuși, căruia îi plăcea să se ascundă de preferință sub înșelăciunea Inorog. Și el va face demersuri pentru reocuparea domniei, fie în Moldova, fie în Țara Românească, în aceleași împrejurări.

⁴ În adunare, pe de o parte, s-a realizat o coalizare a lui Dimachi și Burnaz împotriva lui C. Duca, pe de altă parte, o alianță a lui Dumitrașco Caragea cu Maxut pentru apărarea aceluiași Duca. Împreună urmăreau să distrugă sprijinul acordat de către Brâncoveanu candidaturii lui Mihai Racoviță. Lupu Bogdan avertizează că certurile și tensiunea se vor amplifica și mai mult și n-ar fi exclus ca pînă la urmă să fie puși în discuția adunării și cei doi frați, Dimitrie și Antioh Cantemir, lucru nedorit de munteni, ceea ce ar duce la abandonarea lucrărilor. Dealtfel, menționarea celor doi frați este o aluzie vagă la amănuntul

spre mari gilceve cresc, și, de să vor cumva putea așădza, încă vreun sămn de nedejde ca acela pînă acmu nu să arată. Dară de va agiunge giudecata cineva între doi monarhi a căuta și inimile a doi împărați a împăca, oare cum aceasta la săvîrșit a aduce va putea? Și cine în mijlocul lor a intra va îndrăzni? (Că-mai greu nu iese de giudecat decît pîra între doi prietini — ales împărați fiind — a căuta, căci cineva între doi neprietini pîra alegînd, pre unul prietin poate să facă, iară dintre doi prietini unul să face așeși de tot neprietin¹). (Că din fire moritorii așe sint tocmiți, nu numai în războaie și nu numai în gilceve și așeși nici în glume și jocuri a să birui de la altul priimăsc.) Apoi din gura Ciacalului cineva poate a vrăji că, precum socotesc, gura numai era a lui, iară duhurile pînă într-atîta îndrăznitoare și cuvintele așe la inimă lovitoare a altuia sint, carile toate ca grosimea fumului ce iese mare văpaie pre urmă a izbucni arătătoare sint“.

Aceasta Vulpea audzînd, tare în ascunsul științii sale să impunsă și, pentru ca nu mai în mult voroava Lupului să să trăgănedze, cu scurtă voroavă cuvintele într-altă parte sili a le abate² (însă firea totdeauna pre meștersug biruiește și din plinirea inimii cuvîntul și fără veste izbucnește). Într-acesta chip și Vulpea făcu, că în loc ce gîndia, spre potolirea cuvintelor să grăiască, cu iară pucioasă focul vru să potolească și cu iască scînteia sili să înădușască, și într-acesta chip cu mare glas cuvîntul din gură ca pîiatra din praștie

că în realitate Antioh fusese chemat de către boierii Cupărești să stea în jurul adunării, aceștia amăgindu-l cu susținerea candidaturii sale.

¹ Lupu Bogdan, mercu foarte prudent, lasă să se înțeleagă că discuțiile ar trebui orientate către soluții ce nu trebuie să lovească una sau alta din părți, avînd în vedere prestigiul Moldovei și al Țării Românești:

² Lupu Bogdan bănuiește că intervenția lui Maxut serdarul este inspirată de altcineva, iar Ilie Țifescu, simțînd că face aluzie la el, de frică să nu fie demascat, intervine, pentru a orienta în altă parte dialogul; Ilie Țifescu este prezentat drept un distins logician, de fapt un subtil sofist. Intervenția sa reia discuțiile pe planul logicii.

își slobodzi (că cuvîntul slobodzit mai iute decît fierul împănăt să duce, și piatra în fundul mării aruncată precum vreodată tot a mai ieși tot să nădăjduiește, iară cuvîntul grăit, precum va fi puțință a să dezgrăi, toată nedejdeea lipsește):

„Și oare cine, dzisă, vreodîăoară au dzis că glasul Corbului ieste spre chedzi buni? Carile macar siloghizmul lui Aristotel, macar sofisticul lui [...]¹ ar avea în gură?² Și cu atîta de acmu înainte grăiască și altul, de vreme ce eu nu din cap, ce din coadă, nu denainte, ce dinapoi încheierea siloghizmului fac, adecă (mai prelesne ieste soarelui răzsărit razele luminii de pre fața pămîntului a-și opri decît adevărul în veci cu minciuna a să coperi“³).

Toate zburătoarele să tulburară și de dulce otrava Hulpii tare să ametiără. Căci bine cunoscură că toată puterea siloghizmului Corbului să curma și apărarea carea spre partea monarhiei sale făcea în deșert ieșia. Pre lîngă a Vulpei de cuvînt împunsătură toată a Lupului uitară învățatură⁴.

Iară în monarhia pasirilor era o pasire carea să cheamă Cucunos; aceasta ieste din fire cu socoteală înaltă, cuvîntul vreodată gios să-i rămîie nu priimește, însă multe grăiește, dară puține isprăvește, la minie iute, la foame nesăturată ieste: dzic că vițelul întreg de-abia îi ieste de gustarea dimineții. Iară la ospățul prînzului cu taurul și cu cămila nu să satură. Despre partea stomahului așe, iară despre partea sufletului cu multul mai mult nesățios și nesăturat ieste;

¹ Loc alb în manuscris.

² Adică, oricum și-ar demonstra punctul de vedere, fie pe baza unei silogistici corecte, așa cum cere Aristotel, fie folosindu-se de sofisme, acest lucru este fără nici o importanță, din moment ce orice ar grăi Corbul, spre nenorocirea altora grăiește.

³ Spre deosebire de Lăpu Bogdan, care vorbise cu prudență, Ilie Țițescu atacă direct pe Brâncoveanu. El își încheie scurta sa intervenție prin inversarea silogismului Corbului, cu înțelesul direct de a face analiza de fond a premiselor spre a vedea în ce măsură aserțiunile lor au sau nu valoare de adevăr. Paranteza sugerează însă ideea că ele nu erau fondate pe adevăr.

⁴ Reflectînd puterea de convingere a cuvîntărilor, toți buni oratori, adunarea este de părerea ultimului vorbitor.

prin olaturile ei altă jiganie nu numai cit a nu viețui, ce nici a trece fără primejdie poate (că mai pre lesne socotesc și mai fără primejdie cineva călătorie pre lingă virtopile zmeilor și birlogurile leilor a face să poată decit prin hotarale aceleuia a trece carile pururea de foamea lăcomiilor să chinuiește). Această pasire, dară, cu mare minie, mai mult din stomahul tulburat decit din rostul fără sfat, într-acesta chip cuvintele deodată cu balele își stropiia¹:

„Fi-s-ar cădzut, o, prietinelor², Lupul pildele sale ciobanului să le vîndză și Vulpea prisăcariului bătrîn ciumiliturile să-și arete. Iară de ieste glasul Corbului spre sămn rău luat, cine va fi acela carile să nu poată cunoaște (că cînd unuia veste rea de la cineva îi vine, aceiași veste altuia altul de bună îi o duce), ce fie glasul Corbului rea veste în urechile Lupului, Ciacalului, sau măcară și singur Leului, însă sint alte urechi carile, cu dragoste priimindu-l, cu dulce în cămara inimii sale îl ascund. Iarăși și amintrilea, că deși peste tot și tuturor glasul Corbului ieste neplăcut, avem între noi Coțofăna³, căriia din limbă-i fericire și din gură-i bună veste tire îi cură. Dară și cu aceasta ce să isprăvește? Pînă cînd dară, o, pasirilor, în glogozala în zădar vă îngăimați și statul vrednicii voastre în samă nu băgați? Pînă cînd vor urla, vor lătra și vor scînci jigăniile și dobitoacele acestea, carile pu-

¹ Cucunozul este spătarul Mihai Cantacuzino. Din portretul satiric, făcut de scriitor, rezultă că importantul boier era un om cu planuri mari, trufaș, minios, lacom și rău, care își propunea multe și isprăvea puține; descrierea corespunde în mare măsură adevărului.

² Mihai Cantacuzino ține o cuvîntare plină de aroganță, amintind participanților la adunare că au fost chemați pentru a se supune fără crîncire voinței și puterii lui Brâncoveanu.

³ Coțofana: gramaticul muntenesc (D.C.). — socotim că nu este vorba de o persoană anumită, sensul frazei putînd fi: dacă vouă nu vă place ce spune Brâncoveanu, avem noi scriitorii noștri de cancelarie și cronicarii, care scriu despre domnul lor numai de bine. Se știe, din izvoare, că Brâncoveanu avea mulți secretari și nu era lipsit nici de cronicari ai curții, unul dintre aceștia fiind Radu Greceanu, fratele lui Șerban Greceanu (Blendăul).

rurea supt umbra noastră îmblă¹ și ochii noștri totdeauna în spinarea lor privăsc? Până când ce firea singură arată, voi aceasta nu cunoașteți vreodată? Că din fire așa iese orînduit, ca tot dobitocul și toată jiganiia în patru picioare cu capul spre pămînt plecată să îmble, și toată pasirea prin aier zburînd și pe deasupra lor trecînd, uneori cu umbra să le ocrotească, iară alteori cu unghiile și cu pintinii să le lovască, (că pururea și mai totdeauna pre stîrvul dobitocului pasirea să pune, iară de penele sau tuleiele pasirii rar dobitoc să înecă). De care lucru, socotesc că cîntea și vrednicia monarhiei noastre puțin de la ai săi socotindu-să, spre deșchiderea gurii a jigăniei ca acestea pricină s-au dat. Deci guri ca acestea nu cu siloghizmuri loghicești, ce cu porunci împărătești sint să să astupe. Precum marele nostru împărat și nebiruitul monarh, Vulturul, sămnul biruinții Corbului au dat, Corbul dară și episcopul Vulturului, *așe va, așe poruncește, așe să să facă*.

Cu a ceștiia sentenție putere și eu acmu sprijenindu-mă, cuvînt și sfat ales dau. Vidra dintr-amîndoaă monarhiile afară să fie, Strutocamila ori în care izvod îi va plăcea, într-aceia să să scrie. Strutocamili, după chipul ce din fire are și din ocrotirea Corbului cea tare, între alalte dihanii și cornul cel de putere să i să dea, căci partea Corbului clironomiia Vulturului are². Iară cine acestora împotrivă ar gîndi, ar

¹ Cuvinte jignitoare la adresa boierimii moldovene, aflate sub protecția muntenilor. Brâncoveanu schimba după bunul său plac pe domnii Moldovei. De reținut amenințarea că gurile celor recalitrânți vor fi astupate nu cu „siloghizmuri loghicești ce cu porunci împărătești“, o dată ce domnul țării „așe va, așe poruncește să să facă“. Aduarea, numită de scriitor în altă parte, „democrație“, era, așadar, un simulacru democratic al unei hotărîri autocratice dinainte stabilite și irevocabile; nici vorbă, deci, de o alegere liberă. Afirmatia de mai sus mai are și un alt înțeles, din perspectivă metodologică: logica devine instrument al puterii, și ca atare utilizarea ei este un act de simplă formalitate.

² *Cornul cel de putere* (prin analogie cu cornul abundenței): *pecetea domnii Moldovei (D.C.)* — să se dea domnia lui Mihai Racoviță, aflat de aici înainte sub „ocrotirea Corbului cea tare“. Expresia „partea

grăi sau ar face, pedeapsa moarte groznică să-i fie. Acesta este cuvîntul Corbului și bună plăcerea Vulturului (când grăiesc preoții lui Apolon de la Delfis, atuncea tac toate vrăjile de la Memfis).“

Atuncea toate pasirile și dihaniile zburătoare, socotind că nici cuvînt împotriva, nici socoteală de asemenea Cocosului să va mai putea afla, cu toatele într-o gură: „Facă-să, facă-să, și voia și porunca împăratului și episcopului plinească-să!“ strigară¹.

Însă, precum dzice dzicătoarea (că răspunderea moale frînge mîniia, și trestia înduplecată de vivor nu să frînge) (așijderea, potolindu-să mîniia, cuvîntul cel moale, tare și virtos a fi să arată, și, trecînd vivorul, trestia iară la locul său rămîne dreaptă), într-acest chip smerit chipul jigăniuții² (carile să cheamă povața Leului și adulmăcătoriu vinatului

Corbului clironomia Vulturului are“ trebuie înțeleasă în sensul că Brâncoveanu, din moment ce are moștenire firească domnia Țării Românești, nu poate pretinde și pe cea a Moldovei; ideea aparține, bineînțeles, scriitorului, care vroia înlăturarea amestecului muntean în treburile interne ale Moldovei.

¹ O nouă manifestare de adeziune lingusitoare din partea boierimii muntene față de voința lui Brâncoveanu.

² Jigăniuța este un nume imposibil de identificat, scriitorul nesimțînd nevoia să-l descifreze nominal. În text este un „chip smerit“, aparținînd deci unei categorii sociale inferioare și fără drept la conducerea societății; în același timp, tot în text, este lămurită ca „povața Leului și adulmăcătoriu vinatului“, deci un fel de călăuză de vînătoare, în vreme ce la scară „povața Leului“ este descifrată la rîndul său „joca și tragerea (suferința — n.ed.) neamului moldovenesc“, expresie ce încurcă și mai mult lucrurile; în continuarea textului se mai spune despre ea că face parte din rîndul „sufletelor supuse“, adică din cea de a treia tagmă, și că are „voia legată“, adică se află sub interdicția manifestării libertății de voință în viața socială. Toate determinările date de scriitor ne îndreptătesc să vedem în acest nume un ins oarecare din lumea micilor boieri sau slujbași, reprezentînd necazurile și aspirațiile clasei sociale din care făcea parte. Pentru identificarea sa cu situația de mic boier naș ar pleda și expresia: „cea mai mică și cea mai de nemică între toate jigăniile să fiu aievea ieste“.

ii ieste) și moale glasul lui¹, precum dirdze cuvintele Cucu-
nozului într-altă parte abătu, așe cu prea suptire meștersug
toată învăluiala desfăcu și Strutocamila cine și ce ieste sin-
gură pre sine să să vădească îndemnă (că mai de credzut
ieste un cuvint de mărturisire a gurii hrișe decit o mie de
mărturii a altora streine)². Această jigăniuță într-acesta chip
scurte, dară cu virtute cuvintele sale începu:

„Singura a mea a trupului slăbiciune și micșurare a sufle-
tului supus și a voii legate arătătoare ieste (că obiciuiți sint
muritorii cu înălțimea statul, cu frimșețe trupului și cu ghiz-

¹ Intervenția Jigăniuței are loc, așadar, când toată lumea se aștepta
mai puțin, deoarece cuvântarea lui Mihai Cantacuzino făcuse pe parti-
cipanți să înțeleagă că este dinainte hotărâtă candidatura lui Racoviță
și că ei nu ar mai avea nimic de ales. Dar neașteptatul personaj, un om,
după cum se vede, foarte inteligent, știe să reanimeze discuțiile din
adunare, imprimându-le o turnură cu totul nouă și de-a dreptul origi-
nală. Astfel, pe de o parte, el cere Struțocămilei să devină actorul
propriului său rol, iar, pe de alta, ca exponent al celor fără drepturi
politice, aduce în discuție probleme ale vieții sociale și de stat văzute
prin prisma acestora. Un astfel de reprezentant era Cantemir însuși,
datorită originii sale umile, tatăl său fiind răzeș de Fălciu, silit, până
la urcarea în scaunul domnesc, să-și câștige existența ca soldat merce-
nar; dealtfel nici cei doi copii ai săi, Antioh și Dimitrie, nu se îmbogă-
țiseră și nici nu făceau parte din vreo tagmă boierească. Prin ideile pe
care le expune în fața adunării, sintem îndreptățiți să considerăm că
Jigăniuța este personificarea gândirii social-politice cantemiriene expri-
mind tocmai poziția stărilor sociale inferioare.

² După ce scoate pe participanți din starea de confuzie provocată
de intervenția lui Mihai Cantacuzino, Jigăniuța cere asistenței să nu
mai discute despre calitățile altuia ci Struțocămila însăși să ia cuvântul
pentru a-și dezvălui în public vocația pentru domnie. Este o poziție
radical deosebită în metodologia cercetării omului, care nu mai trebuie
deci privit doar ca obiect al cunoașterii, prin intermediul unei științe
din afara lui, așa cum se întâmpla cu fenomenele naturii, și mai ales
drept obiect al unei științe formale cum este logica, deoarece omul
însuși se poate descoperi cunoașterii prin manifestarea personalității
sale. Aceasta cere, desigur, o altfel de știință, aceea despre om. În
Istoria ieroglică, scriitorul realizează într-o însemnată măsură bazele
acestei noi științe, psihologia, limitată deocamdată la observații, afo-
risme, judecăți de valoare născute din experiența dramatică de viață
și puterea excepțională de observație a lui Cantemir.

dăviaa feții, ca cu un lucru prea mare de la fire dăruit a să lăuda și încă mai mult între alții nu numai arcoasă sprincenele-și a-și ridica, ce și sfaturile preste cuviință a-și da și socoteala preste măsură a-și ridica)¹. Așijderea, împotriva ieste de socotit (că în cei mai mulți mărimea și greuimea trupului sămnuł micșorimei sufletului și iușurimei minții ieste). Și iarășile cine în lume aceasta dovedit nu-și va avea (că vredniciia sufletului nu de pe frimșețea trupului să măsură. Căci nebunul la chip frumos și trupului grea pedeapsă și numele la mare ocară ș-au scos. Iară înțeleptul grozav și ghibos nici au gîndit vreodată, nici au făcut lucru fără folos)². Deci precum eu cea mai mică și cea mai de nemică între toate jigăniile să fiu aievea ieste. De care lucru mie nu cuvînt între voi a grăi ce nici împins de flegmă a tuși macară nu mi s-ar cădea. Însă de vreme ce voia și porunca a marilor împărați au fost ca în adunarea de obște și sfaturile de obște să fie, cu a lor poruncă sprijeniadu-mă, supunerea trupului în slobodzeniia sufletului acmu îmi întorc³ (că spre închisoarea și legarea trupului un lanțuh și o vartă destule sint, iară spre strînsarea sufletului și spre opreala voii slobode nici mii de mii

¹ Cantemir se ridică împotriva mentalității curente care apreciază omul după calități fizice (datorate naturii și nu meritelor personale) și nu mintale, și care, de asemenea, prețuiește pe cei mîndri și îndrăzneți la vorbă; este o critică a valorilor sociale de tip feudal, calitățile fizice și îndrăzneala fiind unele din acestea.

² Observație justă: o minte strălucită se poate întîlni la un trup lipsit de frumusețe. Scriitorul, un intelectual de înalt nivel, subliniază ori de cîte ori se ivește ocazia, necesitatea prețuirii sociale a calităților intelectuale.

³ Solicitînd să fie lăsată să vorbească, Jigăniuța își motivează dorința pe temeiul că nu cere ceva incompatibil cu rangul său social. ci consideră că participarea sa la discuțiile din adunare vine din spirit de supuneré, deoarece cei mari hotărîseră „ca în adunarea de obște și sfaturile de obște să fie“. Pasajul este o satiră la adresa ierarhiei sociale specifice feudalismului, ierarhie care nu permitea amestecul în viața publică a celor de jos. Împotriva acestor reguli de viață politică se ridică scriitorul cînd cere, cu insistență, categorisirea omului după calitățile personale și mai ales prețuirea celor intelectuale.

de lanțuțe, nici dzăci de mii de închisori pot ceva face)¹. De care lucru într-acesta chip dzic (că unde pravila în silă și în tărie, iară nu în bună socoteală și dreptate să sprijinește, acolo nici o ascultare a supușilor trebuitoare nu iese)². O, cinstiților și dintr-îmbe părțile vestiților senatori, ce poate fi această între voi din toate părțile neașezată, iară altă dată mai mult decît să cade simață voroavă? (Nime în lume atîta de ascuțit la minte și iute la giudecată a afla să poate, carile în toată alegerea negreșit și nesmintit să fie) și (macară că aspru lucru iese pentru cele șie cunoscute dreaptă giudecată a face, cu cît mai virtos cu greu și așeși peste puțința a toată firea va fi, pentru cele șie mai denainte nicicum știute sau cunoscute, de bune sau de rele, de vrednice au blăstămate, deosăbire a face). Că după a mea socoteală dzic (că mai pre lesne iese cuiva fără organul ochiului și fără lumina soarelui între alb și între negru a deosăbi decît fără cunoștința lucrului de vrednic sau de nevrednic a-l alege). Într-acesta chip poate fi să fie și sentenția carea dumnealui Cucunozul spre vrednicia Strutocamilii au lăsat. De care lucru dzic (că nime mai mult a altuia decît al său giudecătoriu și nime mai mult pre altul decît pre sine a să cunoaște poate, cînd spurcata lipsește filafție). De unde urmadză mai cu cuvință a fi de toată voroava dezmațată părăsindu-vă, pre Strutocamilă de față să chemați și pre dînsa pentru sine ce dzice și ce socotește să o întrebați. Și orice răspuns ar da, pre acela în ciurul alegerii cu dreapta bunei socotele să-l zbateți. Și așe atuncea pre lesne deosăbirea între grăunțe și între pleave a face viți putea³.

¹ Idee socială deosebit de importantă, care anunță viitoarea ideologie burgheză: nu poate exista nici o constrîngere pentru libertatea gîndirii și a voinței.

² Concepție de-a dreptul revoluționară: supușii nu trebuie să asculte de legile asupritoare și nedrepte ale stăpîniților. De aceea se consideră legitime mișcările maselor împotriva abuzurilor și nedreptăților.

³ Acuzînd pe antevorbitori, inclusiv pe Mihai Cantacuzino, de cuvîntări îndrăznețe și insuficient gîndite, și făcînd apel la principii

La acesta sfat nu numai cît Coconozul nu avu împotriva ceva a răspunde, ce încă și tuturor gloatelor foarte plăcut fu și toate capetele mari și deșerte celui mic și plin să plecară (că sfatul carile poate da săracul învățat și înțelept toți împărații nebuni și neispititi nu-l pot nemeri). (Că știința înțelepciunii nu în scaunele trufașe și înalte, ce în capetele plecate și învățate lăcuiește.)¹ Și așe, Strutocamila în mijlocul teatrului chemară. Căriia întrebarea pentru sine înainte-i pusără: „Și ce? Și cine ieste?” o întrebără.

Iară Strutocamila răspunsă, dzicînd:² „Eu sint un lucru mare și voiu să fiu și mai mare, căci aceasta chipul îmi vrăjește, de vreme ce tuturor celor ce mă privăsc mierare și ciudescă aduc. În palaturile împăraților de pururea mă află³, puterea stomahului atîta îmi ieste de virtuoasă, cît și pre fier, și pre foc a amistui poate. Acestea vrednicii la mine aflin-

că nu poți hotări fără greșală cu privire la un lucru pe care nu-l cunoști bine. Jigăniuța propunea Struțocămii să vorbească despre sine, pentru a da astfel prilej adunării să judece în cunoștință de cauză calitățile și vocația acesteia pentru domnie.

¹ Sfătul bun se întîmplă să provină de multe ori de la un om de jos dacă este învățat și cu o gîndire întemeiată pe experiență de viață („înțelept“), iar înțelepciunea însăși este o știință care nu poate fi apăsajul boierimii trufașe, ci se dobîndește prin învățătură și atitudine respectuoasă față de om („capete plecate“, adică lipsite de trufie).

² Cuvîntarea lui Mihai Racoviță este un autoportret moral, Canteмир satirizînd cu acest prilej pe претенții care, fără a avea ca temei anumite calități („vrednicii“) ce se cereau unui domn, dovedeau numai că sînt stăpîniți de complexul de putere. „Eu sint un lucru mare — spune Struțocămila — și vreau să fiu și mai mare“, adică vrea să fie domn. Ridiculizînd această manie a puterii, scriitorul subliniază că astfel de претенții la domnie erau gata, pentru a dobîndi puterea, să suporte orice neplăceri și umilințe: „puterea stomahului atîta îmi ieste de virtuoasă, cît și pre fier și pre foc a amistui poate“ (expresia întemeindu-se pe faptul real, că struții înghit din lăcomie orice, fără alegere), focul simbolizînd binele și desfătările lumii (D.C.).

Dealtfel Racoviță, după ce a ajuns domn, a devenit unealta intereselor marii boierimii moldovene.

³ Expresia „în palaturile împăraților de pururea mă află“ este o aluzie la descendența lui Racoviță, pe linie maternă, din familia-Cantacuzinilor.

du-să, au nu toate laudele Cucuozului și sămăluirile Corbului mi să curvin? Așijderea, agiutorind priința și ocroteala Vulturului, de m-ași putea în aer înălța decit toate zburătoarele, așeși și decit Vulturul, mai arătoasă ași fi¹⁴.

Toate dihauniile, la răspunsul ei, risul cu hohot își clătiră, numai Corbul și Cucuozul stomachul își tulburară². Deci unii de minie și de năcaz pre nări pufniă, alții de rușinea în inimă ascunsă pre obraz să aprindea, iară alții cu batgiocură în laude și cu mascara în pofală o lua³ (că cu cit știința rea într-ascunsul inimii năcăjește, cu atita la ivala tuturoră ieșind, rușinea în față îi pedepsește).

Iară unul dintre gloate⁴ (din ceata dobitoacelor poate) glas ca acesta ridică: „O, prietâni și frați, la aceasta adunare

¹ Pe baza ascendenței sale imperiale și prin însușiri cum ar fi lăcomia de putere și de „desfătărilor lumii“, elemente prin care se înrudea și se asemana cu familia și profilul moral al Cantacuzinilor muntenei — ironizează scriitorul — Racoviță are tot dreptul la sprijinul muntean, putând chiar să pretindă o situație superioară în raport cu restul boierimii muntene, aflată în stare de inferioritate economică și politică față de Cantacuzini, cei mai mari latifundiați din Țara Românească în acea vreme.

² Invitată de adunare, la sugestia Jigăniuței, să o audă „pentru sine ce dzice și ce socotește“, adică să comunice ea însăși și nu alții ce fel de ființă este și ce calități ar îndreptăți-o să revendice tronul domnesc, Struțocămila, din prostie, sugerează Cantemir, își dă în vileag dorința de a deveni domn. De observat aici cum, în timp ce Corbul și Cucuozul rămân afectați de prostia protejatei lor, întreaga adunare devine, prin risul său, cutia de rezonanță a spiritului satiric al scriitorului.

³ Reacția adunării este, așadar, mult mai complexă.

⁴ Este nedescifrat de cheie, dar cu probabilitate un moldovean, ne sugerează scriitorul („din ceata dobitoacelor poate“), ar putea personifica spiritul satiric al scriitorului în demonstrarea prostiei și inculturii Struțocămilei, așa cum Jigăniuța personifica gândirea social-politică a lui Cantemir de pe poziția celor „mai de gios praguri“. Această demonstrare prezintă și elemente de metodologie savantă, imbinată cu modelul eruditului renașcentist — exprimând pe Cantemir însuși — dar și trăsături specifice unei imbinări ciudate de știință medievală cu alta primitivă de tip popular, ceea ce ar explica denumirea de „unul din gloate“. În timp ce Racoviță rămâne singurul personaj care întruchițează prostia și incultura, toate celelalte personaje, inclusiv acest ins

împreună! ¹ Dumneaei Strutocamila, precum în părțile de gios ² (și poate fi sau supt, sau aproape supt briul ars ³) să naște și trăiește, tuturor știut ieste. În capul ai căriia soarele lucru împotriva au lucrat. Că de s-ar fi născut în părțile crivățului și să fie trăit în părțile austrului, căldura soarelui umedzala crierilor i-ar fi mai uscat, și așe tidva capului spre indesarea crierilor și cuprinderea înțelegerii o ar fi silit. Ce ea poate fi din fire capul uscat avînd, în carile de au și fost vreo umedzală firească, arșița soarelui și căldura austrului porii pieii și încheiturile osului tidvei mai mult decît au trebuit i-au deschis. Și așe, puterea căldurii cu puțina umedzală și a crierilor materie pre o parte fi scotea, iară pre altă parte, în locul crierilor, vîntul sau aierul elătît intra și [și] lăcaș vecinic în căpățînă-i își afla (căci, precum fără prepus știți că în fire loc ceva deșert a să da nu să poate ⁴) și așe din vîntul strîns, vînt sloboade (că cineva ce nu are, a da nu poate). Însă, oricum ar fi, prostimei ei iertăciune a să da să cade, de vreme ce poate fi că categoriile loghicăi n-au citit și în cărțile științii nu s-au zăbăvit ⁵ (că celor ce multe

din „gloate“, sînt cultivați, chiar erudiți, guralivi și buni vorbitori, după modelul eruditului scriitor.

¹ Începutul cuvîntării omului din popor pare a fi o influență a orațiilor de nuntă.

² Expresia se referă, probabil, la comuna sa de naștere, Racova, aflată în Țara de Jos. În cadrul simbolicii cantemiriene, știm că Moldova este Arabia, așa încît toată terminologia geografică, ce urmează, capătă sens. Faptul că această simbolică este folosită și aici și nu numai în „povestea Camilopardahului pentru apa Nilului“, se datorește nevoii pe care a simțit-o Cantemir de a explica, dealtfel injurios, prostia și incultura viitorului domn.

³ *Briul ars: meideanul pe ceriu de la zodiacul Racului pînă la al Capricornului (D.C.)* — zona dintre cele două tropice, încălzită puternic de soare.

⁴ Cantemir nu concepe spațiul ca un vid absolut, așa cum îl considerau atomiștii, ci ca avînd oarecare densitate, după cum înțîlnim la Descartes.

⁵ Cantemir susține despre Racoviță că nu ar fi fost un om învățat, insinuînd prin aceasta că nu ar avea dreptul la domnie. În mai multe locuri scriitorul insistă asupra culturii, ca una din condițiile pe care trebuie să o îndeplinească un domn.

luminări în citeala cărților topesc, ochii trupului la vedere să timpăsc. Iară celorla ce niciodată pe slove au căutat, macar că vederea ochilor mai ascuțită ș-au păzit, însă neștiința în întunericul și în tartarul necunoștinții i-au virit). Iar amintirea de ar fi fost, după categoriia ce o ați întrebat, după aceea ar fi și răspuns¹. Ce acmu ea la întrebarea ceinții, dă răspunderea citinții și feldeinții². Așijderea voi o întrebați ce iese, iară ea vă răspunde cît iese și în ce feliu iese (că răspunderea cînd nu să dă după întrebare, puțin deosăbește din voroava mutului cu a surdului). Și iarăși voi o întrebați ce dzice pentru sine, iară ea vă răspunde ce cere, poștește și pune în sine³. De care lucru socotesc urechile de grețosă cuvintele ei cu alt chip să vă curățiți (că pre cît greu bucatele virtoasă stomahului slab aduc, pre atita nesuferire aduce și cuvîntul nealcătuit la urechea bine ascultătoare). Adecă, întii, de iese cu puțință, așeși de tot și întrebarea voastră și răspunderea ei de tot să să curme (că sufletul înțelept pre cît gura cuvinte rele a nu grăi, pre ațita și urechile voroave fără folos a nu audzi își oprește)⁴. Iară această de nu iese cu puțință, ași sfătui ca nu după a voastră cunoștință, ce după a ei prostime și neștiință să o întrebați, nici ce și cine iese, căci bine știți (că tot capul și sfîrșitul filosofiei iese cineva pre sine ce iese a să cunoaște)⁵, ce cum o cheamă o întrebați⁶. Și de-și va ști numele, precum oarece sămn de

¹ Se subliniază faptul că Struțocămila n-a răspuns pînă acum adecvat la întrebarea care i-a fost pusă, insinuîndu-se din nou prostia.

² Întrebări privind categoriile ontologice ale substanței, cantității și calității, după cum se vede, o altă tipologie metodologică în determinarea individualității lucrurilor, evident, tot de esență aristotelică.

³ În acest fel răspunsese Struțocămila la întrebarea sugerată de Jigăniuță.

⁴ Cantemir este frecvent preocupat de modelul înțeleptului.

⁵ Principiu socratic: „cunoaște-te pe tine însuși”

⁶ În batjocură, reprezentantul gloatelor propune ca Struțocămila să fie scutită de a respecta canoanele metodologiei filozofice a timpului și să răspundă, ca orice prost și necultivat, doar cum o cheamă.

cunoștință să fie avînd ieste nedejde, de nu mai multă, încăl-lea cît fietecare dulău numele de pe sunetul glasului își simpte. Iară de nici a numelui hiriș însămnarea în fantazie nu va fi păzit, așeși de tot nedejdea curmați, precum de la cel neștiutoriu știință a vina viți putea (căci vinătorul științii socoteala, iară măiestriile simțirea ieste)“.

Aședară, după socoteala și sfatul acestui înțelept și anonim sfetnic, „Cum te cheamă?“ pre Strutocamilă întrebară. Iară ea răspunsă: „Eu pe mine niciodată nu mă chem (au în locul numelui gramatica n-ai citit, unde arată că *mă* în locul numelui, *eu*, de căderea chemătoare¹ să lipsește?), ce alții pre mine, «o, dumneata» mă cheamă“.

Iarăș o întrebară: „Dară numele îți ieste, o, au pe alt nume te cheamă?“ Iară ea răspunsă: „Cînd strigă cătră mine cineva, atuncea audzu, precum și pe voi acmu, cînd m-ai chemat, v-am audzit. Deci acmu, vă rog, spuneți-mi, ce m-ai chemat?“

Cu toții deodată cunoseură (că nu în chipul arătos, nici în dobitocul căpăținos, ce în capul pedepsit și cu multe nevoi domirit crierii cei mulți sălășluiesc), în care chip și timpă mintea săracăi Strutocamilii să arată. De care lucru mai mult a o cerceta și în zădar cuvintele a-și lepăda să părăsiră și acmu cu a tuturor tăcerea mai mai a Corbului siloghizm și a Cucunozului sentenție să mărturisii (căci tăcerea multă la răspunderea de treabă în locul mărturisirii să ține).

Însă iarăși Căprioara de Aravia, apucînd voroava, a elăti cel adevărat nume ce va să dzică la ivală îi scoasă. Aceasta, dară, într-acesta chip grăi: „De ieste toată pofta adunărilor pentru numele jigăniilor aceștia a să înștiința, pre

În realitate, Racoviță, fost mare dregător, se va dovedi, ca domn, un om inteligent și echilibrat, preocupat de dreptate, fin diplomat și bun patriot, deși, mai ales în prima domnie (1703—1705), s-a arătat slab în fața boierilor.

¹ Cazul vocativ (la cheie întîlnim explicația: *căderea la gramatică: slovenește padej, latinește casus, (D.C.)*).

luminări în citeala cărților topesc, ochii trupului la vedere să timpăsc. Iară celorla ce niciodată pe slove au căutat, macar că vederea ochilor mai ascuțită ș-au păzit, însă neștiința în întunericul și în tartarul necunoștinții i-au virit). Iar amintirea de ar fi fost, după categoriia ce o ați întrebat, după aceea ar fi și răspuns¹. Ce acmu ea la întrebarea ceinții, dă răspunderea citinții și feldeinții². Așijderea voi o întrebați ce iese, iară ea vă răspunde cît iese și în ce feliu iese (că răspunderea cînd nu să dă după întrebare, puțin deosăbește din voroava mutului cu a surdului). Și iarăși voi o întrebați ce dzice pentru sine, iară ea vă răspunde ce cere, poștește și pune în sine³. De care lucru socotesc urechile de grețosă cuvintele ei cu alt chip să vă curățiți (că pre cît greu bucatele virtoasă stomahului slab aduc, pre atita nesuferire aduce și cuvîntul nealcătuit la urechea bine ascultătoare). Adecă, întii, de iese cu puțință, așeși de tot și întrebarea voastră și răspunderea ei de tot să să curme (că sufletul înțelept pre cît gura cuvinte rele a nu grăi, pre ațita și urechile voroave fără folos a nu audzi își oprește)⁴. Iară această de nu iese cu puțință, ași sfătui ca nu după a voastră cunoștință, ce după a ei prostime și neștiință să o întrebați, nici ce și cine iese, căci bine știți (că tot capul și sfîrșitul filosofiei iese cineva pre sine ce iese a să cunoaște)⁵, ce cum o cheamă o întrebați⁶. Și de-și va ști numele, precum oarece sămn de

¹ Se subliniază faptul că Struțocămila n-a răspuns pînă acum adecvat la întrebarea care i-a fost pusă, insinuîndu-se din nou prostia.

² Întrebări privind categoriile ontologice ale substanței, cantității și calității, după cum se vede, o altă tipologie metodologică în determinarea individualității lucrurilor, evident, tot de esență aristotelică.

³ În acest fel răspunsese Struțocămila la întrebarea sugerată de Jigăniuță.

⁴ Cantemir este frecvent preocupat de modelul înțeleptului.

⁵ Principiu socratic: „cunoaște-te pe tine însuși”

⁶ În batjocură, reprezentantul gloatelor propune ca Struțocămila să fie scutită de a respecta canoanele metodologiei filozofice a timpului și să răspundă, ca orice prost și necultivat, doar cum o cheamă.

cunoștință să fie avînd ieste nedejde, de nu mai multă, încăl-lea cît fietecare dulău numele de pe sunetul glasului își simpte. Iară de nici a numelui hiriș însămnarea în fantazie nu va fi păzit, așeși de tot nedejdea curmați, precum de la cel neștiutoriu știință a vina viți putea (căci vinătorul științii socoteala, iară măiestriile simțirea ieste)“.

Aședară, după socoteala și sfatul acestui înțelept și anonim sfetnic, „Cum te cheamă?“ pre Strutocamilă întrebară. Iară ea răspunsă: „Eu pe mine niciodată nu mă chem (au în locul numelui gramatica n-ai citit, unde arată că *mă* în locul numelui, *eu*, de căderea chemătoare¹ să lipsește?), ce alții pre mine, «o, dumneata» mă cheamă“.

Iarăș o întrebară: „Dară numele îți ieste, o, au pe alt nume te cheamă?“ Iară ea răspunsă: „Cînd strigă cătră mine cineva, atuncea audzu, precum și pe voi acmu, cînd m-ai chemat, v-am audzit. Deci acmu, vă rog, spuneți-mi, ce m-ai chemat?“

Cu toții deodată cunoseură (că nu în chipul arătos, nici în dobitocul căpăținos, ce în capul pedepsit și cu multe nevoi domirit crierii cei mulți sălășluiesc), în care chip și timpă mintea săracăi Strutocamilii să arată. De care lucru mai mult a o cerceta și în zădar cuvintele a-și lepăda să părăsiră și acmu cu a tuturor tăcerea mai mai a Corbului siloghizm și a Cucunozului sentenție să mărturisii (căci tăcerea multă la răspunderea de treabă în locul mărturisirii să ține).

Însă iarăși Căprioara de Aravia, apucînd voroava, a elăti cel adevărat nume ce va să dzică la ivală îi scoasă. Aceasta, dară, într-acesta chip grăi: „De ieste toată pofta adunărilor pentru numele jigăniilor aceștia a să înștiința, pre

În realitate, Racoviță, fost mare dregător, se va dovedi, ca domn, un om inteligent și echilibrat, preocupat de dreptate, fin diplomat și bun patriot, deși, mai ales în prima domnie (1703—1705), s-a arătat slab în fața boierilor.

¹ Cazul vocativ (la cheie întîlnim explicația: *căderea la gramatică: slovenește padej, latinește casus, (D.C.)*).

Hulpea macară că ceva la gloate a grăi ca o înțeleaptă tare postia și în ceva împunsă a fi să nu să arete, virtos a feria (că a toată mulțimea, veri de cinste, veri proastă ar fi, va roavele, înțeleptul a le asculta, de nu folos, dară nici pagubă va avea; iară cuvîntul a grăi, macară cătră cel prea ispitit, fără primejdia plăcerii sau neplăcerii, de abia ieste de nedejduit), însă atuncea pre toți așeși de tot de la hotarul științii depărtați vâdzindu-i, nici friul gurii a-l mai sprijeni, nici lăcafa tăcerii nedescuiată a feri putu:

„Și așe, vede-să, o, priietinilor, dzisă, că depărtarea locurilor și lipsa lucrurilor carile într-acel loc, măcar că multe, iară aiurea prea puține, aflindu-să, și audzirea lor minunată și vederea ciudată li se pare. De care lucru, Papagaia, căci vine de la locuri departe¹, toți a o audzi și a o privi postesc. Însă la vrednicia ei, de nu întrece Coșofana de Evropa², iară precum agiunge, nime nu va putea tăgădui, ce căci precum papagaiele acolo prin izbeliște, așe acestea aicea prin țirveliște multe să află³. Pentru-aceia Coșofana aicea atîta cinste și laudă nu i să face (că săturarea ochilor ieste ca și greața stomahului, că precum stomahul destul încărcat, bucatele macar fie și cu aromate, nu cu mirosul acel frumos poftă, ce greață îi aduce, așe și ochiul de privală săturat albul vede negru și frumosul grozav). Iară mi să pare că la Livia mai în mare cinste să află coșofanele decît în Evropa papagaiele⁴ și mai scumpă poate fi o miță vinătoare-decît o moi-miță giucătoare (că pofta în lume cu lucrurile împreună și

¹ Aluzie la originea grecească a lui Ioan Comnen.

² Trebuie să fie un grămătic, adică un secretar al lui Brâncoveanu de origine apuseană, pe care nu-l putem identifica, domnul Țării Românești folosind la curtea sa mai mulți secretari pentru problemele Europei apusene. Aflăm din text numai amănuntul că acest secretar era tot atît de cultivat ca și Ioan Comnen.

³ Scriitorul, pîntr-un joc de cuvinte jignitoare, ironizează pe oamenii de cultură (papagaiele) și corpul de secretari (coșofenele autohtone și apusene) de la curtea lui Brâncoveanu.

⁴ Este aici o confirmare a ipotezei că Livia este Țara Românească, în timp ce Evropa continuă să semnifice Apusul.

inimile stăpînind, cestuia, ieftin, iară celuia scump nume au pus) (că așe ieste din fire tocmit, un lucru cu cît mai de la mulți să poștește, cu atîta mai de la mulți lipsește). Însă cît spre trebuința a acestii adeverință, precum mi sã pare, nu pasi[si] re gramatică, ce jiganie filosoafă¹ trebuie, că nu etimologhiia numelui, ce ființa lucrului trebuie tîlcuită cînd cineva de acel lucru a să înștiința poștește. Că în numele acesta doară de ieste vreo ascunsă ieroglifie (precum la eghiptieni numele filului înșămnează chipul împăratului), iară cît ieste despre etimologie, fietecine o poate pricepe, că din struț, pasire, și din cămilă, dobitoc ieste alcătuit.²

Aceasta de la Hulpe cu toții audzind și precum adevărul așe ieste înțelegînd (că la mintea spre înțelegere gătată mai tare pătrunde cuvîntul adevărului decît prin moale grosimea trupului ascuțită simceaoa fierului), dzisără: „Dară cine între noi poate fi acela carile mai mult sufletul în filosofie să-și fie crescut și după pravile el trupul să-și fie scădzut?”³ (Că cu anevoie ieste cineva trupul în toate pre larg și de sațiu să-și hrănească și sufletul de poștele trupești nebcetejit să-și păzască), (că precum în hrana slobodă trupul să îngroașă și să îngrășă, așe de post trupul vitionindu-să, sufletul să suptje și să învirtoasă) (căci foamea la trup moarte firească, iară la suflet viață cerească aduce)⁴. Și cine ieste

¹ Intervenția promptă a lui Ilie Țifescu are scopul de a complica lucrurile și a reactiva și mai mult discuțiile, deoarece el recomandă să fie abandonată ideea de a recurge la etimologie în favoarea unei rezolvări filozofice a problemei numelui Struțocămilei. El cere astfel pentru aceasta nu un muntean etimologist (pasire gramatică), ci un moldovean filozof (jiganie filosoafă), vizînd pe Lupu Bogdan hatmanul.

² Motivarea de principiu a propunerii Vulpii are un înțeles adînc în ceea ce privește adevărul posibil pentru cele două științe: în timp ce etimologia oferă o cunoaștere simplă, de suprafață a lucrurilor („etimologhiia numelui“), filozofia dă posibilitatea de a merge la esență („ființa lucrului“: esența fenomenului). De aici inferioritatea etimologiei față de filozofie în promovarea cunoașterii.

³ Avem aici modelul cantemirian al filozofului, un model stoic îmbinat cu cel al anahoretului creștin.

⁴ Un element de factură creștină în definirea modelului filozofului.

acela carile mai într-adânc lucrurile firești și ființele trupesti să fie pătruns?¹

La carea unii dzicea că Moimîța aceasta va putea isprăvi. Carea răspunsă precum mai mult în filosofia obiceinică decît în cea fizică s-au zăbăvit și mai mult de pravilele obiceiilor decît de ființa lucrurilor poate giudeca². Alții dzicea că poate Privighitoarea³ aceasta săvîrși, căci în cuvînt vreodată a să osteni nu știe. Ce mai cu de-adîns lucrul cercînd, o aflară că macară că în limbă lată și la voroavă neîncetată ieste, însă ce și pentru ce, așe mult ritoresesce, nici ea nu poate știe (că voroava lungă și tot aceia, de multe ori poftorită, de ar fi cit de dulce și de frumoasă, pînă mai pre urmă să arată grețoasă și sățioasă)⁴.

¹O definiție a filozofiei naturii, al cărei obiect este cunoașterea fenomenelor naturale („lucrurile firești“) și a esențelor, a ființelor corporale, adică materiale (în opoziție cu esențele sau ființele spirituale, divine, de tip platonice și creștin), pe care foarte bine le numește Cantemir „ființele trupesti“. Cei doi termeni: „lucrurile firești“ și „ființele trupesti“ sînt, de fapt, sinonime: fenomenele naturale, corporale și nu de factură spirituală. Cu aceasta ne aflăm, indirect, în fața unui concept nou, acela de „filosof fizic“, cum se va exprima Cantemir mai departe, ceea ce înseamnă filozof al naturii, în înțeles de gînditorul care operează numai cu explicații corespunzătoare pentru fenomenele naturale.

²Un element în favoarea identificării Maimuței libiene cu Antim Ivireanul și anume că acesta era cunoscător nu în „filosofia fizică“, deci nu în filosofia naturii, ci în „filosofia obiceinică“, adică în domeniul moralei. De reținut și precizările obiectului fiecăreia dintre cele două domenii atît de deosebite: „pravilele obiceiilor“ — regulile de conduită, pentru morală, și „ființa lucrurilor“ — esența fenomenelor, pentru filosofia naturii.

³Privighitoarea: *Cacavela* (D.C.) — este vorba de Ieremia Cavavela, grec de origine, „latrofilosof“, adică filozof și medic, cu studii în Germania, la Frankfurt, fost profesor al lui Dimitrie Cantemir, în acel timp aflat însă în slujba lui Brâncoveanu.

⁴Expresiile oarecum injurioase la adresa fostului său profesor dovedesc că se produsese, între timp, o răceală în relațiile dintre ei. De remarcat ideea că gîndirea de formație retorică — și ca atare retorică însăși ca știință — este incapabilă să pătrundă în esența lucrurilor, nefiind în stare să ofere o cunoaștere aprofundată și clară.

Iară mai pre urmă cu toții dzisără că precum Vulpea au fost aflătoarea sfatului, așe iarăși ea va fi săvârșitoarea faptului. La carea Vulpea răspunsă:¹ „Firea așe de înțelepțește pre la toți dărurile sale ș-au îndăminat, cît pre unii în cuvînt, iară pre alții în lucru, pre unii în poruncă, iară pre alții în ascultare, pre unii în stăpînire, iară pre alții în supunere vrednici, putincioși și suferitori i-au arătat. Așjderca, unii în gramatică, iară alții în poetică, unii în logică, iară alții în ritorică, unii în cea ithică, iară alții în cea fizică filosofie mai isteți, și unii într-ună, iară alții într-altă învățatură și meștersug mai vestiți și mai fericiți, după a firii orînduială au ieșit (că ce unul Dumnedzău dăruiește și orînduiește, toată lumea nici a lua, nici a clăti poate)². De care lucru umilita mea prostime (poate fi din năstavul firii spre aceasta orînduită) mai mult în cele cinci glasuri a lui Porfirie³ și dzece categorii a lui Aristotel⁴ zăbăvindusă, cu cheia meștersugului meștersugurilor (căci logicăi acest titlu a-i da m-am obiciuit)⁵ ușile a deschide și lăcățile a descuia pociu; iar mai

¹ Partea întâia a cuvîntării Vulpiei este o pledoarie pentru ideea unui determinism natural al înclinațiilor, preocupărilor și profesiilor omenești. Prezența factorului natural în conceperea acestui determinism constituie o notă pozitivă față de teza biblică a predestinației divine. De remarcat expresii ca „firea” care înzestrează („îndăminează”) „înțelepțește” (adică după o anumită regulă, orînduială) pe oameni cu „dărurile” (înclinațiile, talentele) sale, „a firii orînduială” (ordinea naturii), formulări ce anticipează rațiunea naturală a iluminiștilor de mai târziu.

² Se observă că această „orînduială a firii” este de fapt ordinea divină. Cantemir menținîndu-se astfel în ontologia sa în cadrul concepției deiste.

³ *Cinci glasuri a lui Porfirie: temelul logicăi, neamul, chipul, hiriș, împlirea (D.C.).*

⁴ Cele zece categorii aristotelice: substanța, cantitatea, calitatea, relația, spațiul (locul în spațiu), timpul, poziția, posesia, acțiunea, pasiunea (suferirea).

⁵ Expresia „meștersugul meștersugurilor” acordată logicii se referă atît la faptul că aceasta era văzută de scriitor numai ca o tehnică, deci un ansamblu de reguli, cît și la locul de frunte ocupat de această știință față de corespondentele sale din vremea lui Cantemir.

în lăuntrurile cămărilor firii nici a întra și mai nici a căuta pociu¹ (că împărăția firii, precum are domni, senatori, de regători și orinduitori, așe are și plugari, și morari, și portari și chelari). De care lucru socotesc, precum am și mai dzis, că nu dialectic, ce filosof la aceasta slujbă trebuiește, că a dialectecului socoteală ieste numai forma siloghizmului să fie, după canoanele loghicăi, fie-i macară materiia pentru carea siloghizmul face și necunoscută². De care lucru și eu mai mult ființa socotelii sau a chitelii decît a lucrului pociu cunoaște.³

Și așe și Vulpea, dialectică⁴, iară nu filosoafă să află. Vulpea, macară că de ar fi îndrăznit, lucrul acesta singură la cap a-l scoate ar fi putut (însă precum adese a face dialecticii s-au obiucuit, adecă la vreme de strimtoare cu strofe⁵

¹ O afirmație expresă a lui Cantemir despre limitele logicii în promovarea adevărului: ca știință formală, (care permite deci numai pași metodologiei în cunoaștere), logica nu oferă o cunoaștere profundă, întrucît nu poate merge pînă la esența lucrurilor („în lăuntrul cămărilor firii“).

² O precizare foarte întemeiată a lui Cantemir: logica nu oferă decît condiția formală a cunoașterii nu cunoașterea însăși, aceasta fiind obiectul filozofiei. Plecînd de la Aristotel, care numea dialectică o anumită parte a logicii, Cantemir comite o exagerare voită cînd limitează întreaga logică la dialectică, adică la arta de a întreba și a răspunde după anumite reguli; în felul acesta, scriitorul apropie logica mai mult de retorică (și retorica era o componentă a logicii la Aristotel, legată de politică) decît de filozofie. Această exagerare va ușura scriitorului manevrarea științei respective în sensul devierii ei în retorică și poetică.

³ Încă o precizare despre limitele și specificul logicii față de filozofie: prin logică nu ajungi să cunoști esența fenomenelor, ci doar esența gîndirii operaționale („ființa socotelii“), limitată atunci la regulile raționamentului și ale demonstrației deductive.

⁴ *Dialectic; ceta ce știe a să întreba după canoanele loghicăi (D.C.)* — termenul desemnează pe logicianul limitat la stăpînirea artei de a discuta (logica putînd în acest caz ușor devia în sofistică și retorică).

⁵ Strofa este repetiția în silogistica retorică, în logică însemnînd raționament înșelător, sofism. Iată, așadar, ce înțelege în mod practic Cantemir prin dialectică: o logică a sofisticării adevărului. Am amintit că retorica este o parte a logicii aristotelice. Cu timpul re-

și cu sofismate, precum și oștenii, cînd cu mîna și cu sabia a birui nu pot, cu mihanii și stratagemate să slujăsc). Însă cu cleștele cărbunele din cuptoriu și cu mîna altuia șerpele din borbă gîndi să scoată (precum și mai denainte prin limba și gura Ciacalului cuvintele își tunase și duhurile își fulgerasă). Vulpea, dară, într-acesta chip și socoteala își orîndui, și cuvintele își informui¹:

„Inima mea, o, priietinilor, spre cea cît de grea poruncă și aspră slujbă a monărhiilor noastre pururea gata și bucurasă au fost și ieste, și încă pînă la cel mai de pre urmă abur a fi și silesc, și nedejduiesc (că cine n-au învățat nevoia a trage pentru toți, acela nici fericirea va suferi împreună cu toți). Însă cine ce are și cît are, atîta poate da și arăta. Eu, dară, de săvîrșirea lucrului acestuia precum vrednică-nu sint și mă cunosc, și mă mărturisesc. Iară precum pre oel vrednic să vă arăt, încă nu mă tăgăduiesc, pre carile, de să va tăgădui (căci obiciuiți sint cei adevărați vrednici vredniciile sale de privața ochilor și lauda gurilor a-și ascunde) (ce precum focul în piatra mai vîrtoasă și în fierul mai îndesat ascuns fiind, dintr-aceleași și mai tare lovindu-să, scînteiază, așe și sufletul plin de vrednicie, pre cît mai mult să acopere, pre atîta mai tare să descopere) de vrednic a-l dovedi, vrednică sint, pre carile rugîndu-l (căci sufletul filosof asupreală nu are, de vreme ce toată asupreală suferind, precum să i să facă asupreală nu simte)² și întrebîndu-l după a sa filosofie, ce va fi adevărul va grăi.“

„Dară cine ieste acela de carile dzici?“ întrebînd-o, ea răspunsă: „Adevărat, între toate jiganiile nu numai bun și

torica degenerază, ca suport teoretic al oratoriei, într-un gen literar, de fapt într-o artă a sofisticării adevărului, pe baza unei silogistici proprii, apropiată de sofistică.

¹ În a doua parte a cuvîntării, Vulpea, cu o deosebită șiretenie, îl recomandă ca filozof pe Lup, foarte prudentul Lupu Bogdan, pentru a-l sili să se descopere, să-și trădeze adevăratele sentimente și convingeri.

² De remarcat trăsăturile modelului filozofului stoic.

adevărat filosof, ce încă și ispitit, iscusit anatomic Lupul ieste. Căci și în mari, și în mici, și bolnave, și sănătoase jigă-nii, adese meștersugul ș-au ispitit, atita cît în toată lumea macar un dobitoc, pociu dzice, că nu să va afla, al căruia mănuntăi vreodată de [de] iuți și ascuțite bricile lui să nu fie fost despicate.¹

Aședară, după învățătura Vulpiei, pre Lup de față che-mară și de ieste filosof îl întrebară. Iară Lupul răspunsă: „Eu de la cineva filosofii n-am învățat; și ce poate fi între-barea aceasta?” Ei dzisără: „Vulpea ne spuse precum în tine filosofăsc suflet și vrednice duhuri să află. De care lucru, socotim că toată hirișia Strutocamilei a ne arăta și tot ade-vărul a ne învăța, de vii vrea, vii putea”. Iară Lupul răs-punsă: „Vulpea macar că acmu, sau de sula zavistiei împunsă, sau de vicleșugul și răutatea firii sale împinsă, și preste sim-țirea ei adevărul atinge (că zavistnicul și vicleanul numai atunceea grăiește adevărul, cînd sau zavistia descoperindu-i-să, spre rău nu sporește, sau vicleșugul cu un cuvînt al adevăru-lui acoperind, spre mai mare rău pre altă dată îl oprește). Iară adevărul ieste acesta (că nici lîngă cuibul șoimului porumbul puii să-și scoată, nici orbul celui cu ochi să să facă povață, că nici porumbul li va videa vreodată zburători, nici cel cu ochi își va videa pașii drept îmblători). Că într-această dată în lume undeva, ceva sau la cineva adevărînță și adevăr nici vîdz, nici a-l videa și a-l mărturisi, fără primejdie a fi, poate (că unde răcnește Leul, nu mai urle Lupul și unde piuiește Vulturul, nu mai geamă hulubul. Că nici glasul celuia să aude, nici gemutul cestuia, pînă mai pre urmă fără lacrimi de singe va putea fi). Și cu atita voroava închein-du-mi, pentru această întrebare, voi asculta și altă dată”².

¹ Vulpea face un portret moral Lupului, din care reiese că ruda Cantemireștilor era un boier hrăpăreț, amănunt ce concordă cu ade-vărul istoric.

² Lupu Bogdan își dă seama de intenția vicleanului a lui Ilie Ti-fescu și ca atare se eschivează de la un răspuns clar, motivînd că unde rage leul nu mai este loc pentru urletul lupului, mai ales că în aseme-nea condiții a spune adevărul nu este „fără primejdie”.

Cu acestea Lupul tăcînd, Vulpea, macar că nu în puțin frica Lupului avea, însă zavistiia veche¹ spre răutăți noă nepărăsit o împingea. De care lucru cu înțeleapta-și zavistie socotiia că cu casa ei împreună și coliba vecinului să să aprindă multu-și folosește. Și nu doară că socoteala spre lauda Lupului îi era, ce numai doară că mult într-insul vredniciei descoperind, despre cei goli de dinsele, pînă în cea de apoi vreo ură asupra i-ar aduce (că nărocul așe vrednicilor pizmuind să vede, că cu cît sint mai suferitori furtunelor, cu atîta mult valurile să le îndesască, și pre cît lucruri vrednice de laudă ar face și ar arăta, pre atîta în ura și urgia nevrednicilor să cadă. Care lucru fortuna spre mai mare rușinarea celor nevrednici, precum îl face socotesc, de vreme ce ei pre cît mai mult îi urăsc, pre atîta pre sine să hulesc. Și vrednicii pre cît mai mult să înădușesc, pre atîta în bunătăți să mai întăresc, nu într-alt chip, ce ca cum cu cît mai tare cremenea cu oțalul a-i lovi, cu atîta mai iuți și mai luminoasă scînteii sloboade). Într-acesta chip, dară, Vulpea spre înalgiușul Lupului cu toată osirdiia nevoindu-să (căci firea ei binele cuiva a nu pofti obiciuită ieste), încă mai aievea și mai cu obraznică îndrăzneală, tare, strigă în gura mare: „Eu, o, priietinilor, celea ce spre vredniciia Lupului voiui să grăiesc, nici pizma mă împinge (carea în inima mea nu numai căci vreodată nu s-au sălășluit, ce așeși nici un ceas n-au găzduit), nici vicleșugul sau nevoia mă încinge, ce pentru tot folosul cel de obște silind, dzis-am și dzic și nepărăsit voiui dzice că Lupul precum ieste adevărat filosof, așe și spre isprăvirea trebii aceștiia harnic ieste, precum dovedele și argumenturile, pre carile acmuși-acmuși înaintea tuturor puindu-le, tot adevărul lucrului vor mărturisi. Ce întiași dată aceasta a ști vi să cade: că eu, ticăloasa, priița și agiutorința Corbului, pentru mari și multe darurile Vultu-

¹ Exista deci o „zavistie veche“, adică o ură mai demult între Lupu Bogdan și Ilie Țifescu, cel de al doilea purtîndu-i primului ură pentru că, după cum afirmă izvoarele vremii, îl jefuise pe Țifescu de o moșie.

rului, voi și poftesc, că de multe ori rămășița fărămușelor mesii Vulturului copiii din fălcile foamei și ἀκολούθως a morții ne-au mîntuit¹. Iară Lupul, pentru căci pre sine singur a să chivernisi și viața din primejdiia foamei a-și sprijeni știind, cu binele altora nici cearcă, nici pofteste să să îndemînedze. Căci în școala lui Dioghenis și în filosofia ce-i dzic cînească² s-au învățat, a căroră sentenție ieste acela lucru de la cineva să ceară pre carile altul nici îl poate da, nici de la sine îl poate lua. Căci odînaoară un împărat mare³ întrebînd pre Dioghenis ce pofteste să-i dăruiască, i-au răspuns să-i dea ce nu-i poate lua, adecă să să dea într-o parte din lumina soarelui și să nu-i facă umbră, oprind radzele deasupra urciurului în carile ședea. Ce pentru obiceiile filosofilor acestora și pentru pravilele filosofii lor, mai mult a dzice părăsinđu-ne, la cuvîntul nostru să ne întoarcem. Argumenturile, dară, și dovedele spre a Lupului de înțelept și de filosof încredințare îmi sint acestea:

¹ Aluzie la pribegia lui Ilie Țifescu în Țara Românească de frica lui Constantin Duca, în cea de a doua domnie (1700—1703).

² „Filosofia cînească”, adică cinică, numită și „școala lui Dioghenis”, apare la cheie descifrată prin expresia: *să chema filosofia cînească, carii toate lucrurile firești dzicea că n-au rușine (D.C.)*.

Din cinism s-a dezvoltat stoicismul, ceea ce s-ar potrivi cu trăsăturile filozofului stoic puse pe seama „filosofului” lupesc, dar aici școala cinică are înțelesul că Lupu Bogdan se conducea după principiul conform căruia totul ți-e permis dacă rezolvi o nevoie naturală.

³ Este vorba de Alexandru cel Mare în cunoscuta anecdotă despre înfrîngerea sa cu Diogene cinicul la Corint.

PARTEA A DOA

„Întîiași dată, socotiți, o, fraților, și aminte luați cuvintele carile mai denainte înaintea tuturor gloatelor au făcut.¹ Că au nu el în proimiul voroavii sale dzicea, precum inima împăraților din mulțimea lucrurilor și a științelor, carile în publică-li și în curte-li să tîmplă, mai ades decît alaltora cîtodată prognosticee fac? și cum din putregiunea peștelui în mațele Bitlanului viermii să nasc? Și Brebul, părțile bărbătești pierdzindu-și, în zavistie cade și pizmă vecinică nu numai asupra bărbaților, ce și a muierilor ține. Asupra muierilor, căci el cu dînsa pofta și tragerea firii a-și împreuna nu poate, iară asupra bărbatului, căci acesta a face din plineala firii poate (că totdeauna orbul asupra ochilor, și șchioapul asupra picioarelor, și surdul asupra audzului, și hadîmbul asupra întregului obidă are). Așijdirea, precum nu numai spicul părului și asămănarea văpselii pre Vidră vreodată Breb să fie fost o dovedește? (Căci tîmplarea vine și să ducă fără stricarea supusului²?) și alalte ale lui cuvinte toate, de viți sta pre amănuntul și cum să cade să le socotiți, au nu toate hirișe de adevărat fizic filosof îl arată? (Căci toată filosofia fizicească asupra trupului firească și în știința lucru-

¹ Amintind pe scurt cele spuse de Lupu Bogdan în cuvîntarea sa, Ilie Tîfescu își continuă discursul, pentru a dovedi că Lupul, datorită gîndirii sale profunde, trebuie socotit un adevărat filozof.

² Se repetă principiul de logică aristotelică, după care întîmplarea nu afectează substanța, substratul lucrurilor („supusul“).

rilor ființăști să sprijinește).¹ Apoi acmu, cînd îl întrebat de ieste filosof, nici voaă v-au <dat> după poftă răspuns, dar nici pre sine despre aceasta de tot s-au ascuns, ce cu un frumos și iscusit chip nici lauda asupra ș-au priimit (că cel ce cu tot sufletul aieva în față își lauda poștește nici de deosăbire nu are de la cela carile prin gurile tuturor pre drept să hulește), nici precum eu adevărul și ce ieste am grăit au tăgăduit.² Acestea, dară, Lupul în față și de curînd v-au grăit.³ Dară să vă aduc o istorie a lui, carea mai demult au făcut, carea pre cît ieste de adevărată, pre atita ieste și de minunată. Și precum vrednică ieste a să asculta, mi să pare că cu toții o viți lăuda (căci istoricul adevărat — adecă carile istoriia adevărat precum s-au avut istorisește — lauda împreună cu făcătorii împărtește, căci cela au ostenit lucrul a săvirși, iară cesta au nevoit în veci a să pomeni. Și încă mai mult pre scriitorii decît pre făcătorii minunelor fericiti și lăudați a numi voiu îndrăzni. Căci după armele și faptele iroilor, condeiele istoricilor, de nu s-ar fi pre alb clătit, încă

¹ Din nou se definește obiectul filozofiei naturii, afirmîndu-se că ea se întemeiază pe corpurile naturale („trupul firesc“), adică pe substanțele materiale, și pe cunoașterea („știința“) fenomenelor reale, („lucrurile ființăști“), adică pe tot ce este natural, material. Definiția este aceea a unei orientări sau ramuri materialiste în filozofie.

² Aici sînt trăsăturile modelului de conduită pentru un filozof stoic. Scriitorul imbină în același prototip pe filozoful fizic, reprezentînd concepția materialistă despre lume, și pe cel stoic, adică pe înțelept, exprimînd conduita.

³ Personajele potrivnice candidaturii Struțocămilei erau adepții unor metode logice avansate în promovarea adevărului, pe cînd cele care susțineau acest personaj la domnie erau legate de procedee tradiționale și de metode care sofisticau adevărul. În cadrul modelului de filozof, sub raportul conduitei și al concepției despre lume, filozoful fizic și înțeleptul sînt intruchipați de Lup, adică de un adept al poziției cantemiriene, prin urmare, de un potrivit al candidaturii Struțocămilei. Așadar, și în această privință operează criteriul apartenenței la o tabără sau alta. Lupul reprezintă pe filozoful fizic, fiind un „iscusit anatomic“, adică expert în cunoașterea anatomiei victimelor sale, sălbăticiunea aceasta hrănindu-se nu cu idei și ființe spirituale, ci cu corpuri materiale, fizice.

de demult și lauda numelui lor deodată cu oasele țărna o ar fi acoperit. Și așe, aceia au fost a lucrurilor făcători, împreună și muritori, iară ceștea numelui au fost înoitori și în veci stăruitori).¹

Povestea dară într-acesta chip să are:² Odinăoară era un om sărac, carele într-o păduriță, supt o colibiță era lăcui-toriu. Acesta, mai mult de dzece găini, 2 cucuși, doi miei și un dulău, altăceva după sufletul său nu avea. Deci dulăul atita era de bun păzitoriu și atita de tare în giur împregiu-rul casii străjuitoriu, cît nici frundză de vînt să să clătească și el asupra sunetului să nu năvrăpască cu putință nu era (că mai bunu-i și mai de nedejde ieste dulăul deșteptat decît străjeriul însonnorat sau cu vinul îngropat). Dulăul așe pre dinaintea casii pururea să afla, iară găinele în podul colibi-ții să culca, miei noaptea dinaintea ușii în tindită, iară omul ostenit și obosit, dacă viniia de la lucru, în colibiță spre odihnă să aședza. Ce cît au fost despre partea mea, ma-car că, precum să dzice dzicătoarea, nici o piatră neclătită n-am lăsat. Însă nu numai de vrăjmășia dulăului, cît de gar-dul denafară nu m-am putut lipi, nu numai cît la găini în pod nu m-am putut sui, ce așeși nici pre acolea pre aproape de fricos glasul lui nici a mă opri, nici a mă odihni am putut. Și așe, ori cu cîte meștersuguri am ispitit și cu cît mai cu dor dulce carnea găinușilor am poftit, nicicum poftii și izbîndii inimii nu m-am învrednicit (căci norocul așe de aspru cu muritorii suguește, cît, de multe ori, celea ce și cu ochii le-ar înghiți, nici cu nasul nu-i lasă a le mirosi). Iar o dată mi să tîmplă cu Lupul a mă împreuna, căruia traiul omului și vrăj-mășia dulăului a-i povesti mă luiau și precum în multe nopți fără somn și cu stomahul deșert împreună și cu mare groază a primejdii vieții pregiur colibița săracului în deșert în preaj-ma găinușilor am cutreierat. Cătră acestea, precum și doi miei are, îi pomeniiu. De carea el audzind, îndată sculîndu-să,

¹ Este expusă concepția lui Cantemir despre istorie și istoriografie.

² Povestea care urmează o putem intitula: *Lupul și dulăul sau prima povestire a Vulpiei despre iscusința Lupului.*

ande ieste coliba cu mieii cum mai curînd să mergem ta
mă îndemna. Căruia eu îi răspunș, că într-acea parte o
loc a merge, pînă nu va însăra, de frica dulăului prime
diia vieții îmi prepuu. Deci trebuie să aibă îngăduință,
dziș, pînă soarele va scăpăta, și atunci la pomenitul loc
voiu duce. Cu mare pieire spre îngăduință a-l pleca putui
și încă și cetatea mărăciunilor lîngă mine aveam (căci lăco
mii, de ieste în săturare nesăturată, cu cît în foame mai ne
sălțioasă va fi), de vreme ce bine îl cunoșteam că dulcea
a fragedii cărnșoarei mielului în fantazie mai tare foamea lă
comiilor și în stomah lăcomiia foamei mai virtos clătindu-
mă temeam, perii miei în lînă să nu-i întoarcă și carnea me
în oină să nu o prefacă. (Căci filosofii obiciuiți sint cu soco
tea, aierul în apă și apa în aier a întoarce, macară că lu
crul socotelii n-ar răspunde¹). Deci sosind cea mie pentru
frica, iară Lupului pentru foamea mult dorita și așteptata
sară, amîrdoi împreună purceasăm și, în preajma loculu
apropiindu-ne, de departe casa omului cu degetul îi arătaiu.
Atuncea Lupul, cu chipuri filosofesti și țărămonii politicesti
înainte-adulmăcînd, purceasă. Ce dulăul nici chipurilor
cucerite, nici [nici] cuciriturilor lingușite să uită, ce îndată
toată pădurea de lătrături și de brehăituri împlu, așe cît
nu numai codrii să răzsuna, nu numai cît omul din greu somn
să scula, ce încă și pre micii în scutece învăliți copilași spăi-
mînta și îi deștepta. Deci omul, de pre așe tare lătrăturile
dulăului precum o jiganie rea la miei să fie vinit pricepu.
Carile în grabă afară ieșind și încă mai tare pre dulău asmu-
țînd și îmbărbătînd. atita cît căută Lupului a da dos (că de
multe ori fuga fortuna biruinții, și biruința primejdii fugăi
aduce). Iar după ce canii fugi Lupul, cît ar fi socotit că de
supt adulmăcarea dulăului a fi ieșit, socoti că firea dulăului

¹ O ironie la adresa filozofilor: adesea aceștia concep lumea po-
trivit ideilor lor și nu cum este ea în realitate. Ironia înseamnă o luare
de poziție împotriva idealismului (deși exemplul luat de Cantemir
este din gîndirea primilor materialști greci), o notă în plus pentru
felul în care scriitorul înțelegea filozofia fizică.

de la Lup nici shimate filosofești, nici cucirituri politicești
priimește, și așe cu puterea și cu virtutea înainte a merge
și cu vitejiia lucrul a isprăvi din inimă aleasă (că de multe
ori cei împietroșeți la socoteală cu blindețea mai tare să sime-
țesc. Iară apoi vădzind sila și nevoia, ca varga de căldură,
încotro își iese voia să îndoiesc). Așe Lupul, această socoteală
la inimă puind, iarăși spre dulău să înturnă, ca norocul mo-
nomahiii să ispitească. Dulăul, îndată ce venirea Lupului
simți (căci grijlivul pururea trează și deșteptat iese), iarăși
cu buciunele, dobele și trîmbițele cele mai denainte încă la
gardul cel dinafară în timpinare îi ieși. Spre carile Lupul,
vitejește răpizindu-să, el macară cum dos nu dade, ce de răz-
boiu vitejește și de luptă bărbătește să apucă. Cîtăva vreme
norocul biruinții în cumpăna îndoinții sta, pînă cînd Lupul
nedejdeia îndelungată a fi simți, și așe Lupul, de virtutea fi-
rească părăsindu-să, la puterea meștersugească alergă (căci
de multe ori ce iese scădzut în fire, meștersugul cum să cade
plinește), că macar că nu pînă într-atîta Lupul era biruit,
ce să făcea că așeși de tot iese biruit (că adese s-au vă-
dzut mai cu norocire izbîndele a vini, cînd cu supuneri și cu
dosiri asupra nepriietinului să purcede, decît cînd cu dobe
și cu surle alaiurile șicuind, pentru biruință în mare numă-
rul oștilor sale cineva să încrede). Lupul așe într-acea dată,
ca cum de tot biruit ar fi fost, tare înapoi fugiia, și cu fuga
semințele meștersugului sămăna, carile a doa noapte vîptul
copt și deplin le era a da. Lupul așe canî trist, pentru lipsa
putinții, iară dulăul de tot vesel pentru părerea biruinții,
cineși la locul său să înturnară. Iară cînd făcliia cea de aur
în sfeșnicul de diiamant și lumina cea de obște în casele
și mesele tuturor să pune¹, Lupul și altă soție își cercă și
pre altul ca sine află, căruia lucrul și fapta, carea într-acea
noapte s-au lucrat și nenorocit norocul ce i s-au tîmplat, pre
amănuntul povesti (căci a tot tiranul una și accia iese soco-

¹O exprimare poetică pentru răsăritul soarelui și revărsarea
zorilor.

teala, ca ori cu ce mijloc ar putea streinele ale sale a face și, cînd tîmplarea nu răspunde poștei, celea ce n-au dobîndit i să pare că cu mare nenorocire de la sine le-au pierdut). Așijderea, vitejiia dulăului adăogînd, dzicea că nu ieste dulău ca acela carile de la un lup numai să să biruiască, ce doară numai de la doi izbînda asupra-i să să nedejduiască (că a firii orînduială ieste doi deopotrivă pre unul deopotrivă să biruiască, iară meșterșugul face ca această axiomă de multe ori să nu să adeverească). Aședară, ei în de ei tocmindu-să și însoțindu-să, încă din birlog mieluşei sārăcului om împărţia.

Deci, după ce părintele planetelor¹ și ochiul lumii radzele supt ipoghei își sloboade și lumina supt pămînt își ascunde, cînd ochiul pázitorului să închide și a furului ca a șoarecelui să deșchide (că toată fapta grozavă și ocărită precum cu întunerecul să acopere și să ascunde socotește, macar că și noapte <a> are lumina sa, precum și pădurile urechi și hudîtoși păreții de piatră și adîncă peșterea de vîrtoapă la vedere ascuțiți ochi au), lupii împreună spre locul știut să coborîră. Deci unul cu înceată călcare și cu furească îmblare, pre pîntece furișindu-să, supt gardul dinafară bine aproape să lipi, și acolea ca mortul să trînti. Acesta așe alcătuindu-să și mulcomiș la pămînt ascundzindu-să, celalalt cît ce putea ciriteiele scutura și cu picioarele uscate frundze tropșînd, stropșînd, le suna, încă și un feliu de scînciitură ca acela da, cît dulăul deșteptat să să stîrnească, iară omului adormit simțirea audzului să nu lóvască. Ce nu multă a frundzelor sunare și a pădurii răzsunare la ascuțită și deșteptată simțirea dulăului pururea străjuitoriu trebuia, și nici scîncitura. Lupul a poftori apucă, cînd dulăul, îndată și tot deodată denaintea ușii sculîndu-să, asupra Lupului, ce viniia, sări (îndrăznirea luînd din sara trecută) (căci puțini sint carii tîmplările în vremi schimbătoare a fi știu, însă prea puțini să află carii cu norocul de ieri astădzi să nu să îndîrjască).

¹ Părintele planetelor: Soarele. (D.C.).

(Căci mai cu credință ieste cui va trupul fără vas oceanului a-și crede decît norocul norocul pînă în al doilea ceas adevărit și nemutat a-și ținea). Lupul, dară, nicicum vinirea și apropierea dulăului neașteptînd, făcîndu-să că grijea de ieri și primejdiia trecută l-au înțeleptit (că într-adevăr, cit despre partea mea ieste, în mare îndoință mă află, oare învățăturile la școală învățate, au ispitile în mîni luate și primejdiile în cap purtate pre cineva mai păzit și mai socotit a face să poată), îndatăși fugăi să dede și încă cu frumos meștersug picioarele prin rugi își incurca și citeodată și preste cap își da. Dulăul atunci încă mai mare îndrăzneală, precum pre tîlhariul la mînă va băga și în groapa morții de viu îl va astruca, luînd (că pre cit pieptul neprietinului siială, pre atîta dosul lui îndrăzneală aduce), fără de nici o pază, virtos și de aproape îl întăria, atît cit și peste prilazul gardului după dînsul sărînd, cu mare nedejde de biruință îl goniia. Lupul dară, cel ce fugia, socotînd că acmu dulăul de tovarășul său cel supus va fi trecut, îndată înapoi să învîrtiți și față la față neprietinului dede. Iară lupul cel supt gard ascuns, simțînd că acmu dulăul preste gard au sărit, de năprasnă, denapoiia lui a-l goni să luă. Dulăul, săracul, de neprietinul din dos nicicum știre avînd, cu Lupul din față vrăjmășește să lupta. Dară în vreme ce cu cel din față tare să apucă, atunci și celalalt în spate i să încarcă (pentru-aceia dzic unii că cei cu socoteală denainte au ochi privitori, iară din dos socotitori, și lucrurile înainte mîrgătoare trebuie oglindă să fie celor denapoi următoare). Deci Lupul, într-acesta chip pre dulău la mijloc luînd, și fuga înapoi îi astupară și virtutea în clipală, ca cu un brici părul, fără de nici o milă îi curmară și hucăți, bucățele tirănește (sau mai adevărat să grăiesc), cu tirăniia să slujia lupește, îl spinticară și ciolanele în toate părțile îi împrăștiară. Mîntuindu-să furii de străjeriu, ce pot lucra a povesti nu trebuie, căci fietecine aceasta poate pricepe. Căci omul, ticălosul, întîi lătratul dulăului audzînd, apoi îndată și lină tăcerea urmînd, socoti că de au și fost

vreo jiganie rea, dulăul au gonit-o, și așe iarăși somnului s-a lăsat și odihnii cu totul s-au dat. Atuncea, lupii fără de nicio grijă, foarte pre lesne preste gard sărind și în ocolul cel mai dinluntru intrind, fietecarele mielul său luă și, veseli de a ne priietinului biruire, dar încă mai veseli de a foamei potohire cîneși la ale sale să dusă“.

Cu toții, această poveste de la Vulpe audzind, dzisără: „Adevărat, dară, o, priietină Vulpe, că cu mare filosofie Lupul viața sa își chivernisește și cu multă înțelepciune hrana își agonisește“.¹

Iară Vulpea iarăși apucă a mai dzice: „Ce de aceasta vă minunați, o, iubiților miei frați? Căci eu și altă înțelepciune în capul Lupului am vădzut, pre carea, dacă o voi povesti, precum pre aceasta cu multul covirșește, singuri o viți mărturisi. Și macară că istoriia în chip de basnă s-ar părea și de abia să o poată cineva crede pînă cu ochii nu o ar videa, însă atîta cîntea coadiei mele nebetejită cereștii să o păzască, precum că ce cu ochii am privit, aceia cu gura vă povestesc.“²

Odînaoară era un boier carile avea cîtăva herghelie de iepe. Avea la iepe și un hergheliu, carile pre cît era de bun păzitoriu, pre atîta era la vin tare băutoriu. În iepe era și un armăsariu prea frumos, carile cu cît era la chip de iscusit, încă mai mult era cu vitejești duhuri împodobit. Căci atîta de tare nu numai al său, ce și a celorlalți armăsari cîrduri păzia, cît hergheliu din toate vredniciile numai cu beția

¹ Ca adept al filozofiei fizice, Lupul este în același timp un înțelept în sensul de om practic, deoarece el se comportă ca un excelent strateg și bun chivernisitor al vieții. Înțelepciunea este deci, pentru Cantemir, o filozofie practică, o sumă de cunoștințe practice necesare vieții cotidiene.

² Noua povestire poate fi intitulată: *Lupul și armăsariul sau a doua povestire a Vulpii despre iscusința Lupului*. Ambele povestiri sînt teme pastorale, fie, la origine, producții folclorice, fie creații cantemiriene în stil popular. Cert este că ele alcătuiesc două excrescențe literare aproape de sine-stătătoare pe trupul propriu-zis al romanului, așa cum se vor mai întîlni și altele mai departe.

îl întrecea (că mai vrednic să poate numi un dobitoc carile slujbele firii sale păzește decît un om carile cele pre mînă-i credzute cum să cade nu le otclrmuiește). De care lucru jiganii rea nicicum în herghelie să năvrăpască, au macară să să lipască nu putea. Căci armăsariul, coada pre spinare ridicîndu-și și urechile înainte buărîndu-și și tare nechedzind și rinchedzind, toată hergheliia nepărăsit ocolia, și pre Lup, cum îl videa, îndată, fără nici o frică, asupra-i să răpedzia și de multe ori mai pînă la moarte cu picioarele îl stropșia. Această hergheligiul, de cîteva ori la armăsariu vădzind și toată nedejdea în bună paza armăsariului lăsînd, pre dobitoc cît pre sine a fi socoti și pre sine mai rău decît dobitocul a să face priimi. Și așe, fără nice o grijă, mai de multe ori, de drojdiile vinului ametit, de pre cal să răsturna decît de strajea nopții obosit spre dormire și odihnă să culca. Deci armăsariul și hergheligiul într-acesta chip să avea.

Acum să vedeți și Lupul ce face. Întîiași dată cunoștea cînd hergheligiul de bat răsturnat și cînd treaz de somn culcat era. Căci avea Lupul un loc înalt în virvul unui deal înșămnat, de unde în toate dzilele ogliindia încotro hergheliia îmblă și dincotro hergheligiul bat sau treaz vine. Că oricînd hergheligiul bat să culca, niciodată gîlceava în herghelie a lipsi nu să tîmpla și nicicum armăsariul de vrăjmaș războiul Lupului nu scăpa. Care lucru, hergheligiul cunoscîndu-l, de multe ori, într-adins, treaz fiind, ca batul de pre cal cu capul în gios să răsturna și ca doară Lupul după obiceiul la armăsariu ar alerga, cîte cinci și șese ceasuri de la pămînt nu să ridica, ce în zădar. Iară amintrilea, bat fiind, oricînd să deștepta, de pe forăitul iepelor, spaima mîndzilor și sudorile carile de pre armăsariu ca șirlaiele curea, precum iarăși bătaie și războiu cu Lupul să fie avut cunoștea. Deci o dată așeși de tot în mormîntul drojdiilor îngropat și în savoanele vinului tare înfășurat și legat fiind, Lupul îndată la herghelie și la armăsariului monomahie sosi.

Lupul, dară, de departe prin iarbă și purîndu-să și pre pîntece tîrîndu-să, ca doară armăsariul nu l-ar simți, spre her-

ghelie să trăgea. Ce în deșert, căci armăsariul (precum ochiul pazii totdeauna deschis avea) eșt de cii și apropierea Lupului simți și fără nici o zăbavă asupra i să răpedzi. Că acmu așe cu Lupul să deprinsese, eșt nicipum în samă îl băga (că deprinderea din toate dzile nu numai pre oameni la minte li coace, ce și pre dobitoace mai omenite și mai cunoșcătoare le întoarce). Lupul în războiu pre eșt putea de copitele armăsariului tare să păzia, dară și cu meșterșug, ca doară de bot l-ar putea apuca în toate chipurile să silia, cărea pînă mai pre urmă o și făcu (că nemică în lume așe de cu greu între muritori nu să află căruia nepărăsita nevointă mijlocul și modul lesnirii vreodată să nu-i nemerească). Că armăsariul, oarecum mai mult decit pravilele vitejii poftesc, asupra Lupului cu picioarele denainte, ca să-l stropșască și cu copitele osul capului în erieri să-i prăbușască. Lupul cu iute fereală lovitura în deșert li scoasă, și vrăjmaș colții prin nări pătrundzind, dinte cu dinte își împreună și faleă cu faleă își înceștă (că precum la viteji îndrăzneala cu socoteală vrednicie, așe, fără socoteală fiind, nebulie iese și să numește). Iară armăsariului inimii viteze durere pintini dîndu-i (că durerea în grabă mare virtute duhurilor și deznedejduirea mare vitejie inimilor aduce), așe ca cum preste simțirea sa ar fi fost (că în timplările de năprasnă întă purced fapturile, de cie urmadză simțirile și gîndurile), așe de cu mare siială capul în sus ș-au ridicat, eșt pre Lup mai sus decit sine l-au aruncat, apoi așe de sus, atîta de tare în pămînt l-au bușit, eșt ca o căldare crăpată, de foame deșert coșul Lupului cu sunet au zvîănăit. Lupul întă vîdzind, dară acmu și pricepînd a armăsariului mai nebiruită virtute, socoti că de-l va mai ridica o dată așe și de-l va mai trînti și de a doa oară într-acesta chip, nici picioarele îl vor mai ținea, nice vreun os sănătos și nezdrobot li va rămînea (căci ispita o dată făcută a înțelepților, iară de multe ori poftorită a nebunilor dascăl iese) (că cine cu sorbirea dintă preste știință să arde, în liagura de pre urmă de da ori și de trii ori a sufla i să cade). Și așe, Lupul de botul armăsariului lăsîndu-să, pușinteluș

intr-o parte să dede. Herghelegiul de aceasta nicicum macară simțire luînd, căci cu mlădițele viței și cu cîrceiele mlădițelor tare era cezluit (că de multe ori ce nu biruiește omul, biruiește pomul, și împărați, carii toată lumea în robia sa au adus, pre aceiași, amintrilea nebiruiți fiind, vinul în robia sa i-au răpit și beția cu mîna muierei i-au biruit. Și pre cît era întii lăudați, pre atîta mai pre urmă s-au ocărit). Așe, Lupul, după aspru războiul acesta oarecum în sinul întristării capul slobodzindu-și, spre chipurile meștersugurilor chiteala își aruncă și, singur cu sine vorovindu-să, într-acesta chip să socoti, dzicind: «Eu, acmu de atîtea dzile flămînd și de-atîtea nopți de privighere obosit fiind, oarecum virtutea mi-au scădzut. Așijderea, în mață de atîta vreme cevași macară nepuind și stomahul după a sa fire fără hrană a fi neputînd, în locul hranii singur singele său a amistui s-au nevoit, de undă aieve urmadză că și duhurile să-mi fie lip-sit și mare iușurime trupului de vitionime să-mi fie vinit. (Căci foamea în toate dzile muritori a fi ne învață și ieste o boală carea nedespărțit tovarăș tuturor părților trupului și pururea să află de față). Ce de-ași fi fost (dzicea Lupul) în statul puterii mele, armăsariul așe tare nu m-ar fi purtat și de n-ași fi fost de vitioan așe de iușor, atîta de sus nu m-ar fi ridicat (acmu, dară, ce lipsește în fire pre cît poate meștersugul să plinească trebuie).» Și așe Lupul socotindu-să, la un mal să dusă, și cu toată pofta țărna, ca cum carne de cîrlănaș ar fi, înghiția, și cu atîta lut să îndupacă, cît ca cum ar fi un sac, peste tot tare și de greu să indesă (că din fire Lupul, ca și lacomul, acesta dar are, ca cînd mult să mănince pofteste, întii mațele, apoi stomahul își plinește. Căci carnea nemistuită la mață a o trimete poate și apoi, oricînd îi ieste voia, o borește și afară o scoate). Aședară Lupul, dacă cu atîta de multă țarnă tot coșul își implu, decît armăsariul mai mai greu să făcu. Și de cîia, de abia clătindu-să, iarăși cătră herghelie asupra armăsariului purceasă (că sufletul neprietin, într-altă nu, fără numai în biruință să odihnește).

Armăsariul, după deprinsul obicei, îndată înainte-i ieși. Lupul acmu, de țarnă îngreuiat, precum sprintină fereală a face cu greu îi va fi, și de copitele armăsariului așe prelesne ca mai denainte cu anevoie să va feri socoti, de care lucru meșterșug ca acesta scorni (căci toată simceaoa minții ieste la nevoie lesnirea a nemeri și la lesnire de nevoia fără veste tare a să păzi). Dacă pre cât mai aproape putu, lângă stavă să apropie, pre coaste într-o parte să culcă, picioarele țapene înainte își lăsă, gura își căscă, dinții își rânji, limba afară își spîndzură, ochii cu albușurile în sus își întoarsă și oarecum uscați și paiejinți îi arătă, muștele în gură îi intra, viespiile de ochi și de melciuri îl pișca, iară el cu mare răbdare acestea toate, ca cum ar fi mort, le răbda. (Că mulți, vădzind că viața le aduce primejdie de moarte, morților asămănîndu-să, și din moarte au scăpat, și pre alții cu piciorul pre cerbice au călcat). Armăsariul, vădzind că Lupul nu ca dinții vrăjmaș năvălește, ce ca stirvul mort pămîntului să lipește, întii de departe pre nări forăia, apoi mai cu îndrăzneală de Lup să apropiia. De ciia (după cum a tuturor dobitoacelor obiceiul ieste, cînd vreun stirv mort află, a-l amiroși), dincoace și dincolea a-l adulmăca începu. Lupul, cu moartea minciunoasă, hirișă și adevărată prostului armăsariu moarte acmu-acmu gătiia și cum îl va apuca și cum îl va birui și cum va sări, numai din gînd să chibzuia.

Deci armăsariul, precum am dzis, din toate părțile amirosîndu-l, și despre partea botului vini. Atuncea Lupul, după greuimea ce avea, cu cât mai mult putu să sprintini și de năprasnă pre săracul armăsariu de nări apucă. Carile, și de spaimă, și de durere, macar că peste puterea sa să sii și cu picioarele în toate părțile azvirli, dară cu aceasta puțin lucru și așeși cevași macară nu spori. Căci îndesată greuimea lutului în mațele Lupului iarăși la pămînt atîrnă și capul și genunchele armăsariului. Cîtăva vreme Lupul altăceva nu făcea, fără numai, ca o piatră în gios, tot la pămînt să trăgea. Armăsariul acmu, icoana morții în oglinda vieții sale

privind și din toate părțile deznedejduind, mai mult de groa-za morții decît de mușcătura Lupului, din toate mădula-rele să slăbiia. (Că precum apelpisia cîteodată inimile îmbăr-bătează, așe mai de multe ori toate nedejdile curmă și toate puterile ca cu paloșul deodată le răteadză). Aședară, armăsariul, ticălosul, în toată slăbiciunea aflîndu-să, Lupul, cum mai fără veste și mai în pripă de nări lăsîndu-l, de ii îl apucă, și, îndată birdăhanul spărgîndu-i, mațele la pămînt îi vîrsă.

După ce Lupul cu acesta meștersug pe armăsariu îl în-toarsă în țințariu și pe poarta întunerecului îl băgă (că moar-tea dobitocului altă nu ieste, fără numai lipsa luminii vieții întunerecul neființei aduce), îndată țărna ce mai denainte nu pentru sațiul, ce pentru greuimea o înghițisă, a vîrsa încep, într-a cărîia loc, cu mare veselie, carnea armăsariu-lui pusă.¹

Ca acestea și altele mult mai mari și mai minunate înțelepciuni, o, fraților, Lupul în capul său poartă, carile adevă-rate izvoară de știință și semne de multă cunoștință sint (că nici nebunul coarne, nici înțeleptul aripi are, de pre carile de înțelept sau de nebun să să cunoască, ce pre amîndoi cuvîntul și lucrul veri așe să fie, veri așe îi arată. Că amin-trilea mulți înțelepciunea cuvîntului îndestul au, iară de lucrul ei prea lipsiți sint; și împotrivă, mulți de pompa și frumusețea cuvîntului [cuvîntului] sint depărtați, iară fap-tele îi arată precum cu înțelepciune a fi încorunați). De care lucru, o, priietinilor, fără nici un prepus să fiți, că Lupul aceasta a isprăvi va putea, însă numai de va vrea. Numai și aceasta a socoti vă trebuie, că siiala Lupului fără vreo adevărată pricină să fie nu poate.² Că amintrilea (înțelep-ții precum de laudele lumii fug, așe pentru ca lumea de buni

¹ Rezultă, din cele două povestiri, că Lupu Bogdan era un om curajos și în același timp prudent, plin de iscusință și șiretenie.

² Ilie Țîfescu ține să atragă atenția că prudența lui Lupu Bogdan ar avea un motiv serios — teama să nu fie descoperit că ar susține pe Cantemirești, cumnații săi.

să-i laude, înțelepți a să face s-au nevoit). Așijderea, cel mai suptire al înțelepților meștersug ieste (ca lauda numelui de la dinșii pre cît pot gonind, ea singură pre atita asupră-le să alerge fac), nu într-alt chip (ce ca cum inima carea în dragostea cuiva ieste lovită, cu cît îndrăgitul să ascunde și să ferește, cu atita dragostea cuprindzîndu-l il topește). Deci cît despre siiala lui ar fi și pre cît proasta mea socoteală agiunge, socotesc (că de multe ori ce nu să începe cu cuvîntul să sfîrșește cu bățul).“

Cu acest felu de învăluiri și cu aceste sule de bumbac, după ce Vulpea pre Lup impunsă, pătrunsă și pre cît putu în ura și zavistiia a multora il împinsă (căci mulți era carii nici cuvîntul dreptății a ști, nici pre Lup a filosofisi a audzi poftiia) (că cită înăcăjire bolbăitura minciunii în urechea drăaptă, atita nesuferire săgetătura adevărului în inima necurată aduce) și în tot chipul cu podoabe il învăscu și-l desvăscu, il îmbracă și-l dezbracă, pină mai pre urmă nu într-alt chip, ce vâdzind că mulți urechea ascultării despre mulțimea vorovirii ei a întoarce începuse, cuvîntul își curmă (căci gura desfrînată mai tare aleargă decît piatra din deal răsturnată, pre carea un nebun cu piciorul poate a o prăvăli și o mie de înțelepți a opri nu o pot).

După aceste a Vulpiei pentru a Lupului filosofie dovede, cu toții cunoscure că în capul Lupului ieste și siială, și socoteală. Deci cei ce poftiia siiala nicicum vrea să-i asculte socoteala, iară cei ce poftiia socoteala mai cu de-adins vrură să știe ce-i poate fi siiala. Și așe, sentenția celora ce poftiia socoteala biruind, aleasără ca iarăși pre Lup de față să cheme și mai cu adevăr pentru a Strutocamilei fire să să înștiințedze.

Deci, după ce pre Lup în mijlocul teatrului adusără, Corbul (precum și mai sus s-au dzis) puterea Vulturului și îndemnarea Cucunozului spre adevărînța vrednicii <i> Strutocamilei avea, carile, ca și cuvintele Lupului, după pofta sa să abată și într-alt chip a grăi pricină a i să da să nu să poată, cătră Lup într-acesta chip loghica îndrăpt il

învăța.¹ Căci nu din hotarul mijlocitoriu purcedea, nu din protase siloghizmul începea, ce din incuierea urmării protasele sofisticește în gîndul ascuns lăsa și într-acesta chip epifonema sa în glasul mare striga:² „(Cine în lume ieste atîta de înțelept căruia altă înțelepciune să nu-i trebuiască? Cine între muritori ieste atîta de învățat căruia mai multă partea învățăturii să nu-i lipsască? Cine în tot teatrul acesta ieste atîta de ascuțit la minte carile vînt să socotească a altora cuvînte? Și cine ieste acela carile a dzice va îndrăzni că mai mult o mîină decît o mie a sprijeni sau a pohîrni poate?) De care lucru, o, rubite prietine, pentru ce în mijlocul teatrului te-am chemat a ști și să cade. Că iată, vrednicia Strutocamilei toți o au ales. Iată că alegerea a multora ieste mai adevărată și mai întărită decît a unuia sau a doi.³ Iată că Strutocamila de titlul vrednicii <i> și a stăpînirii vrednică ieste. Iată că mare să află înșămnaarea numelui ei. Așe poruncește Vulturul, așe va Corbul, așe îndeamnă și sfătuiește Cucunozul.⁴”

¹ Logica îndărăt ar însemna logica pe dos, de la coadă la cap, adică prin alcătuirea raționamentului în ordine inversă, pornindu-se nu de la premise („protase”) și de la termenul mediu („hotar mijlocitoriu”) cum ar fi fost normal, ci de la concluzie („tragerea urmării”: tragerea concluziei) spre premise. Exponentul unui astfel de mod de a folosi logica este, desigur, Corbul, protectorul Struțocămilei, care întrebuințează „sostificește” acest procedeu de promovare a adevărului. Mai este de reținut precizarea că acesta apela în realitate numai la concluzie, reținînd în minte premisele, după obiceiul sofistilor.

² După metoda oratorilor, Corbul, atent să nu i se poată descoperi artificii de logică, folosește adevărul concluziei cu ajutorul interogației și repetiției retorice („epifonema” este un procedeu retoric constînd în strigarea cu voce tare a unei idei, adesea cu ajutorul interogației, pentru a se obține adeziunea auditorilor).

³ Corbul este pus de scriitor să susțină un principiu democratic în politică: cîștigă cine are de partea sa cît mai multe voturi. În realitate însă adunarea nu avusese de ales, trebuind să se conformeze hotărîrii lui Brîncoveanu.

⁴ Cantemir pune pe Brîncoveanu să-și recunoască în mod cinic voința absolută care trebuie dusă la îndeplinire, insinuîndu-se că atît folosirea logicii cît și a procedului democratic al adunării nu erau

Corbul, dară, a acestora de cîteva ori palinodia cîntînd şi după firea glasului său de da ori şi de trii ori crîncîind. Lupul partea cea mai multă a vremii tăcerii da [căci tăcerea capul filosofiei ieste, şi încă toată cîntea înţelepciunii mai mult într-însa să prijeneşte, de vreme ce aplos a grăi de la maice şi de la mance ne deprindem; frumos şi mult a vorovi, toate şcoalele, mai prin toate locurile (nu cu puţină pagubă a tot muritoriul), pre canoane ne învaţă. Iară înţelepţeşte a tăcea şi vremea voroavii puţine şi grele prea la puţini videm, şi învăţătura tăcerii undeva macară în lume a să profesui nu audzim. O, fericita tăcere! că totdeauna cu tăcerea ascultăm şi învăţăm orice ar fi de învăţat şi pururea din fin-tina tăcerii cuvîntul înţelepciunii au izvorit. Că cine tace mult, mult gîndeşte, şi cine mult gîndeşte, mai de multe ori ce-i mai cuvios nemereşte. Acela dară ce ce-i mai de folos au nămerit, dzic că, de va grăi, va grăi mai negreşit].

Lupul dară, după multă cu tăcere spre crîncăitul Corbului ascultare, într-acesta chip să cumpăni, ca nici cu de tot nerăspunderea necunoscătoriu, nici cu voroava împotrivă mai mult mîinii aţîştoriu să să arete, de care lucru într-acesta chip răspunsă (cînd toate gurile privighitorilor a mai cînta tac, atuncea greierul copaciului a ţiţii începe). „Deci sau căci au tăcut privighitorile, grierul au început, sau căci au început grierul, priveghitorile au tăcut, nici aporiia, nici dezlegarea ei ieste aşe vrednică de iscodit. Căci una ştim, şi aceia de la toţi de adevărată priimită axiomă ieste (că toate vremea sa au şi vremea a tuturor dascal şi învăţătoriu ieste), carea precum voroavii vorovitoare, aşe tăcerii tăcătoare, cumpănitoare şi giudecătoare va fi. Iară eu vecinice mulţămiri dau, căci acmu de lucrul ce nu ştiam oarece m-am

decît o parodie. Aceasta trebuie coroborată cu ameninţarea de mai înainte a lui Mihai Cantacuzino: „guri ca acestea (este vorba de boicrii moldoveni care îndrăzniseră, folosind logica, să iniţieze un curent de opinie potrivnică alegerii lui Mihai Racoviţă—n.ed.) nu cu siloghiz-muri loghiceşti, ce cu porunci împărăteşti sint să să astupe“.

științat (căci fietece a ști mai de folos ieste decît fietece a nu ști).“

Iară între pasiri era o Brehnace bătrînă, carea în multe științe și meștersuguri era deprinsă¹ (că mult să îndreptează cu învățătura tineretile, dară și știința mult crește și să adaoge cu bătrînețele). Aceasta a Lupului atîta siială și la voroavă atîta fereală aminte luînd, în sine dzisă: „În Lup nu numai tăcere inimoasă, ce și oarece simțire adulfmăcoasă ieste (și pînă într-atîta cruțătoriu cuvintelor ce să arată, nu ieste sămn a minte de socoteală deșartă). De care lucru tăcerea lui cu glogozite voroavele noastre de trecut nu ieste (că voroava glogozită, pînă mai pre urmă, sau de tot în deșert, sau în gilceavă iese, iară tăcerea cu răbdare sau în pace, sau în biruire să săvirșește)“. Și așe, către alalte pasiri dzisă: „Puțină răbdare să aveți să cade, pentru ca într-o parte luîndu-ne cu Lupul, pentru cel de obște folos, oarece cuvinte să facem“.

Și așe, Brehnacea, în singurătate cu Lupul luîndu-să, cătră dînsul într-acesta chip voroava începui: „Vreare-aș și aș pofti, iubite priietine, pricina adîncii tale tăceri ce ar putea fi ca să pociu ști (că deși tăcerea între toți iubitorii înțelepciunii lăudată ieste, însă la vreme de treabă icoana neștiinții arată). Așijderea (macar că cine nu știe vorovi și tace, frumos vorovește, dar încăși la multă cu îndemnare și cu poftă întrebare a nu răspunde, sau a celor pizmoși, sau a celor uricioși lucru ieste). Mai virtos, precum mi să pare, știut a-ți fi socotesc (că doaă lucruri, sabie de îmb

¹ Frumosul portret de învățat pe care i-l face Cantemir Brehnacei, adică lui Constantin Cantacuzino stolnicul, marele cronicar și învățat muntean, bun elenist și animator al culturii din acea vreme, dealtfel nu singurul dintre munteni, se datorește, după părerea noastră, faptului că acest conducător din umbră al politicii Țării Românești tempera ambițiile politice ale lui Brâncoveanu. El se împotrivesc planului domnului de a sprijini candidatura lui Mihai Racoviță la scaunul Moldovei, poate de aici și simpatia pe care i-o poartă scriitorul. De reținut că el era și unchiul Casandrei Cantacuzino, soția lui Dimitrie Cantemir, fiica fostului domn Șerban Cantacuzino (1678—1688).

părțile ascuțită și rană minții netălmăduită ieste cineva la vreme de voroavă cuvîntul a-și opri și la vreme de tăcere limba desfrînată a-și slobodzi). De care lucru de ieste în tine vreo știință sau vreo cunoștință, de mine să nu ascundz te poftesc și te sfătuiesc. Ca într-acesta chip orice în republica noastră clătît, strămutat și neaședzat ar fi, în limanu odihnii, întrulocarea unirii și în aședzămîntul omonii aduce să putem. Căci într-alt chip lucrul de va rămînea, de toată a lucrurilor alcătuire și a sfatului bun și de obște învoire, toată nedejdea să rumpe și să curmă (că nu atîta stricăciune publicăi adunarea neprietinilor denafară, pre cî a cetățenilor dinluntru a inimilor într-un gînd neîmpreună aduce).“¹

Lupul răspunsă: „Bine știi, cinstite prietine (că deget arătătoriu cumplită otrava clătește a ochiului privitoriu (și supt ungheea degetului mai vrăjmaș toapsăc decît supt dintele viperii stă). Așijderea nu ieste pofta aceluia caril cu dreaptă socoteală să slujește, ca lumea, cu degetul arătîndu-l, să dzică: «Iată, acesta așe au dzis, așe au făcut». Că macar că într-acea dată oarece spre adaogerea cîstei spre slăva numelui a să aduce s-ar părea (care lucru mai mult decît altele pre muritori farmăcă), dară cu bună samă adese s-au vădzut că aceleași guri cîntă cîntecul îndrăp și ce ieri lăuda, astădzi în hulă iau și în batgiocură]. De car lucru propozitul socotelii au fost ca într-atîta adunare de nevoie adevărul a nu arăta, iară de bunăvoie numai singur eu a-l ști, sau cătră altul iarăși adevărului iubitoriu a-l obști (că între doaă chipuri pururea doaă socotele asupra unui

¹ Constantin Cantacuzino este preocupat de problemele vieții politice, față de care se manifestă ca un spirit înțelept, ponderat și cu simțul răspunderii, gata oricînd să îmbrace o părere personală în haina unei teorii bine demonstrate. El susține aici principiul soluționării diferendelor dintre cele două țări românești și a neînțelegerilor dintre facțiunile boierești cu ajutorul discuțiilor amicale și a tratativelor. Altfel, atrage atenția stolnicul, dușmanii din afară ai poporului român profită.

lucru au, dară în doadă monarhii, în carea nenumărate chipuri, voi și socotele să află, cu cît mai virtuos deosăbite plăceri vor avea? Unde cineva cu sfatul plăcut și iscusit nu mai mulți priimitori decît lepădători și nu mai puțini apărători decît împotrivitori va afla). Și așe urmadză ca (din cuvîntul adevărat nu mai puțini neprietini decît prietini cineva singur cu gura sa să-și agonisască¹).“

Brehnacea răspunsă: „Adevărat, o, prietine, că coaptă și deplin ieste socoteala ta (căci nime așe de fericit în lume să să ție, a căruia, precum și lucrul, și cuvîntul tuturor va plăcea să să socotească, că soarele și ceriul senin călătorilor, ploile sămănătorilor, vara plîntătorilor, toamna culegătorilor și iarna de-a gata mîncătorilor place, pre carile soarele, totdeodată tuturor neputînd a le pricini, de la toți acește nu poate a scăpa a nu să vinui); și macară de lauda gurilor multe înțelepții ca albinele de fum fug, însă (cînd pentru făcut folosul de obște cineva să fericeste, cuvioasă și frumoasă ieste lauda) (că cu mintea și sfatul unuia, a multora viață a să păzi și din viitoarele primejdii a să feri ispita din toate dzilele arătătoare și mărturisitoare ne ieste). Precum cu bună chivernisala unui navarh, din nesățioase droburile mării multe suflete la limanul lineștii scapă (căci acela bun cărmuitoriu a fi să dzice și ieste carile din linește furtunele socotește și din furtună lineștea agonisește). A căruia dulce voroavă în liman și vrednică laudă pre uscat și cădzută mulțămîtă de la ficiori pentru părinți, de la părinți pentru feciori, prin toate casele și adunările, nu otravă, mă crede numelui, ce tare antifarmac tuturor hulelor ieste. Pentru aceasta și într-acesta chip a celor vechi și fericiți iroi numere (căci fericirea adevărată cu cît să vecheste, cu atîta mai mult să fericeste), carile de atîtea mii de ani și pînă acmu, din iscusite condeiele scriitorilor, din tocmita verșurile stihotvorților, din împodobite voroavele ritorilor și din dulce

¹ Lupu Bogdan, mereu foarte prudent, se ferește să spună adevărul, de teamă să nu i se facă din aceasta cap de acuzare mai tîrziu.

cuvîntare a tuturor gloatelor bună pomenirea numelui nă-
s-au părăsit, nici în veci să va părăsi. Care lucru vie icoană
vrednicilor sale suflete și deplin pildă următorilor săi ieste
(căci toată omenia și vrednicia omenească într-aceasta se
plinește, ca pre neputincios să agiute și neștiutorului nu
numai cu cuvîntul, ce mai virtos cu fapta pildă aieva să a-
arete). Acesta lucru singură înțelepciunea firii pre toți învață
cu îndămînările sale pildă ni să arată de față, cite părți are
toate în slujba și agiutorința tuturor le întinde. Soarele
tuturor cu același ochiu caută, nici pre unii încăldzește și
despre alții aceasta tăgăduiește. Ploile, precum stincele
umedzăsc, așe sămințele dezvălesc, hlujerile răcoresc, copaci
înfrundzesc, florile iarba și toată pășunea și otava înverdzesc;
și toate în neamul și chipul său, una spre îndămînarea alții
neobosit să nevoiesc și fietecarea periodul plinirii sale a plini
să silesc. De care lucru aieva ieste (că fireanu firii a urma
să cade), iară amintrilea cine firii să împoncișadză, pre făcă-
toriul firii în meștersug necunoscătoriu arată. Nici voi
priietine, cu numele firii, mulțimea pătimirilor să înțeleg
(că toată pătimirea grozavă neprietină, iară nu prietina
ieste firii).“

Cătră aceste a Brehnăcii nu proaste cuvinte, Lupul într-a-
ceasta chip răspunsă: „Vădz și bine cunosc, o, priietine, că
cu toată nevoința te silești ca pentru a mea adîncă tăcere
să te înștiințazi (că sufletul filosof nu numai cum și ce s-au
făcut, ce și pentru ce așe s-au făcut cerceteadză)² (că toată

¹ Stolnicul Cantacuzino caută să convingă cu abilitate pe Lupu Bogdan că dacă este filozofic să ascunzi calitățile pentru a nu pro-
voca laude, este, în schimb, păgubitor dacă refuzi să-ți arăți însuși-
rile cînd acestea ar fi în folosul oamenilor. Dacă de multe ori cei lău-
dați o dată pot fi mai tirziu blamați de aceiași oameni, adevărații
eroi se bucură întotdeauna de cinste.

² Lupul precizează că filozofii judecă lucrurile sub raportul cau-
zalității aristotelice, nu numai din perspectiva cauzei eficiente („pri-
cina cum“) și a celei materiale („pricina ce“), așa cum gîndește toată
lumea, ci și din perspectiva cauzei finale, adică a scopului, subînțeles,
a motivației („pricina pentru ce așe“).

prostimea lucrurile vădzind, precum sint le știu, iară filosoful din ce și pentru ce așe sint cunoaște)¹. Deci de vreme ce și eu (precum mi să pare) urechi bine ascultătoare am aflat și tu precum gură adevărul grăitoare să fii nemerit adevărit să fii și precum eu a povesti nu mă voiui lenevi, așe tu în pomenire a le alcătui nu te obosi (că voroava frumoasă la cei cunoscători de n-ar mai sfirși, încă mai plăcută ar fi, iară cei necunoscători mai tare dulceață în basnele băbești, decît în sentințele filosofești află). Întîiași dată, dară, o, priietine, pricina tăcerii mele au fost căci (în ureche de pizmă îmbumbăcată și de zavistie astupată nici buhnetele căldărărești, necum line cuvintele filosofești a răzbate pot) (căci mai pre lesne s-ar audzi voroava între ciocanele căldărarilor decît între multe gloate a varvarilor). Iară a doa și cea mai grea pricină au fost căci nu a tuturor socoteală iese ca pentru ce nu știu să să înștiințedze (macar că fietecine din fire a ști pofteste, dar cei mai mulți, ceva neștiind, precum ceva nu știe a să dovedi nu primește), ce pentru ca ce le place și ce poftesc, aceia a și audzi să nevoiesc. Așijderea, nu atîta pentru hirișă ființa Strutocamilei a să înștiința, pre cît cine ceva împotriva lor și după pofta adevărului va grăi a însămnă să silesc. Că acel apofasisticos cuvînt: *El au dzis, așe va, așe poruncește*, aievea arată că nu ce mai de folos, ce ce mai plăcut le iese, aceia să și aleagă. Și așe, voroava mea nu de ascuțite, ce de căptușite urechi ar fi lovit (și ce mai mare nenorocire a fi poate decît cînd [cînd] nici cel ce bine vorovește nu să înțelege, nice cel ce aude cuvintele de bune și de rele nu-i alege). De care lucru la cei cu socoteală (mai cu suferire și mai cu cuvinire iese în munți holmuroși, codri

¹ În timp ce simplii muritori („prostimea”) cunosc lucrurile doar la suprafață, filozoful le cercetează sub raportul cauzalității, aici fiind date ca mai importante cauza materială, cea care se referă la substanța lucrurilor („pricina din ce”) și cauza finală, adică din ce cauză sint așa și nu altfel („pricina pentru ce așe sint”). Este foarte semnificativă, pentru concepția filozofică a lui Cantemir, nuanța cu totul deosebită pe care o are pentru el cauzalitatea aristotelică.

umbroși, în stînci pietroase, peșteri întunecoase, între păreți zugrăviți și zidiuri cu iederă acoperiți cuvinte a face decă între oamenii carii cuvîntul adevărului a audzit nu le place. Căci între locurile pomenite, cineva glasul de ș-ar slobodzi în urma glasului văile, codrii, munții, păreții, zidiurile aceia dzisă ar peftori, și de n-ar adaoge, încailea, nici ar scăde ceva voroavii cuvinoase. Care lucru la urechile după plăcere a audzi deprinse, împotrivă cade, că de răspund, răspund cu urgie, iară de tac, tac de pizmă și de minie. Dară de vreme ce în singurătatea oamenilor și în tovărășia științelor aci numai amîndoi ne aflăm, ori pînă unde proastă știința mea s-ar întinde, cu bună nedejde și fără nici o primejdie a alerga și orice înodat s-ar părea, a dezlega nu mă voi sii (că de nepriietinul înțelept iese de lăudat, cu cît mai virtos și priietin și înțeleptul va fi mai de ascultat și de îmbrățășat). Că a Vulpei șicuită către toată publica priintă, iară asupra mea ca vreo ură să poată aduce, cu mare nevointă numele meu și a filosofii mele la mijloc s-au adus¹, carii de la mine cea adevărată și chiară a Strutocamiliu ființă hirigie să le arăt înaintea atîtea gloate m-au chemat. Cătră carii în ceva nerăspundzind, pricina tăcerii și siieli mele mai sus deplin țî-o am povestit. Iară acmu, pre cît puterile îmi vor agiuta, numele și firea Strutocamilei cum mai pre scurt și mai aievea a-ți dejgheuca mă voi sili (căci nu didascalul, carile în toate dzile în școală învață, ce cela ce a ucenicilor cu învrednicii și învățături împodobeste viață, fericit și la nume vestit iese și a fi să cade²).

Unul dintre cei a firii tîlcuitori dzice că a numerelor numire și cunoștință iese măsura a necunoscutei firi. Iară altul dzice că iese făclia și lumina a ființii lucrurilor. Amin-

¹ Provocarea lui Ilie Tîfescu ca Lupu Bogdan să vorbească în fața adunării avea rolul de a atrage ura adunării asupra lui.

² Conform acestei definiții, nu este bun profesor cel ce-și îndeplinește formal profesiunea la școală în fiecare zi, ci cel ce izbuteste să aibă influență morală fericită asupra elevilor.

doi dară, precum să cade, la rădăcina adevărul au atins și la virvul adevăratei cunoștințe au agiuns (că cine adevărul de la rădăcină cearcă, știința în virvul înălțimii află, și cine adevărul de gios întreabă, cunoștința de sus îi răspunde). Bine dară și după regula adevărului, iarăși dzic, vrednicii aceia filosofi au grăit, de vreme ce tot numele hiriș scurtă hotărîrea lucrului ieste. Deci numele Struțocămilei din două numere, din Struț adecă și din Cămilă alcătuit ieste.¹ Așijderea din două feliuri, adecă din dobitoc și din pasire ieste împărțită (însă de ieste în lume pasire ca aceia, carea hiriș numai struț să să cheme). Deci a acestor două dihanii hirișile împreunînd, firea jiganiiii. pentru carea întrebare să face, pre lesne a desface și a cunoaște vom putea. Așijderea pre fietecare dihanie, prin cele patru firești pricini² cercînd, fietecarea cît și ce cu dobitocul acesta împarte, chiar vom putea pricepe. Aședară Cămila ieste dobitoc în patru picioare, mugitoriu și din fire spre ridicarea sarcinii orînduită. Deci cît ieste despre partea pricinii făcătoare,³ aievea ieste că ea și alalte în pintece să zămislește și în vremea cădztută firește să fată. Cît ieste despre partea materiască, ieste ca și alalte dobitoace: din carne, singe, oase, vine, piele, păr

¹ După ce pregătise pe interlocutor cu privire la necesitatea cercetării lucrurilor prin cauzalitatea aristotelică, Lupu Bogdan trece la cercetarea numelui Struțocămilei din această perspectivă. El împarte numele acesteia în cele două componente: Struțul și Cămila, aplicînd asupra fiecăreia dintre ele metodologia cauzalității. De observat cum Cantemir face apel la diversele modalități de cunoaștere în circulație în acea vreme.

² De reținut: cele patru cauze aristotelice sînt numite de Cantemir „firești”, cu înțelesul că funcționează în lumea materială, naturală.

³ Aplicate la lumea materială, naturală, cele patru cauze aristotelice (cauza materială, formală, eficientă și finală) suferă transformări de adevare la obiect, ele devenind: cauza materială („pricina materiască”) — totalitatea substanțelor din care este alcătuit un fenomen, cauza formală („pricina formei”) — înfățișarea exterioră distinctivă a fenomenelor, cauza eficientă („pricina făcătoare”) — modalitatea de producere a fenomenelor, iar cauza finală („pricina săvîrșitului”) — o cauză explicativă a existenței unui fenomen.

și alalte cîte la materie să cuprind. Cît iese despre pricina
formei, precum din alalte dobitoace cu multul să deosăbește,
să arată. Întîi, că unele sint cu un ghib numai, iară altele
cu doaă, la cap mică, după mamina trupului ce poartă,
picioare înalte și la genunchi botioase, la talpă lată și fără
unghi, la copită îngemănată și ca giștele pe dedesupt impe-
lițată, la coadă scurtă, după lungimea trupului măsurînd
(căci coada la dobitoc întîi iese pentru frumsețe, iară a
doa, ca pe unde cu capul și cu picioarele nu agiunge, pentru
apărarea de muște, cu coada să agiungă), la păr [păr] creată
ca arapul, dară moale ca bunbacul, de la grumadzi pînă
la piept iese flocoasă și coama îndrăpt, de la gușă în gîo,
spre gitlej purcede, iară peste tot la stat decît alalte mai
mare, iară decît filul mai mică iese. Iară cît iese despre
pricina săvirșitului, aieve iese (precum și mai sus am dzis)
că firea spre ridicarea sarcinilor grele au orînduit-o.¹ Nici
aspru să ți să pară, o, prietine, acest cuvînt pentru pricina
săvirșitului, că macară că aceasta pricină ithicăi mai mult
decît fizicăi slujește, însă adevărul așe să adeverește, nevoia
omenească în fire pricina sfirșitului au aflat și, precum dzic
unii, preste chiteala firii (însă meștersugul fătul nevoii fiind,²
nevoia întîi ce-i mai pre lesne, apoi ce-i mai cu greu și mai
de folos au aflat), însă nu de tot împotriva firii, nici preste
puterile ei a sări poate, nici orînduiala lesnirii a-i muta ispi-
tește. Că ce meșter ar fi acela carile grindzi de fier ar ridica
și cu cuie de lemn le-ar întări, sau cine sfeșnic de său și lumî-
nare de argint ar face? De unde aievea iese că ce firea spre

¹ Insinuarea este răutăcioasă: Mihai Racoviță nu are calități
pentru domnie, el fiind astfel determinat de la natură încît nu este
bun decît să slujească, adică să îndeplinească sarcini grele și inferioare.

² Lupu Bogdan face o analiză de detaliu a Cămilei din perspec-
tiva cauzei finale, dezvoltînd o scurtă teorie privind relația dintre
nevoie și meștersug, sau, cum am spune astăzi, dintre necesitate și so-
luția tehnică. Este vorba de soluțiile „tehnice“ adecvate ale naturii
privind lumea animală.

lesnire împrăștiat au lăsat, aceia meștersugul cu adunarea spre săvîrșire le-au adunat. De care lucru, la Cămilă de socotit ieste întii ghibul în spinare ridicat, pentru ca de greuimea sarcinii mijloc pre lesne să nu i să îndoiască. A doa, la dinsa ieste de luat în samă perinutele între picioarele dinainte și în pulpile picioarelor denapoi, în carile, cînd pentru încărcarea la pămînt șede, ca cum în niște pirostii cu trii picioare, într-acele perinute să sprijinește, pentru ca adese culcarea și ridicarea și greuimea, carea în spate o îndeasă, pieptul și pulpile să nu-i julească, nici piielea, rănindu-i în ceva, să o betească. A triia ieste la dinsa de socotit mărimea trupului și puțină mîncarea și încărcarea stomahului și mare răbdarea carea de sete în vremea căldurii are, pentru ca și hrana fiindu-i puțină și răbdarea mare la sete, pre la locurile carile mîncarea de în bișug și băutura în biv nu să află, mai răbdătoare și mai trebuitoare să fie (că acela ieste mai trebuitoriu, carile la vreme de nevoie ieste mai răbdătoriu). Acestea dară în Cămilă firea ascundzind, nevoia și meștersugul din fire¹ așe și spre acesta sfîrșit să le fie orînduit sfițește. Iară de toate mai pre urmă de socotit la Cămilă rămîne, ca după mărimea trupului, micșorimea sufletului, și după arătarea trupului, prostimea duhului ce are, că un copil de șapte ani sau și mai mic șapte cămile sau și mai multe după sine a trage și încătvo voia îi ieste a le întoarce poate. Iară de multe ori, în locul copilului, un măgăraș această slujbă a săvîrși și cîteva cămile după sine a înșira poate, carile cit sint și cit pot, de s-ar putea cunoaște, lucrul într-alt chip s-ar tîmpla (că unde a socotelii și a minții radze nu lucesc, duhurile puterii puțin procopsesc). Acesta lucru în dobitocul acesta chiar arată că firea nu după mărimea trupului duhurile în cumpăna atocmirii au împărțit, ce la stîrvul măminos și vîrtos duh logoș și fricos au pus (că pu-

¹ Cantemir afirmă, așadar, că în natură s-ar manifesta necesitatea, o necesitate imanentă, la care se răspunde prin soluții de ordin natural, datorită unei inteligențe sau rațiuni de factură creatoare, „meștersugul din fire“.

țerea trupului, cît de virtuoasă, ridică, împinge și strînge, cît de mai mult ar putea doi sau trii, iară cel puternic la socoteală cu miile pre alții covîrșește). Deci într-acesta chip Cămila fiind, toate nevoile și greutatea ce trage nu peste voie, ce peste știință suferă. În care lucru, lauda vrednicii <i> suferelii să agonisască nu poate (căci acela ce simte, iară nu acela ce nu simte, a suferi să dzice, și acela ce puterea spre izbîndă harnică a fi își cunoaște și nu-și izbîndește, iară nu acela ce slăbiciunea nepriietinului neștiind, de frică să conținește, răbdătoriu să numește). Încă mai cu de-adins și precum adevărul să are, că Cămila, nu căci nu poate, ce, precum am dzis, căci nu știe că poate, i să pare că de-ar putea vreo dată pre cei ce o înăcăjăsc, tot ș-ar izbîndi; de care lucru în știința ei, slăbiciunea duhului puterile trupului neclătînd, numai cu pizma și înădușala rămîne. Carea macar că în viață (precum umoră place) dzic că nu o uită, însă iarăși în viață izbînda, pentru pricinele carile am dzis, a-și răscumpăra nu să învrednicește. Acestea dară, canî pre scurt, o, iubite prietine, în Cămilă și în firea ei așe să socotesc, și cu tot adevărul așe și sint. Deci pentru aceasta mai mult voroava a lungi părăsindu-ne, la Struț, pasirea să ne întoarcem.

Aședară, giumătatea dobitocului acestuia în Cămilă aievea arătîndu-să, acum cu alt mijloc giumătatea ce rămîne în Struț, pasirea, să o cercăm și iarăși prin cele patru a firii pricini,¹ ce, cum, din ce și pentru ce ieste, să o aflăm. Deci la acesta lucru întîi ca astrologhii să facem să cade, carii cele adevărate firești și cerești trupuri mai curat vrînd să arete, niște ființe din socoteală și niște trupuri și locuri, carile nici în ceriu, nici în fire să află, pun. După aceasta dară socoteală, a fi să dzicem și cu mintea să supunem, pre-

¹ Și componenta Struț, adică pasărea, este analizată prin prisma celor patru cauze: pricina ce (cauza formală), pricina cum (cauza eficientă), pricina din ce (cauza materială), pricina pentru ce (cauza finală).

cum în fire să află o pasire mare, cu pene, pedestră și nezburătoare, sau un dobitoc cu doaă picioare și să oaă; hrana, în loc de grăunță, iarbă sau carne, să-i fie piatră, foc și fier; și așe, pre ciuda lumii, aceasta prin pricinele firești de amănuntul să o ispitim, ca oarece pentru dînsa adevărul și socoteala ce ne va arăta să oblicim. Pre cît dară ieste din partea materiiască, să vede că nu piatră, lut sau alt metal, ce carne, singe și alalte lucruri de materie dihaniiască are. Pre cît din pricina făcătoare ieste, întîi în ou să zămislește, să oaă, clocește și apoi puii ca alalte pasiri din oaă își scoate. Iară cît despre pricina formei, multe și aspre discolii are, pre carea, binișor de o vom socoti și în cumpăna socotelii drepte de o vom cumpăni, mai mult spre a firii ei cunoștință decît alalte ne va agiuta. Forma, dară, parte li ieste de pasire, iară parte de dobitoc. De dobitoc, dzic, căci pedestră, nezburătoare și pre fața pămîntului, iar nu în aer împlătoare. Talpa li ieste ca de Cămilă, cu copită împreunată, iară nu cu unghi și cu degete despicate; în spinare, ghib în sus ridicat ca Cămila are, la grumadzi, lungă și întoarsă, la picioare, înaltă și la genunchi botioasă ieste; la cap, mică și la bot, întoarsă, nu plisc de pasire, ce bot de dobitoc poartă; coada în sus întoarsă, creată și tufioasă li ieste. Rar și departe pășește, princet și lin pașii își clătește. Acestea toate din forma cămîlii îndatorită a fi, dovadă nu trebuie. Iară din forma pasirii îndăminată a fi, numai penele o arată; în loc de fulgi, tulee, și în loc de peri, pene ș-au luat. Acestea dară la un loc împreunîndu-le, pentru a patra pricină, carea ieste a săvîrșitului, cum vom putea vom giudeca. Deci, pre cît cu socoteala a agiunge putem, dzicem că firea într-aceasta jiganie un lucru mijlociiu au lucrat. Căci trupul mare asămînînd Cămîlei, cu mici penele aripilor pasirii în aer a să ridica nu poate. Așijderea, slab trupul păsăresc sarcina dobitocească și a pohoarâi greuime a suferi și a purta nu poate. De unde aievea ieste că nici firea spre acestea au tocmît-o, nici meștersugul și nevoia au silit-o. De care lucru, un lucru numai a săvîrși

poate (căci firea ceva în zădar și în deșert nu face), însă, de ieste de credzut cuvîntul unora, carii dzic precum jiganiia aceasta în stomahul său fierul amistuind și oțelul în mațe-și topind, pre urma ei, cei ce această treabă de grijă au, găinațul la un loc îl string, pre carile meșterii de a doa oară fierbîndu-l și în materia și forma dintli întorcîndu-l, fierul cel vestit, ce-i dzic meschiul vechiu, să fie alegind, din carile odinăoară povestesc precum oaă de fier prea multe să să fie făcut, carile și pînă astăzi în cămările împăraților rămă-șită să păzască și să afle. Însă aceasta socoteală, macară că pre la mulți de adevărată să ține și să crede (dară mișeliia lumii aceștia atita cu vremea lucrurile strămută, cît celea ce unii o dată cu minule le apipăia, cu picioarele le călca și cu ochii le videă, aceleași acmu alții audzindu-le, în loc de basnă și de minciună a fi să le ție). Însă noi a celora ce ispita prin scrisori a oameni de temei nu să pomeneste, nici acmu ispita după cuvinte cineva a afla să învrednicește, lucrul în prepusul schipticesc lăsăm. Și așe, nici spre aceasta sfirșit din fire Struțul orînduit a fi nu să adeverește. De care lucru, din tăgadă, mărturisirea adevărului aducînd, dzicem: jiganiia aceasta dobitoc cu patru picioare nu ieste, pasire zburătoare nu ieste, Cămilă nu ieste, Struț aplos nu ieste, de aier nu ieste, de apă nu ieste. De unde iarăși dzicem că cea adevărată a ei hotărîre aceasta poate fi: Strutocamila ieste traghelaful firii¹ (căci ieste la filosofi altul, al chitelii), carile dintr-îmbe monarhiile ieste, și ieste și nu ieste. Ieste, dzic, căci adevărat între lucrurile firii ciudă ca aceasta să afle; nu ieste, dzic, căci nici dintr-un neam a fi socoteala nu adeverește. De care lucru, o, iubite prietine, înșămnea marelui acestuia nume altă nu sună, fără numai hirișă himera

¹ Traghelaf are sensul de asociere absurdă între țap (grec. *tragos*) și elefant (grec. *elafos*); ar însemna deci o ființă imposibilă în cadrul firii, un nonsens al naturii. „Traghelaful chitelii“ sau, mai simplu, traghelaf, este un termen creat de Aristotel pentru desemnarea absurdității logice. Noțiunea „traghelaful firii“ este sinonimă cu expresiile de mai jos: „hirișă himera jiganiilor“ și „irmafroditul pasirilor“, toate însemnînd o ființă himerică din punct de vedere natural.

jiganiilor, irmafroditul pasirilor și traghelaful firii. Deci acmu lucrului, căruia neamul, chipul și toată vrednicia firea i-au tăgăduit, oare cu ce obrăznicie, sau mai adevărat să dzic, cu ce nebunie cineva din voia slobodă sau din meșterșug spre vreo vrednicie a o ridica ar îndrăzni?¹ (Că mai pre lesne ar fi cineva, gîndacii îngiugînd, pămîntul ca cu boii în plug să are, decît vreun bine sau folos a aștepta de la cela carile nici din fire vreun dar, nici din pedeapsă și din învățătură vreo vrednicie are). Aceștia socotele, o, prietine, eu a unora gînduri împotriva simțind, spre așe de adîncă tăcere m-am lăsat, și de nu voiu cumva proroc minciunos ieși și un prognostic a face, macară că nu fără siială, voiu îndrăzni. Deodată a Corbului siloghizm să va întări, și sentenția Cucunozului să vă plini, și Strutocamilii în cap coarne ca a boilor² îi vor răzsări, și în scaunul vredniciei să va sui³ (că fortuna cînd va să trîntească, întîi ridică, și norocul întîi ride, apoi plînge). Numai vremea (care a oglinda ieste a lucrurilor viitoare) va arăta, precum și siloghizmul ieste sofistic și sentenția răzsufflată și Strutocamila din odihnă în năcaz, din fericire în pricaz și din ce ieste în ce nu ieste va trece⁴ (că guziului orb fericită îi ieste viața, cînd în întunerecul supt-pămîntului îmblă, iară cînd pre fața pămîntului iese, nu mai curînd radzele soarelui îl încăldzesc decît unghile blendăului îl sfridelesc).“

¹ Lupu Bogdan precizează că ar fi ilogic să fie acceptată în scaunul domnesc o asemenea ființă, ea însăși un nonsens al naturii; în mod concret el se referă însă la situația că nu putea fi ales domn un om ce nu era nici moldovean nici muntean adevărat.

² *Coarne ca a boului: luarea domniei, adaogerea puterii (D.C.).*

³ Mihai Racoviță „în scaunul vredniciei să va sui“ cu ajutorul lui Brâncoveanu și al spătarului Mihai Cantacuzino, adică va urca treapta cea înaltă a domniei.

⁴ Lupu Bogdan hatmanul prezice că suirea în scaunul domnesc va aduce nenorocire lui Racoviță însuși și Moldovei, ceea ce s-a și întimplat, pentru că după doi ani de domnie, Racoviță a fost mazilit și închis de turci. Amănuntul ar putea constitui un argument că *istoria ie-glifică* a fost începută imediat după mazilirea acestuia, adică în februarie 1705, și terminată spre sfîrșitul aceluiași an.

Brehnacea, acestea toate de la Lup cu bună urechea ascultînd şi cu întreaţă socoteală înţelegînd, singură din sine, precum cuvintele Lupului adevărate şi pline de înţelepciune să fie, cunosc. Aşijderea, precum, ca un deplin filosof, toată aporia au dezlegat şi cea hirişă hotărîre Strutocamiliu au dat. Însă mai denainte sfaturile carile între Corb şi între Cucunos să făcuse ştiind¹, încă mai tare de iute aduimăcarea Lupului să mira (căci sămnu înţelepciunii iese ca din cele vădute sau audzite, cele nevădute şi neaudzite a aduimăca, şi viitoarele din cele trecute a giudeca). De care lucru, siiala şi tăcerea Lupului nu din pizmă sau dintr-a inimii împietrosere, ce din dreaptă a înţelepciunii regulă a fi pricepu (că tăcerea sau la vreme a înţeleptului grăire, a multora pildă şi învăţătură, iară a nebulului bolbăitură, şi ură, iară a altora scărândăvitură iese). De vreme ce a Corbului inimă bătea ca Strutocamila între pasiri după dînsul, iară între debitoace locul cel mai de sus să fie². Aşijderea, ştia că nu numai filosofii Lupului, ce nici sfatul a toată lumea din mintea ce apucase să-i întoarcă, cu putinţă nu iese (că inima în pizmă împietrosată, sau după voia sa a isprăvi neputînd, de năcaz să topeşte, sau oricînd ar putea răul a face nu să îndoieşte). Acestea Brehnacea, în sine aşe chitindu-le şi socotindu-le, pînă, mai pre urmă, socoteala într-acesta chip îşi aşădză (orice spre binele şi folosul monarhii iese, aceasta a arăta şi a grăi să cade). Iară de vor fi urechi ca acelea aşeşi de tot adevărului neascultătoare şi inimi nicium folosul de obşte priimitoare, păcatul în cap şi ocara în obrazul lor fie!

¹ Aluzie la faptul că stolnicul Cantacuzino, ca principal sfetnic al lui Brâncoveanu, cunoştea de mai înainte hotărîrea domnului său de a pune în scaunul Moldovei pe Mihai Racoviţă. Din ceea ce urmează mai rezultă însă că Lupu Bogdan, reţinut la Bucureşti, convinsese pe stolnic să nu mai sprijine pe Brâncoveanu şi să determine pe acesta şi pe Mihai Cantacuzino să renunţe la sprijinul acordat lui Racoviţă; dar documentele vremii infirmă această convingere a lui Cantemir.

² Brâncoveanu dorea ca Racoviţă, în calitate de domn al Moldovei, să fie al doilea în importanţă după sine.

Aședară, Brehnacea, de la Lup despărțindu-să, întâi cu Cucunozul să împreună, căruia toată înțelepciunea și filosofia Lupului¹ îi povesti și precum adevărată hotărîrea Strutocamilei au dat, împotriva a căruia altă socoteală mai tare și mai adevărată să găsească cu puțină nu iese². De unde tot lucrul aieva să face că mintea Corbului greșită iese și de ce s-au apucat, sau la cap a scoate nu va putea, sau, de va putea, peste puțină vreme și lucrul să va strica și, în loc de laudă, asupra-și ură și hulă de la mulți va lua (că o mie de lucruri vrednice de-abia lauda dobîndesc, iară numai unul scîrnav în veci nespălată cinstei și numelui grozavă aduce pată). Cărea prea tîrziu sau nici odînoară din gurile năroadelor și din șoptele gloatelor a o scoate nu va putea (căci din fire muritorilor aceasta iese dată, ca binele pre lesne, iară răul cu anevoie să uite, și laudele cuiva pre hîrtie, iară hulele pre table de aramă să le scrie). Acestea și altele ca acestea Brehnacea către Cucunoz vorovi, socotind precum întâi pre dînsa din cea veche și strîmbă socoteală va putea întoarce, și de ciia amîndoi împreună mîrgînd și pre Corb la calea dreptății și la luminarea adevărîții a duce să nevoiască (căci Brehnacea mai de folos a fi cineva ale sale hotară pe dreptate a păzi decît toată lumea tirănește a agonisi socotiia)³.

Ce în zădar cuvintele și în dar nevoințele își pierdu, de vreme ce Cucunozul dzicea, precum prin cărți și mijloace de credință adevărit iese, că Pardosul, Vulpea, Ursul, Rîsul⁴

¹ Înțelepciunea și filosofia apar ca noțiuni sinonime, din moment ce în persoana lui Lupu Bogdan filosofia devine practică, iar înțelepciunea — o conduită rațională și prudentă în viața cotidiană.

² Cantemir continuă să creadă că stolnicul ar fi avut o poziție realistă și prudentă în împrejurările anului 1703.

³ Referire ironică la politica de amestec a lui Brâncoveanu în treburile interne ale Moldovei, dar și o aluzie la faptul că stolnicul determinase pe domnul Țării Românești să nu accepte propunerea marelui vizir, în 1703, de a primi în același timp și domnia Moldovei.

⁴ Marele boier Mihalache Ruset, fratele lui Iordăchi (Pardosul).

și alalte ale lor rudenii cuvîntul lor a priimi și sentința lor a întări gata sint¹, și încă de va fi cineva sfetului acestuia împoziștoriu, prea pre lesne altă cale li vor arăta, pre carea și vrînd și nevrînd li va căuta a merge (că unde iese sila tirănească, nu să cearcă puțința firească) și mai cu de-adins pentru Lup și pentru Ciacal, carii singuri numai poate într-altă socoteală să rămîie. Deci de Ciacal puțină grijă iese, o jiganie și de stat și de sfat puțină și mică fiind², iară pentru Lup, de vom videa că la gînd nemutat și la fire neschimbat rămîne, deodată, precum sfaturile lui priimite ne sint, li vom arăta. Iară cînd la vremea alegerii lucrului va fi, altă treabă într-altă parte li vom afla, pînă sfatul să va isprăvi și hirograful de mîna tuturor să va iscăli. Iată după aceia, adevărit sint precum Lupul la birlogul său cu odihnă a trăi bucuros va fi (că mai fericit iese cineva cu strîmt traiu la lăcașul său decît cu toate desfătările în casele streine³). Iară amintrilea, precum împotrivă că să clătește de-l vom simți, bună nedejde am că Pardosul cu multe petriciunile și picăturile lui va afla ac de cojocul Lupului⁴.

¹ Mihai Cantacuzino nu se lasă înduplecat de stolnic și-i mărturiseste că de fapt se produsese deja o schimbare de atitudine în rîndul unora dintre marii boieri moldoveni: Vasile Costache (Ursul), Ilie Țîlcescu (Vulpea) și cei doi frați Ruset, Iordache (Pardosul) și Mihalache (Rîsul), împreună cu „rudeniile” lor. Căci Brâncoveanu îi determinase să părăsească pe Cantemirești, ai căror susținători fuseseră pînă atunci, pentru a fi de acord cu numirea lui Racoviță ca domn. Cît privește Lupu Bogdan hatmanul și Maxut serdarul (Șacalul), dacă se vor opune noii întorsături a lucrurilor, se vor găsi mijloace de a-i neutraliza.

² Maxut serdarul, nefiind mare boier, nu făcea parte din sfatul domnesc.

³ În aceste noi împrejurări nefavorabile Cantemireștilor, se spera că Lupu Bogdan, susținătorul lor constant, își va da seama de situația critică și va prefera să se retragă la moșie („birlogul”), renunțînd astfel la viața politică.

⁴ *Petriciune și picături: merșterșuguri și oicleșuguri (D.C.)* — intrigi. Spătarul Mihai Cantacuzino previne pe fratele său, stolnicul, că dacă Lupu Bogdan hatmanul nu va înțelege să nu se mai opună, intrigantul Iordache Ruset va găsi ac de cojocul său.

Brehnacea iarăși dzisă: „Eu, frate, ași sfătui ca și tu. de această socoteală să te părăsești, și amîndoi împreună și pre Corb de la acesta lucru a-l dezbăra să silim (că mai de laudă iese o inimă tulburată a împăca decît o răspublică a tulbura, că tulburarea a nebunilor, iară împăcarea a înțelepților meștersug iese). Și cătră acestea pomeneste, iubite frate, că Pardosul și toată seminția lui credință n-are a căruia nu numai scrisorile și cuvintele, ce așeși nici lucrurile de credzut nu-i sint¹ (că a cui cuvintele nu să stăruiesc, cu anevoie lucrurile i să vor stărui, și cine necredincios iese în voroavă, viclean va fi și în lucruri), și, precum piielea cu multe picături iese picată, încă mai cu multe vicleșuguri inima fi iese vîrgată (că inima vicleană întîi din minciuna cuvîntului, apoi din vicleșugul lucrului să vădește). Carile precum astădzi prieteșugul nou, așe mîne sau poimîne vrăjmășia veche, și precum acmu plecarea capului, așe, aflînd vreme, ridicarea nasului va arăta. Iară acestea a Pardosului de nu vii pomeni. frate, cuvintele mele, precum o dată ți le-am dzis, din minte să nu-ți iasă. Că macar că tu la trup mai chipeș și la stat mai înalt ești, dară eu și de vîrstă mai bătrîn, și de pedepse mai dosedit și mai ispitit, și de căi mai multe și mai departe, și de țări mai streine și mai late mai asudat și mai zbuciumat sint, în carile și mai multe am vădzut, mai multe am audzit și și de mai multe m-am înștiințat (că adevărat, bună iese știința audzirii, dară mai adevărată iese ispita viderii)“².

¹ Un portret moral al lui Iordache Ruset și al întregii familii a Cupăreștilor. Stolnicul atrage atenția fratelui său că n-ar trebui ca Brâncoveanu să-și întemeieze sprijinul acordat lui Mihai Racoviță pe ajutorul acestor intriganți și nestatornici în amicizie, deoarece prietenia de astăzi s-ar putea transforma în dușmănie mîne, reactivînd astfel o „vrăjmășie veche“, aluzie la cunoscuta dușmănie a lui Iordache față de Cantacuzini.

² Pentru a-și convinge fratele, stolnicul invocă vîrsta înaintată pe care o avea, experiența de viață, erudiția și călătoriile în diverse țări. Este interesantă această pledoarie pentru vîrstă, adică pentru înțelepciune, erudiție și experiență privite ca argument în demonstrarea adevărului, pledoarie ce arată mentalitatea vremii și spiritul renașcentist al lui Cantemir.

Cucunozul acestea toate în loc de basnă și în buiguitul de bătrînețe le lua (că basna la proști locul istoriei, mărăgări-tariul la porci, prețul ordzului, șuiurul la cioban, cinstea mu-dzicăi și sfatul bun la inima rea tot o socoteală au¹). Carile cuvintele Brehnaciei, cele ca griul alese și ca spicul culese, ca pleava suflându-le și ca paiele preste arie măturându-le, într-acesta chip i le întoarsă: („Bătrînețele, o, frate, și multă trudă în tinerețe, mai mult de odihna trupului decît cinstea și agonisita numelui cearcă.²) De care lucru, socotesc că nu ce do-rește cinstea, ci ce poștește odihna arăți și înveți, și a mă-mira destul nu pociu, cum nicicum în partea monarhi- noastre ții?³ Și cum într-acesta sfat dobitoacele stîbla fin- cului să apuce cu toții noi am putea priimi?⁴ Și cum cinstea și slava Vulturului aceasta ar putea suferi? Au nu știi (că agonisita numelui mai mult cu îndrăzneala decît cu siiala să dobîndește?) Au nu pricepi (că scînteia amnariului, pînă a nu să stînge, iasca aprinde, iară stîngîndu-să, a doa și a triia lovitură poștește?) De care lucru, noi acmu vreme de treabă și după poftă aflînd, cum vom putea vremea prelun-

¹ Natură trufașă și lipsită de spirit diplomatic, spătarul Mihai Cantacuzino nu ia în seamă apelul la prudență făcut de fratele său. Rostul confruntării de păceri dintre cei doi frați este de a sublinia fi-rile cu totul diferite ale Cantacuzinilor, precum și diferența de carac-ter și de optică în problemele vieții politice adică într-un domeniu atît de vital pentru Țara Românească. După cum se va vedea și din cele care urmează, stolnicul se impune drept un model al sfetnicului înțelept, în timp ce Mihai Cantacuzino întruchipează pe sfetnicul fanfa-ron, trufaș, ros de ambiții și de visuri politice mărețe, căruia îi lipsesc însă înțelepciunea și prudența, deci tocmai ce i-ar fi trebuit unui domn ca Brâncoveanu.

² Mihai Cantacuzino interpretează înțelepciunea stolnicului ca o dovadă a bătrîneții, insinuînd astfel că acesta ar trebui să abandoneze viața politică.

³ Mai mult, continuă spătarul, conduita politică prudentă a fra-telui său ar fi potrivnică intereselor Țării Românești.

⁴ *Stîbla finicului* (ramura de palmier — n.ed.) a apuca: cinstea numelui a cîștiga (D.C.) — preocupat de ideea de demnitate, spătarul consideră că nu trebuie ca partea moldoveană să iasă din această si-tuație cu prestigiul mărit, iar muntenii să rămînă mai pe jos.

gind, darul norocului în para focului să aruncăm? Că bine știi (că pre cît iese de iute la curgere punctul vremii, încă mai iuți sînt mutările lucrurilor în vreme) și nu trebuie cineva a te învăța, de vreme ce (precum chipul norocul mii de mii de obrază să fie avînd și în mii de mii de feliuri pre muritori în tot ceasul să fie măgulind), adevărit ești. Au nu de cu vară stăpînii caselor, de iarnă grijindu-să, toată zăharaoa trebitoare în jîtnițele și cămările sale grămădesc?¹ (Că ce dă vremea, nici avuția, nici nevoința poate cumpăra). Iară cîte primejduitoare în vremea viitoare mi-ai pomenit, acestea încă nu tăgăduiesc (că cine vreodată norocul supt lăcată și norocirea în ladă ș-au încuiat? Sau cine tot cu aceea fortună în viață s-au slujit, de carea vreodată să nu să fie năcăjit?). Ce a muritorilor mai mult aceasta le iese hirișia (că în dzua norocului să-și arete vîrvul cornului, iară în dzua nenorocului, de nevoie să sufere și scoaterea ochiului²). De care lucru așe socotesc, într-această dată, nicum biruința la dobitoace să nu rămîie (macară și adevărul părtaș și împreună nevoiaș să le fie). [O, fortuna bună (de iese în lume vremea adevărată bună), cum și tată, și maică, și soră, și frate fortunei rele ești, carea pînă într-atîta pre muritori buiguiești, îmbeți și nebunești, cît și spre tabăra adevărului desfrî-nate oștile nebunelor sale socotele a-și slobodzi nu să rușinează]. Deci acmu, frate, în nemică cevași de cuvintele Lupului îmblînzindu-te și nici o zăbavă la mijloc puind, împreună să ne sculăm și la împreunarea Corbului să mergem, pre carile și de lăudăroasă filosofia Lupului să-l înștiințăm, și de cîia lucrul mai cu căldură și mai cu nevoință să apucăm (că nu

¹ Politician de tip machiavelic, spătarul Mihai Cantacuzino susține principiul politic de a specula oportunitățile cu îndrăzneală și nu cu prudență; altfel, mai spune el, norocul te poate părăsi, fără să mai ai certitudinea că altă dată ți se va mai oferi vreo șansă, oricîte eforturi ai mai depune.

² Ca atare, îndrăzneala este firească în politică în perioadele norocoase și tot astfel suferința în vreme de restriște.

mai puțin zăbava prin lenevire stîlpilor monarhiei, decît cfar-
tana mădulele trupului scutură¹)“.

Brehnacea, macară că cu greu iușoare cuvintele Cucuno-
zului audzia și cu greață aspre voroavele și spurcate blăstă-
murile asupra adevărului suferia, însă, într-alt chip a face
nici avînd, nici putînd, sculîndu-să cu Cucunozul împreună,
la Corb să dusără². Înaintea a căruia, Cucunozul, după ce toa-
te cuvintele Lupu<lu>i de-a fir-a-păr povesti și încă decît
era, cu oxiiile, variile minciunilor le mai asupri, cu apostro-
furile lingușiturilor ale dōbitoacelor lucruri decît era mai
micșură și cu perispomenile mîndrii slava și numele zbură-
toarelor preste ceriuri ridică și multe de vînt pline cuvinte
răzsufală, împotriva a toată socoteala dreaptă, gîndul și sap-
ta Corbului pre cît mai mult putu a abate sili (că ce ieste la
muritori mai pre lesne decît cuvîntul rău a grăi? și ce ieste
mai cu greu la peminteni decît cuvîntul adevărului a dzice
și pofta dreptei socotele a face?). Corbul așijderea, inimă ca
acea avînd, carea, de ar fi preceput, precum cineva din gîn-
dul său să-l abată s-ar nevoi, aceluia cu tot mijlocul puterilor
sale împotrivă să i să puie, cu cît mai vîrtos și cuvinte spre
plăcere și îndemnare, după a sa vrere, de la Cucunoz audzind,
poți crede că cu i<ni>ma ar fi săltat și după sfătuirea plă-
cută s-ar fi plecat? (Că la inima stîlpită și impietrită, un cu-
vînt după plăcere decît 1.000 de talanți mai plăcut ieste),
însă (unde lumina adevărului lovește, oricît de groși ar fi
păreții îndrăptnicii, de nu peste tot, dară oarece zarea tot
străbate). De care lucru, Corbul, ale Lupului decît soarele
mai viderate și decît lumina mai străluminate și mai adevă-
rate cuvinte audzind, pre carile în cumpăna socotelii trăgin-
du-le, într-această chip cătră Brehnace și cătră Cucunoz vo-
roavă făcu: „(Fericit ar fi acela, o, prietinelor și soțiilor mele,

¹ Întîrzierea în măsurile politice pe care trebuie să le ia un domn
poate fi mai dăunătoare decît o boală grea.

² După pasajul confruntării vederilor politice dintre frații Canta-
cuzini, trecem la secvența următoare, în care punctele de vedere di-
ferite ale celor doi sfetnici sînt confruntate într-un consiliu intim,
cu poziția lui Brâncoveanu însuși.

a căruia împotrivnici și neprietini fără putința lucrurilor, dară de trei ori mai fericit ar fi acela a căruia vrăjmași fără agiutorința sfaturilor ar fi) și, de vreme ce în capul împoncișetoriului voii noastre socotele așe de drepte și sfaturi așe de ascuțite să află, altă ceva mai mult nici a dzice, nici a face avem, fără numai cereștii noștri stăpînitori inimile alaltora să împietrească și urechile minții să le astupe, ca nici glasul a-i audzi, nici sfatul împotrivă a-i asculta să poată (că mai multă nedejde de biruință în lipsa sfatului vrăjmașului decît în mult numărul, tare mina și ascuțită sabia ostășului iese). Iară de vreme ce împotrivnic sfetnic și împoncișetoriu vrednic ca acesta¹ a avea din noroc ni s-au tîmplat, în ceva cu inima să nu scădeți vă poftesc (că cu cît lucrurile mai cu anevoie și mai cu multă nevointă să dobîndesc, cu atîta mai cu mult să laudă și mai cu cinste să slăvăsc). Deci eu aceasta am socotit dinceput și aceasta voi ținea sau pînă a trăi sau pînă lucrul început voi săvîrși, adecă siloghizmul o dată la mijloc pus, să să întărească, și Strutocamila, spre cinstea epitropiilor rîdicîndu-să, de la toți vrednică să să cunoască² (că mai fericit socotesc a fi acela carile într-o sughițare duhul ș-ar sfîrși decît ceta carile ce o dată au giuruit, pînă la moarte giuruința a plini, pre cît va putea, nu să va nevoi). Care lucru, precum l-am început, așe a-l săvîrși doaa pricini îndemnătoare și amîndoaă, precum socotesc, folosi-toare sint: Una, că al nostru, iară nu al dobitoacelor sfat întărirea luînd, oricum ar fi, titlul înțelepciunii și numele vredniciei lîngă monarhia noastră va rămînea (că între împărați și monarhi nu mai gios să ține cinstea sfatului divanului decît biruința neprietenului în mijlocul meideanului). Alta, căci despre partea noastră, între dîsele pre Strutocacamilă epitrop Leului puînd, sau de tot supt puterea noastră le vom

¹ Brâncoveanu recunoaște că Lupu Bogdan era un dușman foarte inteligent și ca atare de temut.

² Brâncoveanu rămîne neînduplecat în hotărîrea sa de a nu renunța la mazilirea lui Constantin Duca și de a susține urcarea în scaunul Moldovei a lui Mihai Racoviță.

lua, sau totdeauna între mădularele trupului monarhiei lor
gilceavă nepărăsită și tulburare neodihnită și mai pre urmă
războaie și morți vor fi și să vor scorni. Și așe, precum bine
știți (că moartea unora ieste viața altora), noi cu singele
lor ne vom îngrășea, ne vom întări și puterile ni să vor înnoi.¹
(Că nici odinăoară norocirea și mărirea unuia fără nenoroci-
rea și micșurarea altuia a fi nu poate). Însă pentru taina carea
acum în inimile noastre ascunsă stă, nici Lupul, nici altă jigă-
nie știre să aibă, pînă cînd pre cei mai de frunte dintre cele
cu patru picioare mai binișor vom ispitii (că lucrurile grele
pre cît sînt mai tînuite, pre atîta ies mai ușoare, și sfatul
descoperit pre cît ar fi de folos tînuit, pre atîta iese de strî-
cate în gloate dezvălit). Că pre cei mai aleși dintre dinșii,
după voia și inima noastră plecîndu-i, cu cei mai de gios
ne răspunde pre lesne ne va fi.“

Din monarhia dobitoacelor era cinci jigării, carile la
acea adunare și mai de frunte și mai de cinste era, adevă-
t: Pardosul, Ursul, Lupul, Vulpea și Cămila (pentru carea mai
pre urmă toată răscoala și vrajba cea mare între doaa monar-
hii s-au scornit, căci mutînd-o din Cămilă în pasire și adăo-
gîndu-i la urechile ciute coarne buorate, numele în Strutoca-
milă li mutară). Pre lîngă acestea era și Ciacalul, însă acesta
nu într-atîta socoteală să ținea. Aceste cinci jigării în locul
a toată vilfa și în chipul a toată stema a alaltor cu patru pi-
cioare era, într-insele toată lauda în chivernisale și toată ne-
dejdea în nevoi și primejdii li să sprijeniia (că precum pre
stilpii mai groși și mai vîrtoși toată urdzala casii să sprijii-
nește, așe în patru sau cinci, sau și mai mulți, toată oțir-
muirea publicăi să odihnește²). Iară pricina a alegerii aces-

¹ Brâncoveanu declară că prin numirea lui Racoviță în Moldova, prestigiul și puterea Țării Românești se vor întări. Cît privește situația grea în care urma să ajungă Moldova datorită intențiilor domnului Țării Românești, este, desigur, o exagerare a lui Cantemir.

² Un rol precumpănitor în conducerea Moldovei îl aveau în acea vreme vreo cîțiva mari boieri; Cantemir menționează pe Iordache Ruset, Vasile Costache, Lupu Bogdan, Ilie Țifescu și Mihai Racoviță (Cămila). Maxut serdarul (Șacalul) nu prea era luat în seamă, el fiind

tor cinci jigăanii au fost că încă de pe vremea gilcevii cu Vidra și cu Bitlanul, între dinșii atîta glogozală și amestecătură precum să scornește vâdzind, socotiră¹ (că în gurile multe puține sfaturi de ispravă sint, și în voroavele delungate greșală a nu să face peste puțină iese) și, pentru mai cu fără glogozală lucrurile să scuture și mai pre lesne la un capăt să le scoată, dzisără: „Iată, noi din toată monarhiia noastră ne aleasăm, deci trebuie și din monarhiia voastră, alegeți pre cine viți socoti, pentru ca deosăbi de alaltă gloată trebele să ne trăctuim, și orice mai de folos și mai cu cuvință am afla, în știința împăraților și tuturor gloatelor să dăm și spre acel aședzămînt inimile tuturor a pleca să silim² (căci voia gloatelor și a noroadelor proaste iese ca imbletul calului neînvațat și desfrinat, carile, din netocmita și preste simțire slobodzita răpegiune, de multe ori în ripi adinci și de maluri înalte cu capul în gios dă)“.

Aședară, despre partea zburătoarelor, Corbul, Cucunozul, Brehnacea și Uleul să aleasără³, carii cu ceilalți împreună lu-

un boier mai mărunț. Acești cinci mari boieri se aflau împreună cu alții, adăpostiți la curtea lui Brâncoveanu de teama lui Constantin Duca. Începînd cu pomenirea lor, scriitorul face o lungă digresiune cu scopul de a demonstra cum s-a ajuns la actualele neînțelegeri care se petreceau în adunarea animalelor și deci în viața politică de culise de la curtea din București. Scriitorul menționează astfel faptul că aceste neînțelegeri se iscaseră din cauza propunerii ca Struțocămila, protejată și unealta muntenilor, să devină domnul Moldovei, lucru ce a nemulțumit o bună parte din boierimea moldoveană.

¹ Discordia începuse mai demult — precizează scriitorul — și anume încă de pe cînd Chiriță Dimache (Bitlanul, capuchehaia Moldovei la Poartă, trădase pe Constantin Duca, pirindu-l lui Brâncoveanu pentru uneltirile sale împotriva domnului Țării Românești, după care urmasă și mazilirea.

² Pentru a rezolva problema iminentei succesiuni la tronul Moldovei, cei cinci mari boieri, aflați la curtea lui Brâncoveanu, devin purtători de cuvînt ai boierimii moldovene refugiate, cerînd să se formeze o delegație și din partea boierimii muntene, pentru a se începe astfel tratative în vederea desemnării, de comun acord, a unui nou candidat la domnia Moldovei.

³ Delegația munteană a fost formată din Constantin Brâncoveanu (Corbul), domnul Țării Românești, spătarul Mihai Cantacuzino (Cu-

crurile mai pre amănuntul începură a scutura și unii pre alții în ce sfat și în ce socoteală să află ispitia (că în lucrurile grele, întâi sfetnicii, apoi sfaturile a aședza trebuie). Ce cît despre partea jigăniilor, era prea pre lesne lucrul a să aședza s-ar fi putut, de vreme ce jigăniile ale sale numai a sprijeni siliia și inima totdeauna spre linește le stăruia. Iară despre partea pasirilor nu așe era, căci la dinșele și cuvintele cu meștersug, și lucrurile cu vicleșug era, de vreme ce alta supunea în voroavă și alta avea în inimă să facă, adecă nu numai cu ale sale cît nu era îndestuliți, ce așeși nici cu a altora de sațiu să sătura¹ (că pofta lăcomiilor cu puterea împreunată ca pojarul în iarba uscată ieste).

Deci dintr-acestea pasiri, Brehnacea, precum să videa, sau din sine plecată, sau din a Lupului virtoase argumenturi și adevărate socotele întoarsă, și vrea și cunoștea ce ieste adevărul, de care lucru de multe ori cu mare îndrăzneală împotriva îndrăptniciei <i> voi Corbului să punea; ce în deșărt². Că, precum și mai sus s-au pomenit, Corbul, din răutatea o dată în minte pusă, a să căi nu știa și din vicleșugul ce apucase nu să părăsia (o, cît cu multul mai fericit ieste acela carile în boală fără leac cade decît cela carile în răutate neuitată, desfrinat să sloboade) (că mai bine ar fi cuiva cu 1.000 de rane a să răni decît o dată pacoste și dosadă de-a-proapelui său a pricini). De care lucru, Corbul nu spre cea de obște folosire, ce spre a sa tare dorită poftire să siliia, și nu ceva răzsipit între dinșii să alcătuiască, ce numai cu a sa tiranie să să slujească să nevoia.

cunozul), stolnicul Constantin Cantacuzino (Brehnacea) și paharnicul Ștefan Cantacuzino (Uliul), fiul stolnicului.

¹ Dar, după cum insinuează Cantemir, în timp ce delegația moldoveană participa cu toată sinceritatea la tratative, partea munteană se purta necinstit și, fiind avidă de putere, era preocupată de avantaje politice.

² Din delegația munteană, doar stolnicul Constantin Cantacuzino încerca să tempereze, dar fără folos, ambiția și lăcomia lui Brâncoveanu.

De unde ispita după gînd îi răspunsă, de vreme ce întîiaşi dată pre săraca Cămila ispitiră, căriia giuruindu-i că pre lîngă urechi, coarne şi pre lîngă peri, pene îi vor adaoge şi din dobitoc pasire o vor putea face¹. Aşijderea, numelui Cămilii titlul Struţului alcătuiindu-să şi de la pasiri aripi, iară de la dobitoace coarne lipindu-i-să, între dobitoace mai fericită şi între pasiri mai slăvită va fi², îndată credzu, proasta, că după giuruinţă, să va plini şi fapta (că la muritori tare să pohîrneşte credinţa, unde mai denainte pofta şi voia nepărăsit impinge). Însă urma era să arête că adevărată jeste parimiia veche (că Cămila cercînd coarne, ş-au pierdut şi urechile), iară acmu cercînd pasire a să face, vremea va să-i arete că şi dobitoc a fi nu va mai putea, şi odînăoară în primejdiia urechilor, iară acmu poate şi în peirea capului să cadză³ (că cine pre pămînt în ceva ce ieste nu s-au îndestulit, credz că acela, şi în ceriu macară fericire nu va cunoaşte).

-Deci oricum au fost începăturile, şi cum să vor tîmpla să-vîrşiturile, puţin socotindu-să, Cămila, cu toată inima în partea Corbului să dede. După aceea, pre Urs ispitind, îl aflară că numai albinele din ştiubeie să nu-l dodeiască şi la birlogul lui nebîntuit să lăcuiască poşteşte, iară amintrileă veri dobitoacele ar zbură, veri pasirile s-ar încorna şi s-ar

¹ Cunoscîndu-i dorinţele, conducătorii politicii muntene promisera Cămilei (lui Mihai Racoviţă) că „pre lîngă urechi coarne şi pre lîngă peri, pene” îi vor adăuga, adică îi vor da domnia Moldovei, şi, de asemenea, „din dobitoc pasire o vor putea face”, adică o vor asigura de sprijinul Ţării Româneşti.

² *De la pasiri aripi, iar de la dobitoace coarne: de la munteniagiuriu, iar de la moldoveni domnie, buăr (D.C.)* — o repetare a afirmaţiei că Racoviţă va lua domnia Moldovei cu ajutor muntean.

³ *Cercînd coarne, ş-au pierdut urechile: poftind domnie, ş-au pierdut moşia (D.C.)* şi, de asemenea, *cercînd pasire a fi, nici dobitoc nu mai poate fi: orînd a fi cu muntenii, au ieşit şi din moldoveni (D.C.)* — sensul acestor expresii ar fi: după cum va dovedi viitorul, Racoviţă, vîind să fie domn, îşi va pierde şi domnia şi sprijinul muntenilor. Profetia lui Cantemir arată că el scria despre aceste evenimente, după ce se terminase deja domnia lui Racoviţă, adică prin 1705.

pedestri, macar cum aminte nu-i iese: (că firea carea în ceva fericirea ş-au socotit, alalte ale lumii toate de batgiocură le are)¹.

Hulpea, jiganie pururea cu două inimi şi neispătită, pentru une pricini, carile şi mai denainte arătasă, îndată în partea zburătoarelor să giurui (că inima vicleană mare fericire simte cînd socoteşte că pentru fapta vicleşugului şi ea să cînsteste şi la aceiaşi şcoală ucinici şi părtaşi îşi agoniseşte). Însă Hulpea cu tocmală ca aceasta să aşedză, ca nu cumva Lupul, pînă între vii va fi, de unirea ei cu dîşii să să înştiinţedze, căci Hulpea, precum din fire iese bună aduhmăcătoare, mare grijă de Lup purta, ca nu cumva cu vremea ade-vărul să biruiască şi vicleşugurile acmu ascunsă vreodată să să dezgolească, şi aşe prieteşugul şi tovarăşia, carea macar că cu chip zugrăvit şi poleit între dînsa şi între Lup avea, îşi va pierde.²

Pre Ciacal aşeşi nici a-l mai ispiti socotiră cu cale a fi, de vreme ce de la dînsul, precum agiutoriul, aşe nici vreo împiedecare nedejduia³ (că des şi de multe ori la muritori să vede puternicul nebun în fruntea sfaturilor, iară săracul înţelept denafara pragurilor) (şi, precum bogaţii cu avuţiia socotesc că şi mîntea au cîştîgat, aşe săracii, cu lipsa avuţiîi şi pîierderea minţii să fie pălît li să pare).

Iară pentru Lup socotiră că nemutat şi neclătit va fi din socoteala sa (că sufletul înţelept într-altă şi pentru altă ceva

¹ Urmează consultarea dorinţelor celorlalţi fruntaşi ai boierimii moldovene. Răspunsul lor ne dă posibilitatea de a cunoaşte diferite portrete de caracter. Al doilea consultat după Cămilă, este Vasile Ccstache (Ursul). Acesta se arată indiferent, preferînd să nu se amestece în complicata situaţie creată ci să-şi vadă liniştit de viaţă la moşie.

² Ilie Tîfescu, pînă atunci sprijinitor al Cantemireştilor, declară că face jocul politicii muntene, cu condiţia să nu aile Lupu Bogdan, cumnatul fraţilor Cantemir.

³ Neavînd demnitate de divan, datorită lagmei boieresci inferioare din care provenea, marilor boieri le era indiferentă persoana lui Maxut serdarul, aşe că nu i-au consultat părerea.

din socoteala sa a să muta nu știe, fără numai din rău spre bine și din greșală spre îndreptare). De care lucru, dzisără nici mai mult să-l ispitească, nici gândurile cătră dînsul să-și dezvălească, ce numai în față, precum toate după pofta și sfatul lui să vor face, să-i arete, iară după dos cu toată nevoința ale sale gînduri la lucru a duce tare să să gătească.¹ Lupul de pre semnele ce videa, precum tovarășii săi nu cu bune duhuri să poartă bine cunoștea, însă nedejdea într-altă socoteală își punea, adecă ca cînd lucrul la ivală ar vini, Pardosul și frații lui, Rîsul și Hamelonul și Veverița², cu gura deschisă, în glasul mare vor striga și partea dreaptă vor ținea. Că tot lucrul, veri să să facă, veri să nu să facă, într-aceasta să prijenia, adecă ce ar pofti cea mai de frunte parte, aceia și alaltă gloată să întărească. Iară ce le-ar arăta de stricarea și paguba lor, o dată cu capul să nu priimască. Așijderea, vădzind că Pardosul acolea de față nu să află, precum alofililor să priiască și omofililor să nu priiască, nicicum cevaș își prepunea (ce oricît cineva de înțelept și oricît de bine a lucrurilor socotitoriu ar fi, singur numai cu socoteala sa imblind, și în sfaturile sale și pe altul neîntrebînd, în cea mai de pre urmă a nu greși peste puțință ieste). De care lucru, Lupul, în dreapta socoteală sprijenindu-să, tare să greși, și în numele omofilii bizuindu-să, prost nemeri³ (căci nu altă dată răzșipa unui nărod s-au făcut, fără numai cînd ai săi

¹ Pe Lupu Bogdan, rămas neclintit în hotărîrea sa, boierimea munteană decide să-l inducă în eroare, dîndu-i pe față dreptate. În realitate ei continuau politica lor de sprijinire a lui Racoviță.

² Remarcînd orientarea spre Racoviță a unei părți a boierimii moldovene, Lupu spera ca cel puțin frații Cupărești să rămînă credincioși Cantemireștilor, așa cum fuseseră și înainte. Este vorba de cei patru frați Ruset: Iordache (Pardosul), Mihalache (Rîsul) precum și S-arlat (Hamelonul) și Manolache (Veverița). Lupu Bogdan n-avea însă de unde să știe că și frații Ruset se alăturaseră lui Racoviță, mai ales că Iordache, fratele cel mai mare, lipsea, desigur intenționat, din adunarea animalilor.

³ Lupu Bogdan, spune Cantemir, s-a înșelat însă în privința fraților Ruset, neavînd de unde să știe de noua lor orientare.

șie vicleșug ș-au făcut, și nu altă dată mai mare stricare de la neprietini au venit, fără numai când priietinii și credzuții au vicleșug.

Căci pre Pardos Corbul prin iscoade și cărți pre ascuns trimese, și încă de demult în priința lor îl întorsese și vicleșugul cel mai mare a neamului său a fi cu giuruințele îl făcuse (că sula de aur zidiurile pătrunde și lăcomia își vinde neamul și moșia), de vreme ce tare îi făgăduise că de să va întoarce într-o inimă și într-un gând cu dinșii, stîrvurile cele mai grase și cărnurile cele mai sease cu Corbul, și cu Vulturul, și cu alalți ai lor sfetnici împreună le vor împărți¹. Așijderea, el acmu la bătrînețe agiuns fiind, din ce să află a-l mai preface macară că peste puțină ieste (căci nici Corbul negreața, nici Pardosul pistriciunea a-și muta poate), însă pe ficiorul lui, carile încă în vîrsta tineretii să află, precum *Coracopardalis*² să-l poată face bună nedejde au, dzicea. Adecă glasul și aripile Corbului dîndu-i, și cea din moșie a Pardosului pistriciune lăsîndu-i, cu bună samă Pardos-Corb sau Corb pestrîț să va informui (că pieptul decît diamantul mai vîrtos pofta îl moaie și inima decît cremenea mai împietrosată lăcomia o topește, și ce focul nu domolește aurul topește). Iară Risului adevărat lucru de ris îi giuruiră, adecă din 53 de căpuși pline de singe (carile odînoară Risul adunate avîndu-le și pe vremea foameții pasirile i le-au fost prădat), pre giumătate înapoi să i le întoarcă, însă cu aceasta tocmală ca în tot anul cîte cinci căpuși să-i dea. Așijderea cătră acestea îi făgăduiră, precum socotitoriu îl vor pune, ca cîte căcă-

¹ Brâncoveanu, pentru a cîștiga de partea lui Racoviță pe Rusești, care erau „cea mai de frunte parte” dintre boierii moldoveni, le promisese avantaje însemnate. Cele mai importante profituri materiale („stîrvurile cele mai grase și cărnurile cele mai sease”) sînt promise lui Iordache Ruset (Pardosul), care, în vremea domniei lui Racoviță, va avea într-adevăr pe mîna principalele venituri ale Moldovei.

² *Coracopardalis*. *Pardos făcut Corb: Neculai, ficiorul lui Iorgachi (D.C.)* — este vorba de Nicolae, fiul lui Iordache Ruset, pe care Brâncoveanu îl va face ginere (Coracos: Corb) dîndu-i de soție pe fiica sa Anița.

redze Cămila dinafară de grajd ər lepăda, el a le cheltui și pre la gîndacii carii din misturi ca acestea hrana le ieste, a le împărți volnic să fie¹ (că lăcomiia de la aur pînă la gunoiu, și de la diamant pînă la sticlă să întinde). La jiganiia aceasta, Rîsul, de socotit ieste că toată pistriciunea pe supt pîntece i să ascunde, adecă la loc ce nu să așe vede, iară amintrilea pe spinare, tot un păr să arată a avea. Adecă în față prost și drept, dară multe picături de vicleșuguri îi stau peste mață² (că toate carile să vād de pe chip și de pe floare să giudecă, iară gîndul a ascunsului inimii nici chip, nici floare are, de pre carea de bun sau de rău, de frumos sau de grozav să să cunoască, fără numai cînd icoana în cuvinte sau în lucruri își tipărește). Iară alalți frați acestora într-acesta chip să așădzară, că Veveriții i-au giuruit un sac de nuci și un hărariu plin de hămeiu cu fag amestecat. Așijderea coada, carea în vremile ce stăpîniia Vidra îi tăiasă, precum la loc îi vor pune-o dzicea.³ Căriia darul acesta prea mult și mare i să

¹ Lui Mihalache Ruset (Rîsul) Brâncoveanu îi promite să-i restituie jumătate din cele cincizeci și trei de pungi cu bani (*căpuși pline de sînge: pungi pline de bani*), care îi fuseseră prădate de munteni („pasiri”) în timpul domniei lui Gheorghe Duca (*Vremea foametei: domniia Duchii vodă celui bătrîn*), pungile promise urmînd să fie plătite cîte cinci în fiecare an. Pe deasupra îi mai promite să-l facă „socotitoriu”, adică responsabil peste fondurile rezervate cheltuielilor externe în timpul domniei lui Mihai Racoviță (*căcăradza Cămilii din afară de grajd: banii ce ar strînge Mihai vodă afară din trebile țării*), o parte din acești bani avînd libertatea să și-o însușească, iar din cealaltă urmînd să plătească datoriile domnului la creditorii de la Poartă (*gîndacii: datornicii de la Taringrad*).

² *Pistriciunea Rîsului pre supt pîntece. iară spinarea tot într-un păr: acesta la numă om bun, iară la fapte, într-ascuns, viclean și rău (D.C.)* — este vorba de portretul moral făcut lui Mihalache Ruset.

³ Lui Manolache Ruset (Veverița) i se promite un sac de nuci: *voie slobodă, fală deșartă*, adică titluri, și un hărariu plin de hămeiu, adică *ocna de sare, cămărășiia de ocna (D.C.)* — deci veniturile ce se scoteau din exploatarea sării. Cămărășiia de ocne era o dregătorie, formulată și explicată astfel: *Coada, mai denainte tăiată, să-i puie: boierii, din carea era mazil, să-i dea (D.C.)*.

păru, de vreme ce nucile și fagul spre sprijineala vieții, iară coada spre răscumpărarea cinstei și a podoabei îi era, mai virtos că toată fala și pofala Veveriții în coada cea lungă ce purta stăruia, carea nu ca alalte jigării înapoi, ce, de mare mândrie, peste cap ridicată o ținea (că unde lipsăsc crierii din cap, acolo covârșește coada peste cap) și (cine vrednicia capului nu pricepe, acela lungimea codzii la mare cinste ține). Pre aceasta, dară, într-acesta chip coada în loc de cap puindu-i, amăgulind-o, o așădzară. Iară Hameleonului toate feliurile de vâpsele și de flori precum în samă îi vor da și în toate deplină pozvolenie să aibă îi giuruiră.¹ Al căruia fire de-a pururea fața a-și schimba fiind și dintr-o vâpsală înalta a-să preobăraji mare vrednicie fiind, socoti că dar așeși peste măsura lui i să giurui și toată împărăția într-îmbe monarhiile să fie cîștigat i să păru (că plinirea poștei cît de mici peste toate hotarale a toate monarhiile precum să fie covârșit i să pare).

Cătră aceste mai adaosără pre Guziul Orb², carile cu frumsețea fetii sale, Helgii,³ în dragostea a multor jigării intrasă și a multora minți de frumsețea ei să nebunisă⁴

¹ Florile, vâpselele Hameleonului dăruite: voie slobodă, minciuni, viclesuguri a face și a scrie (D.C.) — cunoscînd calitățile neîntrecute de intrigant ale lui Scarlat Ruset, Brâncoveanu îl va folosi din plin, astfel încît acesta va juca un rol oribil în acțiunea întreprinsă de Brâncoveanu împotriva lui Dimitrie Cantemir.

² Dediul Codreanu din Galați. Aci, Cantemir introduce o povestire scurtă, pe care o vom intitula *Helge și Struțocămila*. Ea ar putea constitui o povestire independentă, deoarece evenimentul expus — nunta Helgei cu Struțocămila — nu aparține epocii întâmplărilor descrise în *Istoria ieroglifică*.

³ *Helge* (adică hermelina) sau *Nevăstuica*, numele ieroglifice ale Anei, fiica neîntrecut de frumoasă a lui Dediul Codreanu.

⁴ Cantemir afirmă că Ana înnebunise pe toți tinerii feciori de boieri prin frumusețea ei, iar tatăl său intrase în grația multor familii boiere ti („în dragostea a multor jigării intrasă”). Mai jos, un portret al urîșeniei fizice a lui Dediul Codreanu, lucru inexact, deoarece, după cum vorbesc izvoarele contemporane, tatăl Anei era un bărbat foarte frumos. Dealtfel, scriitorul, o natură pătimașă, prezintă în culori negre pe toți cei pe care îi urăște, mai ales pe Brâncoveanu și pe Racoviță.

(că nu mai mult tăria vinului în cap decât chipul frumosului în inimă lovește). Cu carea și părintele său, Guziul, macar că din fire orb și slut era, însă fietecările ce-l timpina cu toată lumina privelii îl îndămina, și de-și feriia mâna de sărutat, la picioare-i cădea și i să închina (că cine iubește din suflet pre cel din cămară mare fericire simpte a-i zdvori afară la scară). Cu acesta chip, cine mâna cea scurtă a Guziului a săruta să învredniciia, precum pre singură Helgea să fie îmbrățășind socotia, și cine lipicioase și urduroase melciurile lui a pipăi să norocia precum roa trandafirilor, carii pre obrazul Helgii să deșchidea, să fie scuturind și iscusită mirosala lor să fie mirosind i să părea (că precum simțirea în lucrurile ce-s de simțit lucrează, așe pomenirea în fantazie tipărită și zugrăvită ale sale pătrundzătoare sloboade radze). De poamă dară ca aceasta, macar că mulți dinți să ascuțise și multe măsele să o mușce să gătise¹, însă, precum să dzice cuvintul (că norocul nu împarte cu obrocul, ce unora varșă, iar altora nici pică), așijderea (altora arată și nu dă, iar altora, preste toată știința și nedejdea lor nespuind și neivind, preste măsură le dă). În care chip, și cu gîngaș trupul și mîngios statul Helgii au lucrat, de vreme ce vîrtnicii și cei din neamul ei nu numai cu mînule întinse, cu brațele deșchise și cu mințile uluite o aștepta și o poftia, ce încă și cu sufletele topite și inimile arse cui va cădea acea norocire și cui să va timpla acea fericire, dzua și noaptea cu gîndul mai rău și mai cumplit decât cu trupul să pedepsiia și să chinuia (că chinul trupului carnea domolește, iară pedeapsa sufletului, oasele topind, inima rănește), și acmu-acmu, din dzi în dzi și din ceas în ceas, fietecările norocul cu jele chemîndu-și, și de s-ar cumva altuia, iară nu șie, timpla, sabii, cuțite și tot felul de otrăvi cumplete, de nu celuia ce au luat norocul, șie celuia ce au rămas cu focul gătiia. Toți ibovnicii și

¹ La cheie, o frumoasă exprimare a aspirațiilor multora de a le fi soție: *De poama Helgii mulți dinții își ascuția: de nuna ei mulți nedejduia* (D.C.).

patimașii dragostii Helgii într-acesta chip în toate suflările și răzsufările lor, ca finicii în focul lor murind și iarăși înviind, norocul tot precum au știut și-au jucat jocul¹ (căci toți cereștii durerile pemintenilor simpt și să milostivăsc, numai norocul, dacă-și întoarce fața, nici a jeli știe, nici a să milostivi poate), și precum câteodată frica vulturului pre iepure după broască mărită, așe voia norocului pre Helge după Cămilă au măritat². O, Doamne și toți cereștii³, lucru ca acesta cum și în ce chip a-l suferi ați putut? Unde ieste cumpăna ceriului cu carea trageți și aședzați fundul pământului? O, dreptate sfintă, puneți îndreptariul și vedzi strimbe și cîrjobe lucrurile norocului, ghibul, gîtul, flocos pieptul, botioase genunchele, cătălige picioarele, dințoasă fălcile, ciute urechile, puchinoși ochii, suciți mușchii, întinse vinele, lăbcase copitele Cămilei, cu suleget trupul, cu albă pielița, cu negri și mîngîioși ochii, cu suptîri degețelele, cu roșioare unglișoarele, cu molcelușe vinișoarele, cu iscusit mijlocelul și cu rătungior grămăgiorul Helgii, ce potrivire, ce asămănare și ce alăturare are? O, noroc orb și surd, o, tiran nemi-

¹ Frumusețea Anei chinuie multe inimi de tineri boieri, a căror suferință scriitorul o aseamănă cu pătîmirea pasării Phoenix („finicul”), care își da periodic foc și reînvia apoi din propria ei cenușă.

² Ana preferă însă Cămila, adică pe Mihai Racoviță, pe atunci spătar, căsătoria avînd loc în realitate mult mai devreme, prin 1698, adică în vremea primei domnii a lui Antioh Cantemir (1695—1700). Racoviță fusese cumnatul fraților Cantemir, prin căsătoria sa cu sora lor Safta, dar aceasta murind, fostului cumnat i se permisesese recăsătorirea cu Ana Codreanu.

³ Urmează un bocet al scriitorului, conceput nu în stil popular ci în stilul „plîngerilor” de tip bizantin legate de căderea Constantinopolului sub turci. Adresîndu-se divinității și soartei, el le reproșează această nepotrivită unire între cele două intruchipări absolute ale urîteniei (Cămila) și frumuseții (Helge). Prin contrastarea celor două extreme ale înfățișării umane, Cantemir folosește cu măiestrie antiteza, pe care o putem consemna ca prezentă pentru prima dată în literatura română originală a epocii medievale. Un alt procedeu literar demn de semnalat este cumulara de epitete, influență livrescă, dar și populară, ele fiind frecvente în bocete și în descîntece.

ostiv și păgîn fără lege, o, giudeț strîmb și fățarnic, pravilă strîmbă și fără canoane! Ascultați, morților și priviți, viilor: Cămila cu Helge să împreună, filul și șoarecele să cunună și dealul cu valea să iau de mînă. Ce ureche au audzit, ce ochiu au vădzut sau ce gură din veci lucru ca acesta au povestit? (Tacă, dară, pripitorile unde cîntă ursitorile, că nici neam cu neam, nici chip cu chip, nici feliu cu feliu a potrivi caută, ce numai ce va face și lucrează ce-i place). Norocul, dară, într-acesta chip pre Helge după Cămilă aședzînd, țințarii cu fluiere, grierii cu surle, albinele cu cimpoi cîntec de nuntă cîntînd, mușitele în aer și furnicile pre pămînt mari și lungi danțuri ridicară¹, iară broaștele toate împreună cu broatecii din gură cîntec² ca acesta în versuri tocmit cîntă³:

Prundul Evfrathului⁴ mărgăritariu naște,
Cămila din iarbă cele scumpe paște.
Mina Afroditei cunună împletește,
Evfrathul Evropii nou lucru scornește.
Din cele cu soldzi Helgile ivește.⁵
Norocul ce va toate biruiește.
Cununa împletită norocul o tinde,
Capul fără crieri cu mina o prinde.

¹ Țințarii, grieri, albine, furnicile, mușitele: cîntăreți de nuntă, fete și neveste carele poartă danțul (D.C.) — petrecerea de nuntă, prezentată ca o bucurie a micilor viețuitoare ale pădurii, anticipează nunta descrisă de Eminescu, cu aceleași mijloace, din *Călin* — *file de poveste*.

² Broaște și broateci: Țigarii alăutari și cobzari. Aceștea lăcuiesc în *Broșteni* (D.C.).

³ În cele ce urmează, Cantemir, după obiceiul său, ponegrește pe Ana Racoviță, insinuînd că era o imorală.

⁴ Pentru înțelegerea conținutului versurilor, cităm cheia pe care o dă scriitorul cuvintelor și expresiilor aluzive: *Evfrathul*: nesațiul lăcomiilor; *Evfrathul Evropii*: Dunărea; *Din cele cu soldzi*: din Gălați, unde ieste bișugul peștelui; *Nevastă ficioară, ficioară nevastă*: pînă a nu se mărita era nevastă, iară măriîndu-să au ieșit fată; *Peste șese vremi*: rădă să-i coboară: el, stărp fiind, ea peste șese ani să purceadă gră; *Patul nevăpsit*: semnele ficiorii neaflăte, nearătate.

⁵ Rezultă că Ana, fata Dediului, se trăgea din Galați.

O, Helge ficioară, frumoasă nevastă,
Nevastă ficioară, ficioară nevastă,
Cămila să răgă, tîlcul nu-nțăleagă.
Margă la Athina ce iese s-aleagă.
Ficioară nevastă, nevastă ficioară,
Peste șese vremi roada să-i coboară,
Fulgerul, fierul, focul mistuiescă.
Patul nevăpsit nu să mai slăvească.

A Cămilii dară și a Helgii împreunare, preste socoteală a toată lumea, într-acesta chip isprăvindu-să și mai denainte acele cinci jigării către tot neamul, precum s-au dzis, viclene și vîndzătoare arătîndu-să, cuvîntul cu mare giurămînturi și legămînturi către zburătoare își dederă, așe ca precum voia le va fi să învoiască și precum pofta le va pofti să poftească. Acestea dară într-acesta chip în sine și cu sine cu mari vicleșuguri alcătuiind, prin rost de bun ritor, precum către alții a le arăta, așe inimile prostimei a îndupleca socotiră² (căci la materiile groase focul, iară la inimile proaste limba bine vorovitoare mult poate).

Și așe ritorisînd Papagaia, cuvîntul la obște într-acesta chip imprăștiară³. „Vestit și tuturor știut cuvînt iese, o,

¹ Scriitorul insinuează că fiul lui Mihai Racoviță, Constantin, și el viitor domn, nu era al său.

² Prin urmare, cei cinci mari boieri moldoveni care își dăduseră asentimentul pentru politica brâncovenească față de Moldova, urmau să convingă și restul boierilor participanți la adunare în această direcție.

³ Brâncoveanu nu lasă ca lucrurile să meargă de la sine și face apel la cineva, dintre ai săi, care să aibă putere de convingere asupra părții moldovene. Pentru realizarea unei politici de apropiere și înțelegere între cele două țări surori, ține o cuvîntare, din partea munteană, marele orator al vremii, Ioan Comnen, vestit retor și bun medic la curtea domnului muntean. Acesta, în discursul său care îndeamnă la unirea Moldovei cu Țara Românească, folosește, după toate regulile artei retorice, multe situații și comparații din domeniul medicinei. Deranjat de faptul că unirea urma să se facă sub patronajul lui Brâncoveanu și nu al său, Cantemir expune această cuvîntare a lui Comnen pe un ton ironic, și cu preocuparea de a sublinia substratul politicii de

riietinilor, (că învoința sufletelor și unirea inimilor lucrurile din mici, mari le crește. Iară neînvoia și neunirea lor, din cit de mari, mici și cit de curind le răzsipește) (că precum sănătate în multe mădulare a trupului, așe o omonie și o unire în multe năroade ieste, carile un stătătoriu și stărui-toriu a politiei stat fac). Împotrivă aceasta a să înțelege poate, adecă (că precum o boală și o fierbinteală cit de puțin în trup sau o durere cit de mică într-un mădulariu tot trupul spre neaședzare și pătimire aduce, așe neunire în politie și neînvoia în cetate, ciurma și lingoarea cea mai rea și troahna cea mai lipicioasă ieste). (Căruia lucru, cea mai de pre urmă a tot statul răzsipă și a tot sfatul cea de năpraznă prăpădenie ieste). Aședară, începutul voroavii apucind, macar că dintr-al mieu rost, însă dintr-inemilea toată frățasca adunare dzic. Adunarea aceasta, o, cinstiților dintr-imbe părțile adunați frați, adunarea aceasta, dzic, slăvită și minunată a prealinelor și înălțaților noștri monarhi ieste, și de pre titlul ce ș-au pus, chiar și aievea să cunoaște, că precum adunarea a atitea cinstite chipuri la un loc s-au adunat, așe sufletele și inimile a să introloca și a să împreuna, dreapta socoteală și pravila adevărității la un sfat, la un stat, la o învoință, la o priință, la o iuboste și la o dragoste a le încheșta și a le înoda va, poștește și să nevoiește (căci tot adevărul lucrul chiar și liriș poștește, și toată începătura cu cale spre lucrul și sfirșitul lucrului bun călătorește). De care lucru, între muritori de ieste vreo simțire peste simțire și vreun lucru firese peste fire, și eu mai proroc a mă face și cele în urmă viitoare mai înainte a le povesti și, pînă a nu fi, a le vesti mai voi îndrăzni (că ce ieste aduimăcarea minții sau carea ieste icoana înțelepciunii, fără

dominație a domnului Țării Românești. Ținem să subliniem că nume-rousele idei și argumente de ordin politic, economic și spiritual cu care este presărată cuvîntarea în favoarea unirii — care începînd cu Mihai Viteazul devenise o dominantă a gîndirii politice românești — constituie o probă că scriitorul însuși milita în sinea lui pentru această idee, dovadă și demersurile sale pentru ocuparea tronului Țării Românești în acele împrejurări.

numai celea ce ochiul trupului cu ochiul sufletului să li vadă și în cele cu prepus viitoare fără prepus în bine și în rău umătoare iscusit și frumos să le aleagă). A proroci dară voi îndrăzni, dzic (de vreme ce din răsărite dzua și de pre încpute fapta să cunoaște), în care chip și numirea adunării acetiia în curindă vreme supt unirea a toată inima și învointă a tot sufletul a vede și după nume lucrul și sfirșitul a ieși și a să plini fără prepus nedejduiesc, de vreme ce inimile curate a marilor împărați spre cea adevărată linește și curată dragoste stăruesc și spre folosul a toată obștea tare și nepărăsit să nevoesc. Așijderea preînțelepții, buni chivernisitorii și credincioși deregătorii, împreună cu cei ai lor de frunte sfetnici, în dreapta socoteală și buna chivernisală, citu-negrul bobului macară cevași a sminti, peste socoteala ome-nească ieste (că mai cu nevoie ieste o sută de copoi iepurile din pilcul spinilor a scoate decît a trii înțelepți sfatul cel mai de folos a afla). Și așe, bune semne de bună nedejde să arată ca nici lucrul început fără socoteală, nici prorocia mea la sminteală să iasă. Ce cu bună samă dzilele de fier în veacul de aur vor să să priminească și toată calea grundzăroasă și ciulinoasă în netedă și bătută să să istovască. În carea (pentru cele timplătoare vorovăsc), de s-ar și cumva într-un chip prea repede și preste înțelepțeasca socoteală timpla ca vreo pietruță de scandală de la cineva într-însă să să arunce, însă darea într-o parte-i și urnirea-i și așeși de tot ridicarea-i, precum prea pre lesne ar fi, a-și prepune cine va putea? (Că mai pre lesne ieste cuiva în cîteva ceasuri suflarea și răzsuflarea a-și popri decît sufletul înțelept, cunoscînd adevărul și de dinsul a nu să lipi) și așe, piciorul cit de dropicos și pasul cit de tremuros în ceva a să zăticni și a să poticni nu va avea. Pentru care lucru, dintr-îmbe părțile cu toții și cu totul să ne apucăm trebuie, ca celora ce din multe strune o cîntare, sau din multe organe o harmonie într-o simfonie fac asămănindu-ne, ce mai de folos, ce mai de laudă și ce mai cu cuviință ar fi să începem, să facem și să isprăvim, ca într-acesta

chip toată răceala, carea înghețare aduce, și toată fierbin-teala, carea dogoreală și pîrjol în tot trupul politicii noastre pricînește, în stîmpărarea și temperamentul cel de sănătate și de viață izvoritoriu ieste aședzind, prietinelor megieși ne-săvirșită de laudă materii să dăm. Iară neprietinelor pre budze în veci de nedespecetluit pecete să pecetluim (că din fire cele supt lună așe s-au orînduit, ca unele după altele să urmedze, și cînd unele mor, altele să învie și simbathia și antipathia dintr-însele să nu lipsască). Deci dară, cinstiți ascultători, cine mai cu de-adîns cea următoare fericire mai denainte într-un chip a simți ar pofti și cine cel nespus a toată obștea folos cu ochiul sufletului a-l privi ar ispiți, pre unul ca acela postescu-l ca șepelevii <i>mele limbi puțintică îngăduitoare voie și ascultătoare ureche să plece, pre carile în scurt (de vreme ce a ceasului strîmtoare laconește a ritorisi mă învață) a-l umbri și în strîmt hotar a-l perigrapsi mă voi nevoi.“

Toți ascultătorii, precum cu dragă inimă și deșchisă ureche vor asculta dacă dzisără, și precum că cu tot sufletul de dulce izvorul carile din limba Papagaii izvorește, însătați sint, dacă mărturisiră, Papagaia, cu toată virtutea cuvîntului, himera, sau, precum s-ar putea dzice, ciuda nevădzută, neaudzită cu voroava în fire a băga început (că nu mai slobodă ieste limba atheistului spre blăstăm decît tropurile ritorului spre hula sau lauda aninată) (și de celea ce singură firea scărîndăvindu-să fuge, acelea vorovaciul îndrăzneț preste fire le urcă).

Papagaia dară, într-acesta chip, după ce proimiul voroavei sale sfîrși, de umbrirea a fiitoriului acelor doaa monarhii stat să apucă, dzicînd: „Aceste doaa vestite și nebiruite monarhii, o, iubiții miei ascultători, precum fietecarile din sine, late în hotare, bogate în comoare, dese în orașe, tecsute în sate, nenumărate în supuși și cea mai de pre urmă, cu un cuvînt să cuprind, din toate părțile întărite și în slava cinstiilor îndestulite să fie nu numai celor de duh purtătoare, ce așeși și celor pre pîntece și tîrlitoare știut și încă prea știut

ieste (că lucrurile mari și cei ce nu le știu le știu, iar lucrurile mici și cei ce le știu nu le știu). De care lucru, aievea ieste că orice mai mult sau mai preste hotare a pofti s-ar videa, nu pentru a lor lipsă (căci plinirea nu poștește clătire, ce odihnă), ce pentru a supușilor săi adoagere și odihnă vor și poftesc, și pînă într-atîta (pre cît singuri marturi privitori îmi sin-teți) silesc și să nevoiesc, și aceasta pentru ce și cu ce? Pentru unirea a toată inima și cu învoînța a doi monarhi, a că-rora voie mai mult decît porunca și porunca mai mult decît fapta de credzut și de ascultat ieste. Voia aceasta a lor, spre ce săvîrșit? Spre alcătuirea a doaa firi într-una. Dară acesta în ce chip? (Căci doaa firi a să uni, lucru peste lucru și puțință peste puțință ieste). În chipul puterii suflețești, carea în ci-teva inimi într-un chip și într-o măsură a lucra poate. Adecă cu buna a sufletului priință, doa trupuri, ca într-un suflet a îmbla și a să învoi să poată (că ce ieste prieteșugul? A învoi deopotrivă. Și ce ieste priietinul? A nu deosăbi în suflet). Cu acest felu dară de duhnicească putere. Vulturul Leu și al Leul Vultur, duhul Vulturului în Leu și al Leului în Vultrea, fără de nici o deosăbire, cele dinafară mădulare, precum în vor, adevăr împărătește le vor otcîrmui și fără greși cu dîrontru monarhicește să vor sluji, cine-i atîta beteag de mintar-ansele să nu cunoască? Duhuri dară ca acestea, carile cerite carile avea poartă și iadul ușe, precum și acolo să pătămîul de ar prepus sint. Duhuri dară ca acestea, iarăși dzică sîndză fără țiri și puternice, trupuri atîta de iuți și de vîd, atîta de sup-nice o siială împotrivică unind și fără de vîrtoasă, fără de de pacoste împreunînd, au nu tot lucrărele nici o prepunere rea, a putea vor putea? (Că undă și vîrtoasă, peste toată pute leuiește, prepelița ce va iepuri și iepurile ce va prepeliți?) Vulturul de sus și deasupra privind, Leul din dos și din față adulmăcînd, ce priietin asupră viînd, sau ce vrăjmași mac-car la fîntînele Nilului¹ fugînd a nu să simți și a să mistui va

¹ Conform simbolisticii din *Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului*, ele reprezintă Poarta Otomană, unde este adunarea și împraș-

putea? (Că a putincioșilor mîna lungă și ochiul neoprit ieste). Adulmăcarea unuia cu iute viderca altuia însoțindu-să și în toată calea tovărășindu-să, din nuări furnica împoncișării pre pămînt și de la Asia lighioaia dodeielii la Evropa să va videa și să va adulmăca, pre nebiruite spetele Leului, neostenite aripile Vulturului răsărind, cesteia pre tot fugașul cit de repede în clipala ochiului vor agiunge, celea pre tot împotrivă stătătoriul vor birui și vor înfringe. Cesta cu cel decit diamantul mai vistos piept, cea decit bricile mai ascuțiți pîntini tot zidiul vrăjmașii și toată mreajea violenții ca pravul vor spulbăra și ca pîndza paingului vor dispica. Cine dară în lume, o, prietinelor, atîta de scămos la mînte și strămțos la cuvinte să va afla, carile să socotească sau să grăiască că cel împotrivă de supt brațul Leului va putea scăpa, sau cel supt aripile Vulturului aciuat că în primejdie va intra? Sau cine lucrul mai aieșea decit radzele soarelui cunoscut nu va cunoaște? Că pre cel din paza lor cineva a-l bintui, sau pe cel dîmpotriva lor a nu-l birui va putea? (Că focul din apă și dzua din noapte și orbii o pot alege). Aceștea dară, într-acesta chip unindu-să și alcătuindu-să, cinstea, slava, biruința și odihna, carea a tot nărodul fără prepus următoare ieste, cei din cuiburele încă cu fulgi puișori și cei încă supt țigetele maică-sa sugători a giudeca vor putea. Și statul cel mai fericit decit toată fericirea precum ca riul să va pogori și ca pohoiul va năbuși și cele în lume nesimțitoare a simți și a să pricepe vor pricepe, că toată cinstea numelui de obște și toată a tot de răuvoitoriul și de vicleșug gînditoriul biruință fără îndoință și supunere fără prepunere urmadză¹. (Că mai mult în prepus a să avea cele pentru lesnirea nesocotite, decit cele cit de grele de la înțelepți cumpănite tre-

tierea lăcomiilor (D.C.). Vrăjmașii fugari de la fîntinele Nilului înseamnă, așadar, dușmanii care se refugiază sub protecția Porții Otomane, în special pretendenții, vînătorii de domnie.

¹ Se arată avantajele, în special cele politice, ale unirii Moldovei cu Țara Românească.

buie). În scurt, dară, a fericitului aceleia stat, iată, pre c
în slabă putința mea au fost, l-am arătat și precum să dzic
dzicătoarea, de pre unghe leul să poate cunoaște¹. Deci ori
cine ar fi acela carile aceii nepovestite fericiri părtaş a f
ar pofti, întâi trebuie ca nu numai a trupului, ce și a sufletu
lui mini totdeodată să întindză și nu numai cu ale trupulu
picioare, ce și cu ale sufletului aripi să alerge și să zboare (că
amintrilea, lenişilor ostenința și pizmătarilor lipsa și căința
va rămânea). Acestea, dară, de la toată dihaniia așe într-acesta
chip înțelegîndu-să, la ascultare cuvîntului și scuturarea
lucrului cea mai de pre urmă să vinim, carea tot mijlocul cel
spre lesnire și tot modul cel spre fericita săvîrșire aduce (că
toată călătoria muritorilor în cel de apoi săvîrșit sau să feri
cește, sau să blăstămățește). Neamul cel fără neam și chipul
cel fără chip, adecă jigăniuța sau păsărița cea cu prepus,
iubitoriul nopții, fugătoriul dzilei, vădzătoriul întunerecu
lui și orbul luminii, adecă Liliacul, precum în fericit pămîn
tul și mănoasă brazda adunării aceștia nu puțină zizanie să
fie sămănat aievea ieste. Vidra nu cu picătura, ce cu vadra în
vasul înțelepciunii veninul nebunii <i> și-au vărsat. Așij
derea Struțul, macar că peste voia și știința sa, însă nu mică
stincă a scandalului la tot pasul căii aceștia au aruncat și
toată greuimea lucrului la mijloc a vini au pricinît. Carile,
toate de nu s-ar fi tîmplat, fericire și lucru foarte minunat
ar fi fost. Dar, de vreme ce s-au tîmplat, altă nu încape fără
numai leacul le ieste de aflat (căci lucrul ce întâi la lumină
n-au fost, Dumnădzău, din ne a fi, la a fi îl aduce. Iară lu
crul ce o dată la ființă au ieșit, la neființă nici Dumnădzău
nu-l poate aduce). Leacul dară acestor mai sus pomenite
boale și lineștea acestor clătite răscoale, pre cît din duhul

¹ Ioan Comnen se folosește aici de un cunoscut proverb latin:
ex ungue leonem (recunoști pe leu după unghie), pentru a insinua sinceri
tatea cu care a vorbit și caracterul patriotic al problemelor expuse.

obștii flicava mea voroavă va putea a-l arăta, nu să va lenevi.¹⁴

„De duhurile vărsatelor veninuri toți ne-am amețit“, dacă strigară, și toți antidotul toapsăcului precum să-l arete pre Papagaie dacă rugară. Papagaia într-acesta chip începu: „Puținele sint, o, priietinii miei, recetele științei mele și mici și strimpte chichițele ierbilor doftorii mele (căci doftorul bun știința în cap, iar ierbile în cîmp le are, și unde chichițele vărute și pilulele șicuite sint, acolo bolnavul să amăgește, iară nu să tămădueste). Din carile ce voi avea împreună cu dănsle și inima, și sufletul înainte-vă a vărsa nu mă voi tăgădui (că pre cît ieste de lăudat doftoria bună la boală, pre atîta ieste încă mai de lăudat aședzămîntul la răscoală). Pre cît dară ieste pentru bileala în cerneală și cerneala în bileală, adecă pentru vâdzitoriul în întunec și orbăcăitoriul în lumină, Liliacul, după a mea proastă socoteală aședzămîntul pre lesne li ieste (căci pravul casii după măturat de să și ridică și în radzele soarelui gioacă, însă nici radzele soarelui a nu lovi oprește, nici pașii celui ce prin case îmblă continește). În care chip și a Liliacului gîlceavă, precum din nemică s-au scornit, așe și scornită nemică ieste, și pînă în cea mai de pre urmă și tulburat de ar rămînea, precum a tot statul vreo tulburare ca aceia a aduce vrednic să nu fie putem socoti. Vidra iată că din catalogul jiganiilor, cu sfatul a tot statul, s-au ras. Carea acmu în lucru, precum să vede, vreo toartă să apuce sau vreo bucată să mai îmbrace nu are, ce numai în cuvînt, pre cît au putut, și mănuntăile a-și vărșa s-au opintit, și tot feliul de farmăcul descîntătoriu prin urechile tuturor au stropit. Însă precum pînă acmu în ceva n-au procopsit, așe și de acmu înainte vreo rămășiță de ve-

¹ Adunarea nu a rezolvat obiectivele pe care și le-a propus, menținându-se la neînțelegeri fără rost. Vina o poartă îndeosebi Marco pseudo-beizadea (Liliacul), Constantin Duca (Vidra) și chiar Mihai Racoviță (Struțocămila). Ca urmare, Comnen va încerca să găsească „leac“ situației grele la care se ajunsese.

nin de-i va fi mai rămas, adevărații doftori pre lesne îl vor răzsipi și înțelepții deregători pre iușor tot lucrul, precum să cade, fi vor tocmi. De care lucru, despre aceasta parte mai multă grijă a purta nici folos ieste, nici să cade.¹ (Că unde grijea ieste la măsură, megalopsihiia o cîrmuiește, iar unde grijea trece peste măsură, acolo micropsihiia a mai chiver-nisi părăsește). Acestea, dară, așe precum și sint cunoscîndu-să, tot săvîrșitul lucrului și toată fericirea săvîrșitului într-aceasta rămîne ca și hotărîrea Struțului să să aleagă, pentru ca toți ce ieste și ce poștește a fi să înțāleagă, și așe, toată clătirea la aședzare, toată ostenința la odihnă și toată începătura la cel dorit să vie săvîrșit. De care lucru, întliiaș dată tuturor a ști să cade că, precum încă de demult neclătît siloghizmul Corbului prin învoința și porunca a marelui împărat, a Vulturului, s-au răzsunat, așe și acmu toată adunarea monarhiii zburătoarelor va, poștește și poruncește ca Strutocamilii mai mari aripi și mai lungi pene să i să dea. Și ce mai mult? Cămila zburătoare și Struțul fătătoare să să facă, pravila voii împărătești poruncește (că toată voia slobodă într-acesta radzimă ca, precum celor pemintești, așe celor cerești pravile împotrivă să margă). Ca cu acesta mijloc Cămila călătoare în monarhiia celor zburătoare să între și iarăși despre partea monarhiei dobitoacelor orice cu cale și cu cuviință a fi ar socoti, din mādularile sale pre Cămilă să împodobască, căruia lucru toată monarhiia pasirilor voitoare ieste. Și așe, nici hereghiia dinceput să-și piardză, nici precum împărații orice poftesc că nu pot face să să vadză (că cei putincioși nu mai puțin cu părerea altora decît cu puterea lor fac ce fac). Și hotărîrea numelui știindu-să, într-îmbe părțile titlul cinstei și locul slavii numelui a-și dobîndi să poată, și în-

¹ Comnen consideră că Duca nu mai era primejdios, fiind exclus definitiv dintre moldoveni și de la orice sprijin muntean. Într-adevăr, el nu și-a mai recăpătat domnia și nici nu s-a mai reintors vreodată în țară.

tr-acesta chip, cea deplină omonie, într-îmbe monarhiile plinindu-să, să să săvîrșască.“

Acestea din tot duhul dacă larg și lat ritorisi Papagaia¹, toate cetele zburătoarelor: „Facă-să, facă-să, plinească-să, plinească-să!“ strigară, atîta cît chiotele a atîtea gloate deodată slobodzite să părea că iese huietul a mari puhoie după ploaie, din dealuri în văi răpedzite. Unii, de fericirea ce li să părea că acmu au și dobîndit-o, cu glasuri de bucurie să desfăta, alții cu cîntece și cu viersuri izbînda, ca cum în sin și dobînda în palmă ar avea, în ceriuri ridica. Iară alții mînu-nată voroava Papagaiei și decît miierea și zăharul mai dulci cuvintele ei și decît toată unsoarea mai pătrundzitoare și mai muietore sentențiile ei ni cu gura mărturisiia, ni cu mînule și cu capul chipuri și semne de mirare și de minunare unul cătră altul în divuri, în chipuri arăta (că de multe ori bucuriia mare glasul astupă, și ciuda peste măsură mintea răzșipă). Unii, ca cum încă mai denainte de mîngioase voroavele ei spre somn furați și în chiteala socotelelor afundați ar fi fost, ca de somn sau de vin amețiți ar fi fost, spre ce întii să înceapă și ce mai înainte din cele multe audzite să pomenască și din pomenire în cuvinte să alcătuiască, ca uluiții sta și ca somnoroșii, ni pe frunte, ni pe piept să scărșina (că voroava dulce și ales plăcută inimii bucurie, iară ochilor dormitare pricineste). Comedie ca aceasta și buiguire într-acesta chip din gura Papagaii în mințile tuturor dihaniilor răvărșindu-să, ca cum și cu trupurile și cu sufletele amurțiți și amuțiții ar fi fost, prin cîtăva vreme între dinsele mare tăcere să făcu, și una într-ochii alțiiia ascuțit și neclătit căutînd, ce ar fi mai de vorovit și ce ar fi mai de pomenit, ca cum a să domiri n-ar putea, ce una pre altă să înceapă, ca ce din rostul ei ar audzi și ea aceia să grăiască, sta cu gura căscată (că

¹ Pledoaria lui Comnen despre unire se încheiase, așadar, cu invitația ca toată lumea să se declare de acord cu „siloghizmul Corbului“, deci cu acceptarea candidaturii lui Mihai Racoviță.

strigarea a gloate multe din răzsunarea a păreților deșerti nu multă deosebire are, și precum păreții același glas întorc, așa în gloata ascultătoare unul cuvîntul altuia poartă).

În cea de pre urmă Cioara¹, după ce citva ca înecații în gît clăncăi și ca cum sau de duh îndesită, sau de năcaz dose-dită ar fi fost, mult în grumadzi rigii, în glasul firii sale să slobodzi și „car, car, car“ de trii ori poftori. Toate cetele pa-sirilor, spre bine glasul poftorind, „macar, macar, macar“, după cazaniia Papagaii, și lucrul și cuvîntul de s-ar sfîrși dzicea. Din jiganii unele (pentru carile precum lăcomiii să fie fost vîndute mai sus s-au pomenit²), ca cum le-ar fi venit a căsca și princet, ca nu toți să audză, glasul Cioarăi adevăria. Alalte jigării toate, cu multă și adîncă tăcere, ca cum celor mai de frunte următoare ar fi, să arătară (că tăcerea prea adîncă sau din pizmă iese, sau din neștiință). Ce tăcere ca aceasta celor mai de gios era din sială, iară celor mai de frun-te era într-odins mărturisală. Căci mita maica și vicleșugul părintele în trupuri de îmblătoare inimi de zburătoare odrăs-lisă³ (că precum aurul în focul cit de iute din ce ieste nu să mută, așa, ori în ce inimă întră, din ce ieste într-alta o stră-mută). De care lucru jiganiile, „facă-să, facă-să“, aievea a

¹ Cioara nu este descifrată la cheie, în text dîndu-se doar amănun-tul că *Cioara cu Corbul (Brâncoveanu)* pentru multe pricini... puțină dragoste și priuință între sine au. Deși este o pasăre, adică un muntean, ea a fost totuși identificată, cu probabilitate, de către P.P. Panaitescu (în D. Cantemir, *Istoria ieroglică*, ediția citată, vol. I, p. 150), cu grecul Panaiotache Morona, fost dregător în Moldova, în timpul lui Constantin Duca, pe care îl trădează, punîndu-se în serviciul lui Brâncoveanu. Poate de aici și simbolul său păsăresc, așa cum era și cazul Bîtlanului, care servește tot un domn moldovean, pe același Ducă. Este știut, din documente, că el este cel care duce la Poartă propunerea scrisă pentru numirea lui Mihai Racoviță în urma alegerii.

² Este vorba de cei cinci mari boieri moldoveni amintiți, cumpă-rați de Brâncoveanu.

³ Cei cinci mari boieri moldoveni tac pentru că fuseseră mituiți de Brâncoveanu, iar restul boierimii, de teamă, se comportă asemănător.

striga, ascunsă tragerea firii le rușina; „nu vom, nu priimim“ și de mare strîmbătate a să văiera, înghițita mîzdă și îmbunare de inimă le minca.

Iar dintre pasiri, Brehnacea, carea de multe ori partea adevărului a ținea să vîdea¹, cătră Cucunoz pre taină dzisă: „Glasul Cioarai, gurile lingușitoare și inimile cele numai înainte, iară nu și înapoi socotitoare, după a sa poftă, spre bine l-au tîlcuit (căci pofta schizmește lesnirea, și chipul lesnirii spre toată greuimea fără nici o sială purcede²). Numai pre cît a mea proastă și acmu de bătrînă buiguitoare socoteală iese, glasul Cioarai nu atîta spre „macară“, cît spre ocară a tîlcui s-ar putea, și precum, o, iubite frate, foarte bine știi că Cioara cu Corbul pentru multe pricini a multe stîrvuri puțină dragoste și priință între sine au. De care lucru așe cu firea mă amăgesc, că în cea de apoi a adunării aceștia nu vreo fericire să așteaptă, pentru carea să dzicem: macară, ce multă nevoie și becisnicie, pentru carea să ne văietăm, vai, foc și pară, și cei ce așe de pre lesne au tîlcuit, macar, a multora capete să să usuce îmi par (că cîtă becisnicie aduce fericirea cea prea așteptată, atîta nevoie nu face nenorocirea cea cu sufereală purtată). Și pomeneste, frate, cuvintele mele, și odată vii cunoaște că Cioara, nu macara, ce ocară au pro-rocit.³“

Cucunozul, precum dinceput calea apucase, nici în stînga, nici în dreapta să abătea, ce de pururea pizma și mîndria ce știa ținea. De care lucru, într-un chip pe Brehnace de blăstămăție și de micropsihie pîrbozind-o, dzisă: „(A tot lucrul

¹ Din rîu se subliniază că stolnicul Constantin Cantacuzino avea o conduită proprie, opunîndu-se politicii lui Brîncoveanu.

² Stolnicul se arată potrivnic politicii care se conduce numai după aspirații, fără să judece în profunzime și consecințele.

³ Stolnicul atrage atenția fratelui său, Mihai spătarul, că, datorită dușmăniei mai vechi dintre Brîncoveanu și Morona, s-ar putea ca facilitățile întreprinse de acesta pentru numirea lui Racoviță (aluzie la faptul că Morona mijlocise personal la Poartă pentru Racoviță) să le fi făcut pentru compromiterea domnului Țării Românești.

părerea părere naște, iară știința făclia adevărului ieste): Cioara, sāraca, de la mulțime s-au socotit la limbă varvară și i-au tilcuit glasul: macară¹. Iară tu, frate, împiedicat de bătrînețe și buiguit de căruntețe fiind, pre prorocul ce nu-i știi știința, locul și țara, vii să-i încarci asupra-i ocara. Ce mulțimea varvarismos, iară tu solichizmos cu limba Cioarări faceți. De care lucrul, a ști și să cade că Cioara aceasta de locul său ieste atică, țara Elada², carea în toți anii cuiubul în platanul (carile dinaintea capiștii lui Apolon ieste sădit), scoțind, de la preuții lui Apolon, carii de pururea supt umbra copaciului învățiturile cele de taină și meșterșugul prorocii învață, filosofia cerească au deprins, din care știință, adevărul, începutul și sfîrșitul lucrului precum ieste, mai denainte vădzindu-l și ca cu mîinule pipăindu-l, în limba aticească au strigat: μακαρία ἡ ὄρα, ce va să dzică: fericit ceasul în carile cu gîndul s-au zămislit și cu fapta s-au săvîrșit.³

Însă ori mulțimea au varvarizmit, ori Brehnacea au solichizmit, ori Cioara au aticit, ori Cucunozul au băsnuir, a Cioarări glas pre cît mai mult să tilcuia, pre atita mai mult în lavirintul necunoștinții să încuia, al căruia cheie cînd să va afla și a cui mîină a o prinde și cu dînsa lavirintul a deschide să va învrednici supt vremile de apoi ieste să așteptăm⁴.

Lupul, între toate jigăniile pururea mai socotit și mai grijliv în chitelele sale, sila și desfrînată voia zburătoarelor

¹ Cioara nu era de origine românească, ci, după cum se afirmă și mai jos, de proveniență grecească („din Elada“). Precizarea vine în sprijinul identificării personajului cu Panaiotache Morona postelnicul.

² O precizare a originii grecești a Ciorii.

³ Morona este ironizat pentru că s-a grăbit să ajute la numirea lui Racoviță, procedînd nu ca un înțelept (care judecă lucrurile și sub raportul consecințelor), ci asemenea unui profet, ce prelinde că ar dispune de o cunoaștere sigură a viitorului.

⁴ Reiese neîncrederea lui Cantemir față de practicile divinatoriei. Să așteptăm pînă la vremea de apoi, zice Cantemir, îndeplinirea profețiilor.

aielvea vădzind, și încă acoperit vicleșugul a unor dobitoace dintr-adînc pricepînd, toată avuția răspunsurilor sale în cea mai de dedesupt tainița tăcerii așeși de tot își zidi (că cuvîntul înțelept pre cit folos aduce urechilor ascultătoare, pre atîta înfocare face inimilor nestătătoare) (și în vreme ce să ascultă, cîntecul sirenilor, iară în vreme ce nu să ascultă, sunetului căldărilor să asemănă). Lupul, dară, de înțelepciune oprit, tăcea¹. Iară alalți toți, de nebunie împinși, mormăind și răcnind, de iznoavă, „facă-să, facă-să!” striga.

În care vreme Pardosul vărgat și Risul cu negru picat, cu alalți ai lor depreună, cel de demult în inimile sale ascuns vicleșug ce avea la iveală și într-a tuturor privală a-l scoate începură, și ca cum de urgiia pizmei nebuniți și buiguiți ar fi fost, fără nici o rușine: „virtos ieste siloghizmul Corbului, frumos și înțelept ieste sfatul Cucunozului, minunată și înălțată ieste ritorica Papagaii”, striga. „De acum înainte, o omonie, o stăpînire și o monarhie cunoaștem și o împărăție știm. Iară cine într-alt chip sentențîia ar clăti sau a o clăti s-ar ispitî, fier, foc și cea mai groaznică moarte partea să-i fie²”. Aședară, răutatea vicleșugul zămisli și nebuniia îl descoperi (că violenția, răutatea și nebuniia surori sint: răutatea începe, vicleșug urmadză, iară nebuniia mai mult îl desfrînează, pînă unde una prinde, alta leagă, iară a triia grumadzii cu lațul îi vineadză). Cătră acestea, Pardosul răutate peste răutate, vicleșug peste vicleșug și nebunie peste nebunie a grămădi începu, și pașii lăcomiîi pînă peste hotarale simțirii a-și lăți și a-și lărgi adaosă, dzicînd: „De vreme ce după neminciunoase budzele Papagaii toată adunarea adeverește, cu cale și cuviință socotesc a fi, ca precum la monarhiia pasirilor după

¹ Lupul continuă să fie foarte rezervat, mai ales după ce își dă seama de orientarea filo-brâncovenască a boierimii moldovene.

² Frații Iordache și Mihalache Ruset, rezervați pînă acum în adunare, își exprimă deschis trădarea față de Cantemirești și declară adeziunea lor pentru Racoviță și politica lui Brâncoveanu, strigînd că de-acum înainte „o monarhie cunoaștem și o împărăție știm”.

Vultur, Corbul, așe la monarhiia noastră, după Leu, Struto-
camila stepăna cea mai de cinste și epitropiia a tot neamul
să fie, și după aripile carile Vulturul l-au deminat, capul
taurului să i se puie, pentru ca și ea între coarne sămnu
biruinții și stema epitropiiei să poarte¹. Că amintrilea, și
Cămila și Struțul, undeva vreun mădulariu de apărare și de
luptare precum să n-aibă tuturor știut ieste“.

Cuvîntul Pardosului întări Ursul și-l adeveri Vulpea²
(că la voia poftitoare puține cuvinte trebuie îndemnătoare).
Așijderea, alalți, a vicleșugului părtași: „foarte bine, foarte
bine“, ni din budză mormăia, ni din colți clănțăia. Însă cum-
păna, în carea dramul strîmbătății nu încape, și mina, carea
fietecui după ale sale fapte împarte, a doi dintr-aceștea nu
mult răbdă, și ce pre alalți la vreme lor îi așteaptă, acestora
ceia ce li să cădzu le dede plată³. Căci Ursul, în părerea sa,
pentru bișugul mierii ce aștepta, acmu precum că toate
prilazurile prisăcilor sare socotia și toate știubeiele cu miere
fără nici o sială, fărîmă, gîndia, și așe din lăcomiia deșartă
și de mîndriia înflată, cu vînt de gînd și cu miere de părere,
preste măsură îndopîndu-să și înfundîndu-să, așijderea acele
ticăloasele albine, carile prin faguri de aburi împrăștiate
rămăsese, prin mațele și ficații Ursului pătrunsără, de unde
adevărata înflăciune scornindu-să, supt piielea Ursului iz-
voară de apă pururea piștitoare purceasără și cu această de

¹ *Sămnu biruinții între coarnele taurului: sămnu crucii între coar-
nele bușurului (D.C.)* — adică Mihai Racoviță va avea deasupra capului,
ca domn, însemnul fundamental al domniei, stema Moldovei, al căru
simbol era bourul.

² Vasile Costache, Ursul și Ilie Țifescu (Vulpea) intervin în sprijinul
cuvîntării lui Iordache Ruset, în contradicție cu atitudinea indife-
rentă a primului la început, și cu incitarea lui Maxut serdarul la atitu-
dine anti-brâncovenească de către cel de al doilea.

³ Cantemir consideră că moartea, întîmplată lui Vasile Costache
și lui Ilie Țifescu curînd după aceea, a fost o pedeapsă divină pentru
trădarea făptuită.

năprasnă și mieșeloasă boală, înainte a toate gloatele crăpă¹.

Vulpea așijderea, de multă grija vicleșugului făcut ce purta, întâi în melianholia ipohondriacă, apoi în tusa cu singe mutindu-să, de multă vitionire și boală uscăcioasă, toate vinile i s-au întins și toate măduarele i s-au zgircit, atita cit piielea de oase și pieptul de spinare i să lipisă. Cărea înghițind vicleșugul, preste puține dzile ș-au borit aburul, precum istoria la locul său va arăta (că cine înghite zăharul vicleșugului, acela borește toapsăcul sufletului²).

Acestea dară și ce să lucra vădzind și ce să să mai lucrezde a aștepta, neputînd, deodată și în grabă socotiră pre Lup (pre carile încă dinceput vicleșugurilor neînsoțitoriu și răutăților lor nepriimitoriu îl cunoscusă), întâi îl sfătuiră, apoi îl îndemnară, iară măi pre urmă și cu capul îi clătinară și cum mai curînd de nu va la strajea bîrlogului său merge³, cu pedepse groznice și și înfricoșări de moarte i să lăudară. Așe Lupul, vrînd-nevrînd, și precum de aceasta poruncă foarte să să fie bucurat arătînd, împreună cu Ciacalul la locurile sale să dusără. Iară cînd din toată adunarea Lupul să despărția și precum de frații, prietinii și omofiliu săi amăgit și viclenit la arătare cunoscîndu-să, de grea dosadă cărea inima îi înădușia și de vremea cărea așeși de tot împotrivă i să puneă, gemutul, oftatul și suspinul totdeodată supt un glas alcătuiind,

¹ Vasile Costache n-a murit la moșia sa din Moldova ci aflîndu-se încă la curtea lui Brâncoveanu și deci înainte de adunare. Este unul din amănutele istorice pe care Cantemir nu le redă întocmai în romanul său.

² Ilie Țifescu moare în realitate în anul 1704 la mai bine de un an după adunarea de la Arnăuț-chioi, pe cînd era spătar al lui Mihai Racoviță.

³ Lupu Bogdan este silit să se retragă sub strajă la moșia sa în Moldova; aceeași soartă a avut-o și Maxut serdarul. Reținut în realitate la București pentru a nu influența mersul adunării după numirea lui Racoviță ca domn în Moldova, Lupu Bogdan devine mare dregător al acestuia.

Încetișor, cum i să părea, și prea tare, cum altora să audzi
cătră Ciacal gemu, oftă, suspină, răzsuflă și dzisă: „Ble
frate Ciacal, de vreme ce la strajă ne trimăt, blemați să
stăm (căci urechea la cuvinte cît de grele ascultătoare înva
pre inimă la cît de grele nevoi răbdătoare a fi), căci otrăvi
acestea cornul Irodului le va îndulci, iară spurcăciunile ace
tea, botul Filului le va curăți¹. Acestea Lupul pietre sâmi
nînd, stînci și munți în urmă răzsăriră, precum mai pre urm
lucrul au arătat.“

¹ Lupu Bogdan caută să întărească moralul lui Maxut serdarul
prezicînd faptul că Dimitrie Cantemir (Irodul) și Antioh (Filul) vor
face inofensive intrigile care aduseseră în scaunul Moldovei pe Mihai
Racoviță.

PARTEA A TRIA

Iară celelalte jigăanii, toate carile în cîrşma lăcomiilor cu păharul răutăţii vinul viclesugului bea¹, dacă pre Lup din mijlocul lor lipsind îl vădzură, precum acmu supt fundurile pămîntului să află, li să părură (că chipul neiubit, de faţă, nu ca ghimpul în picior, ce ca suliţa pătrunsă prin maţă stă). Şi aşe, „ridicatu-s-au nuărul de pre faţa soarelui, luatu-s-au negura de pre faţa pămîntului“, cu mari răcnete striga. „Luatu-s-au piiedeca, lipseşte pacostea, nu să vede vrăjmaşul, dusu-s-au pizmaşul“², unul cătră altul spuind, ca de un bine prea mare să bucura şi ca de o fericire nespusă să desfăta (că lucrurile lumeşti cu muritorii aşe a să giuca s-au obiciuit, ca cu cît sint mai deşarte, cu atîta să să pară mai desfătate, şi a căroră începături sint prea cu mari dezmierdări, acelorasi sfîrşitul să fie prea cu grele întristări).³

După acestea, cu toţii împreună cuvînt îşi dederă şi dzi de soroc îşi pusără, pentru ca la începutul Alfii şi sfîrşitul Sigmei, la cetatea Deltii (unde apa lui M. şi apa lui A. a cura sfîrşesc, şi apa lui T. a cura şi a să mări începe), cum mai curind să să adune, pentru ca acoloa capul Cămilii să vîndză

¹ O foarte frumoasă exprimare literară.

² Parte ce trădează influenţa descîntecului popular.

³ Scriitorul se exprimă cu tristete despre nestatornicia soartel (*fortuna labilis*), temă predilectă a gîndirii medievale, care îşi are originea în *Pildele lui Solomon*.

și a Boului să cumpere¹ (că mai pre lesne iese firii la Cămoarne să nască decît din inima rea cuvînt sau gînd bun izbucnească). Aședară, cu toții, după sorocul dat, la loc însemnat să adunare și la dzua pusă la cetatea Deltii împreună, unde Pardosul pe Cămilă de căpăstru purta Risul după dînsa, cu gîndacii prin baligi-i, î-să primbla. Că la Riși ca aceștea, căcărăza Cămilii mai de mare preț iese decît căstanii la gliganii muntelui Olimpului². Acolea dar întii ca a tuturor inimile mai cu de-adins să ispitească, apoi ca nici unul să nu cumva pârtaș vicleșugului a nu fi să li sască, socotiră, și cîte doi, cîte doi, pre numele cerescului Vultur și Taur, pentru ca să giure³ în capiștea Epiorchii adusă. Unde unii de bunăvoie, iară alții de frică și peste voie supt groznic giurămînt a să lega le căută (că precum între frumoși mai frumoși și între grozavi mai grozavi, a

¹ După terminarea cu succes a adunării de la Arnăuț-chioi, boierul convins să se ducă chiar la Adrianopol (Udriu), capitala estivală a Imperiului Otoman, unde curg rîurile Marița, Arta și Tungea (*Cetatea Deltii, Udriul, zidiul cetății în chipul deltii; Începutul A, sfîrșitul S: Adrianopolis; Apa lui M, apa lui A, apa lui T: Marița, Arta, Tungea*). E merg acolo pentru a vinde capul Cămilei, adică pentru a schimba pe Mihai Racoviță în domn, și a lua în schimb capul Bourului, adică pentru a-i cumpăra domnia cu bani.

² Expresivă caricatură literară: Iordache Ruset poartă pe Racoviță de căpăstru, în timp ce Mihailache Ruset, de acum înainte dregător peste fondurile financiare externe, achită plățile creditorilor de la Poartă („gîndacii“).

³ Jurămîntul boierilor față de noul domn, după formula creștină adică în numele Tatălui (Vulturul ceresc) și al Fiului (Taurul ceresc).

⁴ *Capiștea Epiorchii: Vlah Sarai (D.C.)* — depunerea jurămîntului are loc deci în palatul Țării Românești și nu al Moldovei (Bogdan sarai), palat pe care scriitorul îl denumeste templul jurămîntului strîmb, stors prin viclenie, deci nevalabil (*epiorhie*: jurămînt strîmb, în grecește). Depunerea jurămîntului într-un palat al Țării Românești arată dependența, controlul exercitat de Brâncoveanu în demersurile pentru numirea noului domn.

între drepti mai drepti și între vicleni mai vicleni să află),
adecă precum cu învoința, plăcerea și alegerea tuturor silo-
ghizmul Corbului, sfatul Cucunozului și sentința Pardosului
să să întărească și capul Cămilii în cel de bou să să primenească
și în epitropia Leului să să psifisască. La care lucru, toți frații
vicleșugului, ficiorii fărălegii și părinții atheofovii: „facă-să
facă-să, strigară, toți vom, toți priimim, cu toții aședzimin-
tul și cuvîntul acesta întărim și adevărim“, din luntru cră-
pară.

Acum a tuturor voie unindu-să și toți supt argumentul
Corbului supuindu-să, cu toții în toate părțile să împrăștiară
și prin toți munții și codrii, unde coarne de buăr lepădate ar
găsi și cap de taur aruncat ar nemeri, cu toată nevoia cercară
și nicicum undeva macar nu să aflară. De care lucru, cu toții în
mare întristare aflîndu-să, ce vor mai face și ce vor mai lucra
nu știa¹. Și acum mai-mai toată nedejdea pierdea, de nu ș-ar
fi adus aminte Risul de un hrizmos², pre carile Camilopardalul³

¹ *Munții: casele, porțile turcilor celor mari, iar codrii: casele, porțile
turcilor mai mici (D.C.)* — căutînd să obțină investitura de domnie
(„coarne de bour“ și „cap de taur“) pentru Mihai Racoviță, boierii fac
demersuri pe la demnitarii mai mari și mai mici de la Poarta Otomană,
dar nu izbutesc nimic și nu știu cui să se mai adreseze.

² *Hrizmos: gîndul, învățătura și avaniia Porții (D.C.)* — înseamnă
la propriu, oracol, prezicere (în grecește). Sensul termenului este for-
mulă, procedeu prin care se asigură reușita. Această cheie a succesului
este, după opinia lui Cantemir, satisfacerea lăcomiei demnitarilor oto-
mani, adică mita, bacșișul, darurile de tot felul.

³ *Camilopardalul, numele grecesc al girafei, este o ființă dublă,
rezultată din asocierea cămilei cu leopardul. La cheie, acest nume este
ieroglifa sub care se ascunde Alexandru Mavrocordat Exaporitul,
marele dragoman al Porții Otomane, am zice azi ministru de externe,
unul din puternicii dregători ai Imperiului Otoman, grec de origine.
Era un om foarte cultivat, autor al unor comentarii asupra operei lui
Aristotel, precum și al unei lucrări privind circulația singelui. Unele
dintre lucrările sale, toate în grecește, au circulat și în țara noastră,
mai ales în timpul epocii fanariote. Este tatăl celor doi frați, Nicolae*

încă mai denainte îl învățasă, dzicîndu-i¹: „Eu odînaoară prin pustiile Ethiopiei² în sus pre apa Nilului³ împlînd și pentru ca din izvoarele Nilului cu gura apă să beau în inimă avînd, după ce peste munții ce să cheamă a Lunii⁴ am trecut

și Ion Mavrocordat, care au domnit în Moldova și Țara Românească. Trebuie subliniat amănuntul că cel care îi duce pe boieri la Exaporit este Mihalache Ruset, rudă cu marele dragoman.

¹ Povestirea care urmează — o foarte întinsă digresiune în raport cu evenimentele descrise în *Istoria ieroglică* — poate fi intitulată în formularea de la cheie a scriitorului, *Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului*, formulare pe care Cantemir însuși o descifrează: *minunată lăcomia Porții și viniturile împărației turcești*. În această narațiune, pusă nu fără sens pe seama Exaporitului, scriitorul ne destăinuie cum lăcomia dregătorilor otomani, mari și mici, reprezintă mecanismul prin care Imperiul Otoman își exercita exploatarea sistematică asupra Moldovei și Țării Românești. Un mare demnitar otoman era și Alexandru Mavrocordat, a cărui cultură nu-i diminuase lăcomia sa fără margini, lipsa de caracter și ambițiile meschine. Deși era rudă și cu Brâncoveanu, folosea nevoia de liniște politică a acestui mare domn, pentru a-l storcea de sume considerabile de bani și de daruri felurite. Cantemir îl ura pentru că, neavînd bani, nu putea plăti avantajele prieteniei acestui influent și puternic dispunător din umbră al vieții politice din cele două țări române.

² În această povestire, întregul teatru al evenimentelor se deplasează, simbolic, în Africa, în cadrul căreia Moldova devine Arabia, iar Țara Românească — Libia. „Pustiile Ethiopiei” nu sînt descifrate la cheie, dar par a semnifica Istanbulul, capitala Imperiului Otoman, dacă ne gîndim că în aceeași povestire „ethiopol” este în mod sigur sultanul. Prezența Africii ca mediu de desfășurare a istoriei noastre în vremea lui Cantemir exprimă atracția scriitorului pentru peisajul exotic și torid al Africii, rezultat al basmelor arabe și al povestirilor călătorilor și neguțătorilor din vremea sa.

³ *Nilul apa: adunarea și împrăștierea lăcomiilor (D.C.)* — Mavrocordat, stăpînit de lăcomie și de dorința de a parveni pe scara puterii sociale, se confesează lui Mihalache Ruset, ruda sa, că a dorit să se adape la izvoarele Nilului, adică să se inițieze în stăpînirea mecanismului privind procesul de adunare și de risipire a veniturilor.

⁴ *Munții Lunii* — sînt o creație fantezistă a geografilor arabi al evului mediu, care credeau că Africa ar fi străbătută de acești munți de-a lungul ecuatorului. Aici ar putea semnifica lumea otomană, simbolizată de semilună.

și la bălțile unde crocodilii¹ să nasc am sosit, bălțile din giur împregiur cutreieram, pentru ca gîrla Nilului (care în capetele bălților despre apus să varsă²) să aflu. La capetele bălților și în gura gîrlii am aflat un oraș prea frumos, cu cetate prea-frumoasă³. Orașul dară și cetatea lui într-acesta chip era: Bălțile acelea, unde în capete să împreuna și vărsăturile apii Nilului în sine priimia, între dinsele de ce înainte mergea, de aceia în laturi să despărția și ostrovul lăția și precum să videa ca la 700 de mile în lung și în lat tot uscătul între bălți cuprindea. Iară pre marginile amînduror bălților cele pe dinafară, din giur împregiur, ca cum cu zid ar fi îngrădite, cu munți și dealuri⁴ goli era încungiurate, așe cît numai unde bălțile în gîrlă să vîrșa și în matca Nilului să răvîrsa, munții împreunați nu era, unde ca dintr-un hălășteu, ca pre stavila morii apa cum mare răpegiune să slobodzia și apa Nilului spre răsărit a cură răpedzia. Aședară, despre răsărit bălțile, munții și locul să avea, iară despre apus, adecă dincotro Nilul vinia și în capetele bălților îngemănîndu-să să despărția, într-alt chip era. Că pre cît munții acei din stînga și din dreapta să înălța (că și a munților înălțime ca la cinci mile să socotia), pre atîta locul din dos să rîdica și cu vîrvurile munților de-a tocma cîmpul despre apus în lat și în lung să întindea, prin mijlocul a căruia apa Nilului, din izvoarele de unde ieșia, spre bălțile ce-l sprejinia lin și frumos curea. Iară pre

¹ Sînt cînd hostangiii, cînd *hasechiii*, *pristavii bostangîilor*, în ambele cazuri fiind vorba de trupele de securitate ale sultanului; *pristavii* sînt comandanții, ofițerii.

² Nilul poate fi: *bogazul*, limanul carile merge la Vlaherna (D.C.) — Cornul de Aur.

³ Orașul și cetatea sînt, de fapt, Istanbulul, capitala Imperiului Otoman.

⁴ Munții și dealurile sînt, conform cheii lui Cantemir, demnitarii mai mari și mai mici, ceea ce înseamnă că Poarta Otomană își are puterea în aceștia. Munții și dealurile înconjoară cetatea, o străjuiesc. Totuși, întîlnim și unele elemente reale de ordin geografic în această descriere a Istanbulului.

șesurile cîmpului¹ aceluia, și pre o parte și pre altă parte de apă, atîta cîmpul cu otavă înverdzia, cît ochilor preste tot, tot o tablă de zmaragd meree a fi să părea, în carile tot chipul de flori din fire răzsărite, ca cum cu mîna în grădină, pre rînd și pre socoteală, ar fi sădite, cuvios să imprăștiia, și cînd zepfirul, vîntul despre apus, aburii, tot feliul de bună și dulce mirosală de pre flori scornii. Așe cît nici ochilor la privală, nici nărilor la mirosală sațiu să putea da. Iară pre malurile gîrlei tot feliul de pomăt roditoriu și tot copaciul frundzos și umbros, de-a rîndul, ca cum pre ață de-a dreptul și unul de altul de departe ca cum cu pirghelul ar fi fost puși frumos odrăslia. A căroră umbri, giunățate pre lină apa Nilului, iară giunățate pre mîngioasă fața cîmpului să lăsa. Iară roada pomilor, și la frumsețe și la dulceață, nici Asia au vădzut, nici Evropa au gustat. Căci tot într-același pom mugurul crăpa, frundza să dezvălia, floarea să deschidea, poama lega, creștea, să cocea și să trecea totdeodată, nici după vremi viptul îmbla, ce în toată vremea toată poama și coaptă și necoaptă să afla². Iară unde apa Nilului de pre șesul ce despre apus viniia și din virvurile munților în gîrlea cea de gios să vărsa, cetatea³ sta, a căriia nume cei de loc îmi spusă, precum Epithimii⁴ o cheamă.

¹ De aici începe o descriere paradisiacă a împrejurimilor Istanbulului, descriere ce are mai curînd valoare literară. Tema mediului paradisiac, foarte veche în literatura umană, prezentă mai ales în *Biblie*, este reluată de Cantemir în termeni laici, oglîndind o concepție estetică proprie, în care domină frumosul artificial organizat geometric.

² Cantemir introduce elemente ale absurdului, natura aberînd de la propriile ei reguli pentru a se conforma dorinței umane de a avea fructe în orice sezon.

³ În mijlocul acestei grădini paradisiace, în care normele naturale sînt înlocuite cu cele ale absurdului, se află o cetate, care nu este alta decît Istanbulul, capitala Imperiului Otoman. Ea este scăldată de apele Nilului, cu sensul că în acest oraș are loc fenomenul adunării și imprăștierii lăcomiei.

⁴ Numele ieroglific al cetății este *Epithimia*, care în grecește înseamnă poftă, dorință. Cantemir o descifrează prin expresia *inima, omul lăcom sau lumea*, ceea ce înseamnă că Istanbulul era atunci capitala lăcomiei, a dorinței de a avea totul fără nici o limită.

Iară făptura și îngrăditura cetății era așa¹: din marginea malului, unde Nilul ca pre șipot în bălți să vărsa, spre apus, și pre o parte și pre altă parte de apă ca la dzece mile zid gros și virtos de piatră în patru colțuri cioplită era, carile, după ce de la pământ ca la dzece stînjini să ridica, de ciia stîlpi mari și groși de marmure porfiră în sus să înălța². Fietecare stîlp de cinci stînjeni de înalt și de 30 de palme în giur împre-giur de gros, însă la rădăcină mai groși era, iară în sus, de ce mergea, mai suptiri și mai sulegeți era. Iară fietecare stîlp supt rădăcină patru lei de aramă prea frumoasă și ca aurul de luminoasă avea, și tuspatur, cu dosurile la un loc împreunindu-să, cu capetele, doi spre cîmp, iară doi spre apă căuta, deasupra a căroră stîlpul să răzima. Așijderea în virvul a fietecărui stîlp, de la un loc și mai în sus, patru zmei începea a să împleteci și, după ce ca la trii coți în sus să ridica, capetele își despărția și puținel can în gios le pleca, și doi spre un stîlp, iară doi spre alt stîlp ce le era dimpotrivă, căuta. Deci, precum a leilor, așa a zmeilor făptură atita de minunată era, cît nu zmei și lei a fi să părea, ce într-adevăr vii și cu duh a fi să videă. Iar din cerbicea a patru zmei arc sclipuit de marmure foarte frumos sclevesit în sus să ridica și, foarte cu mare meștersug peste apă întindzîndu-să, spre stîlpul ce-i era dimpotrivă să lăsa și în cerbicea iarăși a celor patru zmei să aședza. Și așa, dintr-un capăt pînă la alt capăt, un sclip în chipul podului, peste apa Nilului să încheia. Așijderilea, din capetele stîlpilor zid de marmure în sus să ridica, cît cu înălțimea sclipului să atocma³. Carile pre dinluntru cu var cu prav de cărămidă și sfărmușuri de piatră și de marmure amestecate

¹ Descrierea în continuare a cetății are multe trăsături simbolice; din punct de vedere artistic, Cantemir introduce în literatura noastră originală pentru prima dată elementele de arhitectură citadină.

² Începe descrierea cetății, Cantemir dovedindu-se preocupat de o viziune arhitecturală originală.

³ Este vorba de o platformă boltită, sprijinită pe stîlpi, construcție de o concepție bizară.

Implut era¹ și tot locul înluntru pre ață de-a tocma atocmat era². Iară din fața pământului, ca la un stat de om, zid cu zimți în giur împregiur încungiura, pentru ca celor dinluntru împlarea și primblarea fără primejdie să fie. Tot numărul stîlpilor 730 era³, adecă de o parte, 365, și de altă parte, iarăși atîția. Iară toată cetatea 24 de mile încungiura, 20 mile amîndoaă laturile și patru mile amîndoaă capetele (căci de la un stîlp pînă la alt stîlp dimpotrivă doaa mile spunea că sint).

Cetatea dară așe era, iară orașul și casele orașului ce era într-însa, pre amănuntul, cine poate povesti? Căci făpturile și urdziturile acelea toată socoteala muritorilor covîrșește (că ce au făcut muritorii, de carea să nu să mire muritorii și ce n-au făcut muritorii, de carea să să mire muritorii). Ce pre scurt de unele a-ți pomēni nu mă voi lenevi (Camilopardalul dzicea): Dintre doi stîlpi de-a dreptul împotrivă pînă la ceialți stîlpi uliță dreaptă și tot într-o măsură de lată să ducea. Iară la capătul uliții, și de o parte și de alta, poartă era, carea să închidea și să deschidea. Iară din pragul a fietecare poartă, în gios, scară în chipul teatrului⁴ în gios să lăsa și, de ce să coborîia, la temelie să mai lăția, carea și drum la suirea în cetate și poprele zidiului și sclipului era. Deci cîte arce la sclip, atîtea uliță în cetate, și cîți stîlpi la zid, atîtea porți pe zid și atîtea scări pre lingă zid era, deosăbi de patru ulițe⁵, carile de-a dreptul din capăt în capăt mergea. Și în capete cerdace ghizdave și frumoasă afară din zid, asupra apii, scoase avea, în carile giudecătorii împărății <i> pre rînd ce

¹ Partea superioară a platformei era umplută cu un amestec, cu o compoziție, a cărei formulă trădează cunoștințele scriitorului în domeniul respectiv.

² Pe suprafața superioară a platformei Cantemir imaginează un oraș suspendat.

³ Elemente simbolice: 730 de stîlpi: *dzilele și nopțile într-un an*, iar 24 de mile: *lunele de dzi și de noapte* (D.C.).

⁴ Cantemir face apel la imaginea teatrului antic, construit în trepte.

⁵ *Patru ulițe: patru părți a anului* (D.C.) — cele patru anotimpuri.

avea, într-un cerdac, cîte 90 de dzile giudețele și alte trebe a publicăi căuta. Căci împărăția aceia nu monarhie, ce publică¹ ieste și în 90 de dzile 9 oameni, fietecarile în dzece dzile slujba obștii isprăvește. Și așe, cineși după rîndul său și în cerdacul său orînduindu-să, în 730 de dzile rîndul plinindu-i-să, iarăși dinceput rîndul apuca.

Ce de acestea lăsîndu-ne, la cuvîntul nostru să ne întoarcem (că perioadele mari în voroavă și celui ce vorovește la cuvînt smînteală și celuia ce povestirea ascultă la audzire și la pomenire învăluială face)². Aședară, ulițele, porțile și scările cetății să avea, iară casele ca acum tot într-un părete ar fi fost, nici mai afară de alta ieșia, nici mai înluntru intra³, și așe, rîndul caselor dedesupt era. Iară al doilea rînd, cerdacile ca trulele în sus să ridica înalte, cît de gios de-abia la vîrvu sigeata ethiopască a agiunge să poată. Păreții caselor pri dinafară tot de marmure scumpă și tot felul de scrisori ieroglificești⁴ într-insele săpate avea și toată dihaniia⁵ precum vie la pâr, așe săpată cu floarea marmurelui să asămăna, de care lucru, nu cu mîna pe părete săpate, ce vii pre niște cîmpi împrăstiate a fi să părca. Iară pe dinluntru stîlpîi cei fără preț, marmurile cele scumpe și tot meștersugul lucrului și făpturii ce avea, cuvîntul a le povesti vrednic și gîndul a le formui harnic nu

¹ Nu monarhie, ce publică: neaședzămîntul stăpînirilor (D.C.) — adept al monarhiei absolute, Căntemir, fost domn și pretendent la domnie, ironizează statul otoman, pe care îl vedea ca o republică, unde domnea anarhia.

² Ironie la adresa retoricii vremii, care cultiva vorbăria, fraza amplă și confuză, permițînd abaterea de la ideea de bază într-o cuvîntare.

³ Apare din nou rigoarea geometrică din concepția arhitectonică a lui Căntemir: clădirile sînt construite în linie dreaptă și egale între ele, pe lîngă zid.

⁴ Păreții exteriori erau ornamentați cu „scrisori ieroglificești“, deci cu figuri animaliere, care aveau un înțeles pentru comunicare, exprimau, așadar, idei.

⁵ Reprezentanțele animaliere formau o ornamentație încăreată, de tip baroc, în contradicție cu simplitatea la care ar fi obligat geometrismul din concepția arhitecturală a scriitorului.

ieste. Acolo chipurile bodzilor¹ vechi să fii vădzut, icoanele a tuturor împăraților să fii privit, unele de aramă și poleite, altele de argint și de aur pline vărsate și vasuri în minunat chip lucrate, supt dinsele alcătuite și alte lucruri minunate în mulțime nenumărate, în frimsețe neasămănate să videa, carile nu numai a ochiului privală, ce și a minții socoteală ameția și uluia.

Iară în mijlocul orașului era o capiște a boadzii Pleonexiii², carea cum era făcută și în ce meștersug era zidită de pre atita vii putea cunoaște, că toată alaltă a cetății și a orașului făptură ca zgura lingă aur și ca stecla lingă diamant să asămăna. Ce și pre aceasta în scurt și pre cît voi putea a ț-o perigrapsi mă voi nevoi. Din fața pămîntului urdzitura temelii ca la doi coți de înaltă dintr-o materie de metal vărsată a fi să videa, care metal decît custoriul mai scumpă și mai grea, iară decît argintul mai ieftină și mai iușoară a fi să părea. Lumina capiștii în lung de 30 coți, iar în lat de 24 coți era, iară de înalt pină supt poalele cele mai de gios, 55 de arșini să măsură. Deci cît meștersugul vărsatului temelii <i>ceii de metal și cît iscusită și ascuțită mintea vărsătoriului și tipăritoriului ar fi fost, florile și frundzele, carile una pe supt alta vîrite, și lozele una cu alta frumos împleticite, și șerpîi, carii pintre frundze și pintre loaze să vîria și coadele cu zmicelele își învățucia, arăta. Așijderea, tot felul de pasiri, de jiganii, de hîghioi și de pasiri peste toate locurile să arăta, unele în pomșori cuiburile își făcea, altele, acmu făcute, pe oaă clocia, altele hrană puișorilor își aducea, unele muște prin aer gonia,

¹ Chipurile bodzilor: mulțimea strîmbătăților (D.C.) — luxul și strălucirea din capitala otomană se bazau pe nedreptate și extorcări.

² Boadza Pleonexiii (zeița lăcomiei — în grecește): lăcomia la carea muritorii să închină (D.C.), iar capiștea Pleonexiii este împărăția turcului (D.C.) — Cantemir subliniază că lăcomia este trăsătura fundamentală a Imperiului Otoman și a demnitarilor săi.

altele lăcuste prin pajiște prindea¹, căile puii cloșcii să apuce să slobodzia, stircii ca prin apă îmblînd, pîticii și peștii a prinde chitiia, pajorile șerpui (carii pîntre frunzele iedera să șipuria) să-i apuce clonțurile își viriia, brehnacea de sus iepurile supt stîncă virit, cînd va ieși, în unghi să-l apuce pîndiia, mîța, carea pre șoarece pe supt frunzele din copaci cădzute, precum îmblă simțînd ni cu urechea asculta, ni pasul prea cu liniște spre sunet muta, ni cum l-ar apuca și cum mai fără veste s-ar răpedzi, cu picioarele cumpănindu-să, să gîta, vulpea prin pomi și prin copăcei găinele și păsăruicele scocio-riia, și unele acmu vînașul dobîndînd, cu coada birzoiată spre birlogul țincilor săi, cum putea mai tare, să ducea. Lupul după turma oilor pre piept să tîrîia, ciobanii, unii, ca de somn adormitînd, în cîrlige rădzimați, alții, ca de ploaie și de vînt rece cu glugile peste cap lăsate și pre un cot la pămînt lăsați era, iară dulăii, unii în picioare sta și ca cum de departe mirosul lupului ar adulmăca, alții pre brînci lăsați și capul pentru picioarele denainte întinzîndu-și dormiia și ca cum în vis lupul în oi ar fi dat pîrîndu-li-să, prin somn ca cum ar scînci și ar brehăi să videa. Iară la alte turme, ca cînd lupul oaia ar fi apucat, ciobanii chiuia, cu mîna dulăilor lupul arăta, dulăii goniia, lupul cu cîrlanul în gură fugiia, alți ciobani de la alte turme în timpinare îi ieșîia, lupul într-altă parte șuvăia și ca cum spre o pădure, carea înaintea lui aproape să videa, năzuia. Așîjderea alalte turme de dobitoace sălbatice, cerbii și buării prin dumbrăvi, caprile prin stînci, ciuteie pre șesuri, unele cu vițălușii după dinșii, altele, acmu aproape de fătat, pîntecel de mijloc în gios le trăgea. Iară într-un loc lucru foarte frumos la privală să arăta,

¹ Cantemir surprinde viața din natură în aspectele ei cele mai dinamice și mai caracteristice. Dintre acestea, îl va preocupa îndeosebi vînarea unora de către altele, cu scopul de a sugera că din cauza lăcomiei, în templul Pleonexiei, adică în „împărăția turcului“, există o cumplită luptă de interese, a cărei cruzime poate fi asemănată cu ferocitatea luptei pentru hrană din lumea animală.

unde vînătorii măiestrii spre vînarea fililor¹ punea: întîi o groapă adîncă și largă săpa, apoi din fundul groapei un girlici strîmpt, pînă la fața pămîntului, costîș scotea, în gura a căruia girlici un harbuz punea. După aceea, fietecare vînătoriu, cite o dobă în spate luînd, în pădurea cea mare intra, unde filii îmblînd să videa. După ce pre furiș în pădure intra și fietecarele într-un copaciu înalt să urca, apoi, din toate părțile în dobe lovînd, pădurea să răzsuna. Filii, de sunetul dobelor spăimîntîndu-să, la marginile pădurii spre cîmp ieșîia, unde la gura girliciului peste harbuz nemerîia. Vînătorii din copaci, vîdzînd precum filul la harbuz au nemerit, dobele a bate părăsiia. Filul cu botul harbuzul clătînd, harbuzul pre girlici în gios a să prăvăli purcedea. Filul după harbuz, pentru ca să-l prîndză urmînd, în groapa cea largă, carea în fundul girliciului era săpată, intră, și altă grijă nepurtînd, harbuzul să mănînce să nevoiește. Vînătorii îndată din pădure ieșînd, cum mai curînd, cu pari și cu alte zăvoară, carile acoalea mai denainte gătate au, gura girliciului astupă. După aceea, prin citeva dzile pre fil cu foamea domolînd, cu lanțuh de grumadzi îl scoate și unde voia ethiopului ieste, acolo îl duce² (că mai tare și mai vrăjmașă jiganie decît foamea alta nu ieste). Acestea dară și altele multe mai ciudate și mai minunate în temelia capiștii săpate și vărsate să videa. Iară deasupra temelîii, pînă supt streșînile cele mai de gios, patru păreți din patru marmuri de porfiră încheiați era, adecă fietecare părete dintr-un marmure sta, și încheietura în colțuri, pe unde, sau

¹ De aici înainte, Cantemir abordează domeniul activității umane, însă cu rostul simbolic de a demasca modul cum dregătorii Porții Otomane știau să amăgească și să prîndă în capcană pe cei ce le solicitau sprijinul: *vînătoarea filului cu harbuzul: meștersugul Porții spre lucrarea lăcomîii (D.C.)*. Unul dintre „fili” era și Antioh, fratele scrîtorului. Cu acest prilej, Cantemir face o foarte frumoasă și bine documentată descriere a unei vînători de elefanți în Africa ecuatorială.

² Așadar, solicitantul păcălit este la discreția „ethiopului”, adică a sultanului, situație ce se întîmpla adesea cu претенденții la domnia țărilor românești.

cum s-au împreunat, nu ochiul muritoriu, ce așeși mai și cei nemuritoriu, precum n-ar fi putut alege îndrăznesc a dzice. Tot păretele de sus pină gios năted și decit diamantul mai luciu era, atita cit dzua lumina soarelui ca printr-un preacurat cristal înluntru pătrundea și lumina dinluntru cu cea dinafară una să făcea, atita cit nu mai puțină lumină în capiște decit în aer era. Iară noaptea, pe dinluntru, candile la număr decit numărul mai multe, și de sus pină gios, pre lângă părete frumos orinduie, avea, și fietecare candilă 5 ocă de aur arăpăsc trăgea, iară înluntru 1 ocă de nard lua (căci în capiștea Pleonexii undelemnul maslinului nu arde¹). Carile, după ce ochiul ceriului să închidea și perdeaoa nopții peste fața pământului să trăgea, toate să aprindea și deosăbit de lumina carea înluntru capiștii făcea, prin străluminoși păreții ei lumina candilelor pătrundzind, peste toată cetatea, ca soare lumina și ca luna între alte stele să arăta (căci la toată casa în cetate cite un cerdăcuț de acea materie de marmure să afla), și așe, tot orașul — precum noaptea, așe dzua — cu strajea luminii să păzia, nici altă strajă sau pază trebuia. Deci pină la streșinile cele mai de gios, precum s-au pomenit era. Iară de acolo în sus, despre răzsărit, șapte, și despre apus așijderilea șapte înalte și cu mare meșterșug făcute trule avea². Trula cea din mijloc drept asupra isimerii căuta³, și cind soarele în zodiia Cumpenii⁴ era, cu radzele tocma în trula din mijloc lovind răzsăriia. Așijderea cind apunea, tocma în trula cea

¹ Așadar, în templul lăcomiei nu ardea undelemnul păcii (măslinul fiind simbolul păcii), subînțeles, din cauza confruntărilor de interese.

² Din nou elemente simbolice: *șapte trule despre răzsărit și șapte despre apus: șapte dzile și șapte nopți a săptămînii (D.C.)*. De observat frecvența simbolurilor astronomice.

³ *Trula cea mare din mijloc: poarta vezirului, haznaoa (D.C.)*. *Isimeria* — echinocțiu (grec.). Prin urmare, deasupra templului lăcomiei trona puterea marelui vizir și a haznadarului său (ministrul de finanțe), model de conduită pentru toți demnitarii otomani, mari și mici.

⁴ *Isimeria*, aici echinocțiul de toamnă, cădea într-adevăr în zodia Cumpenei (luna septembrie).

din mijloc despre apus lovind apunea. Așijderea alalte trule fietecarea în dreptul zodiei ceriului din meștersug era pusă, și așa soarele; în ce zodie să afla, în trula a aceii zodii răzsăriia și în vârful trulii, peste acoperimint, sămnul zodiei, de aur curat și cu iscusit meștersug făcut, pus era¹. Trulele dară de prinpregiur așa fiind, în mijlocul lor era o trulă mai înaltă și mai groasă decit alalte, decit toate. Carea cu acesta meștersug era făcută că cu umbra ei ceasurile în celelalte arăta, că și alalte trule după măsura gnomonului era puse: Iar în vârful trulii aceii mari chipul boadzii Pleonexii² în picioare sta, carea cu mîna dreaptă despre polul arctic spre polul antarctic, cu degetul întins, ceasurile arăta. Deci cînd umbră vîrvului degetului în mijlocul trulelor celor mai mici sosia, după numărul lor ceasurile să înțelegea. Iară denaintea ușii capiștii, o cămară, carea pe șapte stîlpi³ era ridicată, înainte să întindea și fietecare stîlp în chipul unii planete era făcut, ca precum numărul planetelor, așa chipul lor aievea să arete⁴. Iară sclipul cămării carile din vîrvurile acelor șapte stîlpi să ridica, giumătate de sfera ceriului închipuia și din fietecare stîlp pe supt sclip cu frumos meștersug cununi de marmure era întoarse, carile drumul a fietecare planetă⁵ precum

¹ Toate simbolurile astronomice par a arăta că avuțiile și veniturile Imperiului Otoman se strîngeau în vistierie, în tot timpul anului, indiferent de epocă și chiar de zi. În acest sens vorbesc și lămuririle lui Cantemir de la cheie: *Soarele de unde răzsăriia, în trulă loviia: aurul, avuția, de pretiudinderea acolo să strîngea*, chiar în fiecare zi: *șapte dzile și șapte nopți a săptămînii. Arătarea ceasurilor în trule: în toată vremea nepărăsită poșta și strînsoarea avuții.*

² Statuia zeiței Lăcomiei se afla pe vârful turlei impunătoare, adică deasupra palatului marelui vizir.

³ *Cămara cu șapte stîlpi: cetatea, tîrgul Tarigradului pe șapte munți (D.C.)* — într-adevăr, Constantinopolul era construit pe șapte coline, asemenea Romei. Cantemir numește Istanbulul cămară, deoarece aici se strîngeau toate veniturile și bogățiile imperiului.

⁴ Pe atunci se cunoșteau doar șapte planete, în rîndul cărora erau incluse Soarele și Luna, conform viziunii ptolemeice.

⁵ *Drumul planetelor: ulițele cetății și giudeșele (D.C.).*

ieste arăta. Alalte zidituri și lucruri iscusite carile în giurul împregiurul capiștii era, cine le poate povesti?

Eu, dară, așe (dzicea Camilopardalul), ca cel strein, de toate carile videam peste măsură mirându-mă, și nu atîta de minunea lucrurilor vădute mă miram, cît de carea întîi m-oi mira, mă minunăm și de unile, a căroră nici începutul, nici săvîrșitul a pricepe puteam, socotiiam, oare în ce chip a le cunoaște ași putea și cine să mi le arete s-ar afla chitiiem. Și după ce de multă cutreierare și mai cu de-adins de peste măsură mirare obosit, supt umbra a unor frumoși și umbroși copaci (carii denaintea capiștii sădiți era) ca puțină odihnă tuturor mădularelor să-mi dau, acolo, unde ca cei în agona morții dzăceam, o Lebădă bătrînă¹ și albă lîngă mine să apropie și, dacă bună dzua după obiceiul îmi dede, de unde sint și ce pre acelea locuri caut mă întrebă. Eu, după ce fi spus, precum din locurile marginii Ethiopiei sint² și precum pentru ca izvoarele Nilului să aflu și din începăturile lui apă să beau, în gînd mi-am pus și cu aceasta pricină pre aceste locuri, îmblu³, dacă-i dziș, ea răspunsă: Greu și aspru lucru, lungă și primejdioasă cale înainte Ț-ai pus⁴, o, prietine. De

¹ *Lebăda bătrînă: Panaiotachi tergimanul (D.C.)* — Panaioti Nikussios, marele dragoman al Porții Otomane (1648—1673), care îl precede pe Alexandru Mavrocordat în această importantă funcție.

² Alexandru Mavrocordat provenea „din locurile marginii Ethiopiei”, adică de la marginea Imperiului Otoman, ceea ce era adevărat, tatăl său fiind un grec din insula Hios, din marea Egee.

³ Mavrocordat vine la Nikussios ca să-l învețe arta de a-și satisface lăcomia, de a învăța mecanismul însușirii și cheltuirii veniturilor și extorcărilor. Astfel, se termină partea descriptivă a acestei lumi a necinstei și lăcomiei, Cantemir trecînd la povestirea felului în care Exaporitul s-a inițiat în tainele și tehnica lăcomiei, a practicilor necinstite și a căpătuiei.

⁴ Nikussios atrage lui Mavrocordat atenția că este greu și chiar primejdios să se pună în slujba Porții, să cunoască secretele cîrmuirii, aceasta cerînd și un timp imens pentru inițiere.

vreme ce eu, după ce din oul maică-mea am ieșit¹, pînă a nu putea zbura, cu răpegiunea apii și cu vinslirea talpelor cităva vreme am călătorit. Iară după ce penele mi-au crescut și aripele vrednice de zburat mi s-au făcut, în aer m-am ridicat și, tot pe deasupra apii zburînd, de trii ori soarele învîrtijirea ș-au sfîrșit, pînă eu la acesta loc am sosit². Și deosăbi de aceasta, la cale ca aceasta, nu talpe, ce pene, nu picioare, ce aripi trebuie, căci înălțime munților, strîmptorile poticilor și lățimea și lungimea cîmpilor, toate împotriva firii tale stau. De care lucru, fără cereasca agiutorință (carea spre toate poate), spre acea cale mai mult înainte a păși, nu numai lipsa vinelor, ce și a crierilor a fi, decît toată ivala mai aievea iese.³ Acestea Camilopardalul de la Lebădă audzind, învățătura din praxin în theorie își mută⁴ și calea delungată în odihna mîngîiată își schimbă. Însă către Lebădă într-acesta chip grăi: „Eu, o, prietină, nu atita ostenința căii, cît știința lucrului în samă bag. Ce fiind de față știința, de va lipsi ostenința și mai bine va fi (că toată agonisita lucrului deplin, macară că fără sudori și durori a fi nu poate, însă cînd voia voilor și puterea puterilor⁵ cuiva ceva de la sine dăruiește, nici ostenința trebuie, nici lenea să probozește). Și de vreme ce trecutele tale ostenință bățul agiutorinții slăbiciunilor și neputințelor mele a fi să văd, cu multă plecăciune te

¹ Nikussios începe să-și descrie viața, arătînd eforturile depuse pentru a ajunge la demnitatea de mare dragoman, inițiindu-l astfel pe Mavrocordat în secretele ascensiunii și menținerii în asemenea importantă și riscantă funcție politică. Într-adevăr, Mavrocordat va succeda lui Panaioti Nikussios în demnitatea de mare dragoman, după moartea acestuia, în anul 1673.

² Descriindu-și viața, Nikussios mărturisește că, după ce și-a desăvîrșit cultura politică (după ce i-au crescut aripile), i-au mai trebuit trei ani pînă a ajunge la acest post.

³ Cel care aspiră la funcția de mare dragoman nu trebuie să fie un om obișnuit, ci să aibă un orizont larg al cunoașterii. Mavrocordat corespundea din acest punct de vedere.

⁴ Alexandru Mavrocordat „învățătura din praxin în theorie își mută”, adică trage învățămintele necesare din experiența lui Nikussios.

⁵ Voia voilor, puterea puterilor: voia, puterea dumnăzăiască (D.C.).

rog ca pentru firea Nilului și pentru izvoarele lui și adă-
gera și scăderea lui, ce mai cu adevărînță ai ști, pre cest la
pravul talpelor picioarelor tale cădzut neînștiințat să nu
lași¹ (că toată știința atuncea de știință să dovedește, cînd
după adevărînță pre altul a înștiință știe)“. Atuncea Lebăda
cătră Camilopardal dzisă: „Prietine, obiceiuit lucru între
filosofii² noștri ieste ca cînd cineva pentru Nil voroavă a face
ar vrea, întii în capiște mărgînd, jirtfă³ boadzii locului să
facă, apoi, în marginea Nilului coborîndu-să, pre mîni și pre
ebraz cu apa lui să să spele, de ciia, la locul său întorcîndu-să,
ce i-ar fi voroavă să vorovască (că cine de la sine cuvîntul
începe, cuvîntul a sfîrși cu nevoie și preste voie îi va fi, iară
cine de la cuvîntul cuvîntelor începutul începe, sfîrșitul sfîrși-
turilor la cel poftit și dorit sfîrșit fără prepus îl duce)⁴“. Cătră
carile răspunș (dzice Camilopardalul): „Cu dulce suflet și cu
dragă inimă chipul bodzului a privi⁵ și cu înfrîngerea inimii
la picioarele lui a mă tăvăli ași pofti, însă ce vrednică ieste
sărăciia mea jirtfă Pleonexiii a aduce și în ce chip strîmptă
mîna⁶ mea largi grumadzii ei a satura va putea?⁷ Lebăda-mi
dzisă: „Pentru aceasta în întristare nu intra, o, prietine (că

¹ Alexandru Mavrocordat roagă pe Panaioti Nikussios să-i desco-
pere „firea Nilului“, adică natura, felul și izvoarele lăcomiei, și să-l
învețe cum se lucrează cu ea.

² Filosoffii sint, după cheie, vizirii.

³ *Jirtfă: mită, mîzică, daruri (D.C.)* — cine voia să intre în grația
Porții Otomane, trebuia să se conformeze practicii, întreținute de viziri,
de a plăti mită, daruri, să se spele cu apa Nilului, adică să practice
lăcomia, să-și pervertească conștiința, și numai după aceea să spună
ce dorește. Cantemir demască, prin simbolurile respective, practicile
care asigurau succesul și influența la curtea otomană.

⁴ *Cuvîntul cuvîntelor: Dumnădzău-Fiul; Începutul începăturilor:
Dumnădzău Părintele; Sfîrșitul sfîrșiturilor: Dumnădzău-Duhul Sfînt
(D.C.).*

⁵ *Chipul bodzului a privi: la slujba Porții, la lăcomie a intra (D.C.).*

⁶ *Mîna strîmptă: sărăcie, slăbiciunea averii (D.C.).*

⁷ Mavrocordat dorește să intre în slujba Porții, a lăcomiei, vrea
să dea mită, dar, fiind sărac, nu știe cum va putea mulțumi lăcomia
demnitarilor ei.

Pleonixia de la cei bogați tot, iară de la cei săraci pre giună-tate ia¹), și cine ce i-ar duce, întâi primește, apoi oare ce i-ar mai putea aduce și cu cuvîntul și cu lucrul ispitește“. Eu cătră dinsa dzîși: „Eu peste mine aer, supt mine țărna, iară în mine nemică ceva lucru de materie nu am, fără numai duhul, carile mă poartă²“. Lebăda-mi dzisă: „Dintr-aceste trii, ori-carea mai îndămină și mai pre lesne îți va fi, cu tine ia și cum mai curînd la capiște să mergem, ca și eu, de ce am învoit, și tu, de ce ai poftit, să ne indestulim“. Eu în mine și cu mine socotindu-mă precum aerul nu să prinde, sufletul nu să scoate (că pofta fără stîmpărare nu numai trupul, ce și sufletul giuruiește și dăruiește), în pumni puțințeluș lut galbăn³ luaiu și cătră Lebădă arătîndu-l, dzîși: „Iată pomi-nocul jirtfii mele și, cu acesta împreună, pre tot pre mine spre jirtfă mă dau și, mai mult nezăbăvind, la capiște să mergem și, țeremoniile obiciuite plinînd, la giuruita noastră să ne întoarcem⁴“.

Lebăda îndată cu mine împreună sculîndu-să, înluntru capîștii întrăm⁵. Unde în mijlocul capîștii, boadza Pleonexis într-un scaun de foc ședea⁶, supt a căruia picioare un coptoraș

¹ O afirmație surprinzătoare: Poarta Otomană lua totul de la cei bogați, și doar parțial de la cei mai săraci dintre solicitanții de avantaje.

² *Camilopardalul, sufletul de materie și muritoru a. fi crede (D.C.)* — este o neprețuită informație despre circulația convingerilor materialiste în lumea constantinopolitană cultivată din acel timp, Mavrocordat fiind un partizan al acestei orientări. Dealtfel el a și comentat lucrarea lui Aristotel *Despre suflet*.

³ *Lut galbăn: aur, galbeni (D.C.)* — Cantemir arată batjocoritor că lăcomia Porții Otomane nu se potolește cu aerul, care „nu să prinde“, și nici cu sufletul, care „nu să scoate“, ci numai cu aur.

⁴ Cantemir ironizează graba cu care Mavrocordat voia să intre în slujba Porții Otomane.

⁵ Asistăm în continuare la ritualul mitei pe care o primea zeița lăcomiei, adică marii demnitari ai Porții Otomane.

⁶ *Scaun de foc: aședzămîntul, viața poftii și pedeapsa lăcomiei (D.C.)* — alegorie plină de îndrăzneală privind Imperiul Otoman (zeița lăcomiei), care trăiește din extorcări și mită. Scaunul de foc reprezintă simbolul pedepșirii lăcomiei și nedreptății, prevestire a prăbușirii viitoare.

de aramă¹ plin de jăratec aprins a fi să vîdea. Iară din giur împregiur făclii de tot felul de materie ardzătoare cu mare pară, virtos ardea². La chip veștedă³ și gălbăgioasă, ca cei ce în boala împărătească⁴ cad a fi să părea, cu sipul deschis și cu pcale în briu denainte sumese, ca cum ceva într-insele a pune s-ar găti, sta. Cu ochii închiși și cu ureche plecată, ca cînd ce în poale i s-ar pune să nu vadă, iară ce materie ar fi carea s-ar pune audzînd să înțaleagă⁵. În mîna dreaptă cumpănă ținea, în carea de o parte, în locul dramului, piatra ce-i dzic ahortatos și anevsplanhos⁶ (căci piatra aceia doăa numere are) pusese, iară de altă parte, chipul a toată lumea pus a fi să părea. Însă cumpăna din dreapta la pămînt atîrna, iară cumpăna din stînga ca pana în aer giuca (că unde nesățitul stăpînește, acolo toată lumea decît bobîța strugului mai mică iese). Iară în mîna stîngă ținea o leică⁷, a căriia țievie pînă gios, la picioarele scaunului agiungea și deasupra cuptora-

¹ Imaginea este dantescă. *Supt picioare cuptoraș de aramă: plin de jeratec: sprijeneala lăcomiilor în avuții trecătoare* (D.C.) — Imperiul Otoman își fundează existența pe valori materiale, perisabile, și nu pe valori permanente, spirituale (să nu uităm: opinia lui Cantemir era aceea a unui intelectual, a unui om de mare cultură).

² *Făclii și pară de foc: pofta lăcomiilor neastîmpărată* (D.C.) — lăcomia care nu poate fi potolită cu nimic fiind caracteristica fundamentală a Porții Otomane.

³ Zeița Pleonexia are chip veșted, adică lăcomia de rîna tuturor bolește (D.C.).

⁴ *Boala împărătească: gălbănarea* (D.C.) — scriitorul sugerează că icterul este boala împăraților, care sînt, după părerea sa, o întruchipare a lăcomiei.

⁵ Zeița lăcomiei mai este zugrăvită ca o ființă ipocrită, care se face că nu știe de darurile aduse, dar se bucură totuși și acordă importanța cuvenită atențiilor materiale.

⁶ *Ahortatos* — nesățios (grec.). *Anevspanhos* — neînduioșat (grec.). La cheie: *Ahortatos, anevspanhos: pentru mîna nesăturată și nemilostivă. Zeița lăcomiei împarte dreptatea nu după principiul echității, ci după criteriul lăcomiei nesățioase și neîndurătoare. Pentru Imperiul Otoman, care urmărește numai avantaje materiale, dreptatea supușilor și a țărilor subjugate („chipul lumii”) cîntărește mai puțin „decît bobîța strugurelui”.*

⁷ *Leica: punga sau voia lacomului* (D.C.).

raşului celui de aramă într-o gaură ce avea să sprijieniia. Deci, pre cît socoteala mea agiungea, prin leică printr-aceia toate celea ce să punea trecea şi în cuptoraşul cel de aramă să topiia, de ciia în pară aprinzindu-să scaunul în carele boadza şedea să făcea¹. Iară dacă mai aproape de chipul boadzei ne apropiem, ca cînd mai denainte ar fi ştiut şi ca cum din ceas în ceas aşteptînd, ne-ar fi păzit, întii ochii ce avea închişi, decît a puhacii mai mari şi decît a mişii mai luminoşi steli. Iară după ce darurile ce purtam bine cunoşcu, ca să nu le vadă, ochii închisă². Iară cînd în cumpănă le vom arunca, pentru ca să audză, urechea pusă. Deci eu lutul cel galbăn în cumpănă aruncînd, preotul carile pururea boadzii slujia (a căruia nume bine nu ştiu minte, dară, pre cît mi să pare, Filohrisos³ îl chema) îndată din cumpănă lutul luă şi în leica ce ţinea în mîna stîngă îl aruncă, carile îndată ca ceara să topi şi ca undelemnul în cuptoraş şi în para scaunului să emis-tui. Că pre cît puteam cunoaşte, supt fundul coptoraşului gura Tartarului⁴ era, şi din fundurile pămîntului focul nestîns în fundul coptoraşului lovii, de urde atîta putere de fierbin-teală şi de văpaie ca pre o cahă izbucniia. Carea nu numai lutul galbăn, ce şi cărămida roşie⁵ ar fi amestuit (că focul din cuptoriul Pleonexiii nu ceînta, ce citînţa materiii cearcă⁶; aşijderea, nu de mulţime să oţăreşte, ce de cel ce ar rămînea

¹ Banii rezultaţi din extorcări şi mită „se topeau“ în mîinile lacome ale demnitarilor otomani.

² *Închiderea ochilor boadzii: lacomii să fac a nu videa şi a nu primi darurile, iar punerea urechii spre ascultare: vor să audză cît şi ce li să dă (D.C.).*

³ *Filohrisos, iubitorul de aur (grec.): robul, iubitoriul aurului şi mijlocitorii pentru aducerea mizdii (D.C.) — aceasta înseamnă că unii slujbaşi sau chiar demnitari mai mici mijloceau mita pentru înalţii demnitari.*

⁴ *Gura Tartarului: nesaţiul lăcomiilor (D.C.).*

⁵ *Cărămida roşie: arama şi alte daruri mai proaste (D.C.) — din lăcomie, demnitarii otomani se mulţumesc şi cu daruri mai proaste, numai să fie.*

⁶ Nu substanţa (subînţeles calitatea substanţei), ci cantitatea îi interesează.

jelind să gălbenește). După aceea preotul Filohrisos mă întrebă ce mi-ar fi pofta și cu ce gând am adus jirtfa. Eu, dacă-i spuși precum la fintîinele Nilului¹ să agiung mă nevoiesc, el de mi-au mai rămas ceva lut, de carile întii jirtfă am făcut, mă întrebă. Eu dizi că la mine nu am, ce, de-i va fi voia, un cescuț să mărg dă aduc. El, „nu sta, îmi dzisă, și cum mai curind aleargă și cît mai mult vii putea, adu“. Eu, cu multă grabă din capiște ieșind, la locul ce știam mă dusăiu și, după ce buzunarele, sinul și poalele îmi împluiui, iarăși la capiște cum mai de sirg mă întorseiu (căci și aceasta fire Pleonexia are, ca cei ce vor să-i jirtfască, cît de mult și cît de curind jirtfa a săvîrși să silească. Și dacă lutul în cumpănă pusăiu, întii, oarece, cumpăna a să clăti să videa, apoi piatra ahortasiii clătirea oarecum simțind, ca cum nu cu greuimea, ce cu răpegiunea în gîos să slobodzi și toată greuimea lutului la pămînt atîrnă.² Preotul Hrisofilos îmi dzisă: „Priietene, scutură-ți poalele, sinul și buzunarele, ca rămășița pravului ce va fi rămas asupra-ți să nu rămîie (că orice în capiștea Pleonexii <i> întră, iarăși afară a scoate preste firea boadzii ieste), și în ceva scîmbindu-să, și jirtfa și ostenința în zădar poate să-ți iasă“. Iară după ce, după cuvîntul lui Filohrisos făcuui (căci atita de tare peste tot mă scuturăiu, cît nu numai pravul ce ar fi aținat rămas, ce încă și stramțele de pre mine împreună cu pravul cădea), din fundurile capiștii un glas suptire ca de coruii, piuind-grăind, la urechi îmi vini. Iară preotul Filohrisos dzisă: O, de trii ori fericit, priietine, că

¹ Alexandru Mavrocordat declară preotului, mijlocitorului, că vrea să ajungă și el la „fintîinele Nilului“, adică dorêște să învețe *Începătura și Învățătura lăcomiiei* (D.C.).

² Rezultă că Mavrocordat a plătit foarte mulți bani, pe care îi lua de la un loc știut, probabil de la niște creditori greci, mari bogătași, care urmăreau creșterea influenței grecești în viața politică și economică a imperiului.

hrismos¹ minunat ca acesta prea puțini au ascultat și în fericire ca aceasta mai nime n-au intrat. "Eu, cu multă plecăciune, dacă pre Filohrisos pentru ca hrismosul să-mi arete rugai, el dzisă: „Hrismosul ieste acesta:

În pământul negru cine lut galbăn găsește,
Acela în toată pofa nu să obosește.
Cine lutul galbăn pentru dzua neagră scoate,
Fintina Nilului în casă-și a avea poate.
În dragoste te-am luat, fiul meu te numește²,
Tuturor și-n tot lucrul numele-mi pomeneste."

Intr-acesta chip hrismosul dacă luaiu, împreună cu Lebăda, de pre poarta carea împotriva capiștii era, la marginea Nilului ne coborim și după învățătura Lebedii, dacă pre mîni și pre obraz mă spălaiu și alalte obiciuite ȣeremonii făcum, iarăși la locul unde Lebăda mă aflasă ne înturnăm. Unde Lebăda, pentru firea Nilului, fintinele, adaogerea și scăderea lui, intr-acesta chip a-mi povesti incepu³:

„Sfinta aceasta a Nilului apă, din cei ai noștri pre la fintine lui lăcuitori bătrini, așe audzim și noi cu ochii noștri.

¹ *Hrismos* — oracol (grec.). Cantemir îl traduce simbolic prin expresia: „*gîndul, învățătura și avaniia Porții*“, ceea ce ar însemna ȣelurile, concepția morală și asuprirea pe care o exercita aceasta. Privitor la persoana lui Mavrocordat, *hrismos* înseamnă cheia succeselor, secretul parvenirii, mita, darurile.

² *Fiiul meu te numește: Lăcomia pe Camilopardal fiiu de suflet l-au luat (D.C.)* — plătind bani la Poartă, Mavrocordat a fost înfiat, adică a devenit mare demnitar în serviciul imperiului. Dealtfel, Alexandru Mavrocordat este al doilea mare dragoman, după Nikussios, ridicat dintre creștini.

³ Panaioti Nikussios, după ce îl ajutase pe Mavrocordat să cunoască și să înțeleagă ritualul și avantajele mitei, trece acum la înformarea sa cu privire la firea Nilului, adică despre felul de a fi al lăcomiei turcești și despre mecanismul stringerii și risipirii veniturilor în mîinile demnitarilor otomani. Cu acest prilej sîntem plimbați printr-un peisaj exotic, cu totul fantastic, în care geografia specifică Africii este plasată într-un cadru asemenea celui lunar. Elementele simbolice sînt strîns împletite cu elemente reale, astfel încît ne putem da seama de cunoștințele științifice ale lui Cantemir despre Africa.

aşe am vădzut. De la cetatea aceasta spre apus cîmpul carile vedzi, 1.700 de mile să întinde, pînă unde la munţii carii Monomotapa să cheamă să sfîrşeşte, şi ca cum Nilul prin mijloc i-ar tăia, înluntrul munţilor intră. Munţii, în lungiş, toată marginea despre ochianul apusului şi amiadzădzii cuprind, care margine în limba noastră să cheamă Cafaron, ce să tilcuieşte: neimblat¹. Iară în lăţime opt sute şi noădzăci şi trii de mile cuprind. Deci după ce Nilul în munţi într-acestea intră, de dese stincele, carile înainte îi ies, vasul, cît de mic şi de virtos, mai mult de trii sau patru mile, fără primejdiia zdrobirii, să margă nu poate, şi aşe pre apă cineva munţii a covîrşi nu iese cu putinţă. Aşijderea pre uscat munţii atîta sint de aspri şi de înalţi, cît nu Camilopardal, jiganie ca tine de mare, ce nici caprele sălbatici pe dinşii a să urca nu să pot. La care locuri (precum ţ-am şi mai dzis), penele şi aripile şi şi acelea nu cu puţină osteninţă şi nu în scurtă vreme a străbate pot. Iară la mijlocul munţilor, ca o cunună împregiur munţii să lărgesc şi, ca cum groapa carea la rădăcinele lor iese ar îngradi, lacul acela 600 de mile încungiură.² Iară în capătul unde munţii despre crivăţ vor să să împreune şi gîrla Nilului, carea despre amiadzădzi vine, pîntre dinşii trece, din rădăcinele munţilor în loc de apă tină cleioasă şi lipicioasă³ izvoreşte. Carea nu peste toată vremea, ce într-un an 40 de dzile numai, atîta de mult varsă, cît gîrla Nilului în trii dzile ieazăsc şi după ce gîrla să iezeşte, tîna aceia într-atîta înălţime creşte,

¹ Munţii Monomotapa şi Cafaron, cel de al doilea semnificînd „cel neimblat“, neatins de picior omenesc, nu sint explicaţi la cheie. Munţii reprezintă în general pe marii demnitari otomani, iar aici pe marele vizir (Cafaron) şi pe marele defterdar (Monomotapa). Un munte cu numele Monomotapa se află în Rhodesia, în zona podişului Marabele. Aceşti munţi nu pot fi abordaţi decît de fiinţe înaripate, înzestrate cu virtuţi excepţionale.

² Lacul înconjurat de munţi nu poate semnifica decît Istanbulul (prin asemănare cu cetatea înconjurată de munţi şi avînd aceleaşi dimensiuni).

³ Tina lipicioasă trebuie să însemne veniturile care se lipsesc de degetele dregătorilor.

cît cu virvul munților să potrivește. Deci Nilul într-acesta chip denainte a cura oprindu-să, din gîrla sa înapoi începe a da. Ce locul de unde fîntinele îi izbucnesc (adecă virvul munților Cafaron), cu trii mile mai sus decît munții Monomotapa fiind¹, iarăși apa Nilului înapoi împinge. Carile din gîrla sa a să vîrsa începînd, tot lacul carile în virvul munților Monomotapiei iese împl², atîta cît apa de atocma cu munții să suie.³

Iară după ce soarele în zodiia Racului să coboară (căci virvul munților acelora supt zodiia Aretelui⁴ să află) și umedzala aerului și a pămîntului să înmulțește, tîna acea, ca munții la ieșetura Nilului grămădită și de fierbîntea soarelui întărită, din virv a să muia și ca omătul a să topi începe. Deci și apa carea în lacul munților era adunată, loc de curgere aflînd, încă mai virtos, cu răpegiunea sa acmu moale tîna aceia a săpa și mai virtos a o răzsipi începe. Carea precum în patrudzăci de dzile crescînd să boțeste, așe prin patrudzăci de dzile răzsipindu-să și topindu-să, Nilul în gîrla sa cea din fire să coboară. Aceasta dară, o prietine, pricina adaogerii și scăderii Nilului iese. Însă aceasta mai virtos a ști și să cade că din virvul munților Monomotapiei, unde gîrla Nilului să iezește, pînă în țara Eghiptului⁵, unde în Marea Roșie să deșartă,⁶ 55 de mire cerești, de la amia-

¹ Desigur, marele vizir (Cafaron) este mai mare în rang decît defterdarul (Monomotapa).

² Lacul din virvul munților Monomotapa (defterdarul) trebuie să fie vistieria, care se umplea periodic cu veniturile imperiului.

³ *Năbușirea* (revărsarea — n. ed.) *apii: adaogerea, înmulțirea veniturilor* (D.C.).

⁴ Zodia Racului corespunde cu luna iunie, iar cea a Aretelui (Berbecului) corespunde lunii martie. Toate datele astronomice se referă la procesul de acumulare a veniturilor și de „topire” în buzunarele dregătorilor.

⁵ În continuare Cantemir face o descriere geografică a cursului Nilului, îmbinînd elemente simbolice cu cele reale. Datele pe care le dă, din perspectiva științei geografiei, conțin unele greșeli, oglindind desigur limitele cunoștințelor geografice ale vremii.

⁶ Poate că această precizare reprezintă un simbol, dar Nilul se varsă nu în Marea Roșie, ci în Mediterană.

dzădzi spre crivăț să măsură, și la fietecare miră cerească cîte 73 de mile pemintești, după socoteala gheometrilor, dînd, pre dunga dreaptă fac mile 4.015.¹ Ce apa Nilului, decît alalte ape cu multul mai șuvăită și covăită fiind, la patru părți încă o parte mai adaogem, pentru ca cursul apii urmînd, călătoria lui adevărat cîte mile face să aflăm. Și așe încă 1.000 de mile adăogînd, peste tot, de la munții Monomotapii pînă în marginea Mării Roșii 5.015 de mili să numărăm, pre carile trupul apei Nilului prăvălindu-să merge. Însă cei vechi nu pentru altă pricină apa Nilului în numărul bodzilor au numit și cu sărbători și jite pe an, la adaogere și la scădere l-au cinstit, fără numai princet curgera lui socotind și în scurtă vreme atita călătorie ce face vădzind și adevărat de mirat lucru ieste că cu cîtă lină curgere ce are, aceste 5.015 de mile în 40 de dzile le călătorește, de care lucru au socotit că ca cu un duh oarecarile împins, de patru ori pre fund mai repede decît în față să cură. Deci așe precum s-au pomenit, din hăleșteul munților² apa cea strinsă slobodzindu-să, în fundul său Livia³ și Eghiptul, acopere și bivșugul locurilor acelora, precum audzim, pricinește.

Iară cît pentru fintinele și izvoarele lui⁴ putem ști, povestea aceasta ieste: Pre marginea oceanului, despre a-

¹ În realitate, Nilul, cel mai lung fluviu, din lume, are 6 671 km (vezi și cele 1 000 de mile pe care Cantemir le adaugă mai departe).

² Lacul dintre munți ar putea fi identificat cu lacul Victoria, prin care trece Nilul alb ce izvorăște în realitate din munții Virunga. În altă parte, Cantemir numește acest lac Zaflan, probabil, denumirea lui veche. În simbolică ieroglică lacul amintit poate fi și Istanbulul, capitala imperiului.

³ Livia, în altă parte, simbolizează Țara Românească, dar aici semnifică Sudanul. Cantemir se referă la fenomenul real al fertilizării Sudanului și Egiptului prin revărsările Nilului.

⁴ Cantemir vorbește în mod special despre „fintinele și izvoarele” Nilului. Pentru înțelegerea aluziilor, plecăm de la identificarea între izvorul lăcomiei și marele vizir. Dar sintem totuși siliți să ținem seamă și de geografia reală.

miadzădzi¹, ieste o țară carea să cheamă Zangvi², carea pre marginile mării, de la coasta Cafaronilor³ spre răsărit să întinde; în capătul aceştii țări sint niște munți în marginea oceanului stînd⁴, pe supt a căroră rădăcină 120 mile spre uscat un cot de mare⁵ iese. Iară în fundul cotiturii, unde munții o impregiură, de la pămînt în sus ca de 15 coți, în coastele munților, în mulțime nenumărate gauri să văd. Așijderea, toată coasta munților acelora, ca buretele potricălită și găunoasă⁶ ieste. Deci cînd oceanul crește, peste găunășiturile munților de dzece coți mai sus trece (căci oceanul dintr-acea parte în șese luni crește și în șese scade și pînă la 25 de coți să înalță). Și așe, apa oceanului toate gaurile munților acelora împlînd,⁷ une izvoară prin munți într-o parte și într-altă parte izbucnesc. Iară o parte, în coasta munților de ceasta parte ieșînd, cu mari puhoai în lacul ce să cheamă Zaflan⁸ să coboară. Din care lac gîrla Nilului în ceasta parte purcede, și în cale alte pîreaie și văi tumpinîndu-l, în mărimea în carea îl vedzi crește și să mărește⁹. Că după cea de obște socoteală a filosofilor noștri¹⁰ (toate apele dulci din marea amară ies¹¹ și toate pîreaele tulburi în marea limpede să limpedzască), de care lucru izvoarele Nilului prin grosimea atîtea munți trecînd și atîtea

¹ *Oceanul despre amiadzăzi*: Oceanul Indian.

² Probabil Zanzibarul de azi.

³ Trebuie să fie țărmul Somaliei de azi.

⁴ Într-adevăr, din zona platoului ugandez, unde este situat lacul Victoria, pînă în zona somalo-etio piană există lanțuri de munți, printre care și vestitul Kilimandjaro (5 895 metri).

⁵ Cotul de mare ar putea fi identificat cu intrîndul pe care îl face Oceanul Indian din zona Zanzibarului spre coasta somaleză.

⁶ Aspectul buretos, plin de găuri al munților semnifică foamea de cîștiguri a demnitarilor otomani.

⁷ Veniturile umplu pungile demnitarilor.

⁸ Lacul Zaflan (Victoria) este, aici, Istanbulul, unde Nilul (lăcomia) acumulează toate veniturile.

⁹ Sînt menționate elemente reale: Nilul, după ce iese din lacul Victoria, se îndreaptă spre nord primînd mereu afluenți.

¹⁰ *Filosofii noștri*: vizirii, marii demnitari ai Porții Otomane.

¹¹ Veniturile demnitarilor otomani vin din asupriri.

pietri strimpte pătrundzind, materiia cea groasă, amară și sărată ca printr-un limbic să lămurește și, ca dintr-un vas într-alt vas prităcindu-să, să curățește și să îndulcește. Așijderea, de la lacul Zaflan până ce la acesta loc vine, nu puțină piatră lovește, nu peste puțin cataracte¹ să zdrobește, carile toată amărămea sugind îi opresc și de ce mai mult îl clătesc și-l zdrobesc, de aceia mai tare îl îndulcesc. Deci și cetatea aceasta, pentru a Nilului pricină, pre stilpi într-atîta nălțime, precum o vedzi, ieste ridicată², și cînd năbușește Nilul, pînă la ușile cetății să suie.³ Căci aicea mai mult să înalță apa decît la Livia, întîi căci ieșitura îi este mai aproape, apoi căci de aicea pînă acolo, în multe ape și girle împreștiindu-să, să cheltuiește și mai virtos dacă supt dunga Isimeriii⁴ aduie, împotriva țării carea să cheamă Congo⁵, în pămînt să soarbe, a căruia huiet cale de 8 mile să aude. Și din sorbitură pre supt pămînt⁶, drept de-a crucișul spre apus ca la 400 de mile mîrgînd, în lacul carile Medra⁷ să cheamă izbucnește, și din lac iarăși în gîrlă purcegînd, spre oceanul despre apus cură⁸. Și dacă de-a lungiș din capăt

¹ Cataractele Nilului: zăticeala, opreala vînitului (D.C.) — din veniturile imperiului mării demnitarilor („piatră”) își însușeau o bună parte.

² Cetatea pre stilpi înalți ridicată: lăcomia îmbogățindu-să să mîndrește (D.C.) — Cantemir readuce simbolică la Istanbul, sugerînd ideea că bogățiile adunate în capitală dau imperiului conștiința puterii.

³ Veniturile se urcă pînă la locuințele marilor demnitari.

⁴ Ecuatorul, lacul Victoria (Zaflan) aflîndu-se într-adevăr pe ecuator.

⁵ Spre apus de lacul Victoria (Zaflan) se află cu adevărat Congo, Zairul de azi.

⁶ Sorbitura Nilului supt pămînt: furtușagurile carile fac lacomii în vînituri (D.C.).

⁷ Lacul, baltă Medra: cheltuiala vizirilor (D.C.) — furturile pe care le fac vizirii. Geograficește, lacul Medra ar putea fi identificat cu actualul lac Albert, prin care trece Nilul în continuare.

⁸ Oceanul Atlantic. De remarcat, faptul că din lacul Medra izbucnește o apă, pe care Cantemir nu o numește, dar acesta ar putea fi fluviul Congo. În orice caz, aici apare o confuzie, poate voită, deoarece mai departe această apă se numește Nigris.

pină în capăt prin toată țara nigrilor¹ trece, pre dinaintea orașelor Tomvut și Gvinea², în marea despre apus să deșartă³. Care apă în lungiș cu cinci mire cerești decît Nilul mai scurtă să numără și macar că de pre numele țării și apa Nigris⁴ să cheamă, însă adevărul ieste că fără nici un prepus din Nil să desparte și în lacul Medra izbucnește. Care lucru, macar că de multe ori și de la mulți s-au ispitit, însă acum de curînd, mai curată și mai aievea probă a să face s-au tîmplat. Trii filosofi⁵, ghimnosofiste, pentru ca cataractele Nilului (celea ce dincolo de munții Lunii să află) a privi, de poftă încingîndu-să, cu vasele cele de piei de fil (căci aici la noi corăbii din piei de fil cusute și foarte cu frumos meștersug alcătuite fac), pre gîrla Nilului în gios au purces și pină la locul unde Nilul în pămînt să soarbe vînsînd, coră-

¹ *Țara nigrilor* (țara negrilor — n. ed.): *ceată hadîmbilor* (D.C.) — corpul eunucilor, care păzeau seraiul imperial.

² *Tomvut și Gvinea*: *saraiul împărătesc și haremul, casele muicerești* (D.C.) — geograficește Tomvut trebuie să fie Tombuctu, situat pe Niger, pe atunci un oraș înfloritor, iar Gvinea — coasta africană a Guineii superioare și a celei inferioare, scaldate de Oceanul Atlantic.

³ *Marea despre apus*: *cheltuiala fără socoteală pierdută* (D.C.) — expresia s-ar referi la fondurile alocate pentru curtea sultanului, în special pentru serai, fonduri pe care Cantemir le consideră o cheltuială fără rost.

⁴ Trebuie să fie Nigerul, care scaldă într-adevăr Tombuctu. Simbolic, avem precizarea că se desparte din Nil, unde acesta este „sorbit” sub pămînt, și că izvorăște din balta Medra, adică aceste fonduri își au obîrșia în vistierie. Geograficește, „sorbitura Nilului supt pămînt” ar însemna distanța dintre zona lacurilor Victoria și Albert, și zona Nigerului, unde nu se întîlnește Nilul.

⁵ *Trii filosofi*: *trii veziri a vremii aceștia* (D.C.) — este vorba, după cum amintesc izvoarele vremii, de vizirii Siavuș, Turchundji Ahmed și Mohamed Derviș-pașa, care au fost prinși cînd furau din vistierie, în vremea dragomanului Panaioti Nikussios. Gimnosofiștii erau sectanții ramurii digambara a curentului jainist, sectanți ce umblau goi, considerînd cerul drept veșmînt, și practicau vegetarianismul. Cantemir numește în mod ironic gimnosofiști, adică indiferenți la avantajele materiale, pe cei trei viziri necinstiți.

biierii și cei ce cu vînslele trăgea, de ostenință biruiți și de somn omăriți, huietul carile apa acolo face n-au audzit. Și așe, fără veste, cu apa supt pămînt s-au sorbit¹ (că amintrilea, păzindu-să, pre despre amiadzădzi abătîndu-să, vasele cu funi din coajea finicului împletite de pre uscat trag, și daca din holbura apii trec, iară cu vînslele a vînsla purceg). Unul din filosofi supt cămara corăbii aflîndu-să și ușa cu carea gura hambariului cu suptul apii deasupra închidzîndu-să, de apă nedodeit, trii dzile și trii nopți au rămas. După trii dzile, cu tîmplarea cîțiva, păsca² în lacul Medra pentru vînarea peștelui năvodul în baltă aruncînd, în loc de vînat corabie și în loc de pește pre filosof din fundul corăbii scot. Care lucru păsca³ vădzînd, întîi de minune s-au fost uluînd, apoi pe filosof cine iese și de unde iese întrebînd, le spusă precum de la cetatea Epithimii³ iese și precum cu corăbii la cataractele Nilului cu alalte soții era să să co-boară, iar tîmplarea cum l-au purtat și cum în mreaja păsca⁴ carilor s-au aflat, nici știe, nici pricepe, fără numai că din apa Nilului în balta Medrii precum au izbucnit cunosc. Așe filosoful și pre supt pămînt lucrurile firești ispitînd, apa Nigris din Nil a să despărți pre toți au învățat.⁴

¹ Cantemir povestește ironic isprava vizirilor, pe care îi numește în mod batjocoritor filozofi, adică cercetători ai aspectelor profunde ale lucrurilor. Astfel ei, vrînd să cerceteze cataractele Nilului (*zătice-neala, opreala vînitului*), au ajuns pînă la locul unde „Nilul în pămînt să soarbe“ (*furtușagurile carele fac lacomii în vînituri*), unde au fost înghițiți de ape cu corabie cu tot, pînă au ajuns în fundul lacului Medra, adică în vistierie.

² Acolo au fost prinși de niște „păsca²“, adică de *strîngătorii dăjdilor, teșterdari, birari* (D.C.).

³ Vizirii prinși asupra faptului declară că sînt din „cetatea Epithimii“, orașul poftelor, al dorințelor de îmbogățire.

⁴ Cantemir se exprimă ironic despre vizirul necinstit. Acesta, cercetînd, ca orice filozof, fenomenele naturale în mediul subteran (*furtușagurile carele fac lacomii în vînituri*) a ajuns la un important ade-văr filozofic, adică a aflat că el însuși este un hoț.

Acestea și altele ca acestea Lebăda povestindu-mi și de lucrurile carile mare poftă aveam a mă învăța înștiințându-mă, zbură și încotro să dusă a ști nu mai putui¹⁴.

Povestea aceasta² Risul prin lungă vreme cătră alaltii povestind și precum de la Camilopardal mai în trecutele dzile să o fi audzit cu giurămînt întărind, dzisă: „De vreme ce după atita a tuturor trudă prin munți și ostenință prin codri, coarne lepădate a afla nu s-au putut, eu socotesc ca cu toții împreună la lăcașul Camilopardalului mărgînd, hrizmosul Pleonexiii, carile în cetatea Epithimiei au audzit, a ni-l tîlcui să-l rugăm, ca doară și noi, jirtfă Pleonexii aducînd, cercarea să ne aflăm și pofta să ne plînim“. Sfatul Risului cătră toți violenii plăcut fu și „cum mai curînd la Camilopardalon, tîlcuitoriul hrizmurilor, să mergem“, striga³. Unde după ce marsără, împreună cu sine și pe Cămilă ducînd, și precum le ieste povestea îi spusără. Camilopardalul dzisă: (în grădini boți de lut în chipul omului făc, pentru ca pasire să sparie, iară oamenii boți de lut în mînă țîn, pentru ca să amăgească pre alții). „Între voi dară, o mamînă să vede, ca și boțul în grădină⁴ (pe Cămilă cu degetul arătînd), iară boț de lut în mînă nici să vede, nici să aude. A ști dară

¹ Aluzie la moartea lui Panaiotachi Nikussios.

² *Povestea Camilopardalului pentru apa Nilului*, judecată din perspectivă literară, poate fi delimitată în trei părți distincte: a) cetatea Epithimiei, cu grădina ei paradisiacă, ce produce uimire prin nota absurdă a formulei sale arhitecturale și a modificării ritmurilor naturii; b) templul Pleonexiei sau inițierea în ritualul mitei, totul respirînd o atmosferă dantescă; c) mecanismul strîngerii și risipirii veniturilor în minile lacome ale demnitarilor otomani, proces desfășurat într-o geografie fantastică a Nilului, în care adevărul științific se împletește cu simbolul.

³ Pentru ca alegerea făcută în persoana lui Mihai Rașcovîță să fie întărită de Poartă, boierii, după ce ascultă propunerea lui Mihalache Ruset hotărîsc să meargă la „tîlcuitoriul hrizmurilor“, adică la Alexandru Mavrocordat. Acesta urma să-i învețe procedeul de a cumpăra pe demnitarii otomani. *Tîlcuirea hrizmosului: învîțătura ce și cui să să dea mita (D.C.)*.

⁴ „Moș de pepeni“ (nota marginală a lui Cantemir).

vi să cade că eu în numărul fiilor Pleonexii <i> prin hrizmos sint chemat și în urmele ei a îmbla sint învățat. Pre care învățătură cu lutul galbăn în cetatea Epithimiei am cumpărat-o. Deci, precum am cumpărat-o, așa a și o vinde mi să cade¹. De căre lucru întâi învățătura hrizmosului învățați, apoi tilcuirea lui, după învățătura ce viți lua, vă cumpărați:

Târna tipărită din fire văpsită
Cu alb și cu galbăn într-un loc tecsită,
Varsă denainte, hrizmosul învăță.
Că la cale scoate fără de povață,
Coarne cine-așteaptă urechile puie,
Cuvintele le-asculte cămara nu-ncuie².

Acesta hrizmos pasirele și dobitoacele toate de la Camilopardal audzind, unele de prostime nu înțelegă, iară altele, înțelegînd, a nu ști să făcea. Iară cele de sigeata cuvintelor rănite pentru cercarea coarnelor urechile a le primejdui socotia.³ Din toate Risul mai mult a Camilopardalului cunoștință și prieteșug avînd (căci amestecarea singelui⁴ amestecă sufletele) și pre taină tilcul hrizmosului Camilopard-

¹ Alexandru Mavrocordat îi primește, dar le vorbește cu subînțeles, arătînd că din moment ce el este fiul Pleonexiei, adică al lăcomiei, și întrucît și el a plătit bani pentru a căpăta puterea pe care o deține, solicitanții ar trebui să vină cu bani și daruri.

² În continuare, Mavrocordat menționează darurile dorite pentru mijlocirea pe care o face. Din expresiile cuprinse în versuri, rezultă, cu ajutorul cheii date de scriitor, că el vrea următoarele: *târna, tipărită: bani de orice fel ar fi; alb și galbăn într-un loc tecsit: lei cu galbeni într-un loc amestecați*. Așadar, aur, argint și monezi de orice fel, numai bani să fie.

³ Prin urmare, Mavrocordat nu înțelege să ajute pe solicitanți fără o răsplată, dar această cerere „primejduiește“ urechile boierilor, adică aceștia se tem să nu-și piardă banii.

⁴ Expresia se referă la faptul că Mihalache Ruset era rudă cu Mavrocordat, sora acestuia din urmă, Asanina, fiind mama celui dintâi. Bazîndu-se pe această înrudire, Mihalache se adresează între patru ochi rudei sale, sperînd o micșorare a pretențiilor.

dalului întrebînd, dzisă: „Rogu-te, Camilopardale, în taină fără meteahnă și-n ascuns, fără prepus, să vorovim. Precum fiul Pleonexiii să fii singur mai denainte ne-ai spus precum în urmele ei calci, n-avem prepus, însă învălătucit cuvintele hrizmosului tău ce vor să însămnedze aievea să-mi spui te poftesc.“ Camilopardalul dzisă: „Boul răstoarnă țărna, plugariul samănă, stăpînul sau vinde, sau mănîncă însă aceasta la lucrurile voastre ce folos aduce? (Chipul de om cu chipul de om să vîneadză și ochii întunecați cu lumina galbănă să lumineadză). Cuvintele scumpe și voasvinte, cu slove mănunte, în tăblițe rătunde să cumpără, carile hrizmosul Pleonexiii a țîlcui și fundul Epithimiii a pipăi pot.“¹

Acestea precum sint Rîsul bine înțelegînd și hrismosul în ce lut galbăn și alb lovește, deplin pricepînd, preste tot anul, cinci piei de jder cu țărna albă împlute Camilopardalului giurui, ca hrizmosul Pleneoxiii să le țîlcuiască și ei coar-nele ce cearcă unde vor fi să nemerească.² Camilopardalul jirtva giuruită, în alb cu negru muruită, o pofti, ca sîm-nul giuruinții în arătarea adeverinții să-i fie. Pre carea Rîsul, îndată gătînd-o și cu multe picături negre pe dedesupt

¹ Exaporitul nici nu vrea să audă de o reducere, ci dimpotrivă, face noi precizări, Cantemir lăsînd să se înțeleagă că pretențiile lui erau în firea lucrurilor, deoarece bunăvoința cuiva se cîștigă numai cu bani (*chip de om cu chip de om a vina: voia cuiva cu bani a plini, a întoarce*), aurul trezînd interesul oricărui lacom (*ochii întunecați cu lumina galbănă să dășchid: galbenii deschid ochii lacomului*). Tot astfel, cu bani (*slove mănunte, tăblițe rătunde: moneda, bani de tot felul*) se îndeplinesc cele mai grele dorințe (*cuvinte scumpe și svinte: lucrurile grele și după plăcere*). Acești bani îi sînt necesari și pentru el și pentru intervențiile la demnitarii otomani care trebuiau și ei plătiți (pentru a țîlcui „hrizmosul Pleonexiii“ și a pipăi „fundul Epithimiii“).

² Mihalache Ruset făgăduiește, în final, o sumă anuală, în aur și argint („lut galbăn și alb“) și daruri în piei de sobol, pe lingă alți bani de tot felul (*piei de jder cu țărna albă: blane de sobol și pungi cu lei*). Condiția este ca Exaporitul să asigure investitura Porții pentru Mihai Racoviță.

împistrind-o, Camilopardalului o dede.¹ Camilopardalul, îndată la vrăjitorii locului mărgind, de să cade a jigăanii ca acelea hrizmosul a tilcui întrebă (căci vrăjitorii și următorii Pleonexii <i> în tot locul și în tot rodul să află). Carii într-acesta chip îi răspunsără: „(Al nostru iese plata a lua, iară hrizmosul cum să va tilcui, vremii îi iese a-l arăta²), de care lucru, ce înainte ți să întinde prinde, și ce din dărapt te agiunge, nu împinge“. Camilopardalul, toate tilcuirile vrăjitorilor bine înțelegînd (căci toate după pravilile Pleonexii mergea), înapoi să întoarsă. Cătră carii într-acesta chip tilcul hrizmosului dede:

„În muntele cel înalt coada struțului,
În copaciul cel mai mare cornul bouului.
Galbănul și albul toate biruiește,
În cap de Cămilă corn de buăr crește.
Vrăjitorii vindzători ce nu nemerese?
Pe frumos soare și lună, toate povestec.“³

Hrizmosul și tilcul lui, macară că nici așe tuturor fu înțeles, însă Pardosul și Risul bine-l pricepură. Adecă precum la vrăjitorii locului aceuia mizdă și plată trebuie, pentru ca pofta să-și poată plini (că mizda tot ochiul orbește și

¹ *Jirtfa giuruită, în alb cu negru muruită: pentru mita giuruită, zapis au cerut, iar picăturile negre: pecețile zapisului (D.C.)* — Mavro-cordat cere ca făgăduiala boierilor să fie sub formă de obligație făcută în scris, întărită apoi și cu pecețile boierești.

² *Vrăjitorii: cei ce au putere la Poartă, cei ce isprăvăsc (D.C.)* — aceștia se află „în tot locul și în tot rodul“, adică sînt mulți și ca atare trebuie să plătești peste tot. Despre efectul real al acestor mituiți, Cantemir se exprimă ironic, avînd atîtea exemple de viață: pe demnitarii otomani îi interesează să ia plata, dar nu să garanteze succesul, acesta depinzînd, cum este și normal, de „vreme“, adică de împrejurări. În felul acesta mulți solicitanți puteau pierde banii.

³ *În aceste versuri, destul de stîngace, înțilnim următoarele simboluri: coada struțului (identică în semnificație cu coada păunului); cuca carea pun domnii în cap; coarnele bouului: căștanul; de la împăratul, de domnie; muntele și copaciul cel mai mare; chipul carile iese mai*

mita tot pierdutul nemerește). Și așe, cu toții împreună după hrizmosul Camilopardalului la vrăjitorii locului măr gînd, cu multă mită li să îmbunară, de le vor muntele cel mai înalt și copaciul cel mai mare arăta¹ (căci între munți și între copaci pre aceia vreme mare vorbură și amestecătură a să scorni începută și carile mai mic și carile mai mare ieste a să alege mai nu să putea²). Deci dintre vrăjitori, unul într-acesta chip le răspunsă: „În șesul cel gios muntele cel înalt ieste și în rediul cel mic copaciul cel mare să află, unde coada păunului și cornul buărului supt rădăcinile lor încuiate sint.“³

Aședară, răspunsul de la vrăjitori luînd și muntele cu copaciul aflînd, de supt rădăcinele lor întii coarnele taurului scoasă, și nici ceva mai multă zăbavă făcînd (căci acum munții și copacii începută a să clăti⁴), în capul Strutocamiliî le pusără, înaintea a căriia toate dobitoacele închinîndu-să, „într-ani mulți și buni, trăiască,” strigară. După aceasta pe

putincios, copacul cel mai înalt fiind împăratul, care acordă caftanul, iar muntele cel înalt — marele vizir, care acordă cuca; *galbinul și albul: banii de aur și de argint; luna și soarele: argint și aur (D.C.)* — prin urmare, cu bani de aur și de argint se poate cumpăra și împăratul și marele vizir pentru obținerea investiturii.

¹ În sfîrșit, împreună cu Alexandru Mavrocordat, boierii „îmbunează” pe tot felul de demnitari („vrăjitori”) în scopul de a le mijloci intrarea la sultan și la marele vizir.

² *Holbura în munți: zorbaticul, răzmirița în Țarigrad (D.C.)* — tocmai cînd boierii erau pe punctul de a-și atinge scopul, în Constantinopol izbucnește marea răscoală a ienicerilor și ukmalelor, în iulie 1703, îndreptată chiar împotriva sultanului Mustafa II și a marelui vizir. Pentru că ei se aflau la Adrianopol, răsculații atacă această localitate, detronînd, la 10 august 1703, pe sultanul Mustafa II și înlocuindu-l cu fratele său Ahmed III.

³ După plata mitei, boierii ajung la sultan și la marele vizir, cu puțin înainte de răscoală.

⁴ Deoarece „munții și copacii începută a să clăti”, adică începuseră semnele răscoalei, boierii obțin de la împărat doar caftanul de domnie („coarnele bouului”) dar nu și celelalte însemne ale investiturii pentru plecarea în țară, investitură care se făcea în cadrul unui întreg ceremonial, înfățișat de Cantemir pe larg în *Descrierea Moldovei*.

Strutocamilă într-o șură închidzind, mîncarea și băutura la măsură îi orînduiră. Supt a căriia nume alalte jigăanii (care rădăcina și începătura vicleșugului era) toată pășunea mănoasă și toată oaia și vita grasă și frumoasă zugrumînd și giunghind, mînea și să desfăta.¹

Acestea într-acesta chip dacă le aședzară, în toate părțile și olaturile de lucrul ce s-au isprăvit știre dederă. Adecă precum din gîlceava Liliacului, a Vidrii să scornisă, dintr-a Vidrii a Strutocamilii să ațîțase, și precum în ceastă dată siloghizmul Corbului întărindu-să, prin multă nevoița a sfetnicilor dintr-îmbe monarhiile, hotărîrea Strutocamilii s-au ales și la capul Cămilii, coarnele taurului aflîndu-să, s-au pus. Așijderea, coada păunului a să afla și la Strutocamilă a o aședza au rămas și precum și aceasta s-ar fi aflat, numai clătirea munților și vorbura copacilor prin puțintică vreme a să mai zăbăvi, pricină au fost, însă în bună nedejde să află, precum după aședzîmintul epitropii <i> și podoaba chipului fără prepus i să va găti.²

Iară după ce veștile acestea tuturor trimasără, îmbe părțile cătră monarhii săi dzisără: „Cuvîntul nostru înaintea împăraților noștri plăcut de va fi și slobodă voia monarhilor noștri de va învoi, de iznoavă la svătuire să intrăm so-

¹ Boierii, spune Cantemir, consideră numirea ca și făcută și îi acelamă pe Racoviță ca domn. Dar, afirmă cu ironie scriitorul, marii boieri, care se străduiseră să-i asigure ascensiunea la putere, impun lui Mihai Racoviță un regim de austeritate („pe Siruțocamilă într-o șură închidzind, mîncarea și băutura la măsură îi orînduiră”) și, la adăpostul unui domn care se afla sub tutela lor, își încep politica de îmbogățire și de silnicii asupra poporului („toată pășunea mănoasă și toată oaia și vita grasă și frumoasă zugrumînd și giunghind, mînea și să desfăta”).

² Aflați încă la Adrianopol, boierii trimit veste în țară, că odată ce fuseseră făcute inofensive dificultățile provocate de Marco pseudo-beizadea (Liliacul) și de Constantin Duca (Vidra), confirmarea domniei lui Mihai Racoviță de către Poartă trebuie considerată ca și realizată, deși, din cauza tulburărilor ivite, nu primiseră deocamdată decât caftanul, capătarea cueci („coada păunului”), ce se obține cu pricejul audienței de plecare de la sultan, urmînd să aibă loc cît de curînd.

cotim, ca nu cumva, mai mult vremea prelungindu-să prin locuri streine lucrurile mai mult tăvălindu-să, vreo întâmplare oare carea împotriva ieșindu-ne, cele de apoi decât cele dintâi mai proaste și mai aspre ni să vor face¹ (că aiurea zăbava nu să laudă, fără numai în alegerea prietenilor, și aiurea graba nu să hulește, fără numai în aflarea sfaturilor). De care lucru, a înțelepților și a celor întregi la minte axiomă ieste: (Tot lucrul cu grabă să se cerce, iară de bun și de rău cu îngăduință să să aleagă). (Că piierderea vremii bune ieste maica și sămînța vremii rele) (nici călătoriul înțelept de ploaie și de arșiță socotește, ce de cele ce la cale trebuitoare sint și de povață să grijește).“ Sfatul sfetnicilor plăcut fu înaintea împăraților și, în toate deplin putere dindu-le, în locul cel de sfat cu toții să adunară, unde într-acesta chip proimiul sfătuirii făcură (tot sfatul sămînța lucrurilor cu prepus viitoare ieste), în carile minte și într-o parte și într-alta întorcîndu-să, princet, princet, ca cuțitul pre cute să ascute și în simceoa briciului întorcîndu-să, părul peste simțire despică. Într-acesta chip mintea, de un sfat și de altul atingîndu-să și într-un chip suptîndu-să, cele mai clinciuroase a lucrurilor noduri pătrund și din înclătură le descurcă.²

¹ Boierii își exprimă părerea că, în noile condiții atât de nesigure pentru succesul eforturilor lor, este necesară o nouă adunare pentru a chibzui ce mai este de făcut, după care să urgenteze plecarea în țară de teama vreunei întâmplări care ar fi putut să le strice totul. Aceasta urma să se țină la Adrianopol (dealtfel, ea va fi numită mai departe adunarea de la Cetatea Deliei, adică adunarea de la Adrianopol), desigur, pentru a prinde momentul cînd sultanul putea să primească pe Racoviță în audiență de plecare. Sultanul Mustafa II n-a mai apucat să-l primească, fiind dețronat.

² Cel care ia cuvîntul în noua adunare este Iordache Ruset (Paradosul), care va deveni principalul sfetnic al noului domn. Din conținutul cuvîntării rezultă că mai erau destule probleme de rezolvat, cea mai urgentă și cea mai grea fiind aceea legată de persoana lui Marco pseudobeizadea (Liliacul). Acesta, speculînd dificultățile în care se aflau boierii din cauza răscoalei, probabil că încercase să ia el domnia Moldovei, Racoviță nefiind deocamdată confirmat.

„Liliacul, lighioaie fără nici un folos, carile într-îmbe părțile altă ceva să aducă nu poate, fără numai scandală și price în deșert, că de vreme ce neamul și hotărîrea Struțului atîta de grea și cu nevoie alegere au avut, cu cît mai virtos alegerea Liliacului mai cu nevoie va fi, fietecine a cunoaște poate. Așijderea că Struțul aieve pasire oătoare și cu pene fiind și alalte a zburătoarelor hirișii după fel și asămănare avînd, ce numai căci aripile mai mici decît după măsura trupului ar trebui, fiindu-i, cu cită a tuturor ostenință și nevoiță, și aceasta cu mare primejdie și cu ispite de hrizmuri și vrăji lucrul la săvîrșit s-au adus. Și încă și pentru aceasta mai toată nedejdea s-ar fi pierdut de nu întii agiutoriu ceresc (fără carile ceva între muritori nici să clătește, nici să odihnește), apoi cu îndămănarea aripilor Vulturului s-ar fi agiutorit.¹ (Că tot lucrul muritorilor din voia slobodă purcede, iară sfîrșitul cu bine a să videa din cele de sus să așteaptă). Și acmu, laudă fie Vulturului și Leului ceresc², între toate dobitoacele mai de cînste și mai de slavă a fi s-au ales. De care lucru pentru mică și rătăcită jiganie, păsăruța aceasta³,

¹ Iordache Ruset, vioara întia a acestei noi adunări, încearcă să convingă asistența că dacă atît de greu s-a ales domn al Moldovei un moldovean ca Mihai Racoviță, pentru care ajutorul muntean (Vulturul) s-a dovedit de mare folos, cu atît mai dificilă și chiar imposibilă ar fi fost alegerea pentru tronul Moldovei a unui muntean — Marco pseudobeizadea.

² *Leul ceresc: Isus Hristos, mîntuitoriul lumii (D.C.).*

³ Numeroasele „hirișii“, adică trăsături specifice, spune Pardosul în limbajul metodologiei porfiriene, îl arată pe Liliac o ființă greu de clasificat și ca atare, obiect de discuții și certuri. Cu acest prilej, Cantemir, căruia îi plăcea să se informeze în toate domeniile cunoașterii, ridică în realitate o problemă de interes științific: criteriile de clasificare a liliacului; după cum în altă parte se va lăsa antrenat în descrierea unui alt animal, camelionul. Cantemir însă, potrivit nivelului de cunoștințe biologice ale timpului, consideră pe liliac drept o anomalie a naturii, așa cum tot astfel va fi judecat Imperiul Otoman pentru dezvoltarea „fizică“ a istoriei popoarelor.

foarte cu bună socoteală sama a lua să cade (că pentru lucrul mic sfatul mare a face a înțelepților, iară lucrul mic a samă a nu să băga, sau a mîndrilor sau a nebunilor lucru ieste). Că pre amănuntul sama de-i vom lua, toată anomaliia și rătăcirea firii la dînsa vom afla. Și macar că iute la zburat și bine într-aripat ieste (care lucru aieva monarhiii Vulturului îl supune), însă și altē multe a multe jiganii hirișii are, carile nu puțină materie de gilceavă și de scandală înainte pune: întîi că fată ca dobitoacele, a doa că la cap ieste ca șoarecele, la aripi ca albinele ieste, a patra că la picioare în fire pe altul să i să asemenea nu are, de vreme ce aripile în picioare și picioarele în aripi îi sînt. A cincea că dzua orbăcăiește, iară noaptea ca puhacea purecele în prav ascuns zărește. Adevărat dară, iarăși să dzic, că arătarea firii în jigăniuță într-aceasta să arată. Pentru care lucru, după al meu cuvînt și socoteala de obște de va urma, adecă pentru ca toate vorbele de împoncișeturi aducătoare și toate cuvintele de scandală purtătoare, ca cu briciul ața tot și peste tot deodată să le curmăm (căci mai mare vrednicie a să socoti nu poate, decît îndată gilceava în pace a întoarce, și pre cît mai în grabă ar fi, cu atîta mai lăudată ieste). A mea dar socoteală ieste aceasta: Întîiași dată, singur din sine, supt a căruia monarhie ar vrea a să supune să-l întrebăm, și din voia și alegerea lui nici cît de puțin să nu-l mutăm. Că într-alt chip lucrul mai de să va scutura, de pricinile de gilceavă aducătoare nicum nu vom putea scăpa. Cătră aceasta ieste și alta nu de lepădat socoteală, carea spre dobîndirea a toată liniștea bună și deplin nedejde a ne da poate. Adecă jiganiia aceasta din fire scurtă și puțină la voroavă ieste, din gura a căriia mai mult decît interiecția: țis, țis, a ieși nu poate și fără decît sămnul tăcerii, adecă decît tăcerea, altă n-au învățat. De care lucru, socotesc că ea în meștersugul cuvîntului nedeprinsă și în tropurile rito-

ricești neînvățată fiind¹, cu un cuvînt a să dovedi și cu o provlîmă a să amurți să vă putea și singură din sine, veri într-o parte, veri într-altă, fără alt prepus să va pleca.”²

A tot sfatul plăcut fu sfătuirea Pardosului (căci el era carile mormăia acestea) și așe, pre Liliac față chemînd, Momița³ (carea precum în pravile ethicești știință să fie avînd dzisese), ca cum avocatul Liliacului s-ar fi făcut și despre partea lui în parisie voroavă ar fi făcut, într-acesta chip a mateologhisi au început: „Vestită și veche a vechilor giudecători axiomă ieste (că pedepsitului pedeapsa a să îndoi nu trebuie⁴). Cătră carea de la mine a lipi îndrăznesc și dzic (că cel a înota neștiind și în adinci ape cădzut, mîna întinzînd, nu de creștet cufundat, ce de păr sau de mină ridicat, în aer și spre viață trebuie scos) (că de binefacerea cu cît ieste mai la primejdie și cu cît ieste mai curînd, cu atîta mai bună și

¹ Aceste cîteva note caracteristice ar putea constitui un portret al lui Marco pseudobeizadea sub raportul felului său de a vorbi („jigania aceasta din fire scurtă și puțină la voroavă ieste”; „decît tăcere, altă n-au învățat”) și sub cel al pregătirii sale intelectuale, din care rezultă că nu stăpînea arta oratoriei, („în meștersugul cuvîntului nedepinsă și în tropurile ritoricești neînvățată fiind”). Datele oferite de Cantemir ar putea constitui un document privind această obscură personalitate a vremii.

² Dîndu-și seama că în asemenea împrejurări critice amestecul supărător al lui Marco pseudobeizadea în problema succesiunii la domnia Moldovei ar fi dat peste cap toate eforturile și cheltuielile, Iordache Ruset recomandă să fie rezolvată pe dată această importantă chestiune. Ca atare, el propune — în batjocură desigur — ca Liliacul să hotărască singur cărui grup să se alăture: moldovenilor sau munteților.

³ După ce Liliacul este chemat să-și comunice opțiunea, Maimuța Liviii ia cuvîntul, luîndu-și rolul de avocat al acestuia. Repetarea amănuntului că ar fi expertă în „pravile ethicești” și presărarea cuvîntării cu formule și idei ce aparțin moralei religioase a vremii, pledează pentru identificarea numelui ieroglific cu persoana lui Antim Ivireanul.

⁴ *Non bis in idem*, principiu de drept roman potrivit căruia nu se pot da două pedepse pentru aceeași vină.

mai priimită ieste). De care lucru, pentru ticăită și dosedită, la vîrstă brudie, la limbă bilbie¹, jigăniuța aceasta, tuturor în știre a fi să cade, o, priietinilor. Carea din toate părțile pedepsită și dosedită aflîndu-să, în ce să află și cum să află nici singură pe sine a să cunoaște mintea îl agiunge, nici de alții, să întrebe limba îi slujește (căci pedeapsa distihii² min-tea, iar neștiința cuvîntului³ limba împiedecă și scurteadză) și, ca un lucru fără pravila firii⁴ ce ieste, nici la trup vreo alcătuire, nici la viață vreo socoteală, nici la zburat sau la mîrs vreo rînduială are (că cine vreodată vre într-o parte dreaptă zburarea Liliacului, sau cine supt soare urmele lui au vădzut?). Nici de lăcaș loc aședzat, nici pentru hrana ceva undeva adunat a avea poate⁵ (că cine cel adevărat să-lășul i-au aflat, sau cine pentru hrana lui carea ieste s-au înștiințat?). Așe ticălos și mișelos Liliacul în toată partea destrămat și în tot chipul vrednic de văierat fiind, acnu cu

¹ Alte amănunte despre Marco pseudobeizadea (dacă scriitorul nu comite afirmații răutăcioase, după obiceiul său): pretendentul la domnia Moldovei era tînăr și bilbiit („la vîrstă brudie, la limbă bilbie“).

² Aluzie la dubla natură („distihia“) a Liliacului (patruped și pasăre în același timp).

³ Afirmație, desigur, injurioasă la adresa lui Marco pseudobeizadea: nu era în stare să se cunoască pe sine, datorită incapacității mintale („nici singură pe sine a să cunoaște mintea îl agiunge“) și nici nu poseda știința cuvîntului („neștiința cuvîntului“), ceea ce ar concorda cu afirmația anterioară că nu stăpînea arta oratorică. Considerăm că scriitorul sugerează că Maimuța, sub masca apărării cauzei sale, caută în realitate să umilească pe Liliac.

⁴ Din nou se afirmă că Liliacul (în înțeles propriu) este o anomalie a naturii („lucru fără pravila firii“), mai jos arătîndu-se în ce constă această abatere de la normele naturii.

⁵ Un amănunt adevărat despre Marco pseudobeizadea. Neavînd o situație materială care să-i permită o viață imbelșugată și statornică, el trăia, potrivit puținelor izvoare, cînd în Brașov, cînd la curtea lui Brâncoveanu, de unde, descoperit că uneltise împotriva domnului, a trebuit să fugă la Istanbul sau chiar la Ierusalim. La asemenea dependență de bunăstarea altora se face aici aluzie.

capul plecat la mare mila marilor împărați¹ aleargă și cu toată umilința dintr-adâncul inimii să roagă, ca oricările în numărul supușilor săi a-l primi ar învoi, macar în gunoiștea curții sale a să tăvăli, cu toată inima bucuros ieste, ca și el, nenorocitul, sau supt umbra aripilor, sau supt pravul talpelor aciuindu-să, așe de tot în izbeliște lepădat și din privirea a înalților monarși depărtat și instreinat să nu fie² (că precum ochii stăpânești cu urgie căutînd nenorocire, așe, cu milă căutînd, norocire aduc). De care lucru, și eu de multă mișelătatea lui clătîndu-mă, despre parte-i cu pleacăciune mă rog ca milostiv ochiul a milostivilor împărați asupra-i cu milă să caute și de neputință lui milosirdindu-să, ori în care poală capul singur de sine ș-ar pleca, aceia în bogata sa milă să-l sprijenească (căci capul plecat nu numai pre cei milostivi, ce și pre cei nemilostivi spre milostivire pornește).“

Acestea și altele multe ca acestea amăgitoarești și trago-dicești descîntece Moimița descîntînd (ca cum Liliacul nici ceva a grăi ar avea, nici macar de ar și avea a grăi a putea, ar putea), într-un chip ironicesc să nevoia, ca toată pofta inimii Liliacul într-altă parte abătîndu-i și gîndul ce ar avea cu meștersug într-altul schimbîndu-i, tot cuvîntul împotrîvnic a-l curma să poată, așe cît nicicum mai îndoindu-să din bunăvoie, veri unii, veri alții părți să să supuie. Însă cine vreodînoară în lume robiia de bunăvoie au priimit, sau cine supt soare fără nici o nevoie mînule spre legături ș-au îndoit? (Că pentru slobodzeniia fornica cu șoarecele, șoarecele cu mița, mița cu dulăul și dulăul cu leul războiu a face firea îi îndeamnă, macar că puterile unuia, pre a altuia cu multul mai mult covîrșesc) (ce de multe ori puternicii în puterea sa mai mult decît să cade bizuindu-să și slăbiciunea slabilor decît ieste încă mai slabă țiindu-să, preste toată nedejde,

¹ O altă referire jignitoare la dependența sa de curțile domnești.

² Maimuța propune ca el să fie ajutat, în sensul de a i se asigura cele necesare vieții.

ce nu nedejduiesc li să tîmplă și ce nu gîndesc le vine, precum din unghiile șoimului porumbul și din dinții mîții șoarecele a scăpa de multe ori s-au vădzut). În cîre chip, acmu cu toții socotind că puțină jigăniuța aceasta ceva mai mult a cîrni nici va ști (pentru prostimea), nici va putea (pentru frica), și acmu sîmnul supunerii, plecarea capului, să-i vadză cu toții așteptînd, totdeodată ascuțit și înalt glasul Liliacului urechile le pătrunsă, carile proastă, însă dreaptă voroava-și într-acesta chip începū:

„Precum supunerea tirănie a toată firea, așa neștiința cuvîntului la Liliac sicofandie¹ ieste. De care lucru, interiecția glasului nostru pe dumnealui Pardosul necunoscătoriu învățaturii cuvîntului îl arată. Căci țis și cine țistuește nu șie, ce altuia tăcerea arătînd, a tăcea îi poruncește, de unde și eu începînd cu: țist, gloatelor tăcere și mie voroavă sfițesc. Deci dară, de ieste la cineva ascultare, ureche dreaptă puie, de ieste ureche dreaptă, audzul la inima curată trimată, de ieste inimă curată, cuvîntul socotind, în lucru dreaptă giudecată facă, și așe, adevărul cu minciuna, dreptatea cu strîmbătatea și slobodzeniia cu robiiia cită deosebire au a alege va putea (că inima curată mai pre lesne socotește a fi focul cu apa a să amesteca decît cu strîmbătatea dreptatea a să călca).² De care lucru, a mă înștiința ași vrea: adunarea aceas-

¹ Marco pseudobeizadea își dă seama că Maimuța căutase în realitate să-l umilească și ca atare îi răspunde cu demnitate că afirmațiile injurioase despre incultura și incapacitatea sa de a vorbi sînt niște calomnii („sicofandie“). Dealtfel, adunarea de la Cetatea Deltii este în însemnată măsură un duel între Maimuța, ca exponent al politicii brîncovenesti de siluire a voințelor, și Liliac, personajul care vorbește în numele demnității umane.

² Prin conținutul cuvîntărilor sale, Liliacul trebuie considerat unul din exponenții ideilor lui Cantemir, așa cum am văzut că fusese și Jigăniuța și „unul din gloate“, în adunarea animalelor de la Arnăuț-chioi. Liliacul exprimă ideile lui Cantemir cu privire la valorile vicții sociale. Aici este vorba de cele menționate în antiteză: adevăr, minciună, dreptate, nedreptate, libertate, robie. Dintre acestea,

ta de drepte stăpînii, au de cumplite tirăanii ieste? Că de va fi din tirăanii, adevărat atuncea cîntecul: țist singur mie să mi-l cînt, singur mie să mi-l joc să cade (că unde talpa tirăanii <i> calcă, acolo poala dreptății să calcă, și unde să rup legăturile dreptii stăpînii, acolo să pun obedzile vrăjmașii tirăanii)¹. Iară de va fi din drepte stăpîniri, cîntecul țis eu fără primejdie îl voi cînta, și cei ce în horă să află cu dragoste îl vor giuca.²

Ca acestea din gura Liliacului audzind, cu toatele mult să mirară și, de limpede limba lui ca de un lucru nenedejduit cu toții vinîndu-să, multă vreme muți și amurțiți rămasără (că cuvîntul drept din gura proastă ieșind, pre cuvîntul cu meștersug din gura ritorului scos astupă). Atuncea dară, că mărimea sufletului nu după statul trupului să măsoară, cunoscînd, de a să mai mira părăsiră, și unul cu altul în ochi a-și căuta începură, în loc de cuvînt tușire și în loc de voroavă știupire și din sprincene și umere clătire arăta (căci neștiința cuvîntului, tusă și scuiătură, iară tulburarea minții îmblet și primblare scornește) și ce s-ar cădea a răspunde unul pre altul întreba. Iară mai pre urmă iarăși Moimița cuvîntul de obște purtînd³, într-acesta chip îi răspunsă:

dreptatea reprezintă cheia vieții social-politice, ea antrentînd de la sine adevărul și libertatea umană. Dar, spune Cantemir, (vezi paranteza), unui om corect („inima curată“) mai ușor i-ar fi să combine focul cu apa decît să accepte nedreptatea. Prin urmare, modelul vieții sociale este omul corect, pătruns de spiritul dreptății. Este semnificativă această trăsătură a cheie a modelului uman imaginat de Cantemir într-o vreme în care funcționau în toată goliciumea lor minciuna, nedreptatea și siluirea libertății umane.

¹ Tirania face imposibilă funcționarea dreptății.

² Marco pseudobeizadea insinuează că adunarea boierilor de la Adrianopol nu este întemeiată pe „drepte stăpîniri“, adică nu funcționează spiritul de dreptate în desfășurarea lucrărilor ei.

³ Maimuța devine purtătoarea de cuvînt a boierimii din adunarea de la Adrianopol, mai precis avocata politicii muntene, așa cum în adunarea de la Arnăuț-chioi fuseseră Corbul și Cucunozul.

„Dreapta aceasta adunare din drepte adunări stă, o, Liliice, de care lucru, și cuvîntul drept a asculta, și lucrul cu cale a cerca și a-l ispiți și a-l isprăvi pot și vor.”

Liliacul: „Fie lăudată dreptatea în veci, dzisă, și dinții vorovitorilor după voie să să drobască, limba vicleană și minciunoasă să să amuțască și urechea de lingușituri priimitoare să asurdzască (că la asupriți și neputincioși blăstăm, ca la prădători scutul, sigeata, fierul și focul ieste)”. Și iarăși Liliacul întrebînd dzisă: „Încă a ști ași mai pofti: această adunare a cestor doă monarhii ce vor să poftească și sfirșitul poftii sale carile ieste (că precum cuvîntul fără știința gîndului în zadar iese, așe începătura lucrului fără cunoștința sfirșitului de ris și în deșert ieste)”.

Moimița răspunsă:

„Dar dinceput au n-ai audzit că aceste doă monarhii ca lucrurile în pace vecinică să-și lege și supușii săi alegîndu-și cu sfatul și sobor de obște¹ monarhiile a-și adeveri și stăpînirile a-și întări au socotit? De care lucru, toate dobitoacele, precum vedzi, cît macar una nu lipsește, adunate și chemate sint, și fietecarea după chipul său la ceată-și și după neamul său la stăpînire-și s-au dat, cu carile împreună și tu ești adus. Deci mai mult scîrșnetul lungind, în care parte vîi să te supui, în grabă și fără îngăimală, răspunde. Căci ticăloșia voastră inimile împăraților lovind, pre voi în pofta și în alegerea voastră a vă lăsa au socotit². (Că precum uneori dirjiia legăturile, așe uneori plecăciunea dezlegăturile pricinește).”

La acestea cu ris Liliacul răspunsă, dzicînd: „Ferice de Vidră, carea mai denainte epitrop dobitoacelor era (precum

¹ Maimuța exagerează cînd afirmă că adunarea avea un caracter general („sobor de obște”), știut fiind că nu participaseră toți boierii, mulți aflîndu-se în țară; aici nu poate fi vorba de caracterul său reprezentativ pentru toate categoriile și păturile sociale.

² Maimuța mai afirmă, desigur exagerînd, că din moment ce adunarea întărise, prin caracterul său general, o hotărîre a puterii centrale a celor două țări, această decizie căpătase un caracter democratic.

la locul său va să să pomenească) și supt aciuarea Vultu <ru> lui și penele Corbului să păzia, a căriia patimă și folosință mai în urmă am audzit. Iară acmu în alegerea epitropii <i> Strutocamilei, toată dreptatea cu ochii am vădzut. Ce dintr-atîtea mari și înțelepți sfetnici, unul macară a cunoaște n-au putut (că decît Cămila mai mare Filul și decît buărul mai iute și mai cornai ieste Inorogul)¹. Însă aceasta pe mire în ceva neatingîndu-mă, la treaba mea să mă întorc. Cunosc dară că nesățioasă și lacomă slava numelui din bogăția Vulturului pînă la sărăciia Liliacului s-au întins (ce duhul, cît de sărac și slobod, decît împăratul de poftă robit mai bogat ieste, și robul drept decît tiranul strimb mai tare ieste, că cela în trup, iară cesta în suflet biruiește)². De care lucru, de multe ori și adese s-au vădzut (că unii pentru ca hotarăle să-și lătască și supușii să-și înmulțască și numele peste marginile lumii să-ș vestească, dă poftă aprinși fiind, și din cele strîmpte ce avea s-au scos și spre streinele avuții neîmplutele mîni întindzîndu-și, și cel puțin ce avea din palmă le-au fugit³. Că precum să dzice prostul cuvînt: Cămila, cercînd coarne, urechile ș-au pierdut. Pe oțălul virtos rugina îl topește, pe virtuosă inima stejarului, moale dintele cariului făină făcînd-o, o mistuiește. Și ceva în lume cît de virtos și de tare

¹ La afirmația că adunarea exprimase voința participanților, Marco răspunde, batjocoritor, că acest lucru s-a văzut din dreptatea făcută Vidrei prin excluderea ei din domnia Moldovei și de la sprijinul muntean, și, de asemenea, din ridicarea în scaunul domnesc a lui Mihai Racoviță, fapte ce demonstrează în realitate acordarea unui caracter democratic voinței tiranice a lui Brâncoveanu. Dar, subliniază el, în final mai tari decît voința domnului Țării Românești se vor dovedi frații Cantemir, Antioh (Filul) și Dimitrie (Inorogul).

² Teză a moralei creștine: victoria tiranului asupra robului, adică asupra celui slab este lumească, aparține condiției trupești. Pe de altă parte, cel slab este mai puternic decît tiranul în sensul că biruința sa aparține condiției spirituale a omului, care va obține pace în viața veșnică de după moarte.

³ Cantemir condamnă lăcomia de putere a conducătorilor de state, deoarece politica de cîntropire a altor popoare poate să se întoarcă împotriva lor și a propriei țări.

a să afia nu să poate, căruia altul împotrivîndu-să sminteală să nu-i aducă și încă de unde nici să gîndește)¹. De care lucru, aievea ieste (că toate din fire așa sînt tocmită și orînduite, ca fietecarea în țircălamul hotarălor sale să să continească și sfera activității sale sărînd, să nu covîrșască. Însă precum meștersugul firii, așa voia slobodă și cereștilor împotrivă a să pune obiceiuită ieste. Macar că nici meștersugul pe fire, nici voia slobodă pe dreptatea și răsplata cerească pînă în săvîrșit a birui pot. Că precum în cumpăna cîntariului piatra mică pre alta cu multul mai mare și mai grea decît sine în aer ridică, însă cînd amîndoaă cea din fire clătire vor face și fietecarea cu greuimea sa spre chentru mijlocirii păhîrnîndu-să, vor trage, atuncea cea mare pre cea mică, de va cădea, cea mică să zdrobește, și iarăși cea mică pre cea mare de va cădea, iarăși cea mai moale și mai mică să turtește. Căci piatra cea mică cînd pe cea mare ridică, meștersugul cîntariului era, iară cînd întrîmbe loviturile tot cea mică să fărîma, firea după hirișia lucrului lucra).²

¹ Ideea este că de multe ori cel slab biruiește pe cel tare, așa cum rugina roade fierul.

² Dezvoltînd o problemă de filozofie, Cantemir consideră că în interacțiunea dintre lucruri, fiecare se manifestă potrivit naturii sale și că e firească orice acționare a unuia în raport cu altul. Astfel, în mod firesc, rugina distruge oțelul cel mai tare și tot la fel cariul distruge inima stejarului. Căci nu este în lume un lucru atît de rezistent care să nu fie atacat și distrus de altul, și, de asemenea, nu există lucru ce ar putea acționa dincolo de limitele naturii sale: „că toate din fire așa sînt tocmită și orînduite, ca fietecarea în țircălamul hotarălor sale să să continească și sfera activității sale sărînd, să nu covîrșască”. În mod asemănător stau lucrurile și cu invențiile („meștersugurile”) și libertatea umană („voia slobodă”), căci după cum „meștersugul”, invenția tehnică, am putea spune, tinde spre depășirea ordinii naturii, fără a putea izbîndi, tot așa libertatea omului, deși înclinată în mod natural să se opună ordinii morale, nu-și poate permite aceasta fără să nu fie pedepsită: „însă precum meștersugul firii, așa voia slobodă și cereștilor împotrivă a să pune obiceiuită ieste. Macar că nici meștersugul pe fire, nici voia slobodă pe dreptatea și răsplata cerească pînă în săvîrșit a birui pot”. Mai departe, Cantemir dă un

Intr-acesta chip nici Cămila a să pășări, nici pasirea a să cămili au trebuit. Așijderea, nici penele a să încorna, nici coarnele a să împăna s-au cădzut, ce fietecarea firii sale urmînd, ale sale hirișii să fie păzit s-ar fi cuvinit, precum și monarhiile acestea mari și tari la sărăcimea și goliciunea Liliacului, din voia slobodă împinși fiind, împotriva dreptății a merge, nici întrebare ca acesta la mijloc să puie s-au cădzut (că atuncea sămnuul dreptei stăpîniri să arată, cînd pre cei neputincioși în odihnă lăsînd, spre lucrurile streine nu lăcomăse¹). Iară amintrele, pricină Liliacului mai mult scuturîndu-să, ca sămînțe macului dintr-una o mie vor cădea, spre a căroră alegere și la un loc culegere, nici mirșele, nici jicnițele vor agiunge“.

Cu toții est de ascuțite țidele Liliacul împotriva alegerii Strutocamilii arunca vădzînd și pildele între Cămila și între Fil, între buăr și între Inorog ce arăta socotînd, carile macar că pînă la ficați îi atîngea, însă deodată, ca cum cu socotesla le-ar trece făcîndu-să, prin mijlocul Moimîșii iarăși intr-acesta chip îi răspunsără:

„Pre tine, o, flutur fătătoriu și șoarăce zburătoriu, la acesta loc nu să dai, ce să iei sfat te-au chemat, și nu să poruncești, ce porunca să ascuți te-au adunat. De care lucru

exemplu pentru a sublinia distincția între urmările pe care le poate avea o invenție asupra interacțiunii dintre fenomene și cazul cînd în interacțiunea lor lucrurile acționează în mod nestîngherit. Astfel, o invenție (în cazul de față „meștersugul cîntariului“) poate împiedica într-o anumită formă modul normal al interacțiunii dintre lucruri, făcă a-l anula însă, din cauza unor norme ale naturii („cea din fire clătire“, „hirișia lucrului“). Alfel, adică în condiții normale, interacțiunea dintre lucruri „firea (natura — n.ed.) după hirișia (după felul de a fi, după specificul natural) lucrului, lucra“.

¹ Plecînd de la ideea exprimată anterior, după care fiecare lucru se comportă conform naturii sale, Cantemir consideră că orice stăpînire trebuie să se comporte în spiritul dreptății și să nu-și ia libertatea de a opri pe cel slab. Stăpînirea dreaptă, conformă cu natura de principiu a oricărei dominații, nu trebuie să oprească pe cei slabi și nu trebuie să cotopească pe alții.

mai mult limba a-ți împletici și scîrșnetul glasului a-ți fiți părăsindu-te, din doază una îți alege: sau în aer, sau pre pămînt să lăcuiești, și așe, sau supt umbra Vulturului, sau supt brîncă Leului te supune, sau, în glumă să grăiesc, între pămînt și-ntre aier loc de vii afla, pînă ieste mai devreme, lăcașul îți gătește (căci sărăciia cu milă a să cerceta, iară nu cuvintele de dosadă a să căuta trebuie¹).“

Liliacul răspunsă: „Iată, eu acmu voi tăcea, însă bine știu că mai pre urmă alții pentru mine vor grăi, a căror cuvinte, nu cu scîrșnete, ce cu buhnete vor răzsuna, cînd urechile a vă astupa bumbac viți cerca și nu viți afla, și atunci cea precum Liliacul nu de înfruntat, ce de ascultat au fost, viți cunoaște (că sfatul și cuvîntul cit de prost, în samă ne băgat, multe cetăți au sfărîmat și mari împărății au răsturnat). Însă de vreme ce adevărată și dreaptă sărăciia noastră inimile a marilor împărați a pleca și pentru alegerea lăcașului în voie slobodă a să lăsa s-au învrednicit, a ști li să cade că pofta Liliacului ieste ca nici supt unghia Vulturului, nici supt talpa Leului a să supune, și nici în aer, nici pre pămînt a lăcui². De care lucru, dzic, o, Moimîță, că oricînd Vulturul în aer mi-ar videa sau Leul pre pămînt m-ar prinde, atuncea, după a lor poftă și putere, cu mine orice ar vrea facă.“

¹ Pentru că îndrăzne a să critice alegerea lui Mihai Racoviță și să pomenească numele fraților Cantemir, Liliacului i se poruncește să tacă, și să-și aleagă un loc de stat, ca un supus oarecare, fie în Moldova („supt brîncă Leului“), fie în Țara Românească („supt umbra Vulturului“). Adunarea boierilor nu are nevoie de sfaturile sale, dar să țină seama de mila și înțelegerea de care aceasta dă dovadă față de insultele lui.

² Marco, invocînd libertatea de alegere ce-i fusese acordată, refuză să se stabilească în Moldova sau Țara Românească, desigur, de teamă de a nu fi prins și ucis, cum se întîmpla multor pretendenți. Dealtfel, după acele evenimente, acest nenorocos pretendent la domnie nu s-a întors, într-adevăr, în nici unul din cele două principate, preferînd să trăiască în izolare la Ierusalim.

„Au doară în apă vii să lăcuiești?“ dzisă Moimța¹.

„Ba nici în apă, răspunsă Liliacul, căci firea noastră precum de apă să nu fie toată lumea știe.“

Atuncea cu toții ris cu hohot slobodzind: „O, lighioaie proastă, dzisără, căutați de vedeți cel ce pre alții sfătuia și de lucrurile bine alese ca de rele dojenia ce fel de minte poartă. Au doară precum în foc² a lăcui va să dzică. Că de vreme ce din doaa stihii fuge, din a triia a nu fi singur mărturisește. Au nu focul și para pentru lăcașul lui să înțelege (adevărat dară că lăcașul săracului foc și viața-i pară de foc ieste), ca carea și Liliacul, de nenorocire împins, singur șie ș-o alege. Deci de la cineva ascuțită sau cit de timpă socoteale ieste, ce va proasta aceasta lighioaie să dzică? Giudece, și supt ceriu alt lăcaș sau alt loc de traiu, fără de aceste trii pomenite, de ieste, arete³ Cu toții precum Liliacul buiguiește și precum nici ce poștește, nici ce grăiește știe, aleasără. Însă iarăși dzisără:

„Fie-ți voia slobodă, o, Liliece, și din patru stihii, oricare vii, spre lăcaș ți să dăruiește.“

Liliacul răspunsă: „(Voia slobodă nu celor slobodzi, ce celor oprți să dă. Așijderea, lucrul alcătuit din stihii, muritorii precum a lua, așe a și da pot. Iară stihia hirișă, nu numai muritoriul, ce așeși și nemuritoriul cuiva a o da, pînă acmu nu s-au văzut.)⁴ De care lucru, darul carile nici a-l lua, nici a-l da puteți, fie, na, ia, cuvintele poruncitoare în zadar

¹ Pentru că nu voise să rămână între moldoveni sau munteni, Maimuța îl întreabă pe Marco dacă nu preferă să se stabilească „în apă“, adică în Istanbul, dar acesta refuză.

² Aluzie la cele patru elemente ale primilor filozofi greci: apa, aerul, pământul și focul.

³ De vreme ce nu va putea trăi în foc, Marco trebuie să se decidă totuși pentru unul din cele trei elemente: pământ (Moldova), aer (Țara Românească) sau apă (Imperiul Otoman).

⁴ Apel la un principiu de ontologie și logică aristotelică: nimeni nu poate să-și schimbe specificul, nota proprie, și nici s-o împrumute altcuiva, fie în ordinea naturală, fie în cea divină, completează Cantemir. Ca atare — prin extensiune — Liliacul nu poate trăi decât într-un mediu specific naturii sale.

nu vă cheltuiți. Căci eu locul pre carile firea dinceput mi l-au dăruit, nu numai voi, ce nici singură ea a mi-l lua nu poate (că firea în zădar ceva a face nu să ostenește, nici de lucrul făcut vreodată să căiește). De unde nici de la voi ca lucru de dar nou, sau ca cum odată oprit, iară acmu slobod mi-ar fi îl cunosc.“

Iarăși cu toții risul poftorind: „Unde în lume locul acela a fi poate?“ dzisără.

Liliacul răspunsă: „În toată lumea și în tot locul lăcașu meu gata și fără prepus iese (că precum peștele în mare așe înțeleptul în lume nici moșie, nici înstreinare are), pre carile nici mințile voastre cele înalte, nici sfaturile voastre cele adinci, iată că a-l afla nu pot.“

Acestea Moimița de la Liliac audzind, dzisă: „Liliacul, săracul, vînt samănă și abur va secera, și în sus scuihind, în obraz îi va cădea.“

Liliacul, cuvîntul Moimiței, curmînd, dzisă: „De multe ori unii samănă și alții seceră, precum povestea dulfului cu a corăbiiieriului arată“¹.

Moimița în ce fel să să fie tîmplat povestea pe Liliac întrebînd, Liliacul într-acesta chip a le povesti începu: „Eu, odată pre malul mării², în borta unii stinci³ lăcuind, într-o dzi eclipsis în soare⁴ s-au făcut, atîta cît ochii a toată jigania închidzindu-să și fietecarea la culcușul său ca de sară aședzindu-să, singur eu, cu luminoși ochi, toate malurile

¹ Liliacul va dezvolta mai departe *Povestea corăbiiieriului cu dulful*, care la cheie este descifrată: *patima aputului mindru după cuvîntul cel bun al săracului*, explicație ce conferă povestirii un rol moralizator. Referirile la faptele și întîmplările contemporane ne obligă să considerăm că în parte aceasta conține date despre viața personală a lui Marco, date ce aruncă o anumită lumină asupra vieții acestui preten-dent, cunoscut bine de către scriitor.

² *Mare, apă* — elemente ce semnifică Istanbulul, Tarigradul.

³ *Borta în malul stîncii*: *ascunderea în casa muștiului (D.C.)*. Muștiul era supremul judecător religios musulman.

⁴ *Întunecarea soarelui*: *lipsa banilor, pentru carea pasirile au prins pre Liliac (D.C.)*.

În sus și în gios cutreieram. Eu, așe nopții nedejduindu-mă și de neprietin nicicum în grijă purtînd, spre latul mării cîteva mile de la uscat m-am depărtat.¹ Unde soarele din umbra lunii scăpînd și totdeodată radzele-și pre fața pămîntului lovînd, noaptea mea scurtară și dzua altora lungiră. Unde neprietinii miei cei vecinici, rîndunelele,² vădzîndu-mă, din toate părțile a mă bate și în toate locurile a mă trage începura (că precum Liliacul sara, așe neprietinul dzua izbîndii pîndește). Eu de multă lumina soarelui viderile tîmpîndu-mi-să, ca alalte dobitoace prin tunerec, încoace și încolea, de a neprietinilor lovituri și boldituri ferîndu-mă, orbăcînd mă feriiam (că a vă înștiința de viți pofti, viderea ochilor miei atîta de ascuțită ieste, cît cu lumina soarelui împreunîndu-să, organele cele a viderii priimitoare mi să-nădușesc. Că precum la ochii altor jigăanii roata soarelui a să privi viderea tîmpește, așe la ochii miei împrăștiată lumina soarelui întunerec aduce și precum zarea soarelui din noapte spre dzuă răvărsîndu-să, ochii altor dihanii a zări încep, așe lumina dzilei supt umbra pămîntului scăpătînd, ochii miei, de cea multă a luminii soarelui iușurîndu-să, a videa încep). Aședară, precum am dzis, de rîndunele păzîndu-mă și apărîndu-mă, fără veste de un lucru moale, lat și întins mă lovii, de carile îndată mă și lipiiu. Într-acesta chip de neprietinii gonași scăpînd, alții, precum peste a lor, așe peste a mea neștiință a mă învăli și cu funi a mă lega începura. Aședară, supt toată noaptea soarelui, în ce învălit și cu ce legat să fiu nepricepînd, tare mă chinuiam. Iară după ce cu dzua nopții și cu întunecarea soarelui, ochii mi să luminară, precum în vetrela a unii corăbii învălit și cu funele³ împletecit să fiu cunoscuîu. Că eu, poate fi, de rîndunele fugînd, de pîndza corăbii m-am fost lipit, în care vreme și corăbiierei vetrila

¹ Marco iese într-o zi din ascunzătoarea lui din casa muftiului, aventurîndu-se în plin Istanbul.

² Muntenii, de fapt creditorii munteni.

³ *Vetrelile corăbii și funele: temnița robilor de la catargă, tersanaoa unde au pus pre Liliac (D.C.).*

a strînge s-au fost tîmplat¹. Eu, dară, așe în vetrilă boțit și corabiia fără vînt (căci mare linește era), pre valurile moarte săltînd, voroava corăbierului cu a dulfului ascultam? Dulful ni pe de o parte, ni pe de altă parte de corabie trecînd, pre gaura ce deasupra capului are atîta pufniia, cît stropii apii în corabie și în obrazul corăbierului săriia. Corăbierul dzisă: «Bre, hei, porc peștit și pește porcit, dulce, aceste pufnete cui, lăudîndu-te, le arăți? Au vînt sămănînd, stropii apii în loc de grăunțe arunci?» Dulful răspunsă: «Adevărat, eu vînt samăn și stropii în loc de sămînță în corabie arunc. Însă pufnetul mieu în furtună întorcîndu-să, stropii în gură curătoare să vor întoarce (că sămînța vîntului și grăunțele apii moartea corăbii <i> ieste)». Corăbierul, ridzînd, dzisă: «Vîntul a avea sămînță și marea grăunță pînă acmu încu n-am audzit, macar că cea mai multă viață în vînturi și în ape mi-au trecut». Dulful dzisă: «Eu vîntul am sămănat și grăunțele apii în corabie am aruncat, iară cine va săcera și cine a triera, vremea va alege (că precum mehenghiul metalurile de curate și de spurcate ispitește, așe vremea lucrurilor

¹ Doar pînă aici narațiunea conține elemente autobiografice. În tîmplarea la care se referă povestea alegorică ar suna astfel: preten dentul Marco pseudobeizadea își găsise adăpost în casa muftiului pentru a scăpa de creditorii săi, boieri munteni. Ieșind însă intru zi din ascunzătoare și aventurîndu-se în plină zi prin Istanbul, a fost prins de aceștia, care l-au dat pe mina autorităților turcești. Neavînd cu ce plăti nici pe ei nici pe reprezentanții puterii otomane, a fost aruncat la catargă, închisoarea marinei turcești, un loc de muncă silnică pentru datornici și pentru criminali de drept comun.

² De aici începe povestea cu tîlc moralizator a corăbierului cu delfinul, narațiune ce nu mai are nici o legătură cu întîmplările din viața personală a lui Marco, dar prin intermediul căreia Cantemir introduce mediul marin în literatura noastră veche, așa cum prin *Povestea Camilopardului pentru apa Nilului*, făcuse același lucru cu arhitectura citadină, cu mediul geografic exotic și cu atmosfera proprie basmelor orientale din *cartea celor o mie și una de nopți*. Tîlcul povestirii — ce supradimensionează, alături de altele de acest fel, corpul propriu-zis al temei romanului — exprimă punctul de vedere al scriitorului. Acesta cere celor mari și puternici să învețe să țină seama de inteligența și înțelepciunea omului din popor.

muritorilor de fericite și nefericite, de vrednice și nevrednice mai pre urmă ivește)». Aședară, dulful cu corăbierul vorovind și încă cuvîntul bine nesfirșind, vîntul crivățului dimpotriva căii corăbii a sufla, marea a să infla și valurile ca munții a să ridica începură (căci și timpul iernii, cînd soarele din tropicul Himerinos spre tropicul Therinos să întoarce era). Corăbierii, volbura carea asupra le vine și primejdia carea în cap li să pune, vădzind, unii funele întindea, alții vetrilile strîngea (ce groaza morții mintea uluiește și primejdia fără de veste toate simțirile amurțește). De carea și bieții corăbieri cuprîndzîndu-să, unii la adînc, alții la margine mîntuînța arăta. Așjderea, unii limanul, carile în dreapta, alții dosul, carile în stînga aproape era, a apuca să năzuiască dzicea, iară unii fierele corăbii aruncînd, corabiia să sprijenească învăța. Într-acesta chip, ei cu chitelele învăluindu-să și cu socotelele impletecîndu-să, holbura corabiia a învîntîji și valurile pe deasupra a o năbuși începură, și așe, în mica ceasului, vîntul cel de dulf sămănat, din pufnet vivor și din stropitură girle înluntru și pe deasupra vasului izvorîră, carea, cu updele fierbind și amestecîndu-să, din fața apii în fundul mării să mută¹ (că corăbierul, carile în linește furtuna nu socotește și găuricea carea piștește cu vreme nu călăfătuiește, în abur, vivor, și în picătură apă fără măsură află). Într-acesta chip² și voi, o, priietinilor, pildele mele buiguiri și cuvintele mele într-aiuri țîind, pe voi de buiguitori și de

¹ Dialogul corăbierului cu delfinul din această povestire se bazează pe credința populară, potrivit căreia apariția delfinilor pe lângă o corabie prevestește furtună.

² Liliacul revine la dialogul dintre el și adunarea de la Adrianopol, atrăgînd atenția că ceea ce a povestit sugerează celor prezenți să țină seama și de cuvintele lui, un om sărac în comparație cu ceilalți, majoritatea boieri. La cheie există însă, pentru această parte, următoarea descifrare: *Ieșirea Liliacului din vetrele: scăparea lui de la catargă (D.C.)* — ceea ce înseamnă că avem o lacună în text, deoarece nu întîlnim nici aici, nici în altă parte, amănuntul eliberării lui de la catargă. Întîmplarea sa cu închiderea din cauza datoriilor și eliberarea din înch-

nepricepători vă arătați. Deci cît pentru alegerea locului
lăcașului meu ar fi, aceasta să știți că precum în borta pie-
trii¹ brîncă Leului de groasă nu încapă (că a multe lucruri ma-
rimea de scădere și grosimea îngreuiere de împiedicare ieste),
așe în întunerecul nopții ochiul Vulturului nu videă, cu car-
chip eu decît Leul mai aciuat, iară decît Vulturul mai fericit
sint, de vreme ce borta pietrii și cetate nebiruită și lăcaș desfi-
tat fiindu-mi, în vreme cînd ochiul Vulturului cu întunerec
închide, al meu cu lumină curată să deschide și slobod
fără nici o primejdie dobînda hranii și orînduiala vieții în-
cerc. Deci precum dinceput singuri ați mărturisit, mona-
hiile acestea din drepte stăpînii, iar nu din strîmbe tiranii
vor fi, cu Leul megieșii, iar cu Vulturul locului și împără-
țașii mă voi afla. De vreme ce o a soarelui învîrtire în
doază împărțind, 12 ceasuri Vulturul, iară 12 ceasuri eu aerul
lui voi stăpîni, unde tirăniia lipsind, giudecata dreaptă ieste
să să facă (că precum unde tirăniia stăpînește, acolo drep-
tatea să izgonește, așe unde dreptatea împărătește, toată
strîmbătatea nici să numește). Iară amintrilea, cu tăriia și
cu sila asupra mea a să sluji de vor pofti, cu un cuvînt, și a
lui și a mea poftă supt vecinică privileghie supuind, dzic, ca
oricînd Leul brîncă în bortița stincii ș-ar băga, și Vulturul
cu cel la vedere ascuțit ochiu m-ar videă, cela cu pieptul
și cesta cu pintinul ce va putea neoprit facă².

soare trebuie să fi avut loc mai înainte de anul 1703, deoarece pe Marco
îl vedem amestecat și printre participanții adunării de la Arnăuț-chioi
și printre cei de la adunarea din Adrianopol, unde se pare că fusese
chemat să se ajungă la o înțelegere cu el ca să nu mai tulbure aran-
jamentele pentru numirea lui Mihai Racoviță.

¹ Răspunzînd la propunerea de a se stabili fie între moldoveni,
fie între munteni, Marco declară că se simte mai în siguranță „în borta
pietrii”, adică în casa muftiului, de ocrotirea căruia se bucura încă din
timpul participării la evenimente. În adăpostul acestuia, precizează
Marco, nu poate fi urmărit nici de moldoveni nici de munteni.

² Marco ar accepta totuși să se stabilească între munteni, dacă s-ar
dovedi că „stăpînirea” ar fi dreaptă. Cantemir nu știa probabil că

Acestea și altele multe ca acestea Liliacul cu vitează inimă și cu nebiruit suflet dzicind, denaintea adunării afară ieși. După a Liliacului ieșire cu toții sprincenele a-și ridica și fruntea a-și îmbina începînd, cu nasul la pămînt lăsat, cu ochii împrăștiiați la căutat, cu umerele spre urechi ridicate și cu budza cea dedesupt spre bărbie întoarsă și spîndzurată, unul spre alalt cu ochii boldiți căuta, ce să vorovască sau ce să grăiască ca muții nu putea, de ce să să apuce ca uluiții nu știa și ce să lucredze ca luații de minte nu pricepea (că precum buhnetul și sunetul mare, prea de aproape fiind, puterea audzirii tîmpește, așe lucrul nenedejduit orinduiala socotelii smintește), în virtoape de socotele și în holmuri de chitele ca acestea ei rătăcind și prin toate unghiurile ca cei fără ochi orbăcînd.

Vulpea, carea (precum mai denainte s-au pomenit) pentru slăbiciuneă ce i să tîmplase, la adunare să să afle nu putusă¹ (că de multe ori cu prețul boalei statul iertăciunii să cumpără), prin scrisoare icoana inimii a-și arăta și măiestriile a-și arunca silind, poslanie ca aceasta trimisă, dzicînd:

„*Vulturului și Leului*, marilor monarși, plecăciune și aminduror stihiiilor adunări închinăciune, pravul pragului și țărna talpelor voastre Vulpea aduce. Cu plecatele mele slove, în știre a face îndrăznesc că încă dinceput eu și pururea cu șuvăite picioare pre drepte cărări a îmbla deprinsă

formai de la curtea lui Brâncoveanu fugise Marco în anul 1700, cînd se descoperise că umbla cu intrigi la Poartă pentru a lua locul binefăcătorului său.

¹ Cantemir afirmă că Ilie Țifescu (Vulpea), prezent la adunarea de la Arnăuț-chioi, n-a mai participat, din cauza bolii, la cea de la Adrianopol. Retras în Moldova, în vremea începuturilor demersurilor pentru confirmarea de către Poartă a domniei lui Racoviță, Țifescu va trimite de acolo o scrisoare către fruntașii adunării, scrisoare ce demonstrează că se interesa îndeaproape de evenimentele vieții politice ale zilei.

și din fire așa tocmită fiind, însă slăbiciunea carea ticăloșii mele într-aceasta vreme s-au timplat (precum tuturor știut ieste), la adunarea de obște a mă afla și în față nefățărnicitele mele slujbe a arăta nu putui¹. De care lucru, cele ce într-adevăr audziiu și spre folosul de obște a fi le socotiiu, prin slove a le arăta și prin hirtie adevărul a vă înștiința, boldul a adevăratii și neimatii mele priinte mă împunsă și mă împinsă (că adevărata dragoste nu numai cu cuvînt de față, ce și cu scrisoarea de departe chipul a-și arăta obi-ciuită ieste). Aicea, dară, vestea au vinit, precum Liliacul (carile nici la încruntarea unghilor, nici la însingerarea colților de agiuns ieste) acolea, cu mare obrăznicie, multe scîrșnete să fie făcut și multe împotrivă și neplăcute sinoadelor să fie țiit. Așijderea, precum a Fiului și a Inorogului pomenire la mijloc să fie adus, de carii aminte mi-am adus, precum nici la adunarea dintii chemați să nu fie fost și și chemați de ar fi fost, precum mi să pare, n-ar fi vinit. De care lucru, Lupul aicea înțelegînd, perii de pre spinare a-și ridica și pre nări mai larg a sufla au început, și alte mari și înalte duhuri a purta l-am cunoscut (că nedejdea izbîndii a capului clătire și a nărilor pufnire sămn arată)². Pentru aceasta, dară, cu a mea proastă socoteală, socotesc că acolea mai multă zăbavă nefăcînd, cum mai carînd pre Liliac într-un chip să-l aședzați și, alt chip de nu să va afla, după pravila lui a trăi să-l lăsați, și mai mult lucrurile ne-scuturînd, fără zăbavă la scaunul monarhiei să vă înturnați. Că veche axiomă ieste carea dzice: (Unui lucru fără cale

¹ Este vorba de adunarea de la Adrianopol la care Țîfescu n-a putut lua parte — cel puțin așa afirmă Cantemir.

² Țîfescu scrie boerilor din adunare că este la curent cu cele petrecute la Adrianopol și anume, că Marco pseudobeizadea a produs multe încurcături, între care și pomenirea fraților Cantemir. Le dă însă vestea îngrijorătoare că Lupu Bogdan hatmanul, sosit și el în Moldova, auzise, de asemenea, despre cele întîmplate și devenise mai îndrăzneț („perii de pre spinare a-și ridica... au început“). El face, așadar, o scrisoare de denunț.

cale dînd, multe fără cale a urma pot). Aşijderea, adese să vede (că, unul căscînd, mai toţi de prinpregiur a căsca să îndeamnă, macar că într-acea dată a căsca nu le-ar fi fost). Deci socotiţi binişor că, de nu sînt acoloa acele doaa jiganii, Filul adecăte şi Inorogul, să nu cumva prin scrisori cu Lupul să se agiungă (că scrisorile precum a celui bun, aşe a celui rău sfat iască şi strămurare sint) şi să nu cumva pildele şi pocităniiile Liliacului plinească, carile mai rău sfirşitul decît începutul fără greş vor aduce.¹ Pentru mişelos statul meu viţi şti că după uscarea vinelor, vînd aicea şi hrana în lapte de iepure, pui de cucos oătoriu fierţi fiindu-mi (căci altă mîncare a minca nici pofta mă îndemna, nici dieta doftoriilor mă lăsa), într-o dzi, stomahul mai tocmindu-mi-să şi pofta spre ospătare mai pornindu-mi-să, cu oarbă lăcomie puiul întreg a înghiţi m-am nevoit. Ce grumadzii, de mare şi lungă fierbînteală uscaţi fiindu-mi, în laringă mi s-au oprit. L-aşi înghiţi şi pe gitlej nu încape, l-aşi ştiupi şi nu-l pociu, căci în gios să să lunece stă împotrivă uscăciunea, cu tusă şi cu opînteale a-l lepăda nu mă lasă slăbiciunea. În cea de apoi scurtarea dzilelor mele spre lungirea anilor împăraţilor şi stăpînilor miei milostivi fie. Căroră de la cereseul Vultur toată deplîna fericire rog şi iarăşi rog.²

Acestea Vulpea scriind şi cartea la adunarea de la Delta³ trimiţînd, îndatăşi la birlogul Lupului, ni a cădea, ni a să scula, de slăbiciune făcîndu-să, să dusă, pre carile în lăcaşul său aflîndu-l şi cu cucernic şi plecat chip arătîndu-i-să:

¹ În scrisoare Ilie Tîfescu sfătuieşte pe boieri ca, pe de o parte, să împiedice corespondenţa dintre fraţii Cantemir, aflaţi la Istanbul, şi cumnatul lor Lupu Bogdan, surghiunit în ţară, iar, pe de alta, să aranjeze chestiunea pretendentului Marco, probabil, să-l cumpere, şi după aceea să se înapoieze cît mai curînd în Moldova.

² În finalul scrisorii, Vulpea povesteşte amănuntul, grotesc, cum era să moară înghiţînd, din lăcomie, un pui întreg.

³ Adunarea boierilor de la Adrianopol.

„Bucură-te,¹ vechiul meu prietin și în toate a nevoilor căi credinciosul și nedespărțitul meu tovarăș. De pricina nevredniciei mele cercetări a ști să cade că dragostea cea adevărată, carea pururea cătră tine am avut și am, din norocită privala privelii tale mai mult lipsită și despărțită a fi, a suferi neputînd. Și cu aceasta pricină, întii la dulcea și nesețioasă-ți privire și înțeleapta și filosofasca-ți vorovire mai mult din suflet agiutorită, decît cu picioarele sprejinită, ăm alergat (că dragostea în inimă dospită, precum adese slăbiciune, așe de multe ori virtute peste puțină naște). A doa pricină ieste că eu, tot adevărul cunoscînd și năcazul, carile de cătră ai noștri vicleni tovarăși ți s-au făcut, bine înțelegînd, cu înădușală, fără răcoreală și cu infocări fără stîmpărări inima mi s-au cuprins (că simbatie a adevăratului prietin din durerea a osului zdrobit puțină și mai nici puțină osăbire are). Deci, pre o parte, ale tale multe înalgiosuri ce ți s-au făcut, jelînd (carile inima, cît muntele Olimpului de mi-ar fi fost, în scrum și în cenușe să o întoarcă, destule ar fi fost), iară pre altă parte, sfîrșitul lucrului acestuia la ce margine va să iasă nepricepînd, tot bietul meu trup, ca muntele Ethnii singur materiia ardzătoare își strînge, singur să ațîță, singur să aprinde, singur să topește, singur asupra cenușelor și scrumurilor sale să răzsipește și în bezna pîrlitelor sale rădăcini să pohîrnește. Că pînă acmu pentru folosul de obște și pentru cinstea monarhiii Leului cite oarece tot nedejduiam. Iară acmu, toată nedejdea mi s-au curmat, de vreme ce mintea și înțelepciunea a tot sfatul, carea tu ești, din capul adunării lipsînd

¹ Ipocrizia lui Ilie Țîfescu nu are limite: după ce scrisese boierilor la Adrianopol că Lupu Bogdan nu se astîmpăra și că ar fi bine să supravegheze corespondența sa cu frații Cantemir, îi face acestuia o vizită acasă. Declarîndu-i că se simte afectat, din sinceră prietenie, de nedreptatea ce i se făcuse prin înlăturarea sa din adunare, consideră și el că este o rușine alegerea lui Racoviță ca domn, patronat de frații Ruset și sprijinit de Brâncoveanu, cu ajutorul „altor jiganii... păsărite“, ceea ce ar însemna cu ajutorul unor boieri moldoveni cumpărați de munteni.

o vād. (Că precum la multe mădulare un cap, așe la multe gloate o minte întreagă a nu lipsi trebuie). Așijderea (precum dintr-altii am audzit), Leului jiganiiă geamănă, Struțul, epitrop să să fie făcut, căruia, capul schimbându-i, altul ca de bou cornat și buărat, (o, ocară mare), să-i fie pus și mai mult cu îndemnarea Pardosului, a Risului și a altor jiganii acmu de curind păsărite, siloghismul Corbului să să fie ade-verit și întemeiat am. înțeles (insă în tot occeanul nenedej-duirii picătura nedejdii a lipsi și în tot limanul negrii vin-tișorul grii a nu aburi peste putință ieste). De care lucru, un sămn de nedejde precum să fie rămas dzic, de vreme ce neamul Liliecilor în teatrul lumii de mare și nesuferită rușine i-au dat, tot lucrul fără socoteală ce-au făcut și tot cuvintul fără chibzuială ce-au grăit arătându-le, și cu ne-dezlegate argumenturi dzisele lor au dovedit și au adeverit, atita cit toată limba amurțită și toată gura amuțită ina-intea lor au rămas. De care lucru, o, dulcele mieu priietin, a nedejdui îndrăznesc ca nu așe de tot tot lucrul după voia lor va rămînea, și cătră aceasta mai virtos nedejdea îmi nedejduiește, căci, precum bine m-am adeverit, Filul și Ino-rogul la adunare n-au vinit. Cari, între monarhiia noastră, cei mai de-a firea și mai de frunte să fie lumii ieste știut. Și, precum eu a lor cea părintască fire le-am priceput, a-cestea înalgiouri a răbda și pînă în sfîrșit în fundurile pus-tiilor a cutreiera nu vor putea (că firea de ce au început a să părăsi și obiceiul bine deprins a să uita prea cu anevoie lucru ieste). Ce lucruri vor deșchide, de carile toată adunarea nici a gîndi au gîndit, nici cui va vreodată în minte au vinit (că jelea și rivna cînstei pojarul ce sloboade decît focul în spinii uscați mai mare pîrjol face). Așijderea, pre tine, bun și adevărat priietin și a adevărului netăcut crainic avîndu-te, cu încășile, ticăloasa, precum numai cu trupul de tine despărțită, iară cu sufletul cu tine la un loc lipită și în-cleită să fiu bine mă știu (precum încă de pre vremile epi-

tropiîi Monocheroleopardului¹ ispitită și dovedită sint). Cătră noi și pre săracul Ciacalul au, carile la multe trebe fără preget și la multe slujbe cu credință, precum li să va afla, prepus nu iese². Deci, de vii socoti cu cale a fi, o carte la Fil și la Inorog să scriem și de gândurile noastre știre să le facem (că roada pomului prieteșugului alta nu iese, fără numai ascunsul inimii fără primejdie a descoperi și chitele între sine tare a acoperi). Adecă, precum urechile noastre spre sunetul numelui lor stăruiesc și numai din sămnul ochiului spre toată slujba și primejdiia a ne încinge gata sintem.³ Deci, o, iubitul meu prietin, cuvintele mele în prepus nu le aduce, căci curate și nezugrăvite sint și în cea de apoi pre dulce viața mea mă giur că tot cuvîntul ascuns și toată taina acoperită, ascunsă și nedescoperită voi ținea.“ (Vulpea pre viață-și să giura, căci din prognosticul doftorului, precum la luna nu va ieși bine știa, de vreme ce în răvârsatul zorilor și în amurgul soarelui sfingmosul în chipul viermelui să clătia⁴), ce în sfirșitul vieții capul răutății a face silind, pre Lup a amăgi și capul în singe

¹ *Monocheroleopardalis* — Constantin Cantemir, tatăl scriitorului, a cărui domnie („epitropie“) se înscrie între anii 1685—1693. Numele este o asociere între *monocheros* — *licorn* (grec.), inorog, animal fabulos cu un corn în frunte, leu și *pardalis* (grec.), leopard. Vrînd să dovedească sinceritatea prieteniei pentru frații Cantemir, Țifescu reamintește lui Lupu Bogdan dovezile sale de amicitie din vremea lui Constantin Cantemir; aluzia se referă la faptul că Țifescu descoperise bătrînului domn complotul pus la cale de frații Costin, Velicico hatmanul și Miron cronicarul, după care urmasse decapitarea celor doi.

² Un credincios al Cantemireștilor trebuie socotit și Maxut serdarul (Șacalul).

³ Ilie Țifescu merge prea departe cu perfidia sa: pentru a compromite pe Lupu Bogdan în fața noului domn, el propune lui Lupu Bogdan să scrie o scrisoare de devotament către frații Cantemir, știind bine că, la sfatul său, corespondența dintre aceștia ar fi fost interceptată. O astfel de scrisoare ar fi fost o dovadă că Lupu Bogdan conspira împotriva lui Mihai Racoviță.

⁴ Ilie Țifescu era conștient că urma să moară în curînd. În realitate, moartea sa a intervenit în anul 1704, în timpul domniei lui Mihai Racoviță.

a-i vâpsi¹ să nevoia, și precum în toată porunca lui, fără preget și în toate sfaturile și învățăturile lui, fără alt cuget, tot unghiul a scociori și toată piatra a clăti nu să va lenevi cu giurământ să făgăduia.

Ce Lupul, vechiu la minte și copt la crieri fiind, noașle a Vulpei vicleșuguri și proaspetele ei lingușituri îndată pricepind, precum în gură miere zămintește, iară în piept otravă dospește cuncscu, și precum pretenția ei alta nu iese, fără numai cu chipuri șicuite ca acestea, mintea și socoteala Lupului carea ar fi și pentru lucrurile carile la cetatea Del-tii, unele săvârșite, iară altele acmu începute, ce ar dzice și ce ar mai nedejdui să iscodească și îndată la adunări știre făcînd și minciunile carile mai denainte scrisesă să-și înnoiască și pre sine de priietină și de slujnică să să adeverească. Cătră carea Lupul, cu scurte și puținele, însă grele și temeinice cuvinte, într-acesta chip răspunsă:

„Veche pravilă iese, o, soro Hulpeo (că poftele și voile împăraților pravilă nemutată ascultătorilor sint). De care lucru, și la aceasta alegere, de vreme ce voia și porunca a marilor împărați așe au fost, nici o divă nu iese, și așe, orice au poruncit și au ales, bine au poruncit și înțelepțește au ales. Nici cătră aceasta mai mult ceva a gîndi sau a grăi ni să cade, fără cît noi, într-această dată viață singuratecă alegîndu-ne și la birlogul nostru rămășița vieții din toate tulburările lucrurilor și gîndurilor depărtați cu linește a o trece și cu odihnă a o petrece am ales, și mai deasupra nici a grăi, nici a audzi ceva poftim² (că precum gura la grăire, așe urechile la audzire hotar a avea trebuie, și cuvîntul carile linului suflet tulburare aduce, nu numai a nu-l grăi, ce nici a-l audzi să cade). Așe noi, între acestea hotare contenindu-ne, nici Liliacul ce ar fi grăit, nici Filul

¹ Ilie Țîfescu urmărea, prin urmare, ca Lupu Bogdan să fie ucis prin tăierea capului („capul în stînge a-i vâpsi să nevoia“), așa cum se proceda cu orice complotist.

² Lupu Bogdan, înțelegînd șiretenia lui Țîfescu, declară că nu vrea să se mai amestece în viața politică a țării.

și Inordgul ce vor să scornească și așeși nici muștele¹ ce vor să viziască, sau tăunii² ce vor să zbînăiască în minte ne vine. De care lucru, mai mult voroava cu noi a lungi scur-tindu-ți, la lăcașul și odihna ta te du. Iară vremea, proba cea neminciunoasă, și pre mine și pre tine cine să fim ne va arăta“.

Acestea Lupul cătră Vulpe încă vorovind, iată, cu timplare, și Ciacalul acolea sosi (carile într-*z*devăr în dragos-tea Lupului să avea). Deci Ciacalul, după ce cu plecăciune obiciuita-și închinăciune dede: „În ceastă noapte, dzice, prin pădure pentru hrana încoace și încolea îmblînd și prin spinii unui gard de prisacă păsăruicele culcate a prinde pîndind, între albine mare vizială și glogozală audziiu.³ Deci, pentru ca a împletecitelor cuvinte înșămnaarea a înțelege să pociu, de gardul prisăcii, mai aproape șipurindu-mă, mă lipiiu. De unde, din cele multe, acestea puține cuvinte înțelegeși (căci a trîntorilor urlete a albinelor sunete astupa). Voroa-va, dară, le era aceasta: „Precum noi împărat, monarh și stăpînitoriu, aftocrator să fim avînd, nu numai noi știm, ce toată lumea mărturisește și matca⁴ carea ne chiverni-sește, ne poruncește, ne stăpînește și ne otcîrmuiește, din

¹ *Muștele*: *ciocoîmea*, *slugile boierești* (D.C.) — aparatul represiv al stăpînilor feudali, la origine mici boieri sau chiar țărani.

² *Tăunii*: *curtenii*, *aprodzii* și *alalți asemenea acestora* (D.C.) — aceștia erau mici proprietari de pămînt, obligați să presteze serviciul militar călare.

³ Maxut serdarul, sincer partizan al fraților Cantemir, aduce vestea, că albinele — *țărani de dajdie, birnicii* (D.C.), și trîntorii — *scutelnicii* (D.C.), adică țărani scutiți de bir, s-au răsculat. Țărani sînt numiți de Cantemir albine, pentru a le sublinia rolul de producători ai bunurilor materiale. Povestirea lui Maxut serdarul poate fi intitulată *Răscoala albinelor*, pasaj în care vor fi urmărite probleme ale vieții politice văzute din perspectiva maselor exploatate, poziție pe care se situează și Cantemir. Se pare că această răscoală n-a avut loc.

⁴ *Matca albinelor*: *orînduiala*, *obiceiul*, *pravila țării* (D.C.) — pome-nirea legilor, scrise și nescrise („obiceiul“), arată importanța pe care o aveau acestea pentru mase. Situat pe poziția lor, Cantemir va concepe și modelul domnului ca un suveran ce trebuie să țină seama de legi și obiceiuri, excluzînd astfel imaginea monarhului absolutist.

toată dihania cunoscută și aleasă ieste (că sămnu' a monarhului adevărat acesta ieste, că nici cu acul să împungă¹, nici cu dinții să mușce, nici cu unghile să rumpă, ce în greșiți iertare, în răi pedepsire, în supuși milă, în streini dreptate și în hotarale monarhiei sale contenire să arete), carile toate în monarhul, matca și mamca noastră deplin să cuprind². Aceasta, dară, într-acesta chip fiind, oare cu ce socoteală pină acmu, iată, de doaa ori, în doaa locuri zburătoarele și tîrîietoarele toate adunîndu-să³, spre întărirea monarhiei Vulturului și a Leului de la toți hirograf a lua să nevoiesc: Așijderea, precum zburătoarelor epitrop Corbul, iară în-patru-picioarelor Strutocamila s-au ales.⁴ Și una cătră alta cu prepușe cuvinte dzicea: „Oare pre noi la adunare cum nu ne-au chemat? Au în sama zburătoarelor nu ne-au băgat?⁵ Au căci micșorimea statului nostru căutînd, nevoița, așonșita și chivernisala de obște carea facem a cunoaște s-au lenevit?⁶ Ce de vreme ce ieste așe, de sintem și noi zburătoare supt soare, pre toți a cunoaște să-i facem⁶ (că albina sămînța și sulița, miierea și fiere tot într-un pîntece poartă, și precum toate polițiile nu staturi

¹ Modelul monarhului propus de Cantemir se aseamănă cu cel imaginat de Grigore Ureche în cronică sa.

² Scriitorul precizează însă că această imagine a domnului ideal este cuprinsă în tradițiile și legile țării, subliniind astfel superioritatea obiceiului pămîntului încălcat de-a lungul timpului de domnia tiranică.

³ Este vorba de cele două adunări: cea de la Arnăuț-chioi și cea de la Adrianopol.

⁴ Țăranii aserviți sînt nemulțumiți pentru că n-au fost și ei invitați la cele două adunări pentru alegerea domnului, unde fuseseră chemați „toți”, de fapt, toate clasele și categoriile sociale libere. Aici este vorba de țărănimea aservită, care reclamă probabil un drept străvechi, un obicei al pămîntului, care le dădea posibilitate de participare la alegerea domnului.

⁵ Țăranii reproșează boierimii că a nesocotit faptul că ei sînt cei care duc greul în stat, asigurînd, prin munca lor, prosperitatea societății. O idee asemănătoare o întîlnim și mai tîrziu în *Descrierea Moldovei*.

⁶ Prin urmare, țăranii se răscoală pentru a sili boierimea să recunoască și rolul lor în economia și drepturile politice străvechi. Această răscoală n-a avut loc, ea fiind imaginată de Cantemir pentru a-și putea

înalte și pintece lăsate, ce omoni nedespărțită și minte ispitită și ascuțită caută).“ Iară una dintre albine dzisă: „Eu astăzi în cîmp pentru agonisita ieșind și printre ierbi și flori miere cercînd, cu viespile¹ a mă împreuna mi s-au timplat, la carile iarăși aceasta voroavă a să scutura am aflat și precum foarte cu greu duc lucrul² ce să aude că s-au făcut, le-am priceput (că tulburarea unii politii între alalte, cu aprinderea unii case într-o cetate să asemănă, că precum din aprinderea unii case toată cetatea primejduiește, așe o politie răscolindu-să, toată megieșia să clătește). Și așeși eu încă acoloa fiind, o viiespe sosi, carea de mare adunarea muștelor și a țințarilor veste adusă³ și precum de aceste a pasirilor și a jiganilor adunare de veste luînd, tare între dinsele viziia, dzicînd: Sculați, frați, și mîrgînd, vies-pilor știre să dăm, pre tăuni și pre gîrgăuni împreună să ridicăm și cu toții la prisaca albinelor să ne adunăm, unde, de obște sfătuindu-ne, să alegem și să căutăm cu ce privilegie Vulturul tuturor zburătoarelor a stăpîni și cu ce mijloc numai o monarhie la toți a să numi și a fi ar putea. Că precum din lume audzim, lucrul acesta nici Liliieci a-l priimi n-au învoit, dară noi cu cît mai gios decît Liliieci și cu cît mai puține decît toate zburătoarele vom fi? Și cum cu singură numai tăcerea spre robie și supunere vecinică ne vom lăsa? Ba, fraților, o dată cu capul lucrul acesta neizbîndit să nu lăsăm! Că spre aceasta, precum viespea egiptilor⁴,

expune ideile sale politice în ceea ce privește modelul domnului, legile și obiceiurile țării, precum și drepturile străvechi ale maselor, factorul fundamental în bunăstarea țării.

¹ *Viespile: siimenii, dărăbanii și alalți liufegii (D.C.)* — categorii de mercenari.

² Și trupele de mercenari o ducean greu, arătîndu-se dispuși să se alăture țărănimii răscolate.

³ O viespe, adică un seimen, aduce vestea că sînt gata să participe la răscoală și alte categorii sociale (țințarii și gîrgăunii nu sînt lămuriți la cheie). Chemarea la răscoală avea în vedere și pe tăuni, adică pe curteni.

⁴ Aluzie la cultul unor animale în Egiptul antic. Aici expresia are înțelesul că răscoala militară a seimenilor are șanse de izbîndă întrucît există încă din antichitate o divinitate patronimică, un zeu al seimenilor.

aşe musca cerului¹ agiutătoare şi scutitoare ne va fi (că pentru slobodzenie şi moşie cu cinste a muri, decît prin mulţi veci cu necinste a trăi, mai de folos şi mai lăudat ieste). Aşijderea, între dobitoace oarece dihonie să fie am înţeles, de vreme ce pe Fil şi Inorog la adunare nu i-au chemat, nici i-au întrebat, nici în samă de lucru i-au băgat. Pe Lup căci dreaptă hotărîre Struţului au făcut şi căci încă de pre vremile episcopiei Vidrii, cînd cu Pardosul în Ţara Cîmpilor au pribegit şi acolo cu dînsul în scandală şi la cuvinte au fost vinit, acmu Pardosul izbîndă noaă la pizmă veche socotind a face, cu meştersug din adunare l-au scos şi oarecum la birlegul său în chip de izgnanie l-au trimis.² Vidra cea odînoară Corbului din suflet iubită, iară acmu lui decît moartea mai urită, dintr-amîndoaă izvoadele s-au ras³ (că decît toată materia alcătuită, sufletul nealcătuit mai lesne să betejeşte şi mai pre lesne ieste pre lei şi pre urşi a stăpîni decît pre doaa inimi prin toată viaţa într-o dragoste şi într-o priinţă a le păzi). Vulpea sau de bolnavă, sau de vicleană dintre dînşii lipseşte, de unde a prognostici putem că cu vreme clătirea acestor chipuri făcîndu-se, lucrurile într-alt chip să vor schimba şi statul într-altă haină să va îmbrăca.⁴ Acestea Vulpea, Lupul şi Ciacalul.

Iară cartea Vulpiei la mîna sinoadelor agiungînd, pre carea citind-o în taină, deosăbi, Uleul pe Pardos, pe Ris şi

¹ Divinitate ocrotitoare, a muştelor, adică a ciocoimii. Cantemir face aluzie la divinitatea feniciană Baal-zebub, zeul muştelor (care a dat pe Belzebut). Musca cerului este şi o constelaţie.

² Se face referire la cearta care avusese loc între Lupu Bogdan hatmanul şi Iordache Ruset pe cînd se aflau refugiaţi în Polonia („Ţara Cîmpilor“) de frica lui Constantin Duca. Drept răzbunare, Iordache reuşise acum să-i fixeze lui Lupu Bogdan domiciliu forţat la moşie.

³ Aluzie la faptul că Duca, cel ce odinioară fusese „din suflet iubit“ lui Brîncoveanu, era acum un mazăl.

⁴ Ilie Ţifescu lipsa din ţară nu atît din cauza bolii, ci intrucît, fiinţă duplicitară, simţea că lucrurile s-ar putea întoarce în favoarea Cantemireştilor şi nu mai participă la cea de a doua adunare, de la Adrianopol. Totuşi, după cum afirmă izvoarele, la sosirea în ţară a lui Mihai Racoviţă, Ţifescu va fi numit mare spătar.

pre alaltî a credinții vicleni și a vicleșugului credincioși în taină chemă¹ (că voroava prea pe taină vicleșugul supune, iară cuvîntul în față a dreptății sămn ieste). Căroră scrisoarea și sfatul Vulpîi arătînd, Pardosul dzisă: „Vulpea pentru Lup oricîte scrie adevărate și de credzut sint, căci precum să dzice dzicătoarea (Lupul părul după vremi își schimbă, iară din firea lui nu iese, nici obiceiile învățate își mută²). Că Lupul pururea nu numai oile a fărîma, ce și boii din plug a îneca și pre tot dobitocul supus a spintica, precum obiceiuit să fie, lumii ieste știut. Și acmu lucrurile la omonie precum vor să să aducă vădzind, bine să-i pară peste firea lui ieste (că lăcomiia în doaa părți zavistuiește, una, căci tot ce pofteste nu agonisește, alta, căci el ce pofteste pre altul a agonisi privește). De care lucru, a mea socoteală aceasta ieste: cu vreme Lupul nu numai din adunarea Deltii, ce din toată lumea a să scoate trebuiește³, și așe, tot dobitocul în odihnă și tot locul în ostrovul Critului⁴ să va întoarce. Iară amintrile, precum din obiceiurile lui a să primeni nedejde fără nedejde ieste. Iară pentru Fil și Inorog mijlocul a să afla pre lesne va fi.“

¹ După primirea scrisorii lui Țifescu, la Adrianopol are loc o adunare restrînsă, din partea munteană participînd paharnicul Ștefan Cantacuzino, iar din partea moldoveană Iordache, Mihalache Ruset și alți cîțiva care susținuseră pe Racoviță.

² La această adunare restrînsă, Iordache Ruset ia cuvîntul, susținînd că sint adevărate cele scrise de Țifescu despre Lupu Bogdan hatmanul.

³ Lupu Bogdan urma să fie înlăturat dintre cei vii. Probabil, că acum s-a luat hotărîrea ca el să fie otrăvit, căci într-adevăr, el va muri otrăvit cu o cafea în timpul domniei lui Mihai Racoviță, rostul acestei crime fiind acela de a lipsi pe Cantemir de un sprijinitor valoros.

⁴ *Ostrovul Critului: unde jiganie fărîmătoare dzic că nu să află (D.C.)* — expresia înseamnă că restul boierimii moldovene va trăi netulburată.

Cătră acestea Rîsul, cuvîntul apucînd, dzisă: „Precum am înțeles, Filul, socotind că după mărimea trupului cinstea să măsură și epitropiia lui s-ar cădea (că și de mainte cînd Inorogul de la vrăjitori ó aflate și lui în dar și peste nedejde i-o dăruisă¹), aicea au fost vinit². (Rîsul de vinirea Filului adevărat știa, căci pentru ca pre ascuns la Delta să vie el îi poruncisă, iară cu ce gînd Rîsul aceasta făcuse mai nici el nu știa³). Iară acmu iarăși am înțeles, că, pentru alegerea epitropiiei Strutocamilii înștiințîndu-să, cu înfrîntă voie, iarăși la locuri și s-au dus (că după vestea morții, vestea lipsirii cinstii locul cel mai de sus ține). Însă sfatul meu ieste acesta: Filul după mărimea și mamina trupului la suflet nepotrivit ieste, căci, după măsura trupului sufletul de i s-ar potrivi, Căprioara Hindiii⁴ încotro îi ieste voia a-l purta nu l-ar măguli. Carile, de mîncare de agiuns, de băutură la măsură și de odihnă la vreme de va avea, cevași ma-

¹ Ar rezulta de aici că Dimitrie Cantemir obținuse pentru sine domnia în anul 1695, dar i-o dăruise fratelui său Antioh, lucru confirmat și de unele izvoare ale timpului. Antioh va domni, în prima domnie, între anii 1695—1700.

² Scriitorul se exprimă batjocoritor despre fratele său Antioh, care venise și el la Adrianopol cu gîndul să obțină pentru sine domnia, socotind că „cinstea“, adică demnitatea de domn, se măsoară după mărimea trupului (Antioh era într-adevăr foarte mare la trup, dar nu prea mintos, cum spun și izvoarele istorice).

³ Cel care îl invitase, în secret, pe Antioh la Adrianopol pentru domnie, fusese Mihalache Ruset. Izvoarele contemporane afirmă că Rusetestii, care îl chemaseră pe Antioh pentru domnie, de fapt, îl amăgau pe fratele lui Dimitrie, cam naiv din fire.

⁴ Nu este descifrată la cheie, dar ar putea fi un membru al familiei Caragea, probabil, vreun frate al lui Dimitrașco Caragea (Căprioara de Araviia). Despre acest personaj se afirmă că avea atîta influență asupra lui Antioh, încît îl putea încînta cu fel de fel de promisiuni. Probabil că prin el i se făcuse invitația lui Antioh la Adrianopol.

cară lucrul mai înainte a ispiti nu va îndrăzni. Și așe după voia noastră încotro vom pofti a-l trage, într-acolo va merge¹. Iară Inorogului spre domolire firea nicicum nu i să pleacă. Că în lume frintură cornului și acela de bunăvoie lepădat a videa cuiva rar s-au timplat, iară Inorog domolit nici s-au vădzut, nici s-au audzit, nici undeva s-au aflat. De care lucru, cu toții împreună vinătoare vom rîdica prin codri, prin munți, și în toate părțile ne vom sămăna, pre carile, oriunde ar fi, tot îl vom afla, și oricît de iute la picioare ar fi, cu lungimea goanii o dată de corn tot îl vom apuca (că ce graba în ceas și cu sila nu isprăvește, aceia delungarea vremii și meștersugul biruiește). Carile, la mîna cădzind, într-o ogradă incongiurată cu apă lată² îl vom închide și la loc îngust și strimpt îl vom trimite. Unde el la loc slobod și la cîmp larg a trăi deprins fiind, de năcaz, în curîndă vreme în melianholie, din melianholie în buhăbie, din buhăbie în slăbiciune, dîn slăbiciune în boală și, în sfîrșitul tuturor, din boală în moarte va cădea, și așe, de tot numele din izvodul vieții i să va șterge. Iară amintrilea, bine să știți că, pînă Inorogul viață are, viața noastră scurtă și aceia cu prepus și în toate ceasurile cu groază decît moartea mai rea iese. (că o dată a muri, datoriia firii, iară cu groaza morții a trăi, moartea morții iese)“.

Așe Rîsul de rîs sfaturi ca acestea dacă de sațiu vîrsă, Uleul dzisă: „Dară cuvintele acestea la lucru cine va putea duce?“

¹ Știindu-i firea înclinată spre comoditate și trai bun, Mihalache Ruset propune sfatului restrîns să determine pe Antioh să renunțe la domnie în schimbul unei sume de bani.

² Ogradă încungiurată cu apă lată: ostroo de mare (D.C.) — știindu-l cît este de neînduplecat și de primejdios, Mihalache consideră că nu poate fi cumpărat ca fratele său și propune o „vinătoare“ împotriva lui Dimitrie, care urma să fie surghiunit într-o insulă.

Risul: „Eu, răspunsă, numai cu invoiala și nevoința de obște să fie“¹.

De aceste asupra nevinovății Inorogului spurcate sfaturi, Moliia din blană veste luînd, îndată Inorogului știre trimasă, carele vicleșugurile ce i să gătesc cunoscînd, întii în fire, apoi în picioare nedejdea își pusă.²

¹ Cerînd încuviințarea și strădania tuturor participanților, Miha-lache Ruset este acela care își ia sarcina să ducă la îndeplinire planul împotriva lui Dimitrie Cantemir.

² *Moliia din blană*: Athanasie Papazoul (D.C.) — personaj obscur, care, aflîndu-se de față la cele hotărîte în cerc restrîns, anunță pe Dimitrie de primejdia ce îl amenința.

PARTEA A PATRA

Aşe şi într-acesta chip sfaturile amînduror părţilor aşezindu-să, asupra Filului şi mai cu de-adins asupra Inorogului cu mare şi fără dreptate ură rămasă. Deci îndatăşi uricile şi privilegiile Liliacului, vrînd-nevrînd, după vechile lui pravile şi voie înnoind, aşedzară.¹ După aceia toate pasirile de carne mîncătoare şi toate jigăniile de singe nevinovat vărsătoare, pentru asupra Inorogului vinătoare, beleag² şi cuvînt îşi dederă, şi toate în toate părţile să-l cerce, să-l afle, să-l prindză, să-l lege, şi după a lor tirănească să-l giudece lege să orînduiră. Ce ei încă aceştia orînduind şi fel de fel de laşuri, curse, mreji şi alte măiestrii în toate poticile şi căile întinzînd³, strîmbătate ca aceasta în multă vreme ceriul a privi, pămîntul a suferi neputînd, de năprasnă din toate părţile şi marginile pămîntului holburi, vivore, tremuri, cutremuri, tunete, sunete, trăsnete, plesnete scorniră, atîta cît tot muntele înalt cu temeliele în sus şi cu virvul în gios răsturnară şi tot copaciul gros, înalt şi

¹ Ar rezulta că Marco pseudobeizadea a fost cumpărat cu bani ca să renunţe pentru totdeauna la pretenţiile lui la domnie.

² Loc de întîlnire. Rezultă că boierii s-au legat prin jurămint să pornească o goană sistematică împotriva lui Dimitrie.

³ *Cursă, laşuri*: *ceauşi*, *miubaşir*, *armaşi*, iar *mreaja* este *ferman*, *poruncă stăpînească* (D.C.) — boierii obţinuseră o decizie a sultanului pentru surghiunirea lui Dimitrie, hotărîre ce le da dreptul să folosească aparatul turcesc de represiune.

frundzos din rădăcină îl dezrădăcinară¹, și așe, toată calea și cărarea pe pământ și prin aer cu grele neguri și cu întune-coși nuări, ca cu un veșmînt negru căptușind astupară și tot drumul de pe fața pămîntului cu stinci pohîrnite, cu dealuri și holmuri răzspite și cu păduri săciuite prețitiderelea închisără și încuiară². Din ceriu fulgere, din nuări smidă și piatră, din pământ aburi, fumuri și holburi, unele suindu-să, iară altele coborîndu-să, în aer focul cu apa să amesteca și stihiiile între sine cu nespus chip să lupta. Carile atîta de strașnică și groznică metamorfosin în toată fapta făcură, cît ceriul cu pământ și apa cu focul războiu cumplit să fie ridicat să părea³, cu a căroră clătire toată zidirea să scutura și să cutremura și spre cea desăvîrșit a tot duhul peire să pleca.

Deci dintîi pricina⁴ grozniciei aceștia clătiri nepricepută, iară mai pre urmă tuturor cunoscută fu (că precum picătura

¹ *Horbura, vîiorul: răscoala, scularea asupra împăratului — (D.C.)* — este vorba de răscoala ieșnicilor și a ulemalelor din Istanbul împotriva sultanului Mustafa II și a vizirilor săi, răscoală ce a izbucnit pe la mijlocul lunii iulie 1703 și s-a extins asupra Adrianopolului, capitala estivală a Imperiului Otoman. La 10 august în același an, sultanul a fost detronat. Pasajul se referă la detronarea sultanului și oglindește evenimentele din august. În timpul acestor tulburări prigoana împotriva lui Dimitrie Cantemir este sistată. Scriitorul prezintă această răscoală în limbajul său literar și simbolic ca o reacție a forțelor naturii împotriva nedreptății ce se făcea înorogului. Întregul fragment referitor la răscoală ar putea fi intitulat *Horbura și amestecătura în munți*.

² Pentru înțelegerea evenimentelor, dăm descifrările simbolurilor: *dealuri și munți: norodul Țarigradului; stinci și copaci: norodul Udriului (Adrianopolului) (D.C.)*.

Din acest pasaj mai rezultă că, din cauza răscoalei, drumurile au fost închise.

³ Cantemir vorbește de o luptă între elemente, pentru a sugera dezmembrarea stihială a existenței, ca în viziunea apocaliptică din prezicerile sibiline.

⁴ Termen aristotelic desemnînd cauza inițială, cea dintîi cauză (este vorba de cauza primară care a provocat o asemenea răscoală). Cantemir va folosi acest termen în metodologia pe care o inițiază pentru descoperirea cauzei inițiale din lanțul fenomenelor sociale și mai ales al conflictelor interpersonale.

cea mai de pre urmă vasul înecă, așe strimbătășile mari și multe mai denainte grămădite cu una mai de apoi și necunoscută și cea cădzută răsplătire își iau, și precum multe grămădite mai denainte au fost să cunosc)¹. A amestecăturii, dară, aceștia, pre scurt, istoria aceasta au fost²: Toate dealurile mari și toți munții înalți³ asupra stâncelor și copacilor sfat sfătuiră. Carii șapte hatmani de războiu purtători și a gloatelor păvățuitori avind, asupra holmurilor⁴ celor de la cetatea Deltii⁵ vrăjmaș războiu ridicară și fără veste, cu mari huiete și de năprasnă cu mari buhnete, asupra-le pohirnindu-să, să răsturnară. Iară pricina aceștii strașnice rădicări și fără milă fărîmări era aceasta: munții cu holmurile⁶ între sine, pentru greutatea carea de la stinci și de la copaci⁷ trag, să jeliură și de pohoara carea în cătră poartă unul cătră altul să olecăiră,⁸ și fietecările cătră de-aproapele său într-acesta chip dzisără: „Pînă cînd, fraților, stinca piatră sacă și plopul, chiparisul și platanul, copaci fără roadă, în capul nostru suindu-să, pe spate-ne urcîndu-să, virvurile și creștetele ne vor acoperi?” Și pînă cînd ei înălțîndu-să și mărîndu-să, ca cum în vreo samă ne-am fi, ne vor ocări și

¹ Răscoala izbucnește atunci cînd s-a umplut paharul strimbătășilor.

² După ce descrie în genere la propriu cataclismul firii, prezentat ca o reacție a naturii la o nedreptate din lumea umană, Cantemir trece la descrierea răscoalei ienicerilor din anul 1703. Ca atare, vom urmări încărcătura simbolică a termenilor ieroglifici.

³ Cantemir sugerează că răscoala a avut un caracter de masă, ceea ce era un adevăr.

⁴ Demnitarii otomani aflați la Adrianopol.

⁵ Răsculații se îndreptau împotriva Adrianopolului.

⁶ Populația Istanbulului.

⁷ Adică din partea demnitarilor aflați atunci la Adrianopol.

⁸ Prin urmare, răscoala din anul 1703 din Istanbul a avut drept cauză socială povara pe care o purtau masele din capitala imperiului.

⁹ Răsculații se plîng și de faptul că pătura de paraziți sociali stau în fruntea societății, lăsînd în umbră masele active și productive, nedîndu-le voie să se afirme în viața politică și socială.

batjocuri?¹ (Că certarea cu toiege într-ascuns decît ocară și batjocura în arătare mai de suferit ieste). De care lucru, cu toții într-un gînd și într-o inimă a ne împreuna, cu mic și cu mare, într-un cuvînt și într-un giurămînt a ne lega trebuie și lucru carile altădată în poliția noastră nu s-au mai vădzut să facem, adecă cu a noastră răsturnare a mîndrilor și trufașilor cea desăvîrșit prăpădire și răzsipire să aducem (că toată moartea din fire aspră și amară ieste, carea numai cu vederea răzsipii nepriietinului mai plăcută și mai indulcită a fi să pare). Deci unde ne sint rădăcinele, acolo virvurile, și unde ne sint virvurile, acolo rădăcinile să ne mutăm. Că într-acesta chip toată stîncă groasă și pietroasă și tot copaciul crăngos și frundzăros supt noi va rămînea, și așe, precum pururea decît noi mai mici și precum noi i-am hrănit și i-am crescut, în brață i-am purtat și la sin i-am aplecat și precum pînă într-atîta în samă a nu ne băga și în toată hula și ocară a ne lua nu li s-au cădzut vor cunoaște². (Că călcîiul peste cap a să înălța și piciorul, macară că cinci degete are, însă slujba minii a apuca nu să cade.)³ Așe, munții deodată cu cuvîntul și lucrul pliniră, căci pre toată

¹ Este de reținut această lozincă a răsculaților din anul 1703, care, prin conținutul de idei, nu putea forma baza ideologică a mișcării ieniceresti. Trebuie s-o considerăm, prin urmare, ca exprimînd propriile idei ale lui Cantemir. Pornind, desigur, de la situația grea a iobăgimii din țările românești, prin chemarea la luptă a asupriților împotriva clasei parazitare a feudalilor, prin sublinierea rolului de producătoare a maselor și prin sugerarea dreptului de emancipare politică pe baza rolului economic al acestora, Cantemir devansează ideologia politică a revoluției burgheze de la 1789, baza ideologică a revoluției lui Tudor Vladimirescu și chiar ideologia pașoptistă.

² Trîntorii societății trebuie făcuți să înțeleagă că masele sînt cele care îi hrănesc și nu trebuie disprețuite. După cum se vede, ideile sînt identice cu cele din *Răscoala muștelor*.

³ Om de cultură, Cantemir este pentru un determinism individual sever în deținerea și îndeplinirea unor roluri sociale, astfel încît ignorantul și prostul să nu îndeplinească roluri care cer inteligență și cultură, așa cum călcîiul nu trebuie să ia locul capului, iar piciorul pe cel al minii.

movilița¹ cu sine trăgînd, toate holmurile și dealurile după cei șapte voievodzi urma. Carii cu toții deodată clătindu-să și din temelie cutremurîndu-să, unii peste alții să pohniră, de a cărora huiet toate marginile lumii să răzsunară și să înspăimîntară.

Pre aceia vreme adunările², în vivorniță într-aceasta la locul pomenit aflîndu-să, și iele împreună cu munții nu putîntele pățiră și nu puțină pagubă și scădere avură. Mai virtos că măiestriile, lațurile și cursele, carile pentru vinarea Inorogului întinsese, toate din temeiu să rupsesse și nici de o treabă spre aceia slujbă să întorsesă (că munții prăvălindu-să, cei ce prin munți lăcuiori și vasul înecîndu-să, cei ce pre mare sint călători, fără primejdiia vieții și piierderea dobînzii a fi nu pot). Iară între tulburările munților Inorogul la cîmpii lăcașului său, lin și fără grijă, viața-și petrecea și cea mai de pre urmă la ce va ieși în tot chipul a adu-măca să nevoia, pînă cînd după a munților asupra stincelor și a copacilor răsturnare, precum biruința la munți să fie rămas înțăleasă, și toată stîncă și copaciul de la Delta o parte să să fie zdrumicat, iară o parte după sine tîrîind, în robie să fie luat. Așijderea, precum tot dobitoacul și zburătoarea între stinci și între nuări lăcuitoare să afla, în robia celor șapte voievodzi să fie cădzut și de la locul său să-i fie mutat să înștiință³.

Acestea așe, iară Filul (carile pre taină la cetatea Deltii să să fie dus mai denainte s-au pomenit), după ce lucrul în-

¹ *Movilițe: norodul de pe lingă Tarigrad, de afară (D.C.)* — răscoala, care la început avea un caracter pur militar, a atras de partea sa și masele sărace de la periferia capitalei turcești.

² Este vorba de adunările boierilor, care au avut de suferit în realizarea planurilor din cauza răscoalei întinse pînă la Adrianopol.

³ Ceașii trimiși pe urmele lui Dimitrie nu-și pot îndeplini misiunea din cauza răscoalei, iar urmăritul stă liniștit în palatul său de pe Bosfor („lăcașul“) în timpul evenimentelor. Boierii moldoveni și munteni aflați la Adrianopol cad pe mîna răsculaților (*robia celor șapte voievodzi*) și sint transportați la Constantinopol (*robia dobitoacelor: vinirea moldovenilor la Tarigrad*), amănunt ce nu concordă cu izvoarele vremii.

potrivă isprăvit vădzu, cătră Inorog a năzui sili. Filul nu cu bun gînd asupra Inorogului la adunări să dusesse. (Însă ochiul ceresc toate vede și cumpăna nevădzută toate în dreptate și fără filoprosopie cumpănește¹). Iară la înturnare, singur de ascunsul inimii sale vădindu-să și de greșitul său gînd asupra Inorogului căindu-să, în gura mare mărturisi (că tot priietinul din dobînda aurului aflat, decît cel cu legătura firii împreunat, mai de gios și mai cu prepus ieste²). Iară după ce adunările cu multă nenorocire în robie cădzură și la locul celor șapte munți, în valea carea Grumadzii-Boului³ să cheamă aduși fură, Inorogul lucrul din capăt, iară Filul din coadă a apuca ispitiră. Inorogul pricina dintii, iară Filul fapta pricinii căuta, Inorogul monarhiia pasirilor, iară Filul epitropiia Strutocamii a răzsipi să nevoia⁴. Însă Filul, puținele ispitind, precum încă funea noaă și cu nevoie a să rumpe a fi cunosc. De care lucru, mai mult în deșert a să osteni să părăsi⁵. Inorogul toată răutatea în capul pasirilor și tot pricazul în glasul și siloghismul Corbului cunoscînd, pentru amurțala oțáros glasului lui leac să afle pre la toți vrăjitorii și doftorii vremii aceiia cerca, și acmu și

¹ Scriitorul afirmă despre Antioh că venise la Adrianopol să-și aranjeze treburile în paguba fratelui său. Revenind la Istanbul, el cere iertare lui Dimitrie.

² Antioh urmărise în realitate „dobînda aurului“, aluzie, probabil la faptul că se lăsase cumpărat cu bani în schimbul renunțării la domni în favoarea lui Racoviță.

³ *Grumadzii Boului*: numele bogazului de la Tarigrad (D.C.) — Bosforul.

⁴ În timp ce boierii moldoveni și munteni sosesc la Istanbul, unde locuiesc undeva pe lingă Bosfor, frații Cantemir încep demersurile pentru a profita de situația grea în care se aflau solicitanții domniei lui Mihai Racoviță, Dimitrie Cantemir străduindu-se să obțină domnia Țării Românești prin înlocuirea lui Brâncoveanu, iar Antioh — domnia Moldovei, prin încercarea de a nu i se confirma domnia lui Racoviță de către noua conducere a Imperiului Otoman.

⁵ Antioh Cantemir, dîndu-și seama că funia era nouă, adică Racoviță era tare, renunță. Realitatea este că, deși avea de partea sa pe aga Cealic, comandantul ienicerilor răsculați, Antioh sosise la vizir puțin mai tîrziu decît Racoviță, care obține astfel confirmarea domniei.

doftorul cel bun găsisese și leacul nemerisă (numai unde ceriul nu să pleacă, pământul în zădar să ridice și cînd nuării umedzala în ploi nu-și slobod, în deșert samănă cela ce samănă). În care chip, și a Inorogului ostenință ieși, de vreme ce norocul slujind, viclesugul Corbului în sprijineală și răutatea-i în fereală să arată, și chipurile vrăjitorilor schimbîndu-să, Inorogul de tot începutul apucat într-altă vreme a-l săvîrși și cu alt mijloc a-l plini s-au lăsat, precum la locul său să va pomeni.¹

Într-aceiași vreme, și Vidra sosind, spre înădușala a tuturor jiganiilor, nu puține fumuri slobodzi, și aemu toate dobitoacele prețul a-și tăia și din robie a scăpa nevoindu-să, Vidra cu ale sale, în divuri, în chipuri, amestecături, prețul îndoit le adaoșă, atîta cît pasirilor nu numai peșele și dobitoacelor nu numai perii, ce și tuleiele li s-au jepuit și pieile de pre carne li s-au belit. Așe, Vidra ca un vînt în trestii lovind, din toate și în toate părțile îi plecă și îi înduplecă. Însă în sfîrșit ceva vrednic de laudă neisprăvind, în girtele apelor spre aciulare să dusă.²

Iară robimea dobitoacelor, toată prin fel de fel de tîmplări și după multe și nenumărate de tîmplări și zbuciumări prețul dîndu-și și precum li să părea lucrurile aședzindu-și și oarecum după voia lor tocmindu-și, de la cei șapte voievodzi iertare își luară și la locurile sale să să ducă să sculară. În urmă pe Rîs, pe dulăii ciobănești, pe coteii de casă și pe Hamelon lăsînd, ca denapoile lor puzînd, pentru vînătoarea lațurilor și a tuturor măiestriilor carile de iznoavă asupra

¹ Nici străduințele lui Dimitrie Cantemir nu fuseseră înecununate de succes, cu toate că găsisese „doftor bun” între demnitarii Porții. Brâncoveanu se dovedi puternic, datorită faptului că, după cum afirmă izvoarele vremii, mituise în dreapta și în stînga pe noii puternici de la Istanbul.

² În vremea în care boierii umblau pe la demnitarii instalați de nou regim pentru obținerea confirmării lui Racoviță, se ivește din nou Constantin Duca (Vidra), fostul domn, care face atîtea intrigi încît boierii sînt siliți a plăti din nou sume mari de bani (*Prețul robiei: cheltuiala carea li s-au adaoș la Tarigrad*).

Inorogului întinsese, aminte să le fie, le porunciră. Așijde-
rea, împotriva lucrurilor sale cevași de s-ar tâmpla, cum mai
curînd știre să le dea, ca după cuvîntul și giurămîntul carile
mai denainte cu vicleșug pusese, cu toții împreună, de mai
mare goană și vinătoare să să gătească¹.

În vremea ieșirii lor de la Grumadzii-Boului,² cu hriz-
mosul carile încă de demult Camilopardalul le tâlcuisă și
coada păunului cătră coarnele boului³ aflate și pre Cămilă
cu dînsa frumos împodobisă, să fie vădzut cineva lucru
de ciudesa și preste toată ciuda mai ciudat și mai minunat.
Că la ieșirea lor de la cei șapte munți, ciuda nevădzută (și
precum să dzice dzicătoarea): neaudzită, cu coadă în virvul
capului Cămila era.⁴ Iară la intrarea la locul lor, vestită dzi-
cătoarea să plinia, carea dzice: „Mare ciudă duc în car, mai
mare va fi dac-om sosi“. Toți era cum era, iară toată minu-
nea și ciudesea, în Cămilă să cuprindea (că precum soarele
cu a sa lumină toate stelele acopere și nevădzute le face,
așe pasirea dobitocită și vita păsărită pre toate de mascara
covîrșia). Căci la Cămilă, în loc de peri și de floci, cu pene
roșii o îmbrăcasă, lîngă carile aripi negre ca de Corb alătu-

¹ În sfîrșit (prin septembrie 1703), Mihai Racoviță obține confir-
marea domniei de la noul sultan (Ahmed III) și pleacă, împreună cu
toți sprijinatorii, în țară, lăsînd la Istanbul pe agenții săi (*dulăii*:
capichehaiele; *coteii*: *spionii*), precum și pe Scarlat Ruset, cu dispoziția
de a relua vinătoarea împotriva lui Dimitrie Cantemir.

² *Grumadzii Boului: numele bagazului de la Taringrad (D.C.)*
— strîmtoarea Bosfor, pe care este clădit Istanbulul. Cantemir vorbește
despre „ieșirea“, adică despre plecarea hoierilor moldoveni de la palatul
imperial de pe Bosfor, după ce noul domn, Mihai Racoviță, căpătase
investitura de la sultan (septembrie 1703). Cu aceasta începe secvența
pe care am putea-o intitula *Domnia Strușocămilei* (fiind vorba, bine
înțeles, de prima domnie: 1703–1705).

³ *Coadă păunului cătră coarnele boului: cuca de la împărat cătră
caftanul ce luase (D.C.)* — este vorba de cucă și de caftan, principalele
obiecte de îmbrăcăminte domnească ce se primeau cu ocazia investiturii.

⁴ Urmează un portret caricatural făcut lui Racoviță în postura
de purtător al însemnelor domnești. Denumirea ieroglifică a însemnelor,
cum ar fi „penele roșii“, care înseamnă „cabanița de domnie“ și
poziția ocupată de cucă: coada din virvul capului etc. sînt semnificative.

rasă, la grumadzii Cămilei cel cohliat, capul bouului cel buărat prepusese. Coada păunului cea rotată, nu despre sapă, după obiceiul a tuturor dobitoacelor, ce în loc de cercel, alătura cu capul, în sus o ridicase și, de cornul cel drept lipind-o, o legase (că unde văpsala galbănă degetele văpsește, acolo la Cămile coarne, aripi și pene odrăslește¹).

Aședară, jigăniile și dobitoacele toate urmînd Strutocămilii, la sălașul monarhiei sale sosiră, unde, pe Strutocamilă în obiciuitul șopron² băgînd, pilituri de fier cu prund amestecate, în loc de ospăț, înainte-i vărsară, cu carile mai mult să mînca decît mînca și mai mult corția decît mistuia.³

Iară alalte de singe nevinovat vărsătoare jiganii,⁴ fietecarea, trunchiu de meserniță și prăvălie de carne deschisese, în toate părțile giunghind, zugrumînd, tăind, despoind, aruncînd, împărțind și nici de grasă în samă băgînd, nici de vitioană cevaș milă avînd (că unde jigania oile păzește, acolo ciobanul pascănd, în loc de lînă, cu gerul să învește). Atîta cit tot dobitoacul supus la cea desăvîrșit a peririi primejdie sosisă. Tot ochiul ce le privia cu lacrimi de singe le tînguia, între dînsele undeva glas de bucurie sau viers de veselie nu să simția, fără numai răget, muget, obide, suspine, văietături și olecăituri în toate părțile și în toate colțurile să audzia.⁵

¹ De văpsala galbănă degetele a să văpsi: mîna a să umplea de mîță (D.C.) — se reamintește că obținerea confirmării domniei lui Racoviță s-a realizat cu ajutorul mituirii demnitarilor otomani.

² Șopron: curțile, scaunul domnilor Moldovei (D.C.).

³ După ce l-au adus la scaunul domnesc din Iași („șopron“), marii boieri fac din Mihai Racoviță, domnul ales de ei cu multă cheltuială, o unealtă docilă a intereselor lor; îi dau să mănînce „pilituri de fier cu prund amestecate“, adică îl silesc să înghită tot ce vor ei.

⁴ Cantemir accentuează încă o dată cruzimea boierimii moldovene în relațiile cu masele de țărani.

⁵ Prin urmare, la adăpostul unui domn slab, fără autoritate și stăpînit de sentimentul recunoștinței pentru cheltuielile ce se făcuseră cu alegerea lui, boierimea moldoveană apasă și jefuiește cumplit țărănimea, astfel încît acesta ajunsese în pragul pieirii: giungherile, mesernițele în dobitoace: prada, jactu boierilor în cei supuși (D.C.).

Cămila săraca, de chipu-și să mira, de aripi și de pene oarecum mărindu-să, să cani înfla. Apoi de sete și de foame și de alte nevoi și bezciscnicii cu jele și nemîngăiată să văiera. Cătră aceasta stăpîn să stăpîniia, deasupra să supunea, cu glas să amuțiia, cu mîni să ciunțiia, cu picioare să ologiia, cu ochi să orbiia și încă cu duh să înădușiia și cu sufletul în coș în toate ceasurile să omorîia (că precît în viață moartea, atîta în putere slăbiciunea lucrează, însă cu atîta moartea, decît slăbiciunea mai fericită, căci ce ia o dată, nici a mai da [nici a mai da], nici a mai lua altă dată poate. Iară în slăbiciune năcazurile, ca otava în primăvară odrăslesc și fel de fel de chipuri spre mai mare dosadă izvodesc). Așe Struto-camila, în vreo parte a să clăti, de fricoasă nu putea, ceva a grăi, de proastă nu știa, pentru care lucru, din gura ei altă ceva nu să audziia fără numai bolbăietura carea de la moșii și strămoșii săi învățasă și prin glasul fără articule din piept și din gîrtan acestea îi clocotiia: r.r.r.a.a.a.c.c.c.o.o.o.v.v.v.a.a.a.,¹ pre carile mai pre urmă, iarăși Lupul filosofînd, într-acesta chip le-au tîlcuit: rău, rău, rău, ah, ah, ah, capul, capul, capul, oh oh oh, vai, vai, vai.²

Pre aceasta vreme și Vulpea pielea blănarilor și carnea cioarilor își dede, căci nici pămîntul în sine o priimi, nici aerul de cît era uscată a o mai zbici putu. Și așe, și ea plata vicleșugului prăpădenie și peire de năprasnă a fi cunoscu³ (că a vicleșugului sămînțe vera să samănă dulci și iarna răsar amară, a căroră poamă întîi îndulcesc, apoi cu nesuferită amărăime otrăvăsc).

Pasirile dară și dobitoacele, toate acmu lucrurile-și după cuvîntu-și și pofta-și isprăvite și deplin tocmita a fi pîrîndu-li-se, a omonîii și legăturii cuprindere și a monarșilor săi vecinică și neprepusă stăpînire, cu zapise, cu urice și cu hri-

¹ Racova, comuna din care se trăgea Mihai Racoviță.

² Domnul ales nu era în stare să pună capăt abuzului boierilor, limitîndu-se la oftat și văicărieli.

³ În timpul domniei lui Mihai Racoviță moare și marele spătar Ilie Tîfescu (Vulpea), prin luna mai 1705.

soavelor a întări și a adevărului socotiră. Deci hirograful că a tuturor iscăliturile de obște, pre carile monarhilor săi de-deră, într-acesta chip era¹:

„Adecă noi, pasirile văzduhului și dobitoacele pămîntului, cu această a noastră de obște scrisoare scriem și măr-turisim, precum de nime siliți, nici asupriți, ce dintr-a noastră bună voie, gînd bun am gîndit, sfat adevărat am sfătuit și lucru de cînte cu cuviință și spre folosul de obște am început, am săvîrșit și cu iscăliturile noastre l-am întărit, ca de astădzi înainte cu toții noi, veri zburătoare, veri pre pămînt mîrgătoare ar fi, într-o inimă și într-o învointă supt doaa monarhii a doi monarhi, a înălțatului Vulturului adecă și a preaputinciosului Leului, supuși și aciuaiți să fim. Așijderea, episcopii și în toate puternicii acestor slăvite împărății otcir-muitori, Corbul adecăte și Strutoacănilon, orice ne-ar porunci și orice ne-ar învăța, fără de nici o îngăimală și fără leac de crîcneală ascultători și următori să ne arătăm. După aceasta, într-o pravilă și în unirea legiurilor (deosăbi de obicei locului) să ne aflăm, a tot priietinul priietin și a tot nepriietinul nepriietin de obște să priim sau să nu priim. Greul și nevoia unul altuia să purtăm, în toată evthibiia și distihibiia tovarăși nedespărțiți și neîndoșiți să ne ținem, nicicum a vremilor, a lucrurilor și a timpărilor profasin sau alt chip de fereală și de șuvăială să punem, ce orice ar fi și s-ar timp-la cu sfatul de obște pentru folosul de obște să arătăm, să dzicem și să facem. Așijderea, cu strașnic și în veci stătătoriu giurămînt, pre nume și viața a marilor împărăți ne

¹ Prin urmare, pe vremea domniei lui Mihai Racoviță, probabil prin anul 1704, are loc o înțelegere între boierimea munteană și cea moldoveană, în sensul practicării unei politici de bună vecinătate și prietenie, fără pîri reciproce la Poartă. Această înțelegere se materializează într-un act scris, o convenție, care, urmînd, probabil, o practică a vremii, va servi ca document de sprijin pentru încheierea unui tratat de amicitie între domnii celor două țări. Mai jos, scriitorul dă conținutul, desigur fictiv, dar întemeiat pe realitate, al convenției boieresti, convenție ce este în același timp și un jurămînt de credință al boierimii față de domnii lor.

giurăm și spre cinstea monarhiilor noastre cuvînt dăm, ca oricine vrăodinaoară împotrîvnic, neascultătoriu sau viclean episcopilor împăraților noștri milostivi s-ar afla, din ceata, neamul, cinstea și adunarea noastră afară să-l scoatem, și obștii neprietin, legiurilor eretic și pravilelor călcătoriu să-l cunoaștem și, pînă cînd a noastră și a lui viață între muritori s-ar tăvăli, ochiul zavistiin, mina izbîndii și inima vrăjmășii deasupra unuia ca aceeua să nu rădicăm, ce pururea gonit și izgonit din țirecălamul unirii noastre avîndu-l, toată ura vrăjmășii nu numai în lucruri, în bucate și în avuție-i să să oprească, ce așeși, pînă la curmarea dzilelor și vieții lungindu-să, să să lătasca, atita cît, din bătrîn pînă la tînăr și din sugariu pînă la golaș milostivindu-ne, să nu dojenim și de la ac pînă la ață cu avuție, cu neam, cu simenție în prav și pulbere a-l întoarce să silim. (Că precum vrăjmășia veche adinci rădăcini sloboade, așe și izbînda în neam și semenții să lătește.) Așjderea pentru trii de moarte neprietini, tuturor mai cu de-adins în știre să fie și în pomenire din rod și-n rod să ție: adecă pentru Inorog, Filul și Vidra, carii pururea neînduplecați în răutate și neobosiți în vrajbe s-au arătat. Ca toată pasirea iute la zburat, toată jiganiia repede la alergat și toată dihaniia ascuțită la adulmăcat, pururea gata și fără preget să fie, pînă cînd, sau în silte, sau în curse, sau în colți, sau în unghii răii rău vor cădea, și cea ce li să cade plată-și vor lua, de vreme ce acește aievea neprietini și vrăjmași obștii s-au purtat, împăraților nesupuși și poroncilor neascultători s-au aflat.

Încășile cu toții dzicem și adevărim și din tot sufletul și inima făgăduim ca toate capitulurile și punturile (pre carile împărații noștri milostivi de la noi au poftit) în veci neclătite, nebetejite și nesmintite să le păzim. Și iarășile învoim și poftim ca pe episcopul ce avem (carile chipul și icoana împăratului nostru poartă) în viață neschimbat și nemutat stăpin să-l avem și să-l ținem. Iară după a lor viață, ori pre carile din odraslele lor cerescul Vultur și Leu în scaunul părinților săi ar pune, pre acela următoriu și moște-

nitoriu epitropiilor cu toată învoirea să-l priimim, ca în veci de veci sementiia lor din thronul stăpînirii să nu lipsască, ce cît luna să trăiască și cît soarele să cu fericire viețuiască. Fie, fie, fie!

Pentru dară mai bună credința și deplin adevărul plecat hirograful nostru la pravul pragului și la scăuiașul talpelor a milostivilor noștri împărați am pus.¹ Datu-s-au în anul monarhiei pasirilor 29.000, iară a monarhiei jiganiilor 30.100, în anul epitropiilor Corbului 1.500, iară a epitropiilor <i>Strutocamilii 100.²

Coțofana uricariul de omăt, pis.

Brehnacea, Șoimul, Uliul, Coruiul, Rirăul, Hirățul, Cioara, Coțofana, Puhacea, Caia, Pardosul, Ursul, Vulpea, Ciacal, Bursucul, Risul, Veverița, Dulful, Sobolul, Cînele, Coteiul, Ogarul, Mița Sălbatecă, Mița de Casă, Guziul, Nevăstuica, Șoarecele.

Pasirile și dobitoacele supuse:

Lebăda, Dropiia, Vaca, Gînsca, Rața, Curca, Găina, Păunul, Vrabia, Porumbul, Turturea, Gangur, Pițiguș, Cîntița, Fasanul, Pătrînicheș, Prepelița, Cîrsteiul, Rîndunea, Lăstunul, Calul, Boul, Oaia, Capra, Porcu, Măgarul, Cămila, Dzim-

¹ Așa cum prezintă Cantemir lucrurile, convenția boierească era formată din două părți: prima cuprîdea obligația de credință a boierilor pentru sprijinirea lui Racoviță și Brâncoveanu împotriva lui C. Duca și a fraților Cantemir, pe care se legau prin jurămint să-i omoare, iar cea de a doua conținea obligația boierilor de a respecta caracterul ereditar dorit de Racoviță și Brâncoveanu pentru domnia lor, cerință potrivită dealfel cu practica internă străveche, dar contrazisă în acea epocă de dependența noastră față de Poarta Otomană. Cantemir însuși va susține, pentru el, principiul monarhiei ereditare.

² Anulînd cele două zerouri de la fiecare număr, obținem anul acestei convenții boierești: anul 1 pentru domnia lui Mihai Racoviță și 15 pentru Brâncoveanu, ambele coîncîzînd cu anul 1704. Datele semnificînd întemeierea Țării Românești și a Moldovei sînt, în schimb, greșite.

brii, Cerbul, Ciuta, Căprioara, Iepurile, Colunul¹ și alalte pasiri, dobitoace și jigăanii cite în ceriu sus și pre pământ gios ne aflăm, pre aceasta ne legăm, ne giurăm și cele scrise priimim și adevărim.“

Hirograful acesta, dacă prin referendariul, elcovanul², la mina împăraților cu mare cinste și plecăciune îl trimasără, împărații hrisovului la adunări trimasără, carile într-acesta chip să citiia³:

„Noi, Vulturul și Leul, monarșii văzduhului și a pământului și într-aceste doaa stihii⁴ a tuturor lăcuitoarelor pasiri și dobitoace aftocratori și oblăduitori, zburătoarelor pînă preste nuări și mărăgătoarelor pînă peste marginile pământului în știre facem că umiliința împărăteștii noastre inimi vrînd și învoind ca cele pînă acmu între înălțatele noastre împotrivnice vrajbe să să împace, toate tulburările în li-

¹ În privința numelui semnatarilor, avem de făcut unele observații: ca secretar (uricariu) apare Coțofana de omăt (desigur altă persoană decît Coțofana), Cioara este trecută printre boierii munteni (lucru ce aruncă o umbră asupra identificării ei cu Panaiotache Morona, un grec în serviciul moldovenilor), mai apare Coțofana (fără altă determinare a numelui), iar între boierii moldoveni întîlnim un nume nou, Dulful, care nu poate fi aceeași persoană cu dulful din *Poveștea Litiacului și a corăbieriiului cu dulful*. Între semnatarii moldoveni este prezentă și Vulpea, ceea ce dovedește că nu murise la data semnării convenției.

² Apare foarte ciudată precizarea că textul convenției boierești, jurămint de credință față de domni, este trimis către aceștia printr-un *ielcovan*, adică printr-un *călăraș*, *olăcar de Tarigrad (D.C.)*, lucru ce ar arăta că redactarea acesteia fusese făcută încă din toamna anului 1703, cînd boierimea celor două țări se mai afla în capitala otomană.

³ După primirea convenției scrise, cei doi domni realizează, pe baza ei, un tratat de alianță și ajutor reciproc între ambele țări, tratat adus și la cunoștința boierimii. Cantemir dezvăluie circuitul sau stadiile prin care trecea realizarea unui tratat, ai cărui factori erau boierimea și domnul.

⁴ *Stihiile sînt țările (D.C.)* — de fapt aerul (Țara Românească) și pământul (Moldova). La cheie, Cantemir completează: *Văzduhul a pasirilor: Țara Muntenescă; iar Pământul a dobitoacelor: Țara Moldovenească.*

nește a să prefăce și pentru ca fietecările hotărâle sale să-și cunoască și supușii fără nici o scandală să-și deosăbască. Așijderea, ca cu toții într-o unire de dragoste adevărată și într-o inimă de tot vicleșugul neimată să să alcătuiască, prin luminatele noastre scrisori și decît vîntul mai repedzii noștri alergători, tuturor celor ce a ști li să cădea, în știre am dat și prin strașnica noastră poruncă i-am chemat, și la locul orînduit, la adunarea de obște i-am adunat. Căroră arătîndu-le că, precum cloșca puișorii săi, așe nebiruita noastră putere cineși pre al său supt aciuarea și ocrotirea aripilor sale a aciua și a ocroti va și poștește. Ca nu cumva de acmu înaintea cineva din neprietini spre dinșii mîna strîmbătății a întinde și cu ochiul vicleșugului a le căuta să poată, sau a putea a gîndi să îndrăsnească. Aședară, cu toții, buna împărăteasca noastră vrere vădzînd și spre cel de obște folos a fi pricepînd, poruncii noastre s-au plecat și înaintea feții tot genunchiul s-au închinat. De care lucru, și nemăsurata noastră milosirdie din scaunul înălțimei sale plecîndu-să și spre umiliința lor milostivindu-să, din rostul monarhicesc dzicem și dzisa cu împărătescul hrisovul întărim și adevărim ca pre toți în toată dragostea și priința să-i avem și cineși după a sa stepănă și măsură în cinste și cuviință să-i ținem. Așijderea, de tot împotrîvnicul și pizmașul cu nebiruita noastră putere să-i apărăm și pre dușmanii lor de la dinșii departe să-i gonim și să-i izgonim. Ales și mai virtos pre unii, carii și poruncilor noastre ca niște obraznici îndrăznesc neascultători și supușilor noștri bîntuitori și publicăi răscolitori aievea s-au vădzut și s-au arătat. Pre unii dară ca aceiia dzicem și poruncim ca, în scurtă viața lor, luminată fața noastră să nu vadă, nici vreodînaoară ei sau sementiia lor între senatorii noștri să încapă, nici vreunii stepene de cinste în veci să să învrednicească, ce pururea în împărăteasca noastră de nescăpată urgie aflîndu-să, ascuțita și netîmpita spață gonindu-i și întirindu-i, să nu să lenească. Însă acestea despre mare mila noastră ferite vor fi, pînă cînd și supușii noștri dreptatea, omonia și credința cătră

noi nebetijită vor păzi, fără preget și fără cirteală, spre toate poruncile noastre vor sirgui și cele de pre an dări fără rămășiță și zăticneală, la cămările slăvii noastre dind, datoriiia țărănească după obiceiul vechiu vor plăti. Așijderea, dzicem și poruncim ca ponturile și capitulurile carile încă la adunarea dintii¹ s-au legat și s-au aședzat, nesmintite, neclătite și neviclenite țiindu-le, în veci ei și următorii lor, așe să imble, cît în cevași și citvași macar cum lina și odihnita noastră voie să nu scribască, nici singur șie cu lenevirea sau cu îndrăznirea ură și urgie asupra să-și aducă.

Aședară, alor noastre monarhicești porunci ascultătorilor și în tot chipul drept slujitorilor, milă și căutare, cinste și în bunătați mare blagoutrobna noastră împărăție făgăduiește. Iară într-alt chip celuia ce ar gîndi, ar dzice și ar lucra, prada casii, sārăciia avuții, izgnania moșiii și, în cea mai de pre de urmă, romfea, sabiia dintr-îmbe părțile ascuțită, între trup și între capu-i despărțitoare, de grabnică și ocărită moarte aducătoare, plata și izbînda îi va fi. Aceasta scriem și într-alt chip nu va fi.²

Datu-s-au în anul monarhiii Vulturului 29.000, iară la anul monarhiii Leului 30.100, în anul epitropiiei Corbului 1.500, iară a epitropiiei Strutocamilei 100.

Vulturul monarh, Leul monarh.

Lebăda vel logofet povelit, Boul vel logofet povelit.

Coțofana uricar pis.³

¹ Adunarea de la Arnăuț-chioi, unde se confirmă acum presupunerea că s-a redactat, cel puțin în prima formă, convenția boierească. Probabil că această convenție este aceeași cu „hirograful de obște”, pomenit la început, prin care urma să se încheie adunarea.

² În tratatul de alianță dintre cele două țări, pe lângă prevederile legate de obiectivele acestui act, figurează și altele în care domnii promit ocrotire boierilor credincioși și aspre pedepse pentru viclenitori.

³ Cantemir nu era la curent cu noii titulari ai demnității de logofăt, pomenind în Țara Românească pe Cornea Brăiloiu (Lebăda) în loc de Șerban Greceanu, iar în Moldova pe Donici (Boul), în loc de Antiochie Jora.

Ponturile și capitulurile împărătești

1. Corbul în veci și sămînția lui peste veci epitrop împărăției Vulturului să fie. Toată pasirea domn și stăpînitoriu să-l cunoască, și întrînsele putere slobodă a lega și a dezlega, a omori și a ierta, să aibă.

2. Strutocămila în veci și semînția lui (avînd, de nu va avea, și neavînd, de va avea¹) peste veci epitrop împărăției Leului să fie. Tot dobitocul și jiganiia domn și stăpînitoriu să-l ție, în carile a lega, a dezlega, a omori, a ierta putere slobodă să aibă.²

3. Siloghismul Corbului făcut în *barbara*, în veci neclătit și nedieresit să rămîie. Așijderea, falnică filosofia Lupului în școala dobitoacelor să nu să profesască, nici ale lui tilcui și exighises să se citească, ce în locul filosofiei cînești de batgiocură să să aibă.³

4. Cu Filul și cu Inorogul cineva din jigăanii prieteșug, cuvînt, corespondenție, veri aievea, veri pre taină, din gură sau din scrisori și în tot alt chipul, macar cum, să nu aibă, nici rudenie cu dinșii să facă, nici precum rude unul altuia sint să să răspundză. Ce cu toții vrăjmași și de moarte neprietini să-i cunoască, și prin toată vremea de goană și de vînătoare să nu să părăsască, pînă cînd cea căzută și de pre urmă plată sau cu moarte cumplită, sau cu viață năcăjită ș-or da.

¹ Avînd, de nu va avea, și neavînd, de va avea: el stărp fiind, ea copil de-i va naște (D.C.) — o nouă aluzie răutăcioasă la adresa vieții intime a lui Mihai Racoviță.

² Clauza se referă la acordarea domniei ereditare pentru Racoviță, așa cum „pontul 1” presupune același lucru pentru Brâncoveanu.

³ O astfel de prevedere, aproape grotescă, la adresa filozofiei Lupului, demonstrează caracterul în mare măsură fictiv al redactării cantemiriene a acestui tratat, care ar fi putut să se fi încheiat, bineînțeles, în alți termeni.

5. Vidra dintr-îmbe stihile gonită și dintr-amîndoaă monarhiile izgonită să fie, și cine într-alt chip ar socoti, cu moartea să plătească.

6. Lupul din birlogul său afară a ieși (fără numai pentru hrana) vrednic și slobod să nu fie și cu Ciacalul împreună și voroave să nu aibă.¹

7. Pasirile cu dobitoacele cuscrie și rudenie a face dintr-îmbe părțile neapărate și neoprite să fie, și încă cătră aceasta unii pre alții, pre cît vor putea a îndemna, nevoitor și silitori să fie, ca într-acesta chip mai multă dragoste și prieteșug între dinșii să să lățască.²

8. Pasirile într-agiutoriu Strutocamilei și dobitoacele într-agiutoriu Corbului (cînd despre neprietinii obștii vreo tulburare sau amestecare s-ar tîmpla) fără preget și împotrivire să fie.

9. La toată cheltuiala carea cu a neprietinilor pricină a vini s-ar tîmpla, pasirile doăă părți, iară dobitoacele o parte să dea și dulăii de casă cu coteii și cu Risul împreună (carii pentru strajea munților s-au ales) toate strîmptorile munților cuprîndzînd, carile ce ar simți, unul cătră altul știre să dea, ca într-acesta chip și paza mai bună să fie, și vinătoarea fără gonași să nu rămîie.³

10. Dările de pre an de bunăvoie, fără lipsă și fără bănat stringîndu-le, să le numere, cumpănească, în pungi bă-

¹ Tot fictivă este și interdicția privind persoana lui Lupu Bogdan, care în realitate va fi mare dregător sub Mihai Racoviță; este adevărat, însă, că pînă la urmă acesta l-a otrăvit. Trebuie totuși considerate ca reale prevederile privind necesitatea supravegherii dușmanilor noului domn, adică a fraților Cantemir, a lui Lupu Bogdan și a lui Maxut serdarul.

² Încuscrirea dintre boierii moldoveni și munteni devenea astfel un mijloc de întărire a amicitiei stipulată și în convenție și în tratat.

³ Era normal ca cheltuielile pentru deșurarea intrigilor și a demersurilor pretendenților la Poartă să fie incluse în tratat, cu cota parte a fiecărei țări, după puterea economică.

gîndu-le, să le lege și să le pecetluiască, și așa, prin mijloci credincioși, la cămarile slăvii noastre, fără sminteală să să trimață.

Acestea toate, cine într-alt chip ar gîndi, ar socoti, ar vorovi, sau vreuna cît de mică din orînduiala și aședzimîntul ce s-au pus, ar sminti, pînă la trii neamuri a casăi pradă, a moșilor pusteire, a avuții <i> la cămarile împărătești luare și, în cea mai de pre urmă, groznică și cumplită moarte să știe.¹

Aședară, zapisul supușilor,² uricul împăraților³ și ponturile legăturilor într-acesta chip alcătuiindu-să și aședzindu-să și cu toții acmu de lucrul isprăvit veselindu-să, fietecare monarh sfetnicilor, senatorilor și supușilor săi cinste și masă mare să gătească porunciră (că după izbînda voii, izbînda limarghii pururea urmadză și gilceava împăcată în bucate și vin să sloboade).⁴

După împărăteasca poruncă toate să gătară, fel de feluri de mîncări, în divuri, în chipuri de băuturi, pre mese

¹ Deși acest tratat nu este exclus să fi existat, Cantemir îl formulează în felul său, pentru a satiriza diverse aspecte ale vieții politice create în urma alegerii din anul 1703 a lui Mihai Racoviță.

² Convenția boierească, un jurămint de credință către domni, este numită „zapisul supușilor“, termen ce ne îndreptățește să-l identificăm cu „hirograful de obște“, cu care s-a încheiat adunarea de la Arnăuțchior.

³ Este acea parte din tratat prin care erau reglementate privilegiile boierești, în timp ce „ponturile legăturilor“ reprezintă tratatul propriu-zis privind relațiile de alianță și ajutor reciproc dintre cele două țări.

⁴ Cantemir imaginează un mare ospăț — motiv rabelaisian — care urma să încununeze realizarea acestui tratat de alianță. Scriitorul pornește de la un străvechi obicei domnesc, potrivit căruia domnul, în urma cîștigării unui război, dădea un ospăț în cinstea boierilor și luptătorilor săi. Asemenea ospete, de proporții mărețe, sînt pomenite în cronica lui Grigore Ureche pentru vremea domniei lui Ștefan cel Mare. Ospățul descris de Cantemir este o frumoasă pagină literară, secvență de mare concizie și expresivitate, în care puterea de evocare a petrecerilor zgomotoase de la curțile domnești se împletește cu satira psihologică.

să aşedzară. Fietecarile după cinstea şi stepăna sa la deosă-bite mese, cineşi după neamul său şi feliul să orînduiră (că chipul întii a trufiiei în procathedriia mesii să zugrăveşte şi toată mîndria în scaunul cel mai de sus să săvîrşeşte). Iară la masa la carea singuri împăraţii să ospăta, alţora loc de şedzut nu arăta, fără numai Corbului şi Strutocamîlii, carii pentru slujba epitropiiei ce purta decît toate dihaniile lumii mai în cinste să avea. Cătră aceştia pre Brehnace şi pre Pardos adăogea, ca cum dintr-alţii mai aleşi şi după epitropi al doilea ar fi.¹ Ei într-acesta chip la veselii ospătului aşedzindu-să şi în tot feliul de dezmiardări desfătîndu-să şi acmu păharăle pre masă ades primblîndu-să, cineşi pre monarhul său cu nespuse laude şi colachii în ceriuri înălţa (că vinul, în stomah intrînd, aburul la cap trimite şi aburul vinului, în cap învăluindu-să, gîndurile acoperite şi cuvintele negîndite la ivală scoate). Şi acmu la cele mai dinluntru a voroavelor pozvolonii intrînd, cine de viteaz, cine de credincios, cine de virtos să lăuda. Aşijderea, cine credinţa şi priinţa sa, cine viclesugul şi vrăjmăşia altuia, cu desfrătate şi cu vinul împiedicate voroave arăta.

Acestea încă ei bolbăind şi stropii vinului din gura unuia în obrazul altuia sărînd, iată, de năprasnă şi fără veste, toate turmele şi neamurile a tuturor muştelor² la masă nechemate şi la ospăt neîmbiiate a vini şi fără nici o sială a să ospăta vădzură.³ Că, precum mai denainte s-au pomenit, în noap-

¹ De remarcat amănuntul, adevărat, că locul al doilea la masă după „epitropi“, adică după domni, îl deţinea pentru Ţara Românească, stolnicul Constantin Cantacuzino, iar pentru Moldova — Iordache Ruset, ambii conducătorii din umbră ai vieţii politice a celor două ţări româneşti.

² Muştele au înţelesul generic de insecte înaripate, aparţinînd ordinului himenopterelor. Aşa înţeles simbolic ele ar trebui să semnifice toate categoriile sociale, de la ţăranii iobagi pînă la curteni, scutelnici, ciocoime şi mercenari. Dar, din desfăşurarea evenimentelor descrise şi mai ales din elementele ideologice, vom vedea că este vorba numai de ţărănimia iobagă.

³ Tocmai cînd boierii se veselău mai tare, năvălesc la ospăt roiuri flămînde de muşte, adică de ţărani. Cantemir inventează năvala ţără-

tea carea Ciacalul de după gardul prisăcii sfatul albinelor și a viespilor audzisă, și a doa dzi, viind, Lupului și Vulpiei povestisă, a doa dzi viespile toate pre gărgăuni, pre tăuni, pre țințari și pre alte cete de muște și de muște îndemnind, la albine s-au adunat, și fietecarea de vestea carea audzisă povestind, adegă precum Vulturul tuturor zburătoarelor monarh să să fie ales și hirografi de la toți să fie cerșut și să fie și luat au înțeleș.¹ Care lucru, tot neamul muștelor, pre sine nu mai puțin decît pasirile zburătoare știind:² „Sculăți frați, între sine dzisără, și oriunde acele adunări³ vom putea afla, acoalea a noastră elefterie⁴ a cunoaște să le facem,

nimii flămînde, pentru a demonstra starea de cumplite lipsuri a maselor productive din cele două țări românești. Pentru a sublinia acest lucru, el face apel la procedeul contrastării, opunînd masele înfomătate cu starea de belșug, gîftuire și nepăsare a boierimii. Secvența năvălirii disperate a muștelor la ospaț anticipează cu peste două sute de ani marea răscoală a țărănimii din 1907 și dramatica ei reflectare în opera lui Liviu Rebreanu. Numai că această ridicare a maselor este o pură invenție cantemiriană cu scopul de a-și expune, de pe poziția acestora, propriile sale idei social-politice.

¹ Cantemir reamintește pregătirea răscoalei țărănești, cînd Maxut serdarul (Șacalul) adusese vestea despre aceasta lui Lupu Bogdan și lui Ilie Țîfescu. Scriitorul repetă de asemenea, în limbajul său cifrat, cauzele răscoalei: faptul că Vulturul a fost ales ca rege al zburătoarelor (muntenilor, cu sensul că n-au fost consultate și masele) și că a cerut un act semnat de toți (hirograf), care să confirme că a fost ales de către mulțime (ceea ce — vor obiecta masele — nu era adevărat).

² Masele de țărani oprimați susțin că sînt de același neam (zburătoare) cu „pasirile zburătoare” (categoriile privilegiate ale societății românești de atunci), situație din care decurge ideea necesității unui tratament social egal între țărani și boieri. Aceste idei, pe care scriitorul le repetă, clarifică și mai mult faptul că răscoala este o invenție literară și că sub această formă marelui gînditor își exprima propriile idei privind două importante laturi ale vieții sociale și politice de atunci: alegerea domnului, cu toate practicile legate de aceasta, și inechitatea politică între masele exploatate șiategoriile privilegiate ale societății.

³ Nu este vorba de cele două adunări de la Arnăuț-chioi și de la Adrianopol, ci de adunările pentru ospete, prin care boierii sărbătoreau reușita planurilor politice.

⁴ Libertate (grec.). Masele vor, așadar, eliberarea de sub dominația boierimii (Cantemir este primul gînditor social român care înțelege

ca altă dată să priceapă (că nu toată pasirea zburătoare să mănincă, nici tot marile pre cel mai mic stăpânește, nici toată pofta din părere născută¹ să plinește)“. Neamul dară muștelor, precum s-au dzis, tot într-un suflet și într-o inimă sculindu-să și mai mult cu focul inimii decît cu aripile zburînd și ducîndu-să, pre toate zburătoarele și mîrgătoarele la pomenitul ospăț aflară. Carile, mai mult de minie decît de foame, în bucatele streine și în agonisita altora ca focul în paie și ca scînteia în iarba pucioasă intrară. Aceasta toți sfetnicii și senatorii din imbe părțile vîdzînd, în mierare și ciudesă ca aceasta sta și ce poate fi aceasta, din cap, din umere și din ochi semne făcîndu-și, muștește întreba. Toți de toți întreba și cel ce să răspundă nu era.

Albinele, viespile, muștile și alalte gloate nicicum ceva uitîndu-să, ca la bucatele și mesele sale, fără nici o grijă, mînca, imprăștiia și de pre masă gios, la furnici arunca. Căci și furnicile, de acestea obîcind, după alalte muște urmară, dzicînd precum partea zburătoarelor sint, de vreme ce ea pasirile să oaă și cu vreme aripi ca muștele și ca alalte li-ghioi zburătoare fac.² Iară Vulturul și Leul, de minie, ca beșica de vînt să implură, unul piui, altul răcni, și fietecările cetelor și bulucurilor sale de războiu și de bătaie să să gătească cu urgie porunciră. Și „nici unul din tîlharii în samă nebăgători să nu scape!“ striga: „Cine sint aceștea carii de

conflictele sociale prin prisma luptei de clasă). O astfel de lozincă nu putea fi decît a țărănimii exploatate, nu și a celorlalte categorii sociale cuprinse în termenul global „muște“. Cantemir introduce însă și pe curteni, ciocoi, scutelnici și mercenari în rîscoală, întrucît pe sprijinul acestor categorii se putea conta în competițiile între pretendenții la scaunul domnesc.

¹ Dorința întemeiată pe un motiv închipuit, nu pe realitate. Cunoaștem încă două idei ale răsculaților: nu orice mare (cu sensul de boierime) stăpînește pe cel mic (mic social, masele) și nici nu se realizează orice dorință întemeiată pe simple presupuneri. O astfel de părere subiectivă era convingerea boierimii că ar avea dreptul să nesocotească pe cei mai mici din ierarhia socială.

² Sint de remarcate, din punct de vedere literar, concizia și dinamismul secvenței în care se descrie năvala muștelor asupra bucatelor.

straşnice chipurile împărăteşti a să sîi n-au învăţat? Carii sînt aceştia ce de frica groazniciei noastre nu s-au cutremurat? Au ieste cineva supt soare a căruia neştiutorii a să ruşina ochii de străluminarea slăvii noastre să nu să timpască? Au ieste din faţa pămîntului pînă în tîrcălamul lunii duh ca acela carile gînd împotrivnic spre nebiruita noastră putere să puie? Cum mai curînd dară în unghi să-i fărîmaţi, în colţi să-i zdrumicaţi, în labe să-i spinticaţi şi cu lutul şi ţărna să-i amestecaţi şi ca pravul şi pulberea în vînt să-i aruncaţi!¹

După a împăraţilor poruncă, cu toţii îndată de masă şi veselie să lăsară şi de arme şi de războiu să apucară² (că precum după răscoale lineşteia cu veselile, aşe după veselii armele şi gilceville adese urmadză), toată jiganiia cumplită colţii îşi tociia şi toată pasirea rumpătoare pintenii îşi ascuţiia. Cucoarăle cu buciunele buciuna, lebedele cîntecul cel de pre urmă a morţii cînta, păunii, de răutatea ce videa, în gura mare şi cu jele să văieta, şoimii ca hatmanii, uleii ca sârdarii, coruii ca căpitanii pe dinaintea gloatelor şi a bulucurilor să primbla, pupădza ca ceaşii la alaiu îi aşedza, căile din fluier şuiera, brehnăcile înalt pentru paza străjilor să înălta. Vulturul deasupra tuturor împărăteşte celea trebuitoare slujitorilor porunciia, carii în aripa dreaptă şi în aripa stîngă de războiu să şicuia. Într-acestaşi chip şi jiganiile pre pămînt, cineşi la polcul şi la ceata sa orînduindu-să, la meideanul bătaii cu mare dirjie ieşiră.

¹ Odată cu semnalul de ripostă dat de către cei doi „împăraţi“, se dezlănţuie *războiul lighioilor mici cu cele mari*, descifrat la cheie ca *pohîrîirea prostimei asupra celor mari, ce făcuse unirea (D.C.)*.

Prin termenul „prostime“ scriitorul limitează pe răsculaţi la categoria ţărănimii, în timp ce noţiunea „unire“ se referă la alianţa dintre Moldova şi Ţara Românească pentru conjugarea eforturilor lui Racoviţă şi Brâncoveanu împotriva Cantemireştilor şi a altor pretendenţi.

² În descrierea luptei, scriitorul foloseşte organizarea, strategia şi tehnica militară a vremii sale, însă cele două tabere rivale, de o parte păsările şi patrupedele, iar de alta muştele, nu au nici o simbolică, confruntarea avînd loc între cele două grupuri de vieţuitoare înţelese la propriu. Această încălcare a simbolicii măreşte originalitatea secven-

Iară după ce puhacele din pușcile cele mari și cucu-
iele din cele mici sămnuț războiul dederă, îndată sunete, buh-
nete, trăsnete, plesnete, vijiituri și duduiri preste tot lo-
cul să răzsunară. Că iuți aripile vulturilor, brehnăcilor, ra-
răilor, șoimilor, uleilor și a coruilor cu mare vijiituri aerul
despica, leii, urșii, pardoșii, dulăii, ogarii și coteii, cu un-
ghile țărna aruncind, pulberea în ceriu spulbăra și cu ne-
guri de prav luminoasă radzele soarelui astupa. Minie ca
aceasta vărsară, vrăjmășie ca aceasta arătară, gătire ca
aceasta făcură, tunară, detunară, trăsniară, plesniară, răcniară,
piuiră și din toate părțile cu mare urgie marile acestea jigă-
nii asupra micșoarelor musculițe să repedziră. Ce, precum
să dzice cuvintul (Fată munții și născură un șoarece¹), că
pre cită groază arătară, atita de batgiocură rămasără, de
vreme ce micșorimea albinelor, viespile, muștelor și a țir-
țarilor asupra mărimii pasirilor și jiganiilor toată ocara și
batgiocura adusără. Căci muștele, cu puțința aripilor în
slava ceriului ridicându-să, colții și brincele cele vrăjmașe a
jiganiilor celor cumplite ceva de laudă a isprăvi sau în ceva
a le beteji nu putură. În aer așijderea toate pasirile rumpă-
toare (căci alalte numai privitoare era) cu grele trupurile ce
purta și cu mari aripile ce le oclămuia, în gios slobodzindu-să
și în sus ridicându-să, repede răpăgiunea ce făcea, muș-
tele cu puțină clătire și într-o parte din cale ferire, în deșert
a lovi și în zădar a ieși o făcea. Încă de multe ori, pentru
mai mare batgiocura, pre spate le încăleca și pintre unghi
și pe supt aripi slobode și fără primejdie zbură. Iară când
vreuna dintr-insele în brinca a vreunii pasiri sau jigăni a
cădea să timpla, cum să o strângă și cum să o fărime nu avea
(că precum mărimia la unile arătoasă, iară la altele ca un

țel ce prezintă lupta și ne dovedește că scriitorul nu se lasă fascinat
numai de peisajul exotic și de atmosfera de basm din cartea celor *O-
mie și una de nopți*, ci se lasă vrăjit și de frumusețea și dinamica vieții
în peisajul românesc.

¹ Traducerea unui vers din *Ars poetica* a lui Horațiu: *Parturiunt
montes, nascitur ridiculus mus.*

boț greu mișeloasă, așe micșorimea la unele de nemică, iară la unele decît mărima cu multul mai vrednică ieste). Iară suptirele și otrăvit acul albinelor, viespilor și a gărgăunilor cu carile iele în locul suliții și a sigetii să într-arma, cît de prelesne în palma pasirii sau în talpa jigăniilă îl înfigea, al căruia cumplită durere nu numai cît trupul le beșica, ce încă pînă la inimă pătrundzind, la ficați le străbătea. Și așe muștile, după ce în aer pre cît vrea pre pasiri obosiia, trîntorii buciul de înturnat cînta și cu toatele de iznoavă la ospăț și la masă să aședza, nicicum a leilor sau a altor jigăniilă călcături și stropsituri în samă băgînd (că precum orbul de noapte nu să grijește, așe cel prea slab de cel prea tare nu să siieste, că cel ce n-are de ce să prădă de prădătoriu, ca udul de ploaie, nu să teme). Deci cînd jigăniile pre pămînt mai mare năvală le da, atuncea muștele, prin nări, prin urechi, printre vine și pre supt susiori întrîndu-le, să aciua. De care lucru, neprietinii, nu pre atîta luptători, pre cît scut, cetate și apărători le era (că norocul cînd pre cel norocit a batgiocuri va, întîi cu a sa putere îl mărește, apoi cu a altuia slăbiciune îl domolește). Iară cînd muștele de bunăvoie le părăsiia și mai înalt în aer să suia, jigăniilor altă, fără numai urletul în vînt și trîntitul cu curul la pămînt nu le rămînea. Căci muștele, de urlete a să spăria neînvățate și din labele lor în văzduh depărtate fiind, în toată nefrica și negrija să afla, și pre spinarea zburătoarelor ca în carite împărătești legăniindu-să să primbla (între muritori de să dă vreo fericire, pare-mi-să că alta mai mare a fi nu poate decît din rea pizma neprietinului bun sfîrșitul lucrului a să tîmpla. Așijderea, mai mare nenorocire cineva a păți nu poate decît din pricina pizmei sale, fericire neprietinului a vini cînd vede).

Într-acesta chip dară jigăniile și pasirile cîtăva vreme în zadar trudite și în deșert ostenite, pînă mai pre urmă, mai mult de năcaz decît de trudă obosindu-să și mai mult de minie decît de ostenință înădușindu-să, pentru ca puțin-teluș duhurile înfocate să-și răcorească și puterile slăbite

să-și odihnească, buciul de întors cîntară. Și pentru ca stomahurile leșinate să-și întărească, la ospăț să aședzără. Dară nice aceasta cu vreo ticneală a le fi putu (că precum înădușitul fum, cu nările trăgînd, mai rău să înădușeste, așe odihna fără năroc decît războiul vrăjmaș mai cumplită ieste), de vreme ce mulțimea țințarilor și a muștelor, carele nu numai a mesăi, ce și a tot pămîntului față în giur împre-giur acoperia, și atîta aerul cu micile lor trupuri ca cu un fum și prav implusă, cît jigăniile, de mare ostenință mai adese duhurile a-și trage vrînd, cu văzduhul împreună și micile acelea lighioi cu nările sorbiia, carele, pînă la plomii mîrgîndu-le, mai mare înădușală le făcea. Jigăniile săriia, să trîntia, suspina, strănuta, capul li să învirtejiia, greața li să scornia, iară altăceva nici procopsia, nici își folosia (că precum minia naște izbînda, așe izbînda nedobîndită naște dosada, de carea minia singură ca cu lațul său să zugrumă)¹. Pedcapsă și ocară ca aceasta le zămisli nebuna mîndrie și dosadă ca aceasta le născu mîndra nebunie. (Că de multe ori părerea înaltă și tocma peste nuări ridicată, în fundul beznii necunoștinții pohîrnindu-să, cade, și cu cit mai cu mărime să slăvește, cu atîta mai în prăpaste, prăvălindu-să, să ocărește. Așijderea, adese s-au vădzut că lucrurile prea putincioasă și prea virtoasă pre lesne a să zdrumica și a să fărîma încă de la cel prea slab și moale, precum diamantul cu plumb să lucrează și, cu pravul său și cu curmia fierului tăindu-să, să despică, să rujdește și să julește. Moar-

¹ Sub pretextul conflictului de clasă dintre țărănime și boierime, Cantemir descrie în realitate un război între viețuitoarele mari și cele foarte mici. În victoria, în aparență absurdă, pe care scriitorul o pune pe seama celor mici împotriva celor mari este oglindit adevărul că este o imposibilitate apărarea împotriva micilor zburătoare ca albinele, țințarii, muștele etc. Pentru a înțelege mai bine situația, să ne amintim de necazurile exploratorilor și mai ales de filmul lui Hitchcock, *Păsările*. Pe de altă parte, în realizarea artistică, de o deosebită frumusețe, a bătăliei, scriitorul face dovada unui deosebit simț al mișcării, anticipîndu-l pe Eminescu în episodul bătăliei de la Rovine din *Scrisoarea a III-a*.

tea și peirea filului șoarecele ieste, picătura ploii piatra găurește și funea de teiu cu vreme marmurile despică. Că lucrăse de putincios și de virtos supt soare nu ieste căruia biruință și înfrângere să nu să dea, încă de unde nici gindește, nici nedejduiește).

Aședară, falnicile și trufașele dihanii, duhurile cele înalte și înflăte ce purta și sprincenele cele peste frunte ridicate ce înăița, cu ocară a toată lumea, de tot gios le lăsară și gândul într-altă socoteală își mutară¹.

Între pasiri, dară, era Brehnacea, carea, macar că și ea, nu mai puțin decît alalte, de vărsatul singe nevinovat ca de o privală prea frumoasă să veselii și de toată carnea proaspătă nu să oțărîia, nici să scărândăvia, însă de multe ori cînd sfaturile grele să zbătea și lucrurile mari să dirmoia, decît alalte precum mai adese și mai de-aproape adevărul a atinge să videa și totdeauna spre cele mai line și odihnite lucruri învăța și îndemna² (că la tot sfatul, cînd în vreo parte a să aședza nicicum a să alege nu poate, spre partea lineștii a să pleca sfat înțeleptăsc ieste). Precum odinăoară cătră Cucunos filosofia Lupului aievea adevăria și de sfatul ce pentru Struț începuse să să părăsască³ cu toată nevointa siliia, așijderea cele mai de pre urmă, precum ceva de cînte a toată monarhii să aducă nedejde nu ieste dzicea. Aceasta pasire, dară, vădzînd că din partea carea nici nedejduia, lucruri ca acestea nebiruite și

¹ Cu aceasta se termină episodul bătăliei dintre victuitoarele mici și cele mari, Cantemir, prin reflecțiile de mai sus, readucînd lucrurile la condiția umană.

² O nouă caracterizare a stolnicului Constantin Cantacuzino: subliniindu-i-se caracterul hrăpăreț, i se recunoaște în același timp preocuparea pentru adevăr și pentru orientarea spre înțelepciune și înțelepciune în sfaturile pe care le da, stolnicul devenind astfel un sfetnicului înțelept și obiectiv în fața problemelor de viață politică.

³ Aluzie la convorbirea stolnicului cu Lupu Bogdan și Mihai Cantacuzino în faza preliminară a adunării de la Arnăuț-chioi, cînd se silea să convingă curtea de la București despre necesitatea renunțării la sprijinirea alegerii lui Mihai Racoviță.

nelecuite să scorniră, precum cu vreme celea de carile grijă purta, de să vor ijdări, cu cît mai rele și mai cumphite răscoale în tot trupul publicăi vor aduce socoti. De care lucru, acestea așe în sine chitindu-le și oarecum pînă a nu fi, cu ochiul sufletului ca cum acmu ar fi vădzindu-le, cătră tot teatrul¹ voroavă ca aceasta făcu:

„În lume² într-aceasta lucrurile tîmplătoare cum vor vini și cum vor cădea, nîme dintre muritori deplin și cum sint cu mîntea a le cuprinde poate, nici vreodînaoară cineva rădăcma adevărului pentru cele fiitoare, afară din tot prepusul, cu socoteala a atinge s-au vădzut. Ce precum toate lucrurile în lume sau ființăști sint, sau tîmplătorești, așe în doaa chipuri pentru dînsele a să adeveri și a să înștiința poate. În cele tîmplătoare dară, începutul adese greșește, iară sfîrșitul singur pe sine de bine sau de rău început să arată și să dovedește. De care lucru, a celor tîmplătoare, pînă sfîrșitul nu le videm, nici de rele a le huli, nici de bune a le lauda fără prepus putem. Iară în cele ființești, precum începutul, așe săvîrșitul, după a firii urmare, afară din tot prepusul, precum sint a le pricepe și a le giudeca îndrăznim și putem. Că precum în ciurul cu gaurile largi mulțime de grăunțe mititele punem și veșca ciurului dincoace și dincoalea batem și zbatem, din cele multe grăunțe, cariile întii și carile mai pre urmă a cădea s-ar tîmpla nu știm. Iară precum pînă în cea de pre urmă, precum toate vor cădea, fără greș știm. Că firește toată greui-

¹ Cantemir imaginează pe boierii munteni strînși într-o adunare („teatru“), în vederea discutării cauzelor și consecințelor răscoalei țărănești și pentru a găsi o soluție de urmat în vederea preîntîmpinării unor situații asemănătoare. Cel care vorbește adunării este stolnicul.

² Stolnicul consacră partea întia a cuvîntării previziunii fenomenelor sociale. Abordînd această problemă din punct de vedere filozofic, stolnicul (citește Cantemir), împarte fenomenele, naturale și sociale, în două categorii: fenomene întîmplătoare, imprevizibile, și fenomene „ființăști“, adică necesare, pe care mîntea omului le poate prevedea fără greș.

mea la mijloc trage și tot grăunțul mic prin gaura mare neoprit trece, și așa, urmadză ca ciurul zbătîndu-să, grăunțele unul pre altul deasupra îngreuiind, spre cădere să-l împingă, după acela altul și altul, pînă cînd tot cel ce împingea, de nime neîmpins, ce singur din greutatea firească, după altele urmînd, să cadză. De care lucru, în lucrurile tîmplătoare¹, cei ce cu minte întregă să slujăsc, aceasta laudă și spre bine prognosticesc, ca oricînd calea lineștii s-ar afla, drumul tulburării cu lunecătoriu piciorul norocirii să nu calce, ce totdeauna în cărarea lineștii și potica păcii, oricît de strîmptă ar fi, nepărăsit și neabătut să călătorească. Că macar că lucrurile la începătură mici și pre lesne a să isprăvi să văd, însă lucrul, de ce să lucrează, crește și să mărește, eu carile împreună și lesnirile împiedecîndu-să, nevoile să mămînează și să îngreuiază, și așa, cele mai multe, de sfîrșitul fericit și laudat scăpîndu-să, să deznedejduiesc.² Așijderea, pricina pricinelor a toată pricinele dintii privitoare și giudecătoare iese, carile fără cea cădută plată și răsplătire a le lăsa nu poate (că precum greumea grăunțului deasupra căderii celui dedesupt pricină au fost, așa greumea altuia pricină căderii celui a ce căderea celui alt au pricinuit va fi)³. Aședară, lu-

¹ Stolnicul, lăsînd să se înțeleagă că în domeniul vieții sociale domină fenomenele întîmplătoare, sau, mai precis, întîmplarea, consideră că pentru a preîntîmpina urmările nedorite ale activității umane, este înțelept ca omul să se conducă după principiul acțiunilor pașnice și să excludă avîntarea oarbă pe căile pe care și le poate deschide momentan norocul.

² Imposibilitatea previziunii în domeniul vieții sociale, dominate de întîmplare, se datorește faptului că acțiunea omului poate declanșa seria de consecințe, unele decurgînd din altele sub imperiul legăturilor necesare, pe care omul nu le poate nici prevedea, nici controla.

³ Pricina pricinelor — cauza cauzelor, cauza ultimă, termen aristotelic desemnînd divinitatea, primul motor al procesului ontologic. La Cantemir înțelesul termenului este echivoc, el însemnînd, ca și la Aristotel, divinitatea, însă o divinitate punitivă, ca în concepția creștină: un alt sens al termenului, pe care îl vom întîlni mai departe, este cel de primă cauză în lanțul causal al fenomenelor sociale, în special în cadrul relațiilor interumane.

crurile muritorilor și muritorii, ori ca grăunțele în ciur, ori ca spițele în roată ar fi, adevărul fără prepus ieste, că loc stătătoriu și viață credincioasă cuiva din fire nu s-au dat, nici să vă da, ce toate sfera nestării sale sint să încungiure și nesăvirșit țircălamul firii sint să împregiure și fietecui decît sine cel mai tare ieste să să afle și pricina pricinătoare fără izbînda pricinirii ieste să nu scape¹. Deci pînă la cuvîntul ce voi să grăiesc voi vini, asupra acestuia lucru o pildă, carea în dzilele bătrînețelor mele a privi mi s-au tîmplat, ascultători și îngăduitori să fiți pre toți vă poftesc.

Odinoară² pentru hrana tîmplindu-mi-să peste creșeturile munților a zbura și peste toți cîmpii cu ochii a mă primbla, într-un mușinoiu un guziu, de cu vară, ca preste iarnă hrană să-i fie, de prin țarini grăuncene culesese și cu multe nevoi și ostenele în mișina ce făcuse le strînsese. Și așe, cu linește și cu odihnă viață trăgîndu-și, o furnică de mișina guziului dede, carea, un grăunți ridicînd, la mușinoiul său îl dusă, pre carea alalte furnici, cu dobîndă și pradă gata ca

¹ Viața omului și fenomenele sociale stau sub semnul permanentei schimbări și înlocuirii a unuia prin altul, peste toate însă impunîndu-se legea dominării celui slab de către cel tare, precum și legea sancțiunii divine („izbînda pricinirii“), care va acționa în viața socială ca un principiu punitiv, justiția immanentă.

² Scriitorul pune pe stolnic să spună o poveste cu întîmplări prin care sint exemplificate ideile de filozofie socială expuse mai sus. Aceasta poate fi intitulată, în termenii lui Cantemir de la cheie, *Povestea Brehnaciei către tot teatrul*, cu înțelesul de *pildă către dzisa: cine face, faci-i-să*, sau, în termenii unei zicale asemănătoare, „după faptă și răsplată“. Povestea are, deci, un rol moralizator și în același timp o independență relativă față de conținutul propriu-zis al *Istoriei ieroglicice*. Ca și cele două povestiri ale Vulpiei despre iscusința Lupului, și această narațiune a Brehnaciei aduce în prim plan peisajul românesc și aspecte ale vieții cotidiene. Un singur element nu aparține lumii noastre: pardosul, animal exotic, o predilecție cantemiriană, care dovedește că, spre deosebire de povestirile Vulpiei, prin excelență populare, povestea Brehnaciei este o creație cantemiriană ad-hoc, în care sint îmbinate elemente populare cu cele din *fizioloage*, de unde și nota caracterologic-moralizatoare.

aceasta vădzind-o, cu toatele după dinsa să luără. Și dacă la casa bietului guziu agiunsără și de strinsă grămadă grăunțelor dederă, îndată a o prăda, a o încărcă și a o căra începură. Guziul, săracul, în vreme ca aceia de tot agiutoriu scăpat și de rădăcinile curechiului ce mai denainte stricase blăstămat simțindu-să, din toată nedejdeă să scăpă și cu mare foamete din fălcile morții nu scăpă. Iară furnica, carea întliu pricina prădzii, foamei și mai pre urmă și a morții guziului era, de bișugul și bivul carile peste toată iarna avusese îngrășindu-să și îngroșindu-să, cu aripi ca pasirile să într-aripă și ca muștele în aer cu mare slobodzenie zbură. Iară lângă mușinoul furnicelor, de cu primăvară, în spinii carii acolo aproape era, o păsăruică mititelușă cuibul a-și face și puii a-și scoate să timplă, carea tot cu furnici mititele puișorii a-și hrăni și a-i crește era obiciuită. Căci amintrilea nici ea alte lighioi mai mari a prinde, nici puii ei a le înghiți sau a le amistui putea. Iară într-o dzi cea îndestulită nafaca uitându-și și a firii sale hotare trecându-și¹, furnica cea mare și cu aripi prinsă (căci și furnica atuncea își găsește peirea, când îndobindește aripile), pre carea, după cîtăva luptă și trudă biruind-o, mîncare puilor săi o dusă. Furnica, de primejdiia vieții cuprinsă și de amărăciunea ceii mai de pre urmă suflare, cu duios și mișelos glas cătră păsăruică dzisă: «Nici tu, o, lacomu, fără plată vii rămînea». Ce păsăruica, milos și jelnic cuvîntul ei în samă nebăgînd, fărîmi, fărîmiule făcînd-o, puilor o împărți. Eu, patima furnicăi vădzind și cuvîntul cel cu moarte amestecat din gură-i audzind, cu tot de-adinsul sfîrșitul la ce ar ieși și asupra păsăruicăi izbînda, cînd și răsplătirea în ce chip

¹ Un important principiu al relațiilor interumane, exprimat, în povestire, prin relațiile dintre specii: îți este permis, moralmente bineînțeles, să-ți iei din bunurile necesare întreținerii vieții numai atît cît îți este strict necesar („nafaca” însemnînd rație, porție cotidiană); depășirea acestei necesități firești („a firii hotară”), adică lăcomirea spre mai mult nu rămîne nepedepsită. Această lăcomie este sursa nădregătăii și inechității sociale, cauzele primare care au dus în final la revolta țărănimii și la rușinoasa înfrîngere a boierimii hrăpărețe.

ar fi ca să cunosc, a oglinzi mă pusăiu. Deci pasirea dacă furnica omori și puilor o împărți, îndată, după obicei, la cîmp, pentru ca alt vînat hrană puilor să prindă, să ducă. Așe, ea în cîmp lipsind, un șoarece pe spini urcîndu-să, cuibul cu puii păsăruicăi află. Carii, încă golași, fără tulle fiind și puterea aripilor de zburat încă neavînd, pradă șoarecelui să facură, pre carii șoarecele înecîndu-i, cite unul, cite unul, mîncare puilor săi îi căra. Iară cînd șoarecele, pentru ca și cel mai de pre urmă pui să ia, să întoarsă, iată și maica lor din cîmp cu hrana în gură sosi. Carea, de pușori sărăcită cunoscîndu-să și pre prădătoriu încă în cuibul ei vrăjmașește pre puiul carile încă cu suflet rămăsese, a încolți și a răni vîdzînd, pentru viața lui cu mare umilință pre șoarece a ruga incepu: «Lasă-mi, tiranule, pre unul. Cruță-mi, vrăjmașule, pre acest mai mic macară. Nu mă lăsa așe de tot arsă și înfocată, fie-ți milă de lacrimile și tînguirile mele, nu-mi pierde toată ostenința tineretelor, nu mă despărți de toată nedejdea bătrînețelor mele! Adu-ți aminte că și tu părinte a fii și născătoriu a născuți ești. Socotește a inimii durere, carea maica pentru rodul pîntecelui său pătimește. Eu păcatul meu cunosc și în oglinda fărălegii mele acmu mă privăsc, pentru carea astăzi cea cădzută plată îmi iau și dreaptă izbînda furnicăi întreit asupra-mi să face, ai căriia, o, ticăloasa, jelnicul glas n-am ascultat și peste puțințele și hotarăle firii mele trecînd, trag ce trag și pat ce pat. Ia pilda mea asupra ta, o, nemilostivule, și cu pedeaspa la mine sosită de cea la tine viitoare a scăpa te învață. Că precum mie întreit, așe ție îndzăcit pricina pricinelor să nu-ți răsplătească preste firea ei ieste¹. Și precum eu pre puii furnicăi i-am făcut fără

¹ *A fi preste firea sa* — a fi incompatibil cu natura sa proprie, a fi în contradicție cu propria natură. După Cantemir, divinitatea este, prin natura sa, o justițiară a faptelor omenești. Întîmplările povestite demonstrează că principiul justiției divine este identic cu noțiunea de justiție immanentă, concepție ce coboară divinitatea la nivelul legilor naturale. Teza lui Cantemir anunță ontologia iluministă, care va opera cu noțiunile de rațiune naturală, rațiune immanentă etc.

maică, așe pre mine, maica, tu m-ai făcut fără pui. Așijde-
rea, precum tu pre mine, maica oțăroasă și jelnică, moartea
puilor miei astădzi a privi m-ai făcut, așe mine sau poimîne
de neagră și cumplită moartea ta a să olecăi și a să sărăci
pre puii tăi va face. Și precum tu pre mine mă desfiorești,
așe altul pre puii tăi va despărîți». Acestea și altele ca ace-
tea ticăită păsăruica cu olecăioase viersuri și cu miloase gla-
suri pamintea și moartea puilor săi cu jele cînta:

«A lumii cînt cu jele cumplită viață,
Cum se trece și să rupe, ca cum am fi-o ață.¹
Tinăr și bătrîn, împăratul și săracul,
Părintele și fiul, rude ș-alalt statul,
În dzi ce nu gindește, moartea îl inghite,
Viilor rămași otrăvite dă cuțite.
Țârna tiranul, țârna țăranul astrucă,
Izbînda, dreptatea, în ce-l află-l giudecă,²
Unii fericiți să dzic într-a sa viață,
După moarte să cunoaște c-au fost sloi de gheață.»

Ce șoarecele nici de verșul și de viersuri în ceva înduple-
cîndu-să, nici de fierbinți lacrimile și duiioase suspinurile
păsăruicăi cevași milostivindu-să și pre cel mai mic pui
omorînd, cu mare veselie la cuibul său îl dusă. Vesel acmu
șoarecele, și de bișugoasă prada ce debîndisă mai îndrăzneț
și mai simăț făcîndu-să, mai tare a îmbla și mai fără sială prin

¹ Aceste prime două versuri se găsesc și în poemul *Viața lumii* de Miron Costin. Următoarele aparțin însă în exclusivitate lui Cantemir. Întreaga poezie este alcătuită pe tema biblică, pătrunsă și în unele colinde, aceea a nestatorniciei vieții, idee din care decurge principiul egalității tuturor oamenilor în fața morții și a justiției divine, care pedepsește cu obiectivitate pe fiecare după faptele sale. Tema din asemenea colinde va sta la baza unor variante ale baladei morții lui Constantin Brâncoveanu.

² Versul de față este o transpunere a unui cunoscut dieton biblic privind inexorabilitatea justiției divine: „În ce-l voi afla, într-aceea îl voi judeca“.

toți spinișorii a să urca început, socotind ca tot spinul cui bu și tot porumbrieriul pui de pasire va avea (ce precum apelpisia de multe ori mai vrednicii lucrează, așe afthadia singură cu sabiia sa capul își rătează). Că într-acea dată o miță sălbatecă pentru hrana prin spini șorecând, sunetul îmbletului șoarecelui la urechi îi vini. Carea, după al său obicei, mai cu de-adins a să tupila și a să șipuri începînd, șoarecele cel ce sunetul făcea printre frundze zări, și așe, mița totdeodată și fără veste sărind, șoarecele, blăstămatul, toată sărita își pierdu (că cînd mințile de spaimă să uluiesc, atuncea și picioarele a fugi să împiiedecă și în toate ierbușoarele să învălătuiesc). Așe mița pre șoarece întii în brînci, apoi în fălci apucînd, cu mormădeturi trufase și mîndre i să lăuda. Șoarecele între cele puține olecăituri ce făcu, întii era aceasta: («cine face, face-i-să, cine înghite undița, fier de corabie borește): osinda păsăruicăi m-au aflat». Șoarecele încă bine cuvintele nu-și încheie, și mița în oala stomahului a-l fierbe și în tigaia maiurilor a-l prăji și în vasele mațelor a-l scoate început. Așe mița, spre vînătoarea șoarecelui cu totul tot dîndu-să, ce o aștepta nici știia, nici să gîndia. Că într-acea ună dată, un dulău ciobănesc, pre lingă spini pentru paza oilor îmblînd, mirosul miții adulmăcă, după miros urma luă, după urmă cu ochii de miță dede. În scurt, mița șoarecele încă bine nu înghițisă, și ea acmu în fălcele dulăului sosisă, carea nu de cuvînt, ce așeși mai nici de gînd vreme a avea putu. Că vrăjmași și ascuțiți colții dulăului îndată toate oșcioarele îi zdrumicară și toate mățișoarele îi deșirară. Dîrz dulăul și cu coada birzoiată, ni la un spin, ni la altul piciorul după obicei ridica și precum și el altuia vînat și colac să gâta, nicicum în minte îi era.

Că pre acea vreme un lup, după oi cu mare meștersug și mulcomiș lingușindu-să, asupra dulăului, fără veste cădzu. Lupul pre vechiu nepriietin așe singur și de tot agiutoriul strein și lipsit vădzînd, asupră-i să-l fărîme năvrăpi. Dulăul,

macar că cu lătratul cit putea pentru pizmașul de obște ciobanului știre da și cu toată virtutea, cit prin putință îi era, cu lupul să lupta. Însă agiutorii ciobanului a sosi, mai mult decît dulăul virtutea lupului a sprijeni zăbăvind, biruința la lup rămasă și, bucăți-bucățele făcindu-l, viermilor îi întinsă masă. Ciobanul pînă la locul bătălii a sosi, încă de departe un pardos, frumos la pieile și vrăjmaș la inimă, precum asupra lupului cit ce poate aleargă, vădzu. De carile el spăriindu-să, pînă va videa între lup și între pardos ce să va isprăvi, după spini să dosi. Pardosul îndată ce la lup fără veste sosi, deodată lupul cu dînsul de luptă să apucă. Ce lupul nici mult lupta sprijenind, nici puțin ceva folosind, în chipala ochiului, biruit, trîntit și omorît fu. Pardosul acmu, duhul cel mai de pre urmă de la lup cu cumplită vrăjmășie scoțînd, ciobanul de după spini cu palestra¹ sigeata printr-inimă îi pătrunsă. Pardosul, de moarte rănit și de toate puterile părăsit vădzîndu-să, cu glas de moarte și cu cuvinte de singe, într-acesta chip grăi: «Gudziul pentru curechiu, furnica pentru furtușag, pasirea pentru lăcomie, șoarecele pentru simeție, mița pentru pizmă și viclenie, dulăul pentru vrăjmășie și mîndrie, lupul pentru veche dușmănie, eu pentru obraznica bărbăție viața ne-am pus². Iară ciobanul pentru pielea mea capu-și își va da». Acestea ciobanul nici ascultînd, nici în samă cevași macară băgînd, macar că trist pentru dulăul ce pierdusă, însă vesel pentru pielea pardosului ce agonisisă era, pre carile în loc despoindu-l și pielea pre umăr aruncînd, spre oi și spre stîna să margă să întoarsă. Căruia un voinic oștean bine într-armat în timpinare îi vini, și după ce bună calea după obicei ciobanului dede și pre

¹ *Arcubalista* (nota marginală a lui Cantemir) sau palestra — arbaleta, un arc cu vîrtej, folosit în țările românești în secolele al XV — XVI-lea.

² Cantemir însiră principalele defecte morale ale vieții sociale ale vremii sale. În cadrul povestirii, aceste defecte constituie lanțul causal care a motivat acțiunea justiției imahente.

umeri-i pielea pardosului vădzind, cu plată să i-o vîndze, cu blînde cuvinte cerşu. Ciobanul, şi pentru pierderea dulăului minios, şi pentru uciderea pardosului simăt, cine de după spini cu palestra odată un pardos au ucis, precum de acmu înainte şi lei şi paralei şi ȝigan şi oştean, tot cu o lovală va prăpădi i să păru. De care lucru, nici dzua bună omeneste luînd, nici la cuvîntul blind cum să cădea răspundzind, calea să-şi păzască oşteanului dzisă, iară amintrilea bine să ştie că în cîmp ca acesta, cine pre cine a despoia poate, a celuia pielea poartă. Şi „vedzi aceasta (palestra de-a umăr spîndzurată arătînd), nu a vinde, ce în dar a cumpăra s-au învăţat”. Oşteanul, de aspru cuvîntul ciobanului oţărîndu-să şi de batgiocură ce-i făcea cu inima înfrîngîndu-să, mai mult trufase răspunsurile a-i audzi a suferi nu putu, ce, îndată calul în dălogi stringînd şi cu picioarele din pîteni întetîndu-l, asupra lui să răpedzi şi suliţa prin ȝiţa stîngă pătrundzîndu-i, nu numai de pielea pardosului îl despărţi, ce şi de haine dezbrăcîndu-l, numărul dzilelor la sfîrşit fi dusă. Aşe ciobanul, în dar cumpărătoriu, împreună cu marfa şi viaţa îşi prăpădi.

Iară oşteanul, pe cal încălecînd şi pielea pardosului pe deasupra scutului îmbăierînd, pe drumu-şi purcesă. Aşe, el uneori de bună inimă şi de izbîndă cîntînd, iară alteori de lucrul şi singele ce făcuse gîndind şi mărgînd, de-alătura drumului un iepure sări. Oşteanul, bunătaţii calului bizuîndu-să, precum pe iepure ca şi pe cioban, în suliţă va lua socoti (ce cine alege oasele, peştele cît de mare poate mînce, iară oasele nealegînd, piticul cît de mic spre înecarea grumadzilor destul ieste). Şi aşe, cu suliţa buărată pre bietul iepure în goană luă, şi acmu din cal pre iepure biruînd şi în clipală iepurile agiungînd, cînd de cînd în suliţă îl va ridica să chibzuia. Iepurile, într-atita de mare a vieţii primejdie vădzîndu-să şi precum firea mai mult a-l agiutori a nu putea cunoscîndu-să, la obiciuitul meştersugu-şi alergă, şi aşe, cu multe şuvăituri şi cohieturi spre nişte locuri măluroase şi ȝarmu-

roase a fugi luă. Oșteanul, ochii în dosul iepurelui întinși și înfipti avind, de a locului răutate și de primejdiia viitoare nici grijă, nici pază avea. Și așe, în răpegiunea calului asupra a unui mal înalt sosind, nici vreme de chivernisală, nici loc de fereală mai putu avea, ce în mișelos chip din țarmurile malului fără aripi zbură, și din călăreț alergătoriu, dobitoc fără aripi zburătoriu să făcu, pînă cînd greuimea firească, răpegiunea și iușurimea meștersugească biruind, cu capul în gios, ca cum nu poftia, în fundul pohîrniturii, ca cum nu vrea, asupra colțiroase și simceloase pietri, ca cum nu să gîndia și ca vai de capul lui, cădzu; unde os prin os pătrundzindu-și și mădular prin mădular zdrobindu-și cu groaznică și strașnică moarte, ceia ce i să cădea izbîndă și ceia ce-l aștepta dreaptă osindă își luă¹.

După povestea și pilda aceasta, Brehnacea iarăși cuvîntul carile începuse la sfîrșit a-l duce apucă: «Aședară, în lume lucrurile tîmplătoare celor ce rădăcina și pricina dintii necunoscută le ieste, precum toate fără chivernisala cuiva și fără nici o pricină a cădea și a să tîmpla să par. Însă fietece de a sa hirișă și adevărată dintii pricină nu să lipsește și fietecei ceia ce i să cade tîmplare, de hulă sau de laudă, de fericire sau bezcisnicie fără greș vine². De care lucru, aievea ieste

¹ Cu ajutorul acestei povestiri, Cantemir demonstrează că toate lucrurile își au o cauză mai mult sau mai puțin îndepărtată și că totdeauna, mai ales în viața socială, o greșală nu rămîne pînă la urmă fără urmări nedorite și fără a fi pedepsită. Povestirea este în acest fel o demonstrare a legității relației cauză-efect în lumea fenomenelor sociale.

² Cantemir face o corectare ideilor filozofice expuse prin intermediul stolnicului în partea de la începutul cuvîntării, privind împărțirea fenomenelor în „ființăști“, adică necesare, și întîmplătoare. Corectarea constă în precizarea că, în ordinea naturală, fenomenele întîmplătoare sînt acelea cărora nu li se cunoaște cauza, dar că în realitate nici un fenomen nu este lipsit „de a sa hirișă și adevărată dintii pricină“, adică de o cauză firească proprie, care este în același timp adevărata sa cauză primară. În ordinea umană, această legitate se traduce prin teza că orice întîmplare din viața noastră este produsul „chiverniselii cuiva“, adică al ordinii divine, care face ca să întîmpinăm o întîmplare rea sau

că adunările dinceput drepte și adevărate pricini să nu fie avut, ce numai pentru deșartă și înflată slava numelui și pentru ca să să dzică, iată că tot capul ni s-au plecat și tot genunchiul ni s-au închinat, aceste ale lumii răscoale au pricin¹. Deci pentru izbînda a voii în părere începute, a multora multă asupreală și mare înădușală să face, carea fără plată și osindă, precum nu va rămînea, fără prepus ieste² (că suspinele drepte ceriurile pătrund și lacrămile obidite chentrul pămîntului potricălesc și singele vărsat cărbun³ ardătoriu și foc pîrjolitoriu să face). Carile la vremea sa izbînda și osinda își găsesc, de carile asupritoriul a scăpa și năcăjitoriul a să apăra preste fire și peste puțință ieste³. Iată, fraților, izbînda la ușă, iată, prietinelor, plata în casă și răsplătirea în cap ne-au sosit. Au nu Vulturul, monarh a toată zburătoarea a fi poftind, batgiocura tuturor lighioilor ne-am făcut? Prodrumul aceștii uricioase vești încă de demult Liliacul era, carile cu cuvîntul și cu lucrul în mijlocul a tot teatrul și denaintea a tot ochiul biruința au dobîndit. Așijderea, acmu, micile acestea musculiță drepta-

bună ca o consecință necesară a unei cauze primare care este o faptă a noastră. S-ar părea deci că filozoful Cantemir are în vedere două ordini: cea naturală, în cadrul căreia operează legi¹ naturale, și ordinea umană, și ca atare și socială, în cadrul căreia intervine divinitatea, în postura de justițiară a faptelor noastre. Cu alte cuvinte, ordinea umană aparține celei morale, în care legi¹ morale acționează cu puterea unor legi naturale. În caracterul necesar și natural al sancțiunilor divine constă specificul imanentist al acestei justiții. De aici pînă la noțiunea de justiție imanentă a iluminiștilor nu mai era decît un pas.

¹ Concretizînd, stolnicul consideră că adunările boierilor, pentru ridicarea în scaunul domnesc a lui Mihai Racoviță, nu s-au întemeiat pe dreptate, ci, urmărind în realitate doar creșterea prestigiului („înfaltă slava numelui”), au siluit voința multora („tot capul ni s-au plecat”), ceea ce a dus pînă la urmă la răscoala amintită.

² Asuprirea și siluirea voinței nu vor rămîne nerăzbunate, în ordinea morală și socială, zice Cantemir.

³ Idee directoare în filozofia socială a lui Cantemir: asupritorul social nu va putea scăpa de răzbunarea maselor, răzbunare ce are virtuțile unui fenomen legic.

tea cît să fie de virtuoasă, umilința cît să fie de înaltă și min-
driia cît să fie de plăcută și de înflăcă frumos ne arătară.
Au nu în cartea Vulpei fumul pojarului acestuia mirosii?
Și încă altele mai rele și mai cumplite a vini prin neștiință
prorocia (că tot prorocul adevărat în dzisă negindit, în cu-
vînt nealcătuit și în ieșirea lucrului nesmintit ieste). De vreme
ce adevărate cuvintele Liliacul să pomenim ne învăța,
și precum decît Cămila mai mare Filul și decît zimbrul mai
iute Inorogul a fi aminte ne aducea. Acestea toate atuncea
de batgiocură și în samă nebăgate să avea¹, iară acmu iată
că piatră după piatră a să pohîrni și val după val a ne lovi și
a ne năbuși au început. Pentru aceasta dară, de mă viți as-
cultă, sfatul bătrînețelor mele ieste acesta: Liliacul precum
s-au aședzat să nu-l mai clătim. Pe Vidră în gîrle, unde
să află, cu hrană și cu alte trebuitoare să o chivernisim².
A muștelor prieteșugul și frăția, iară nu vrăjmășia și veci-
nia, să poftim³. Filul și Inorogul, cît în putință va fi, precum
cu dobitoacele aniestec nu avem, a-i înștiința să silim și după
înștiințare adevărul lucrului să și urmedze. De ciia, unde ar
pofti a lăcui și în ce chip ar vrea a viețui în ceva împotrivi-
niei să nu ne arătăm, ce noi penele noastre să ciuciulim, iară
dobitoacele, cum vor putea, perii să-și lingă și să-și nete-
dzască⁴ (că cine gardul strein trece și în pomul altuia să suie,

¹ Stolnicul cere asistenței să-și reamintească unele întimplări prevestitoare ale răscoalei, nemate în seamă la vremea lor.

² Pentru a preîntîmpina și alte nenorociri, stolnicul propune niște soluții: în primul rînd, Marco pseudobeizadea să fie lăsat în pace unde s-a stabilit (în Ierusalim), iar, în al doilea rînd, lui Constantin Duca, rămas în Fanar („gîrle“), să i se facă o pensie viageră („cu hrană și cu alte trebuitoare să o chivernisim“), pentru a scăpa astfel de intrigile lui.

³ O altă propunere, de ordin social: boierii să renunțe de a mai șerbi pe țărani, frați cu ei. Noțiunea de „frăție“ este luată în sens creștin, frate însemnînd semen de aceeași credință. Ideea nu este numai a lui Cantemir, șerbirea sau rumânirea țăranilor fiind condamnată de morala vremii.

⁴ Și frații Cantemir să fie lăsați în pace, muntenii și moldovenii urmînd să-și vadă fiecare de treburile lor.

la întors gardul zid și la mîncare poama piatră i să face). Căci amintrilea, toate, a tuturor dobitoacelor supuse dosede și asuprele, de nu Filul, Inorogul, de nu Inorogul, altul ca Inorogul, asupra noastră cu vreme va să le izbîndească și tot suspinul cu osinda sa va să ne găască. Și mai virtos Inorogul grijliv pentru noi fiind, nuărul mic repede ploaia va să ne trimată, din carea nu numai penele, și aripile, ce așeși și cuiburile de prin copaci și borte de prin stinci a ne scuti și uscate a ne feri vrednice nu vor fi (pre slab să nu gonim, că mai tare l-om face, pre fricos să nu spăriem, că mai îndrăzneț să va întoarce). Acestea, o priietinilor, de la mine; iară voi de la voi ce poftiți arătați și ce vi-i voia lucrați și, veri așe, veri așe, în cea mai de apoi cuvintele mele din minte nu scoateți“.

Pilda, cuvîntul și sfatul Brehnăcii, macară că mărgăritariul curat la așurul nespurcat și pietrele scumpe frumos cu aur alcătuite era, însă (la inima împietrită și pizmătoare nu cuvîntul, nu învățătura, ce pedeapsa și pătimirea, ca la dobitoace în ceva a spori și a o domoli poate). În care chip, Corbul cu Cucunozul, macar că lucrul adevărului cum și în ce fel merge bine cunoștea, însă povățuind pizma și urmînd pofta, vechiul cuvînt plinia (cel bun vădzu, pricep și laud, dară cel rău voiu și urmădz¹), și așe Corbul, urmele relui poftă călcînd, a cheltuielilor pagube, a ostenințelor în zădar și a cinstei numelui scădere simțind, de începutulivoros gînd a să părăsi nu putu, ce toate timplările împotriva, într-alt chip spre bine și după a sa poftă le tîlcuia și le primeniia. Carile într-acesta chip Brehnăcii răspunsă: „Întîi pilda ce ai spus, apoi sfatul carile ai dat foarte bine le-am înțeles. Ce pilda ieste a disidemonii <i> iară sfatul ieste a micropsihii, carile în toată monarhia noastră loc și cinste a avea nu pot. De unde, nici la una, nici la alta uitîndu-ne, mai mult zdrobirea cuvintelor a face nici ne trebuie, nici ni să cade. Iară cît ieste despre

¹ Parafrazăre a unui aforism al apostolului Pavel: „văd ceea ce este bine, însă urmez pe cele rele“.

partea lucrului ce s-au tîmplat, nici a împăratului nostru în cinstea numelui vreo scădere, nici monarhiei noastre vreo pagubă s-au făcut sau să va face. Ce muștele, neam obraznic fiind, a sa hirișă mojie cu șederea la masă nechemate ș-au arătat. Deci, precum dulăii, coteii și mîștele din fărămușile mesii stăpînilor să hrănesc, așe și calicios și obraznic feliul acesta din lăturile vaselor noastre viața de-și vor sprijeni, de divă iese? Cătră aceasta, împăratului nostru dinceput nu pentru muștele zburătoare, ce pentru pasirile cu pene, cu oăă și în aer viețuitoare sfatul i-au fost, ca pre unul singur monarh stăpînitoriu și oblăduitoriu să știe. Iară pre aceste spurcăciuni în numărul zburătoarelor sale a le numi, de nu să va milostivi, din slava cinstii mărimii sale ce i s-au scădzut? Muștele dar, ca niște lighioi spurcate, mojicoase și în samă nebăgate, lasă-le să imble¹. Iară noi, de lucru! început apucîndu-ne, la sfîrșit a-l duce nevoitori să fim, pre carile în cîrîndă vreme a-l videa bună și fără prepus nedejde avem, de vreme ce, iată, hirografal tuturor în mîinile noastre iese, în carile nu numai iscăliturile cu numerile, ce și inimile cu sufletele li să cuprind, din carele nici a să întoarce, nici a să căi pot (că decît cuvîntul dat, alte mai tări și mai virtoase legături a fi nu poate, însă la cei a cinstei cuvîntului cunosători). Iară amintrilea, cu a noastră linevire, lucrul într-alt chip de s-ar tîmpla, atunce cu bună samă trude în deșert, cheltuială în pagubă și a cinstei numelui betejire ar urma. Pentru care lucru, pentru ca lauda adevărată și odihna fericită a dobîndi să putem, cele isprăvite a întări, cele neisprăvite ca să le săvirșim și să le isprăvim a sili trebuie. Acum, dară, tot temeiul lucrului într-aceasta ou rămas, ca Lupul la birlogul său neclătît să să păzască, Filul în giur, împregiur cu hendee, după obicei, să să încungiure și să să închidză,

¹ Cantemir pune pe seama lui Brâncoveanu cuvinte de dispreț la adresa țărănimii. Imaginea lăsată despre marele domn al Țării Românești este cu totul subiectivă și nedreaptă. Dimpotrivă, el a rămas în istoria noastră ca un sprijinitor al culturii și ca un abil și patriot om politic.

Inorogul prin munți, cu tot feliul de măiestrie și de vînători la mînă a să aduce să nevoim. Și așe, acestea spre alalte săvîrșindu-să, iată că toată odihna vecinică fără prepus vom dobîndi și în urmă alt gînd împotrivă, de tulburare și de neaședzare, nu va mai rămînea¹.

Acestea a Corbului, Cucunozul, Pardosul, Rîsul și alalte mai toate, carile cu sîngele fierbinte mașile a-și răcori știu, adevăria.

¹ Brâncoveanu refuză sfaturile stolnicului și hotărăște ca Lupu Bogdan hatmanul să aibă în continuare domiciliu forțat, Antioh Cantemir să fie închis într-o cetate împrejmuită cu șant de apărare („hendec”), iar Dimitrie Cantemir să fie și de aici înainte urmărit și „vînat” peste tot. Așadar, după venirea în scaun a lui Mihai Racoviță, se reia prigoana împotriva Cantemireștilor.

PARTEA A CINCEA

Aședară Corbul, din sentința ce dedese nemutat și de mare pizmă în tot cuvîntul adevărului neînduplecat stînd, cu tot de-adinsul de goana și vinătoarea celor nesupuse dobitoace să apucă (că pizma îndelungată calului sirep și nedomolit să asămănă, carile pentru ca pe cel de pe dînsul să lepede, întîi pe sine de mal să surupă). Deci cătră dulăii de casă, Șoimul¹, ogarii și coteii trimasă, poruncă ca aceasta dindu-le, ca nici un munte înalt și nici o vale adîncă necercată și nescuciurată să nu lasă și pentru ca în măiestriile întinse pre Inorog să aducă în tot chipul să silească. Iară amintrilea, slujba și porunca de n-or cumva plini (clonțul Corbului, precum în cele streine, așe în cele ale sale a ciocăni știe și jiganiia carea puii din trup a-și lepăda nu să milostivește, au cătră priietin și tovarăș dreptatea va putea ținea).

Aceștea așe, după poruncă, în toate părțile să imprăștiară și prin virvurile munților și prin fundurile rîpilor nici un loc necălcăt, necutreierat și neadulmăcat nu lăsară. Inorogul, în primejdîia ce să află vădzind și încă cîte îl așteaptă socotind, deodată în simceaoa a unui munte așe de înalt să

¹ Șoimul este postelnicul Toma Cantacuzino, pe care Brâncoveanu îl trimite la Istanbul ca șef al iscoadelor și spionilor săi („coteii”), împreună cu capuchehaiele de atunci („dulăii”) și călărașii sau curierii călare („ogarii”), pentru a-l căuta pe Dimitrie Cantemir și a-l prinde. Urmează desfășurarea acțiunii, sistematic plănuită, de capturarea lui Dimitrie Cantemir de către agenții spionajului brâncovenesc.

sui, cît nu jiganie imblătore a să sui, ce nici pasire zburătoare locul unde sta a privi peste putință era. Căci la suișul muntelui una era potica, și aceia strîmptă și șuvăită foarte, carea în pleșea muntelui prea cu lesne închidzindu-să, pre aiurea de suit alt drum și altă cale nici era, nici să afla. Iară în virvul muntelui locul în chipul unii poiene cîtva în lung și în lat să lăția și să deschidea, unde ape dulci și răci curătoare, ierbi și pășuni în fel de fel crescătoare și pomi cu livedzi de toată poama roditoare și grădini cu flori în tot chipul de frumoase și de tot mirosul mîngios purtătoare era. În loc ca acesta Inorogul viețuind, măcar că în tot feliul de desfătări și de îndăminări să afla, însă (inimii închise și de grijă cuprinse tot dulcele amar și tot largul strîmt îi iese¹). Șoimul, citeodată peste munți înălțindu-să, locul, potica și închisoarea ei cum și în ce chip iese videă, însă pre Inorog undeva macără nu zăria. Căci Inorogul preste toată dzua supt deasă umbra pomilor aciuindu-să și la un loc neclătît aședzindu-să, noaptea numai la locurile pășunii ducîndu-să și citeodată și la prundiș din munte în șes coborîndu-să, pînă în dzuă iarăși la locul aciuării sale să afla². Într-acesta chip, Inorogul cîtava vreme strîmptă și pustnică viață ducînd, și nu în silțele, ce așeși nici în viderile sau audzirile gonașilor cădzînd, coteii de cehnit, ogarii de scîncit, dulăii de brehăit și Șoimul de piuit amurțisă și, din toate puterile obosindu-să, a vinătorii toată nedejdeă pierdusă. De care lucru prin scrisori Corbului și altor sfetnici știre făcură, precum vinătoarea Inorogului nenedejduită iese și, de iese cu putință, alt chip de chiver-nisală să afle și spre aceia a să a nevoi să nu să îngame, că

¹ *Simceaoa muntelui*: curte de om mare, carea nu să poate călca (D.C.) — prinzînd de veste, Dimitrie își găsește adăpost în casa unui mare demnitar otoman, al cărui nume nu îl dezvăluie și unde agenții lui Brâncoveanu nu puteau pătrunde.

² *Prundiș*: casele de pe marginea boazului, dinafară de cetate (D.C.) — zona exterioară cetății de pe malul Bosforului, unde Dimitrie își avea palatul personal și unde revenea în timpul nopții.

intr-acesta chip lucrul de va rămînea, sfîrșitul cu multă trudă și cu mare primejdie a nu fi nu poate.¹

Vești ca acestea Corbul audzind, cu mare urgie să înfocă și cu grele și aspre cuvinte răspunsul le dede, de lenevire și de nenevoință tare vinuindu-i. Așijderea, de acmu înainte îngăimele ca acestea de vor mai pomeni și lucrul după poruncă de nu vor plini, cu pedeapsă de moarte lăudindu-li-să, precum ei și după dinșii sementiia lor în urgiia și scîrba împărătească în veci vor rămînea le dzicea.² Șoimul și alalți împreună cu dînsul răspuns ca acesta luînd, nu puțin să întristară (căci crăncăitul Corbului aspru și spre răi chedzi tuturor pasirilor și dobitoacelor să vede și ieste). De care lucru, cum vor face și cum vor drege sta de să mira. Că de o parte, urgiia Corbului tare îi spăimînta, iară de altă parte, greutatea lucrului preste puțința lor îi impresura.

Și așe, cu toții la un loc să să adune, ca pentru nevoia ce le sta asupra, sfat de obște să facă, dzi și soroc își pusără.³ Deci după dzua pusă, la locul înșămnat cu toții adunindu-să, după ce multe cuvinte și în ciur și în dirmoiu cernute și zbătute la mijloc pusără, cu toții sufletele să-și piardză, iară trupurile și viața să-și agonisască aleasără. Adecă sămn de pace și giurămînt de prieteșug Inorogului să trimață, și la cuvînt prietenesc și fără vicleșug ca cum l-ar chema, din virvul muntelui, la gura poticăi, în marginea apii, carea pe acolea trecea, să-l coboară. Căci pe supt poalele muntelui și pre lingă gura poticăi o apă mare și cîțva de lată curea, unde ei socotiia că, Inorogul de să va cobori, despre strimptoare ei îl vor lua. Iară dinainte apa îl ocolește, din dreapta și din

¹ Echipa de urmăritori trimisă de Brâncoveanu a aflat unde era ascuns Dimitrie, dar își dă seama că a merge pînă acolo implică primejdii pentru însuși domnul Țării Românești.

² Neluînd în seamă primejdia la care se expunea, Brâncoveanu își dojenește spionii pentru lipsa lor de curaj și le poruncește, amenințându-i cu pedepse, să facă totul pentru a captura pe Dimitrie.

³ Toma Cantacuzino convoacă spionii de sub conducerea sa, pentru a hotărî măsurile ce trebuiau luate.

stînga malurile cu mreji și cu silțe avea împănate și ce ieste temeiul a toată fărălegea, cu giurămîntul tot vicleșugul căputușit și acoperit avînd, precum loc de șuvăit și parte de năzuit nu va mai avea, nedejduia (că giurămîntul între muritori apa curățiii fiind, vinul și veninul fărălegii s-au făcut, carile întii dulce îmbată, apoi amar otrăvește și înecă¹).

Aceste blăstămate și fără de lege sfaturi după ce cu toții de bune le aflară și de folos a fi le aședzară, altă rădăcină supt roata carului și alt oșapoc în copita calului li să arată. Căci Șoimul într-acesta chip dzisă: „Bine că noi lucrurile la aceasta cale am pus, dară cine să va putea afla carile la locul unde Inorogul lăcuiește a să urca să poată? Și aceste cuvinte de miere amestecate cu fiire cine i le va povesti? Și giurămîntul nostru cel frămîntat cu zăhar și dospit cu toapsăc amar cine i-l va da?” Cu toții, de tot sfatul uimiți și de tot înștiințatul lipsiți, tăcură și ce să răspundă cuvînt macară nu avură (că cînd socoteala asupra răutății ieste întemeiată, atuncea nu numai ascunsul inimii năcăjindu-să să pedepsește, ce tot lucrul împotriva dreptății pus aspru și îngroznic să ivește). Și așe, cu toții în lavirintul neoflării și în rătăcirea neneririi ar fi rămas, de nu în munți pre aceia vreme jiganiia carea Hameleon să cheamă s-ar fi aflat (că precum în tot ade-vărul organul dreptății, așe în toată minciuna organul strîmbătății a lipsi nu poate), a căruia fire în toate foțele a să schimba, precum să fie, mai denainte s-au pomenit. Acesta dară macară că la puțința trupului mai mult decît un șoarece nu era, însă în puterea a învoinții a tot răul decît un bălaur mai putincios era. Și măcar că la sfat nechemaț viind și la cuvînt neîntrebat răspundzind, precum el lucrul acesta a-l săvirși și slujbă ca aceasta a plini va putea, dzisă. Așijde-

¹ *Gura politică: poarta cetății, capătul uliții (D.C.)* — agenții munteni, folosindu-se de jurăminte mincinoase, pentru a-l prinde, vor să-l atragă pe Dimitrie în afara adăpostului său, întinzîndu-i o cursă la poarta cetății Istanbul.

rea, cîteva mijloce spre a lucrului lesnire precum va afla cu multe linguşituri, tare să făgăduia.¹

Iară povestea Hameleonului într-acesta chip era:² odinioară, Hameleonul, prin prundişul apei³ aceia imblînd, apă poate fi Nilul⁴ era, căci din apă un crocodil⁵ mare şi groznie ieşind, pre becisnicul Hameleon, pentru că să-l înghiţă, în fălcile⁶ îl luă. Hameleonul, macar că în faţa a tuturor gonţilor să schimbă, ce în cevaşi macară a-şi folosi nu putu (căci la vederea ochilor toate simţirile şi chitelele să incuie). Aşe, fără veste el în vrăjmaşi colţii crocodilului aflîndu-să, nu numai schimbările şi mutările, ce aşeşi şi pre sine cine şi ce să fie să uită. Însă biftuirea crocodilului norocul Hameleonului fu, carea vreme spre ascultarea lîngedii rugăminte îi dade. Hameleonul, dară, cu mare umilintă şi că cel ce moartea în ochi îşi vede, din toată nevointa şi cu toată jelea rugîndu-să, dzicea: „O, domnul şi stăpînul meu, o, pricina morţii şi vieţii mele, o, puternicule puternicilor şi biruitoriul biruitorilor, pînă a nu mă face stramţe printre colţii tăi, spre plecatele şi ticăloase cuvintele mele audzul îţi pleacă (că nu atita hrana minia foamei potoleşte, pre cît rugăminte cu plecaciune tăria vrăjmaşiei înfrînge; şi de multe ori ce simceaoa suleţii

¹ Hameleonul, Scarlat Ruset, fratele mai mic al lui Iordache (Pardosul) se afla atunci în Istanbul. Puţinţel la trup şi plin de răutate — după cum îl portretează scriitorul — el se oferă să atragă pe Dimitrie în cursă, pentru ca agenţii munteni să poată pune mina pe el. Acesta, întruchipînd în cel mai înalt grad răutatea şi perfidia, îşi va depune toate silinţele pentru pierderea lui Dimitrie Cantemir.

² Povestea care urmează este o întîmplare din viaţa lui Scarlat Ruset, pe care scriitorul o redă cifrat.

³ Casele din afara zidurilor Istanbulului pe marginea Bosforului.

⁴ Nilul poate fi: bogazul, limanul carile merge pînă la Vlaherna (D.C.) — acest liman este Cornul de Aur, iar Vlaherna este o veche minăstire, aflată în capătul interior al acestui liman care răspunde în Bosfor.

⁵ Crocodil: hasechi, pristavii bostangiilor (D.C.) — comandantul bostangiilor, trupele de securitate ale sultanului, însărcinate şi cu paza şi ordinea în cetate.

⁶ Fălcile crocodilului: închisoarea la bostangii, caichana (D.C.).

n-au pătruns, cuvântul umilit au demolit)". Crocodilul, a-l zdrumica fălcile oprindu-și, ce i-ar fi cuvântul îl întreabă. Hameleonul dzisă: „(Uscăciunea posmagului spre potolirea foamei, iară nu spre dezmiardarea mesii să gătește), de care lucru a dzice îndrăznesc că din fărîmii mică ca mine mai virtos în vreme de sațiu ca acesta, ce folos sau desfătare așe mare a simți vii putea, și crede-mă, domnul meu milostiv, că din uscate și zvintate oșcioarele mele, fără numai scorneala greții plinului stomah altă ceva a ieși nu poate. Deci în firea crocodilului de ieste vreo milă, acma în micșorimea și mieșelimea mea să arete. Iară eu, robul stăpînului și cruțătorului meu, giuruiesc ca preste puține dzile și în curîndă vreme, un vinat mare, gras și frumos agonisind să-i aduc, carile, oricît de mare și vrăjmașă foame ai avea, a o potoli și a o satura să poată, și oricît de flămînd stomahul ț-ar fi, de biv și de sațiu a-l satura și a-l împlea destul să fie. Iară cuvîntul făgăduit cu lucrul de nu voi isprăvi, stăpînul meu milostiv bine știe că viața mea în prund și lăcașul meu lîngă apă ieste, pentru care lucru, oricînd ar vrea și ar pofti, de nu masă îndestulită, iară gustare frundzerită tot voi fi.“ Crocodilul, și sătul într-acea vreme și lacom pre altă vreme, pentru găina de mine oul de astădzi lăsă și tare cuvintele și giuruitele Hameleonului poftorînd, într-alt chip de va fi sau alte pricini de va pune tare îl îngroziia și în fel de fel de munci și de pedepse i să lăuda. Și așeși, precum întii limba cea lungă îi va zmulge, apoi toate mădularile fără de nice o milă îi va zdrobi, dzicea¹.

¹ Rezultă că, în împrejurări necunoscute, Scarlat Ruset ar fi încăput pe mîna bostangîilor, care l-au aruncat în închisoarea lor (caitchana). De acolo el a scăpat, promițînd în schimb că le va da pe mîna „un vinat mare, gras și frumos“, care nu era altul decît Dimitrie Cantemir însuși. Obligația ce și-o lua Ruset poate însemna că acest membru al familiei Cupăreștilor se angajase să lucreze ca agent al poliției imperiale otomane. Mai departe vom afla și motivele pentru care pregătea o astfel de soartă fostului său prieten și stăpîn, știut fiind că familia Rusetesților fusese credincioasă atît lui Constantin Cantemir cît și fiilor săi.

La Hamaleon¹ de lungimea limbii ce are lucru de mirat ieste, pentru a cui fire întâi a povesti puțintel zăbăvindu-ne, apoi iarăși la cuvântul nostru ne vom întoarce. Această jigănie în părțile calde să naște și mai virtos cei mari la Barbaria², dară mai mici și la Zmir³, în Asia, să află. Chipul decit altor jigăanii mai mult broaștei să asemănă, numai capul spinticătura gurii peștelui ce-i dzic lacherda să răduce. Grumadzi n-are, gura mult spinticată și pînă la umere agiunge, căci, ca și peștele, grumadzi n-are, ce capul cu spinarea la un loc i să ține. De la cap pînă la coadă spinarea ca a porcului grebănoasă și gârbovă-i ieste. Peste tot trupul păr sau alt felu de pîiele nu are, ce în chipul sagriului soldzi mănunței și în virv ascuțitei are. La ochi albușuri în giurul împregiurul luminii ca alte jigăanii nu are, ce pre unde ar fi să fie albușul ochiului, iarăși soldzișori ca și peste tot trupul are, numai mai mănunței; tot ochiul în chipul movielitii din melciuri afară ca a broascăi ies și de la rădăcină în sus, de ce mîrg, să ascut, iară în virvul ascuțituri lumina ochiului cît un grăunț de mac găbinind să vede. Cînd într-o parte și într-alta va să caute, nu capul, ce melciurile ochilor își întoarce, cu carile în toate părțile slobod caută. Picioare are patru, însă cele denainte la braț cu a moimîței își samănă; degete cinci și lungșoare are, și, cînd cu palma prinde ceva, între doaă și între trii degete palma i să închide și să deschide, de o parte degetul cel mare și cu cel de lîngă dînsul puind, iară de altă

¹ Urmează o descriere științifică, surprinzător de exactă și amănunțită, pe care Cantemir o face Hamaleonului ca animal, descriere pe care o presară ici-colo cu unele simboluri referitoare la caracterul urît, plin de perfidie diabolică al personajului. Scriitorul numește această descriere, la cheie, *Hirișă istoria Hamaleonului*, prin care înțelege carea precum ieste jigania arată, vrînd să sublinieze că nu face decît o descriere a animalului și nu a personajului. În același sens, trebuie înțeleasă și o altă explicație de la cheie: *Hirișă tilcuirea schimbării fetelor hirișului hamaleon: cea din fire arătare, car tile n-are*. Am putea intitula această secvență *Chipul și firea hamaleonului*.

² Africa de Nord, fără Egipt, prin care se înțelegea atunci zona ocupată astăzi de Algeria, Tunisia și Libia.

³ Izmir (antica Smirna), localitate din Asia Mică.

parte alalte trii rămîind. Coada cit a șoarecilor celor mari ieste de lungă, cu carea nu mai puțin decît cu mînule prinde ce ar fi de prins, căci cînd va să să suie sau să coboare pre varga suptîre, precum cu brîncele apucă, așe și coada în giur împre-giur își împleticește, ca din mîni de s-ar scăpa, de coadă spîndzurat rămîind, iarăși a să apuca să poată. Limba nu mai scurtă decît coada îi ieste, încă poate și mai lungă să-i fie. Iară în vîrful limbii din fire așe ieste dăruit, ca cum cleiu sau visc ar avea. Deci de departe și totdeodată limba sco-țîndu-și, o lungește și pre care muscă a lovi s-ar tîmpla, îndată pre limbă-i înclăit¹ rămîne, de unde nicicum a să mai dizlipi sau a mai scăpa mai poate. În toată viața lui ceva a mîncea nu s-au vădzut, ce hrana² aierul și văzduhul³ îi ieste. Căci Hameleonul pre carile a videa ni s-au timplat prin vre-mea a unui an în cușcă închis, fără mîncare și fără băutură au trăit. A căruia moarte nu de altă, ce de nesufereala gerului s-au timplat. Iară cînd prindea muștele, precum s-au dzis, nu pentru hrana, ce pentru gioaca le prindea, și dacă le în-ghițiia, îndatăși pre gios le lepăda, nicicum musca betejiind, căci musca, dacă cădea, cu picioarele mișca și, multe din-tr-insele dezmetecîindu-să, iarăși zbura. Alt glas sau cîntec nu are, fără numai ca un foale, de văzduh împlîindu-să, cînd să răzsufală, ca foalele cînd să răzsufală, coșul îi răzsună. Cea din fire floare îi ieste albă cu negru pîcată, precum sint soldzii costrășului. Iară amintrilea, ori în ce felu de floare va, în-tr-aceia să poate schimba. Deci, cînd să minie să face verde,

¹ *Înclăit* muscăi asupra limbii: năpăștile carile scornește asupra pătimașilor (D.C.) — scriitorul punctează din loc în loc descrierea cu elemente care conturează portretul moral al personajului.

² *Hrana*: agonisită dreaptă (D.C.) — ciștig prin mijloace cinștite, corecte.

³ *Văzduhul*; aierul stricat: camăta, dobînda banilor (D.C.) — în text lipsește termenul „stricat“, dar la „scara“ de la începutul scrierii aierul stricat este sam, explicat: un fel de cînt otrăvit carile, locînd pe om, îndată să face cenușă și hainele-i putredzesc. În altă parte apare sam aierul, explicat de astă dată la cheie ca datorîia și sărăcia Hameleonului. În orice caz, Cantemir ne informează cu umor că veniturile „cinștite“ ale lui Scarlat Ruset proveneau din camăta.

cînd să întristă să face negru, iară cînd să veseleşte, roșiu cu galbăn amestecat să face. Așijderea și fără pricină în tot felul de fețe să schimbă, iară mai virtos în floarea ce-i stă deaînainte, hiriș într-aceia să mută¹. Pricina acestui puteri ce are, adecă din nemică flori și fețe² în divuri, în chipuri a-și agonisi, mulți în multe chipuri a o arăta să nevoiesc, însă, pre cît noi sama a-i lua am putut, ieste aceasta: Grăunțele cele mănuntele carile în chipul sagriului peste pîiele îi sint, fietecările din patru părți, în patru fețe ieste din fire vâpsit, adecă alb, negru, roșiu și albastru în floarea ceriului, carile sint vâpsele din fire stătătoare. Deci, cînd va să să facă negru, toți soldzișorii cu partea cea neagră în sus îi întoarce; așijderea cînd va să să facă roșiu, alalte dedesupt ascundzînd, partea soldzișorilor cea roșie deasupra scoate, și așe la alalte face. Căci toți soldzii lui sint rătundzi și în chipul sferii prin pîiele i să întorc și precum îi ieste voia îi mută. Așijderea, cînd va să să mute într-alte fețe, fețele soldzilor amestecă și, în chipul zugravilor, din cîteva flori amestecate altă floare scornește. Deci pentru firea și chipul Hameleonului atîta destul fiind, la cuvîntul nostru să ne întoarcem.

Așe, Hameleonul, supt groaza datului cuvînt cătră crocodil (precum mai sus s-au pomenit) legat și strîns fiind³ și pentru voroava Inorogului audzînd, îndată socoti că din doadă hueruri unul tot va putea isprăvi, unul, că el la trup mic⁴ și la suit și la coborît sprintin fiind, pre fietecare strimp-

¹ În floarea ce-i stă deaînainte, într-aceia să mută: cu care viclean să tîmpină, cu acela părtaș să face (D.C.).

² Fețele a-și schimba: viclesugurile a-și muta (D.C.) — aceste cîteva simboluri conturează în mod expresiv portretul moral al lui Scarlat Ruset.

³ Groaza datului cuvînt: chizășia pentru datorii (D.C.) — Scarlat fusese bîgat în închisoarea bostangiilor pentru o datorie bănească, pe care nu avea cum s-o plătească, neavînd bani (de corelat cu expresia de mai sus: „datoriia și sărăcia Hameleonului“). Pentru a scăpa de acolo, el promite cu jurămint („groaza datului cuvînt“) că în locul datoriei va da pe mina lor pe Dimitrie Cantemir.

⁴ Socotim o repetare a informației, la propriu, că Scarlat Ruset era mic de stat.

tori a încăpea și oriunde Inorogul ar fi a să urca va putea. Deci Inorogul, după viclene giurământurile ce va să-i dea domirindu-să, să va încredința și la marginea apii în prund de să va cobori și dulăii de-l vor putea vîna, precum mare slujbă către Corb și către toți mare prieteșug au făcut să va arăta, care slujbă fără nedejdea a mare și îndestulită plată nu era. Iară altul, ca de nu vor putea dulăii pre Inorog stăpîni (căci vicleana jiganie și aceasta știa, că Inorogul nu puțină iuțime în picioare are) și de le va cumva din gură-li scăpa, alt loc de năzuință nu poate să aibă, fără numai cu înnotatul apii, de vreme ce toate strîmptorile și poticile acmu închise și păzite fiind. Și așe, vinatul în apă crocodilului să arete socotia și cu a Inorogului nevinovăție el din vîna robii să scape, gîndia¹. În scurt, sau Corbului spurcată slujbă, sau crocodilului cruntă plată cu a Inorogului curăție să facă tare năvrăpia. Cu care mijloc, pricină a i să da vădzind, de lucru spurcat și scărîndăvicios ca acesta să apucă, ca el, organul fărălegii, vasul otrăvii, lingura vrăbii, tocul minciunilor, silta amăgelii, cursa vicleșugului, văpsala strîmbătății și vindzitoriul dreptății să să facă priimi (că răutatea în neam moștenindu-să, în care chipuri să să ijdărasec nu cearcă, ce unul sfîrșitul răutății ieste, ca împotriva binelui să facă ce ar face, carile nici împotriva a cărui bine, nici cu care chip de răutate să slujește caută). Și încă mai virtos fărălege peste fărălege și răutate peste răutate a grămădi nu să siia, de vreme ce nu numai de binefacerile carile de la Inorog vădzusă uita, ce încă pentru bine cu rău a-i răsplăti² (jigania carea bine nici a face, nici a grăi, nici a pomeni au învățat) să ispitia și să nevoia. Că odinioară Hameleo-

¹ Scarlat Ruset imaginează o stratagemă: după ce Dimitrie s-ar fi lăsat atras în afara adăpostului său din casa marelui demnitar, el urma, la întoarcere, să fie capturat, fie de agenții munteni (dulăii) dacă acesta se înapoia pe calea uscatului, fie de bostangii (crocodili) dacă se întorcea pe apă (înnotatul apii este trecerea cu caiul). În felul acesta, prezumtiva victimă nu se putea salva.

² Aluzie la binefacerile pe care odinioară Dimitrie le-ar fi făcut lui Scarlat, dar pe care acesta le uitase.

nul putred și otrăvit aerul (carile Sam să cheamă¹) înghițind de carile lovit și topiscat, acmu celea mai de pre urmă duhur trăgea, a căruia patimă Inorogul vădzind, să milostivi (că inima milostivă cu cel ce-l doare o doare și cu cel pătimaș împreună pătimeste) și cornul cel ce a toată fire de binefăcătoriu ieste, spre putred și acmu mai imputit trupul Hameleonului își întinsă, cu a căruia umedzală, topsăcos aerul carile prin tot trupul lătit și împrăștiat fi era, spălind și toată putregiunea curățindu-i-o, iarăși la viață l-au întors.² Că jiganiia spurcată, înă de demult în școala Camilopardalului ithica³ ascultind, a lui titlul carile deasupra porții scris ieste poate fi învățase. Carile într-acesta chip să citește: (Pînă cînd cineva pre cel al său de bine făcătoriu vede, datoriiia aceluî făcut bine în cunoștiința inimii stidire și patimă fi aduce, carea pururea supt legătura datoriiî îl strînge. Deci pentru bine cu bine a răsplăti a celor putincioși și fricoși lucru ieste; așijderea, pentru rău cu bine a răsplăti a celor [a celor] fricoși și norocoși faptă ieste. Iară a celor înțelepți politici chivernisală ieste ca nici în frica fricosului să cadză, nici norocul nărocosului să ispitească, ce sau pentru binele mare, răul prea mare făcînd, altă dată undeva a-l timpina macară să nu priimască, și așe, în față necăutîndu-i, de supt legătura datoriiî <i> binelui, carea rușine și stidire fi aducea, să scape, sau a pricini neputînd,

¹ *Sam aerul*, adică aerul otrăvit, înseamnă *datoriiia și sărăciia Hameleonului (D.C.)* — este vorba de o etapă în viața lui Scarlat Ruset cînd acesta trăia în strîmtorare, lipsit de bani.

² *Înoarcerea la viață: îmbogățirea, avut a-l face (D.C.)* — Scarlat fiind într-o vreme lipsit de mijloace materiale, în așa fel încît nu avea nici măcar cu ce să-și întrețină viața, Dimitrie i-a dat o mare sumă de bani. Aceasta s-a întîmplat probabil pe vremea în care Rusetestii erau în bune relații cu familia Cantemir.

³ Rezultă că Scarlat fusese odinioară elevul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, pe cînd acesta fusese profesor la Academia grecească din Fanar, în realitate o înaltă școală a Patriarhiei ortodoxe din Istanbul. Aluzia la etica profesată de Mavrocordat este ironică: Scarlat își însușise morala acestui om fără caracter. Scriitorul subliniază că, după modelul Exaporitului, Scarlat răsplătea binele cu răul.

de la alții pricina morții să-i aștepte, ca dintre vii ieșind, precum datornicul i-au lipsit să știe, și așa, și din patima științii inimii odihnit să rămâie).¹ Aședară, Hameleonul în tot chipul răul Inorogului și binele și folosul său a fi alegând și în moartea lui viața sa alcătuind, cătră mai sus pomenitele jiganii precum această slujbă le va sluji să apucă. A răului răul cuvint tuturor răilor bun și plăcut fu² (că toată inima rea a toată răutatea deschisă gazdă și lascăvă ospătătoare ieste).

Deci cu toții îndată multe și fel de feliuri de fețe Hameleonului giuruind și munți de aur cu pietri de anthraxă lacomului făgăduind³, cuvintul la faptă de va aduce, precum îi vor da, dzicea. Și mai multă vreme zăbăvii nedînd, o carte scrisără, în carea mai multe lațuri decît slove și mai multe sulețe și sule decît oxii și varii spre nevinovată viața Inorogului să găta, în carea acestea să cuprîndea:

„Șoimul, ogarii, dulăii și coteii, Inorogului, slăvitului, sănătate! Iată, pre al vostru și al nostru priietin cătră voi trimetem, carile cartea noastră dînd, alalte cîte din rost ar dzice credință să aibă, poftim, căci nu a lui, ce a noastre cuvinte îți aduce. Așijderea, în știre facem că de vreme ce tot dobitocul într-un gînd și într-o inimă pe Strutocamilă șie epitrop au ales și l-au priimit și siloghismul Corbului neclătît și nedespărțit a fi, a tuturor zapisul și iscăliturile adevăresc. Rămîne lucrul ca și tu dintr-alte dobitoace răzlețit și rătăcit să nu fii, ce cu alalte într-un staul și într-o petrecere să te întorci. De care lucru, noi prietinește a te sfătui îndrăznim și în frica ascunsului inimii spre binele și

¹ Cantemir face considerații de psihologie socială privind conduita recunoștinței; condamnînd pe oportuniști, scriitorul se declară pentru modelul de conduită al înțeleptului.

² Planul imaginat de Scarlat place agenților munteni și este adoptat.

³ *Munți de aur cu pietri de antrax: giuruință, carea nu ieste de dat (D.C.)* — Cantemir vrea, probabil, să spună că nu mai era nevoie de astfel de recompensă pentru un om al cărui caracter era înclinat spre rău și lăcomie.

folosul vostru vă îndemnăm. Deci, de-ți va fi voia, precum și a noastră ieste și poștește, din munți coborîndu-te, la locul unde și noi a vini putem, vino, ca acoloa mai pre largă față cătră față, voroavă a avea să putem. Nici alt gînd sau altă socoteală în gînd să-ți între, căci, pre numele cerescului Vultur și pre tăria stelescului Leu, în tot adevărul ne giurăm că în inima noastră gînd rău și viclean nu ieste. Așe Vulturul cu blîndețe și Leul cu milă să ne fie, cît gîndim, vom sau facem ceva rău asupra voastră. Și cu acestea cum mai curînd răspunsului să ne învrednicim rugăm.”¹

Într-acesta chip cartea scrisă și pecetluită în mina Hameleonului o dederă, carile luînd-o, nu numai cu brîncele și cu labele, ce și cu coada și cu pîntecele tîrîndu-să și urcîndu-să, la munte a să sui începă. Deci, după multe nevoi și nevoînțe, dacă la locul unde Inorogul lăcuia agiunsă, cu cînești cucirituri și hulpești măgulituri înainte-i i să arată: „Bucură-te, domnul și izbăvitoriul meu,” dzicîndu-i. Inorogul: „De unde te luași, jiganie dobitocită și dobitoc jigăniit, dzisă, și de ieste în gura ta veste de bucurie și în inima ta gînd de adevERICIUNE, toate bune, adevărate și fericite sint”. Răspunsă Hameleonul: „Trăiască domnul meu milostiv într-ai mulți și buni și toată nepriietina minte de ascuțită simceaoa cornului stăpînului meu nepătrunsă să nu scape și tot împotrîvnicul prav și pulbere supt talpele împăratului meu să să facă”. Și cu acestea scoțînd cartea, cu multă plecăciune în mînă i-o dede. Inorogul, cartea dacă citi și celea ce într-însa să cuprindea dacă pre amăruntul înțăleasă, cătră Hameleon dzisă: („Precum rana veche și adîncă pre lesne a să tămadui, așe și încă mai mult neprieteșugul și vrăjmășia de mulți ani în curîndă vreme a să uita și de la inimă a să lepăda prea cu anevoie lucru ieste), însă (precum la rana rea și

¹ Agenții munteni, conduși de Toma Cantacuzino, scriu o scrisoare către Dimitrie, solicitîndu-i o întrevvedere și jurîndu-se că nu-i vor face nici un rău. Această scrisoare o trimite prin Scarlat, pe care Dimitrie îl consideră prieten devotat, ca odinioară, neavînd de unde să știe despre rolul odios pe care acesta și-l asumase.

grea mehlemul și leacul de să și află, că fără leac numai moartea la muritori ieste, ce sâmnul grozav locul odinăoară betejit învață, așe și neprietinul vechiu și vrăjmaș, de s-ar și face prietin, însă pătimirile mai denainte trecute și simțite a faptei neprietinului pururea împungătoare și de pomenirea cu dosadă aducătoare rămîn). De care lucru, macar că doftoria boalei aceștia nenedejduită ieste, însă de vreme ce întâi ei plecători spre pace și poftitori de prieteșug s-au arătat (nici pacea a goni a celui cu socoteală, nici în viață pizma a ținea și vrăjmășia a urma a înțeleptului lucru ieste), și macar că nici slovele credință, nici cuvintele adevărului avea pot, însă (prostimea și hirișia inimii asupra adevărului stăruită, adese și mai totdeauna ascunse și căptușite vicleșugurile și măguliturile isteților au biruit). De care lucru, prin carte mai mult ceva a scrie neavînd, din rost Șoimului de la mine sănătate îi vii pofti, și precum pofta ce poștește de la noi învoită și priimită ieste îi vei spune, și precum după cuvîntul dat și giurămîntul legat m-am încredințat îl vii adeveri. Nedejdea și izbînda pururea în dreptate puind (căci mai tare ieste singurătatea în dreptatea unuia decît toate tabelele în strîmbătatea a dzăci de mii de mii), și precum la locul prundului mă voi coborî îi vii povesti. Însă singur cu singur împreunare a avea poftesc (că dulăul rău nu giurat, ce așeși nici cu lanțușe legat de aproape credință nu are). Așijderea (neprietinul atuncea credință a avea trebuie, cînd răul a face nici mîna îi dă, nici vremea îi slujește). Pentru aceasta, dară, dulăii de la locul împreunării noastre să lipsască, și ales pentru împreunarea carea, cînd și unde vom să avem macar cum știre să nu aibă. Iară tu, a mele cătră tine de bine faceri arătate pomenind, cuvîntul acesta mistuiește și de cătră tot chipul îl acopere și-l tăinuiește¹.

¹ Călăuzit de principiul soluționării conflictelor pe calea tratativelor pașnice, Dimitrie Cantemir acceptă propunerea de a se întîlni, pentru convorbiri, cu Toma în palatul său de pe Bostor (locul prun-

Atuncea Hameleonul, cu aspre blăstămi și ștrașnice giurămînturi a să blăstăma și a să giura începu și: „Pre viața mea, o, domnul meu, dzicea, și pre credința mea, de voi descoperi, de voi grăi sau din mină, din cap și din ochi sămn de înștiințare de voi face, în cap urgie, în ochi orbie, în mină ciungie să-mi vie! Și roada gîndului meu cu amar, cu pelin și cu venin să mănînc; viu Leul, viu Vulturul, cărora mă închin, că de ce m-am apucat, pînă la sfîrșit nu mă voi părăsi și domnului și stăpînului meu cu toată dreptatea ori în ce și cit voi putea a sluji nu mă voi lenevi. Așijderea, despre Șoimu vreo grijă să nu porți, căci pre cît voroava și cuvîntul îi iese de lămurit, pre atîta inima și sufletul încă mai curat și din toată imăciunea spălat îi iese (că lă omul întreg, cuvîntul icoana sufletului și fapta ascunsă a inimii comoară poartă). Eu, dară, după porunca de bine făcătorului și stăpînului meu, iată cum mai de curînd înapoi mă voi întoarce și toate ale tale neprețăluite cuvinte pre amăruntul Șoimului voi povesti, și iarăși ce cuvînt de răspuns voi lua, fără nici un preget la domnul meu milostiv îl voi aduce.“

Cu acestea, după ce Hameleonul denaintea Inorogului ieși, pre cale mîrgînd, precum pașii, așe chitele își muta, și precum pîielea, așe gîndurile și mîntea își vîrsta și-și schimba și singur cu sine, ni mai tare pașii mutînd, ni de învăluirea gîndurilor calea și călcătura-și uitînd, prin neștiință să opriia, și viclelele giurămînturi socotînd, într-acesta chip întorcea și le tîleuia (că precum stomahul rău din bune bucate venin și greutate dobîndește, așe giurămîntul și cuvîntul drept în inima vicleană spre rău și spre vicleșug să primenește): „Pre viață și pre credință m-am giurat precum cătră cineva nu voi descoperi, însă gîndul inimii mele: adecă pînă cînd sau în dinții dulăilor îl voi înțăpa, sau în falcile crocodilului îl voi îneca. În cale să-mi iasă și în cap să-mi vie roada

dului“, cu condiția să nu fie de față nici unul din agenții munteni, data și locul întîlnirii urmînd, de asemenea, să rămînă necunoscute acestora.

gîndului meu: adecă pre lesne să-mi vie și după poftă să mi să plinească lucrul carile am început; că pînă gîndul nu-mi voi dobîndi, de nevointă nu mă voi părăsi. În toate cu dreptate domnului meu să slujesc m-am giurat, însă într-această dată adevărat domnul și stăpînul meu crocodilul ieste, într-a căruia robie cădzind, cu preț tăiat m-au slobodzit și dintr-a sa bunăvoie viață și dzile mi-au dăruit și, pînă prețul îi voi plăti, de la mine sfîntă parolă¹ au luat. Deci altul mai bun, mai plăcut și mai primit preț decît Inorogul, altul să fie nu pociu socoti, și așe ieste. Iară cît pentru a Vulturului și a Leului viață ieste, puțină grijă port, căci și puțin de mine să atinge, mai virtos (că giurămîntul carile pre a altora viață stăruit stă, cu chipurile carile de dobitoace și de pasiri în ceriu a fi astronomii adevăresc să asămănă).²⁴

Hameleonul în cale ca acestea mărgînd și bloscorind, la Șoim sosi. Căruia, după obicei închinîndu-să: „Bucură-te, și iarăși bucură-te, îi dzisă, căci toate după voie și a marelui tău suflet poftă curg și mai mult cu lungimea voroavii vreme în deșert să nu treacă, glas de bucurie și cuvînt de veselie în scurt să-ți povestesc (că proimiul lung la voroava scurtă ca capul porcului la trupul rații să potrivește). Pre neprietin cu buni chedzi la mină și-l aduc: după cuvinte s-au lăsat, viclenelor giurămînturi s-au încredințat și la prundiș în marginea apii să să coboară, fără nici un prepus, s-au înșelat. Acmu, dară, sentința și învățătura moșilor și strămoșilor tăi pomește (că sfîrșitul neprietinii <i> izbînda asupra neprietinului ieste, iară mijlocele, cum, cu ce și cînd, nu să cear-

¹ „Sfînta parolă“ înseamnă jurămint pe cele sfînte, după practica vremii. De remarcat că deși jurase lui Cantemir, Scarlat se gîndea la jurămintele față de Toma și mai ales față de șeful bostangiiilor.

² Deși jurase lui Cantemir că va tăinuî cele aranjate în legătură cu viitoarea înfîlnire dintre cei doi, Scarlat gîndea în realitate la mîrșăvia dinainte plănuită. Este de remarcat, din punct de vedere literar, felul în care scriitorul prezintă gîndurile vînzătorului.

că¹). Deci acum vreme găsim și mijlocul prin giurământ aflînd, mai multe nu cugeta, ce cum mai curînd unde și cînd va fi împreunarea cuvînt și poruncă îmi dă, ca fără zăbavă cumpitului vrăjmaș așternut spre somnul vecinic să-i aștern și acoperemînt de odihnă nedeșteptată cu un ceas mai înainte să-i gătesc. Însă Inorogul aceasta a cerșut, ca dulăii, ogarii și alalți cotei la locul împreunării să nu să afle, ce singur numai cu singur împreunare să aibă. La care lucru, cu proasta mea socoteală sfătuiesc: după pofta și cererea lui să faci, ca nu cumva, de departe mirosul dulăilor aduimăcînd, de vicleșug să-și prepuie, și de la strîmptoare neieșind, la prundiș nu să va coborî. Iară la prundiș coborîndu-să, de ciia mai multă grijă nu purta, căci eu, sluga ta, cu toată nevoința grijea slujbii aceștia voi avea și ori în ce chip ar fi (după cum să dzice dzicătoarea), voi afla ac de jocul lui.“

Șoimul, chipul înșelăciunii ce făcea și mărimea fărălegii ce isprăvia de a doa oară socotind și răzchitînd, așjderea dreaptă și curată inima Inorogului vîdzînd, gîndul într-alt chip începu a i să pleca (că ce răutate nu abate bunătatea? Și ce strîmbătate nu biruiește dreptatea?). Și macar că cu nestîmpărată vrăjmășie într-acela chip îl gonîia și nepărsît de atîta vreme îl întirîia, însă în sine socoti că acel felu de scărîndăvicioasă vîntoare preste toată fărădelegea covîrșește. Și așe, primejdiile dintr-îmbe părțile în cumpăna dreptii socotele cumpănînd, spurcata aceasta faptă decît frica, carea despre partea monarhiilor purta, mai grea a fi află, și batgiocura isteciunii viclene decît lauda carea socotiia că cu prinsoarea Inorogului își va agonisi cu multul mai mare și mai

¹ Aluzie la familia Cantacuzinilor, care se conducea după legea talionului și după principiul că scopul scuză mijloacele. Apelul la formula „moșii și strămoșii“ se referă la Ioan VI Cantacuzino (1341 – 1354), care devine împărat al Bizanțului prin uzurpare.

neștearsă a fi cunoscu.¹ De care lucru, dzic unii (precum mai pre urmă de la Bitlan² cuvîntul au ieșit), cătră Hameleon într-acesta chip să fie grăit:

„Eu, pentru slujba carea pînă acmu ai făcut, foarte îți mulțumesc; iară de acmu carea să faci te făgăduiești să știi că nu o priimăsc, și mai cu de-adins aceasta a ști și să cade (că vrednicia, macară și la neprietin ar fi, pururea lăudată ieste), așijderea (precum prieteșugul, așe neprieteșugul hotarăle și țenchiurile sale are, pre carile cel următoriu cinstii și vrednicii <i> a le sări și a le covirși nu i să cade³). Noi cu toții, macar că sfatul dîntii, carile asupra Inorogului am făcut, pre rele și fără de lege temelii au fost aședzat (de vreme ce supt poala giurămîntului adeverinții idolul minciunii viclesugului a acoperi nevoiam). Însă atuncea din sfatul pus nu ne-am fi clătît, cînd în răspunsurile lui împotriva viclesug și neprietinească necredință am fi cunoscut. Așijderea, în multe chipuri cuvintele de ș-ar fi împleticit și giurămînturile noastre în multe feluri de-ar fi ispitit, din cuvînt în cuvînt și din răspuns în răspuns, voroavă spre altă cale a abate am fi putut, căriia cu vreme și altă tîlcuire pre lesne s-ar fi putut da. Dară acmu, cu prostimea, cu dreptatea și cu credința carea au arătat și în giurămînturile noastre fără nici un prepus lăsîndu-să și încredințîndu-să, toată apărarea și șuvăiala s-au rîdicat. De care lucru, nu numai pofta neprie-

¹ Este de reținut, pentru caracterul lui Toma, prioritatea pe care acesta o acordă corectitudinii, spiritului de echitate și dreptate în relațiile interumane față de exigențele conduitei politice, chiar cînd este vorba de serviciile pe care trebuie să le aduci patriei. Este foarte interesantă această disociere schițată de Cantemir între dreptate și datorie.

² Dimachi, fosta capuchealaie a lui Constantin Duca, acum intrat în slujba lui Brâncoveanu, ca membru marcant al serviciului său de spionaj la Poartă și omul de încredere al lui Toma Cantacuzino. De aici și deconspirarea conversației secrete purtată de Toma cu Scarlat și pusă de scriitor pe seama lui Dimachi.

³ Toma, rămînînd impresionat de încrederea pe care i-o acordă Cantemir, își schimbă atitudinea și renunță la prinderea prin viclesug și trădare a lui Dimitrie. El dezvăluie această atitudine și lui Scarlat, știîndu-l bun amic al celui pentru care avea ordin de capturare.

ținească, ce și frica cerească de socotit ieste (căci hotarul nepriietinilor ieste ca cu oarbă pofta izbîndii din pravila dreptății și hotarale cinstii sale să nu iasă). Așijderea (toată izbînda adevărată asupra nepriietinului împreună cu biruința și lauda cearcă. Iară cînd din izbîndă hulă să naște și ocară, atuncea izbînda adevărată să agonisește, iară cinstea și slava numelui să piierde și să ocărește). Așijderea (izbînda numai atuncea titlul biruinții a agonisi poate, cînd ca un nepriietin pre nepriietin neprietinește biruiește, iară nu cînd ca un priietin viclean pre nepriietinul drept prietinește viclenește, carea atuncea spurcată violenție, iară nu curată biruință să numește și ieste). De care lueru (cele o dată rău și fără socoteală sfătuite fără nici o rușine spre bine și spre socoteală trebuiesc clătite și prefăcute). Deci, pînă unde sorocul împreunării noastre va fi, duhurile neprietinești a potoli și afară din tot punctul vicleșugului unul cu altul împreunare a avea am socotit. Iară după voroavele sfîrșite, vreun legămînt de prieteșug între noi a să alcătui neputîndu-să, atuncea iarăși la punctul ce eram ne vom întoarce, și el ale sale, iară noi ale noastre vom căuta.¹⁴

Cătră carile Hamelonul, adăogînd veninul a-și vărsa, dzisă: „Între nepriietini pravila aceasta carea ai pomenit adevărată ieste și cuvintele și socotelele aceste cîsteșe și laudate sint. Însă și altă pravilă să află, cu carea cineva slujindu-să și pre nepriietinul său a birui poate și pre urmă toată întinarea și imăciunea hulii își spală și-si scoate. Tenchiul alergării nepriietinului pînă acolo ieste, pînă unde pre nepriietinul său biruiește, și biruința luînd, decia să odihnește. Deci, sau a birui, sau a să birui tîmplarea neprietinească ieste, iară peristasurile a să cerca supt pravilă nu cade (că precum în războaiele de obște

¹ Atîta timp, spune Toma, cît Cantemir se comportă cu încredere și sinceritate, trebuie tratat ca atare și numai dacă, în cursul convorbirii se va dovedi că este imposibilă o reală împăcare, se va putea relua acțiunea de urmărire și capturare.

hotar sabiili, sulitii sau sigetii nu să pune, ce oricare armă mai pre lesne ar sluji, cu aceia pre neprietin a lovi, a răni și a omori slobodzenie ieste). Așijderea, nici hotar ieste pus cînd și unde spre neprietin a năvăli, ce cînd vremea slujește și unde locul spre lesnire să socotește. Într-acesta chip sint și mijlocele carile fără armă sau fără alt chip de mihanie, adecă prin chipul prieteșugului, prin dulceața cuvintului, prin vîrtoasă și pătrundzitoare sula aurului, prin zugrăvită plecarea capului și în cea mai de pre urmă prin frumos meștersugul giurămîntului, pre neprietin supt legăturile izbîndzii și în obedzile biruinții a aduce pozvolenie să dă. Că toate mai sus pomenitele pravile numai în bătaia monomahiii a sluji pot și a să păzi trebuiească.¹

Cătră carile Șoimul, răspundzind, dzisă: „Acestea, precum dzici, așe ar fi, cînd cu gînd și cu cuvînt aieva neprietinene asupră ne-ar vini, sau împotrivă i-am merge. Iar i acmu noi, chemîndu-l în numele păcii, cum vom lucra lucrul vrăjbiei? Si cînd în vînătoare de obște l-am încungiura, atuncea nici colții s-ar opri, nici unghile s-ar apăra, ce carile mai întii ar putea, acela mai tare l-ar spintica. Deci acestea, într-această dată, precum din gură, așe din inimă părăsite și lepădate trebuie, și altă zăbavă mai mult nefăcînd, cum mai de curînd sirguiește și Inorogului, după ce de la mine închinăciune cu plecăciune îi vii da, precum mine în marginea apii, la prundiș ieste să ne împreunăm, îi spune, căci acolo prietenește il voi aștepta. Așijderea, precum pre alaltii to-

¹ Scarlat, conturîndu-se de pe acum drept un personaj cu convingeri machiavelice, pledează pentru principiul că pentru doborîrea dușmanului nu e nevoie să-ți alegi mijloacele. La aceasta se adaugă faptul că toate procedeele trebuie folosite cînd este vorba de a servi domnul și țara. În această confruntare de principii privind dreptatea și datoria este de reținut afirmația lui Scarlat că nu există nici o îngrădire juridică („pravila“) pentru folosirea oricăror mijloace în a-ți face datoria față de țară. Tema pe care Cantemir o pune în discuția celor doi trebuie considerată semnificativă, intrucît exigențele vieții noastre politice de stat, oglindind procesul de trecere spre o viziune modernă, vor promova modelul machiavelic, perimînd astfel pe cel al cavalerului.

varăși (în carii prepus de viclesug are) de lângă mine i-am depărtat și altă ceva grijă împotrivică să nu poarte il înștiințază (căci cuvîntul de credință în mijlocul neprietiniii cinstea și mărimea decit în mijlocul prietiniii mai mult și mai tare își arată).¹⁴

Hameleonul, de acoloa ieșind, în sine și cu sine a chiti și în reaoa-și minte ca acestea a învălui și a prăvăli începă (că precum lumina soarelui la ochii bolnavi întunecare, așe cuvîntul de linește la inima săltătoare tulburare aduce):

„Oare ce poate fi această nestătătoare și de ieri pînă astăzi într-altă socoteală mutată mintea Șoimului? Că de pre a voroavelor semne, carile aieva îmi arată, ostenința mea în zădar și nevoința în darn îmi va ieși. Eu socotiiam că toată greutatea lucrului în coborîrea Inorogului la locul prundului stăruiește, care lucru prin multe ale mele crunte sudori ieste să să săvîrșească. Iară după pogorîrea lui lucrul gata și săvîrșit țineam, a căruia mulțemită și plată, după cele multe și mari giuruință ce-mi făcea, fără prepus așteptam. Apoi, ne-dejdea înduplecîndu-mi, dziceam că, din colții dulăilor de va cumva scăpa, din fălcile crocodilului nici cu un mijloc nu să va mîntui. Și așe, sau despre o parte, sau despre alta, rămasul bărbatului cu trinitura muierilor tot voi dobîndi și gîndul meu început tot voi isprăvi.² Iară acmu cunosc că Șoimul, poate fi, din școala fizicăi în școala ithicăi au întrat, ca cum toată viața în canoane ș-ar fi învățat și toată

¹ Toma rămîne ferm pe poziția că prietenia trebuie tratată cu prietenie. Din această atitudine el începe să se contureze mai bine, devenind un model al cavalerului medieval, adept al cinstei, curajului și al luptei drepte. Izvoarele istorice ale vremii confirmă această trăsătură de caracter a lui Toma. Dar din simpatia cu care scriitorul tratează personajul respectiv, am putea fi îndreptățiți să considerăm că ideile vehiculate de postemic sînt de fapt ale lui Cantemir însuși.

² La cheie această expresie este lămurită astfel: Rămasul bărbatului cu trinitura muierilor: pilda aceasta va să să înțeleagă că oricum s-ar tîmpla tot pe voie ieste să fie, adică ieste povestea că, orînd doară muieri să să trîntească, dzicea, oricare a s-a birui să facă voia bărbatului. Bărbatul îndată a să găti începînd, icle dzicea: „Ce te gătești?”. El răspunsă: „Ori așe, ori așe, eu tot voi să dobîndesc“ (D.C.).

hrana cu dreptate ș-ar fi aflat. Care lucru, precum de firea Șoimului deparțe să fie cine poate să nu știe? Ce sau pre cela carile pre această slujbă l-au trimis vicienind, pre vecinicul nepriietin la mină să puie nu va, sau vădzînd că cu mina mea lacru greu și de laudă vrednic ca acesta să isprăvește, mie îmi pizmuieste¹ (că pizmătariul pentru ca cinstea altuia să nu să adaogă șie scădere și ocară a priimii obiciuit ieste). Ce de vreme ce Șoimul mintea pistriciunii penelor își asămănă, și eu slujba în fața piei<i> îmi voi întoarce, nici după socoteala cuiva firea îmi voi schimba, ce precum pînă acmu, așe și de acmu fețele și știu, și pociu a mi le schimba.“

Acestea el prin budze bolborăind și toate răutățile în inimă fierbînd și zămîntînd, întîi la dulăi, la ogari și la cotei aleargă și toată pocitanîia cea ascunsă de-a fir-a-păr le povesti. Adecă precum Inorogul la împreunare să vie cuvînt au dat și precum împreunarea lui cu Șoimul preste știința altor tovarăși să fie, care lucrul Șoimul fără nici o îndoință au priimit. Așijderea, precum Șoimul sfatul cel bun de folos și de obște ș-au mutat și pre Inorog din legăturile gata, nebetejit și nedodeit va să-l sloboadză, într-alt chip de ar face, mare scădere cinstei și ocară numelui socotindu-și. De ciia, minciuna cu multe împuțicioasă flori împodobînd, dzicea, precum Șoimul să fie dzis, precum unghile și pintinii lui pe cornul Inorogului a să pune nici îndrăznesc, nici harnice sint, nici el organul răutății și ciniia vicleșugului a să face firea-i primește, ce numai cu bine și cu prieteșug cu dînsul ceva a face de va putea, în tot chipul va ispitî. Iară amîntrilea, la rău și la vicleșug, macar cîm nu să va amesteca și curate să fie unghile lui de singele nevinovat. „Deci

¹ Scarlat Ruset face considerații asupra schimbării atitudinii lui Toma Cantacuzino: „a trecut de la școala fizicăi (cea a realităților practice, care consideră firească folosirea oricăror mijloace) la școala ițhicăi“ (cea a moralei, care interpretează ca înorală folosirea mijloacelor necinstite). În mintea lui începe să incolțească bănuiala că Toma ori merge pe calea trădării față de domnul său („pre calea carile pre această slujbă l-au trimis vicienind“, adică trădînd), ori face aceasta din invidie la adresa lui Scarlat Ruset, care izbutise să înșele pe Dimitrie.

acum de ieste și a voastră socoteală, într-acesta chip și cu toții împreună mintea despre folos spre stricăciune de v-ați mutat, să știu și eu, ca nu mai mult în deșert ostenințele să-mi cheltuiesc. Iară de cunoașteți sau vă prepuneți ca vreun vicleșug în mintea Șoimului să fie intrat (spre carea nu puține și mici sint semnele, carile cu urechile le-am audzit și într-adevăr cu gura și cu inima le mărturisesc), cuvintul carile voi povesti (căci tăinuirea lucrului scriptul corăbii <i>ieste) și chipul meștersugului în ascunsul inimii voastre ascundeți cu carile foarte pre lesne și preste a Șoimului știință la sfârșit a-l aduce viți putea. Cu care mijloc de la Vultur și de la Corb toată mulțemita și plata singuri voi luînd, Șoimul, de dar și laudă ca aceasta lipsit și ca un necunoscătoriu binelui și folosului, singur de sine pedepsit va rămînea, și pentru căci asupra nepriietinului milostivire și dreptate arătînd și giurămîntul nebetejit fiind, mare căială în urmă și fără folos va simți (că decît giurămîntul, mai bun meștersug și mai tare măiestrie și mai tăinuită violenție spre amăgeala cuiva a să da nu poate). Așijderea (că oricînd ce ieste adevărat de s-ar grăi și ce ieste drept totdeauna de la toți de s-ar face și s-ar ținea, nici în lume vrajbă a să scorni, nici asupra nepriietinului a să izbîndi s-ar putea).¹⁴

De acestea dulăii audzînd, nu în puținele chitele, nici în iușoare socotele intrară. Întîi, pentru așe în grabă mutarea sfatului, a doa, pentru mai aievea, prepusul vicleșugului, a triia, că cu mijlocele ce începuse, lucrul de nu vor scoate la cap, altă nădejde toată încă de demult să curmasă, a patra, că cevași macară preste voia și știința Șoimului a face nu puțină sială avea, de vreme ce toată slobodzeniia lui era

¹ Scarlat Ruset comunică agenților lui Brâncoveanu bănuielile sale privind loialitatea lui Toma Cantacuzino față de domn, acuzîndu-l de amicitie nepermisă cu un dușman al domnului Țării Românești, cum era Cantemir. Îi îndeamnă să ia inițiativă împotriva voinței lui Toma, pentru prinderea lui Dimitrie conform planului alcătuit dinainte. Este de observat capacitatea de perseverare a diabolicului personaj.

dată și cu toții supt a lui poruncă a fi poruncă avea. Iară în cea mai de pre urmă, socotiră, macar și peste a Șoimului voie, lucrul de vor putea isprăvi socotiia, pentru slujba făcută, Șoimul înaintea monarhilor orice pentru dinșii împotrivă ar dzice în samă nu-i vor ținea, căci mai mare sfirșitul slujbei decît chipul greșelii a fi înțelegea. Și așe, după cităva a chitelelor scuturare, sentenția aleasă ră ca, ori cu ce mijloc ar putea fi, numai Inorogul la mînă să vie. Pentru care aședzîmînt între dinșii mare și vîrtos legămînt de giurămînt pusără, ca de lucrul ce să va lucra în viață Șoimul știre să nu aibă (o, minune mare, giurămîntul a călca călcătorii de giurămînt să giură) și mai cu de-adins chipul violenții aceștia mai suptire și mai frumos a fi îl socotiră, adecă supt titlul altuia răutatea lor să scrie și, cum să dzice prostul cuvînt, cu cleștele jăratecul să ție și cu mîna altuia șerpele din bortă să scoată și ca cum ei neatinși și neștiutori lucrului acestuia ar fi să să arete, de vreme ce tot prepusul Inorogului asupra Șoimului va cădea. Și așe, ca cum calului fără zăbală pintini ar da, răutății Hameleonului voie și slobodzenie dederă, ca nici o cale nestropșită și nici o piatră neclătita să nu lasă, pînă dreptatea Inorogului în silța strîmbătății lor ar băga¹.

Hameleonul, lătrăturile și brehăiturile dulăilor cu mare dragoste ascultînd, după porunca ce-i dederă, voios de la dinșii ieși. De unde iarăși la Șoim să să întoarcă vrînd (ca cîte întîi îi cîntase acmu să i le descînte), în cale pre Bitlan tumpină (cu a căruia pîră Vidra din săboare să izgonisă). Carile,

¹ Apare acum un alt personaj colectiv: este vorba de corpul de agenți ai serviciului de spionaj al lui Brâncoveanu. Cum era și natural, ei șovăie la început să considere trădător pe conducătorul lor, Toma, și să ia o inițiativă contrară dispozițiilor lui, dar pînă la urmă ei acceptă, judecînd lucrurile din perspectiva șefului suprem, Brâncoveanu, care le dăduse ordinul expres de prindere a lui Dimitrie. Fin observator al omului, scriitorul reușește să redea cu subtilitate psihologia subordonatului față de superior, psihologie pe care o folosește și Scarlat cînd pune pe agenți în situația extremă de a opta între dispoziția unui șef măi mic și ordinul șefului suprem, domnul.

pre Hamoleon de unde vine întrebînd, el precum acmu de la vreun loc așe înșămnat nu vine răspunsă, ce „mai dineaoare de la Inorog am vinit, dzice, carile mîine cu Șoimul împreunare va să aibă și, de nu l-aș fi eu cu multe și vîrtoase giurămînturi încredințat, pre cărțile și giurămînturile Șoimului nicicum nu s-ar fi lăsat. Ce acmu eu, ca un bun prietin și dreaptă slugă, la mijlocul trebii aceștia m-am pus, însă nu puțină frică duc ca nu cumva vîntorii, giurămîntul călcînd, vreun vicleșug Inorogului să facă, și apoi ocara și pedeapsa sufletului meu unde să va duce? și obrazul în lume cum îmi voi mai arăta?”¹

Acest fel de semînțe de minciuni întîi cătră Bitlan semăna, carile mai pre urmă în ivală a toată lumea era să răzsaie și într-un chip ca cum pentru cinstea numelui grijă ar purta să arăta. Iară mai într-adevăr era că, de nu ș-ar fi deșchis gura și nu numai limba cea lungă și așeși și mațile cătră cineva de nu ș-ar fi scos, de cuvîntul ascuns ce știa înflîndu-să, îi părea că ca căpușile va crăpa (că rar minciunos nelăudăros și mai rar falnicul tainic să află²). Apoi și el pe Bitlan întrebă:

„Dară tu unde mergi?” El dzisă: „Și eu cătră Șoimu mărg, de vreme ce și eu, acmu de curînd cu porunca Corbului trimis fiind, ca pentru paza la strîmptorile gîrlelor să fiu am vinit.”³ Hamoleonul dzisă: „De vreme ce la Șoimu vii să mergi, te rog, cătră dînsul ceva din cuvintele mele să nu pomenști, căci singur poruncă mi-au dat ca lucrul acesta tăinuit și de cătră toți acoperit să țiiu”. Căința descoperirii cuvîntului pre Hamoleon apăsînd, cătră Bitlan adăogea dzicînd, că încă

¹ Din conversația lui Scarlat cu Dimache se observă preocuparea sa de a apărea în fața lumii ca total neamestecat în eventuala capturare a lui Dimitrie, faptă ce urma să fie considerată numai ca rezultat al inițiativei agenților munteni.

² Limbut și paranoic, Scarlat se trăda uneori în fața cunoscuților, dezvăluindu-le propriile sale planuri și gînduri.

³ *Paza Bitlanului la gîrle: capichehaelîcul lui Dimachi (D.C.)* — amănunt ce înseamnă că Dimachi devenise acum capichehaia lui Brâncoveanu la Poartă, funcție ce îl obliga să ia legătura cu Toma Cantacuzino, șeful agenților munteni.

de demult bun și deplin prieten știindu-l, lucru ca acesta i-au arătat, nici un prepus avînd că nu-l va putea tăinui (că precum curvariul după stîmpărarea poștei în focul căielii arde, așe netainicul, după slobodzirea cuvîntului, în prepusul descoperirii să chinuiește). Bitlanul dzisă: „Pentru aceasta nu despre mine, ce despre tine grijă poartă și pasă unde îți iese a merge“.

De ciia Hameleonul, la Șoim viind, într-acesta chip îi vorovi: „Eu eram, după porunca ta, întins la Inorog să mă duc, ce un lucru în minte viindu-mi, de la mijlocul căii iarăși m-am întors. Dzig, dară, că de vreme ce așe cinsteș și cu cale a fi ai socotit, ca nu ce pofta poruncește, ce ce dreptatea poștește să faci și giurămîntul dat nebetejit să ții, aceasta în grijă să-ți fie: ca nu cumva, vreunul din dulăi aproape de prundiș aflîndu-să, mirosul Inorogului să adulmece, și ei gîndul tău cel drept și sfatul cel de astădzi neștiind, să nu cumva ceva, după sfatul cel de ieri, prin neștiință să lucredze și fără veste Inorogului vreo stricăciune să aducă. Și nu numai căci eu cinstea și credința lui pierd (că de cel fără folos puțină grijă să poartă), ce încă mai mult de tine ocara să va atinge, de carea nici cu toată apa oceanului a te spăla nu vii putea (că ocara descoperită cu pelița arapului asemenea iese, carea a să înălbi nicum nu știe).“¹ Șoimul, știind precum dulăii ceva din capul lor a face nu pot, nici preste voia lui ceva a lucra îndrăznesc, Hameleonului dzisă: „Pentru acesta lucru tu în samă nu băga, căci dulăii pînă unde pot alerga eu știu.“²

Hameleonul urmele minciunii și pașii vicleșugului într-acesta chip împletecindu-și (ca cînd s-ar tîmpla cineva urma a-i lua, la vreo cale a o scoate să nu poată), de ciia

¹ Arătîndu-se preocupat de prestigiul („cinstea“) lui Toma și al său personal, în realitate, pentru a preveni orice bănuială asupra sa, Scarlat îi atrage atenția că s-ar putea, ca la întîlnirea cu Dimitrie, să se afle prin jur și agenții săi, care de-abia așteaptă să-l prindă.

² Toma refuză să creadă o asemenea eventualitate, știind ce dispoziție dăduse agenților săi, negîndîndu-se însă că între Scarlat și ei avusese loc o înțelegere secretă de colaborare.

Intr-un suflet la crocodil alergă, cătră carile, cu multe feliuri de schimbate și schimosite cucirituri: „Bucură-te, domnul și cruțătorul meu! dzisă. Vestea bună de pradă bișugoasă și vinătoare sățioasă eu, nerăscumpărat robul tău, să-ți vestesc am venit, și domnul meu milostiv adevărat să știe că mîine dimineată Inorogul, jiganiia cea vestită și de colții a tuturor dulăilor așe mult dorită, din munții înalți la prundișul apii ieste să să pogoară. Unde despre strîmptorile poticilor, pentru ca înapoi a da să nu mai poată, toți cîinii și dulăii păzitori sint. Deci ei, precum să-l gonească, îl vor goni, dară precum să-l agiungă nu-l vor putea, robul tău foarte bine știe. Ce Inorogul, iarăși altă cale deschisă neavînd și din dos acmu de cîini încungiurat simțindu-să, pînă mai pre urmă înotatului bizuindu-să, în apă va să să arunce (că primejdiiia cît de grea, însă pre mîine viitoare, decît cea cît [cea cît] de iușoară, însă denaintea ochilor stătătoare mai iușoară să pare). Deci el în apă cădzind, nu picioare de înotat, ce așeși aripi de zburat de ar avea, denaintea iuțimii domnului meu, precum a scăpa nu va putea, adevărit sint. Și iată eu, fără altă zăbavă, la Inorog în munte mă voi sui și ceasul vremii coborîrii lui însămnînd, fără preget știre îți voi da. Numai de pre aicea nu te depărta, ca în vremea trebuitoare fără zăbavă să te pociu afla (că punctul vremii trebuitoare la a lucrului isprăvire ca măsura căldurii focului la vîrsarea jmațului ieste).“¹ Crocodilul, de vînatul ce-i făgădui foarte veselindu-să, din toată inima cartea de iertat precum îi va da i să giurui. Însă cuvintele în deșert să nu-i cumva iasă, foarte îl înțeți. Hameleonul iarăși cu mari giurămînturi să afurisiia, precum minciună din gura lui nu iese, ce toate precum sint, așe i le povestește. (Că făcătorii răului, cînd

¹ Scarlat vestește pe hasechiu, căpetenia bostangiilor, că Dimitrie Cantemir va fi a doua zi la palatul său de pe Bosfor. După ce îi va duce lui Dimitrie răspunsul de la Toma, se va informa și va raporta hasechiului exact ora cînd Cantemir va ieși din adăpost. Prada va fi sigură, pentru că dacă acesta se va întoarce pe uscat, îl vor prinde agenții munteni, iar dacă se va întoarce pe apă, el va trebui prins de bostangii.

mulți într-un gînd asupra unii răutăți să află, unul pre altul a nu amăgi obiciuiți sint, ca nu cumva cu vicleșugul mic, fărălegea mare a isprăvi din mînă să piardză).

Aședară, și într-acesta chip Hameleonul, după ce citu putu cătră toți minciunile fiarsă, coapsă, sără, pipără, înghiți și borî, într-un duh la locul unde Inorogul să afla alergă. Căruia, după politicescul obicei închinîndu-să și toată fericirea rugîndu-i și menindu-i, dzisă: „După porunca domnului și crutătoriului mieu, toate le-am plinit și încă cîte vechiul prieteșug și adevărata dragoste poștește și preste poruncă cele cădzute am adaos, de vreme ce cîte spre folosul și binele tău cătră Șoimu am grăit și am întărit, a le povesti, nici început au, nici săvîrșit (o, bat-o urgiia cerească, jiganie vicleană, cît de pestriț și de vîrgat grăiește!). Ce în scurt (precum să dzice cuvîntul că gura carea singură pre sine să laudă, pute), cum am chivernisit și cum am silit a chivernisi și lucrurile împreunării a tocmi, mai mult a mă lăuda nu mi să cade, de vreme ce sara va arăta împreunarea și dimineața a lucrului răzsunarea, căci toate după poftă și după voie vor ieși. (Caută chipul voroavii a violenii jigăanii, că să asămănă unor icoane, carile mutîndu-să din loc, i să schimbă fața). Căci mijlocele ce prepus aveai din mijloc le-am rîdicat, pre dulăi și de știință și de loc departe i-am depărtat, ochiul cu rău căutătoriu de tot l-am astupat, pre unde măiestrii și silțe întinse au fost le-am stricat și le-am fărîmat, toată piiedeca din cărare și piatra poticnelii din cale am mutat, amînduror inimile spre priimirea dragostei am gătăt și toată surceaoa supt focul începăturii și toată ciraoa pre jăratecul săvîrșirii am pus și am supus. Una au rămas, și aceia foarte pre lesne: adecă oricînd ați vrea, atuncea împreunare a avea să puteți. Deci, cît despre partea Șoimului ieste, eu, robul tău, atîta i-am uns sufletul și i-am muiat inima, cît cu mare dor și cu nespūsă poftă nesățioasei pri-

văli străluminatii tale fețe a să împreuna și cu dulcele și
mingioase voroavelor tale a să învrednici așteaptă.¹

Inorogul, macar că nu așe credzute giurăminturile, ne-
prepusse cuvintele și neprimejduioase împreunările avea (că
în inima neprietinească care prepus nu încapă? Și gindul
vrăjmășesc ce lucru împotrivă nu scornește?), însă întâi
dreptății bizuindu-să (căci ascunsul inimii sale de pricina
vrăjbii curat a fi chiar știia), apoi o parte a socotelii evghe-
nii Șoimului dînd (căci neamul vechiu și cel de bună ruda
după a minții întregiune pete și [și] imăciuni de ocară noaă
cu nevoie primește). Că Șoimul acela din neamul său per-
siese era, carii decît cești evropești cu multul mai buni sint
(însă bunătatea Șoimului în vrăjmășie și în iuțime de nu
să va lua). De care lucru, socotiia că în numele vechiu po-
reclă noaă și în neamul cinstit hulă ocărită nu va suferi.
Și așe, cătră Hameleon cuvînt dede, precum în desară la
prundiș să va cobori².

Hameleonul, răspuns ca acesta luînd, vesel înapoi să
întoarsă, de unde întâi la crocodil mărgînd, întâi lui de în-
tr-acea sară vinirea Inorogului știre îi dede: pre unde ieste
să între și pre unde ieste să iasă îi arată, unde trebuie să pă-
zască și vremea înturnării lui cum să pindească foarte bine
și de toate pre amănuntul îl învăță.

De acoloa apoi la ogari, la cotei și la alaltî spurcați dulăi
să dusă, căroră așijderea plinirea bucurii și vinirea vînatului
le povesti. După aceia și mai pre urmă la Șoim vini, căruia,
ca și celorlaltî, de adunarea în desară îi spusă. Încă iarăși
căpacul minciunii deasupra tingirii viclesugului adăogînd,
chip de mare rugămintă cătră Șoim arată și pre toți dum-

¹ Revenind la Dimitrie Cantemir, Scarlat Ruset îi spune că el a
înduplecat pe Toma Cantacuzino să se întâlnească în mod sincer cu el,
și că tot el a îndepărtat orice primejdie din partea agenților lui Constan-
tin Brâncoveanu.

² Cantemir are încredere în Toma Cantacuzino, văzînd în el un
om de onoare, așa cum îl arată și originea sa nobiliară, de neam „per-
siese”, amănunt interesant cu privire la proveniența iraniană a Canta-
cuzinilor

nădzăii îl giura să nu cumva sfârșitul împreunării bune în capul începăturii rele să iasă, și el în chipul măiestrii răutății să cadă. Și altele multe cătră acestea dicăind și în uscat înghițind, cuvinte căptușite îngăima și teie de curmeie lega. Acestea într-acesta chip fățarnica lighioaie în oala fărălegii dzama nedumnădzăirii cu lingura vrăjmășii zămintind și vînturînd, ca cum slujba ar fi plinit, de la Șoim voie și iertăciune își ceru, ca într-acea sară la culcușul său spre odihnă să să ducă, arătînd că, de multe alergări și zbuciumări, de tot ostîmită și obosită ieste. Însă și această pre mai mare a vicleșugului căptușală o făcea, pentru ca în dzua ce va lucî, peste noapte ce va să nască știînd, obraz încă mai obraznic a avea să poată. Adecă precum el de multă trudă biruit fiind, somnului ca morții au fost dat și de faptele carile peste noapte s-au ținplat ca cum știre n-ar fi avut (că precum multe dzua descopere, așe mai multe noaptea acopere, socotiia).

Și așe, Hameleonul de la Șoim ieșind, dormire fără dormire să dormitedze și somn fără somn să somnedze la stratul culcușului său să dusă. [O, mai bine în veci să fie murit decît dormire ca aceasta să fie dormit! O, mai bine mort să să fie sculat decît somn ca acesta să fie somnat! O, mai bine într-o față și aceia în pîiatră să să fie întors decît așe în multe feluri de stricăciune și fără folos! O, faptă spurcată și lucru scîrnav, o, batgiocură de batgiocurit și ocară de ocărit, vino, dintele șerpelui, aleargă, coada scorpiii, și adevărul mărturisîți de să află la voi vinin și toapsăc ca acesta ca carile supt limba Hameleonului din fire izvoarește, din meștersug să înmulțește și spre băutura la inimă curaților să dospește și să mestește! (Că otrava limbii, pre tot toapsăcul cît de vrăjmaș, a toată jiganiia cît de cumplită cu multul covîrșește.) Măsură-te, minciună, și vedzi minciună decît toată minciuna mai mare! Cumpănește-te, vicleșug, și cunoaște vicleșug mai greu decît tot vicleșugul. Tîrîește-te, boală, și simți boală mai lîngedă decît toată boala. Sai, moarte, și gustă moarte mai amară și mai omărtoare decît toată

- moartea! Spune, răutate, de ieste în tine răutate de rea cit
aceasta răutate! O, răutate, răutate, de trii ori răutate și
iar răutate].

Deci Hamelionul, după ce dulăilor amuțăturile și năvră-
piturele pre cit mai mult putu întărtă, pre crocodil, precit
mai rău și mai vrăjmaș știu, îl ațiță și toate cele spre vicle-
șugul și scăderea Inorogului, pre cit prin mână îi vini, gîndi,
grăi, lipi, dezlipi, aședză, făcu și isprăvi, peste noapte în loc
de somn cu răutatea, singur șie, nu numai ochii și tot trupul
își acoperi, ce încă și inima și sufletul cu grele întunerece
peste tot căptușindu-și își poneгри, de unde sunetul
tîmpenii de cu sară lovit, a doa dzi ca preste vali răzsunate,
glasul dimpotrivă din ceas în ceas a audzi, cu sete aștepta.¹

;

¹ După ce descoperise atît agenților munteni, cit și turcilor ora
întîlnirii dintre Cantemir și Toma Cantacuzino, Scarlat Ruset s-a dus
să se culce, ca să nu pară amestecat în această cursă pregătită de dînsul.

PARTEA A ȘESEA

Inorogul și dreptății bizuit, și datului cuvînt și giură-mînt sprijenit fiind, după ce cea de obște făclie lumina supt umbre își duce și fața pămîntului cu hriul întunerecului să încinge din vîrvul munților la locul [locul] numit în prundiș să coborî, unde nu după multă vreme și Șoimul viind, cu cinste și cu plecăciune îi dede închinăciune. Cătr-aceasta cădzute țeremonii și cinsteșe plecăciuni, precum din chipul dinafară, așe din sufletul dinluntru arătînd, tînd pe sine norocit, tînd ceasul împreunării fericit și de buni chedzi numiia, de vreme ce de împreunare dorită ca aceasta și de pofta spre carea de multă vreme inima îi sălta, lipsit și neînvrednicit n-au rămas. Așijderea, tuturor cereștilor mulțemită făcea, pentru căci sănătos și de toată grijea pizmei neprietinești neatins și nebetejit pre Inorog vede. După aceasta cu multe chipuri să arete siliia, precum macar că din porunca stăpînească împotrivnic a fi s-ar fi vădzut, însă amintrilea pururea cu bun gînd și cu chiară inimă cătră dinsul au fost și ieste. Deci pre o parte ca o slugă, celea ce slugii credincioase s-ar fi cădzut a isprăvi au vrut și s-au nevoit, iară pre altă parte așe lucrul au cumpănit, ca nici stăpînului său vicleșug să facă, nici după porunca nedreaptă dreptatea să calce¹ (că atuncia numai schimosirea slujbei ieste lăudată,

¹ La întîlnirea care are loc între Dimitrie și Toma, acesta din urmă se vede silit să recunoască situația sa delicată: pe de o parte, în calitate de executor al poruncii lui Brâncoveanu, ar fi trebuit să joace rolul de dușman al lui Dimitrie, iar, pe de alta, conformîndu-se spiritului de

cînd pentru voia dreptății voia stăpînului să calcă).¹ Ce ce cu nedreptate și cu răutate s-ar fi poruncit a să face, aceiași cu cînte și cu dreptate din urăciune spre dragoste și din vrajbă spre pace a să întoarce au silit și precum bună și virtuoasă nedejde are, dzicea, că ce cu amară neprietinie s-au început, aceia cu dulce frăție să să istovască și să să plinească (că precum căldura soarelui din grăunțele putredzite spicele verzi a odrăslit face, așe sufletele înțelepte din împușita vrăjmășie frumos mirositoare a dragostii flori a răsări prefac).²

Cătră acestea și Inorogul celea ce să cuvînia priimiri de închinăciuni îi da, buna-i socoteală și a sufletului orînduială îi lauda și cu tot felul de cuvînt dulce și cuvios data-i cuceritură îi lua. În scurt, la începătura dialogului³ între

echitate, sosește la înțînire ca prieten, fapt ce îl situează în rol de trădător al domnului său.

¹ Înțelegînd disocierea antagonică dintre ordinea morală și cea politică (citește absolutismul politic), Dimitrie Cantemir este silit să recunoască faptul că optînd pentru dreptate încalcă loialitatea față de stăpînire, îndeplinirea datoriei devenind astfel o simplă simulare („schimosire“), un act formal.

² Toma Cantacuzino se străduiește să împace conștiința datoriei cu teza, formulată ad-hoc, că alegînd calea împăcării între cei doi dușmani, Dimitrie și Brâncoveanu, acest lucru va servi, amîndurora și ca atare și cauzei generale.

³ Sau *Dialogul Inorogului cu Șoimul* este la cheie *începătura istoriei*. Cu aceasta ar fi trebuit să înceapă *Istoria ieroglifică* într-o redactare obișnuită, întrucît în acest dialog sînt povestite cronologic momentele semnificative ale conflictului dintre Cantemir și Brâncoveanu, acest conflict începînd, după părerea scriitorului, o dată cu urcarea în scaun a domnului muntean (1688). Dar Cantemir, urmînd modelul compozițional al lui Heliodor, a mutat acest moment la mijlocul povestirii, în timp ce perioada anului 1703, cu respectiva adunare de la Arnăuțchiori, a fost plasată la început, devenind, în limbajul ieroglific, vorbăreața adunare a animalelor. Dialogul dintre Dimitrie Cantemir și Toma Cantacuzino este un moment important al *Istoriei ieroglifice*, întrucît este o confruntare a poziției scriitorului cu cea a opticii muntene privind istoria conflictului amintit. Dar, cu toată importanța lui de ordin istoric din punct de vedere literar trebuie considerat mai curînd un excurs în trecut, adevăratul conținut al romanului constituindu-l prezentul limitat la etapa 1703—1705.

dinșii sosiră și unul de altul pricine vrăjbii, cările și pentru ce ar fi fost, a întreba începură, Inorogul întrebarea într-acesta chip înainte puind:¹

„Toate lucrurile firești cite soarele vede, luminează și încălzește, fără pricinitoriu clătirii lor nu numai a nu fi, ce așeși nici a să gîndi pot. Una numai și aceia singură slobodă voia muritorilor ieste, carea fără nici o pricină și fără altă îndemnare a sa hirișă clătire are și singură șie și clătitoriu și clătire a-și fi și a-și face poate. Cătră carea macar că dinafară viitoare spre clătire-i îndemnătoare multe și în multe chipuri a i să adaoge și spre plecarea într-o parte, trăgătoare, împingătoare, asupritoare, ridicătoare, lesnitoare, îngreuitoare, iușurătoare, lășitoare, strîmtătoare și altele asemenea acestora a-i vini și a i să tîmpla pot. Însă orice ar fi fapta de făcut, de bine sau de rău, de scădere sau de folos, a o ispiti, a o cerca, a o afla și într-o parte clătirea a-și alege singură șie stăpinitoare și în toate volnică ieste, atîta cit vîdzînd și înțelegînd binele, din volnica voie răul a urma, a alege și a face poate. De pre care lucruri într-această mare și puternică monarhie carea în pieptul muritorilor să cuprinde, doaă chipuri sau, mai adevărat să dzic, doaă tipare a doaă chipuri a avea aieva și tuturor cunoscut a fi poate. Adecă unul mai mult decît firesc și oarece ceresc și-dumnădzăiesc, iară altul mai gios și mai puțin decît firesc și oarece ceriului și firii împotrivă. Cel dintîi binelui, cest de pre urmă răului însoțitoriu și următoriu și așeși de tot moștenitoriu și purtătoriu ieste. Că amintrilea, dinafară clătitoriu în voia

¹ Tema discuțiilor dintre cei doi este căutarea cauzei prime (idee de tip aristotelic, aplicată de Cantemir la viața socială), adică a primului fapt care a dus la intensificarea actuală a conflictului dintre Cantemirești și Brâncoveanu. Primul care ia cuvîntul în această chestiune, Dimitrie, își începe intervenția printr-o introducere filozofică, după obiceiul său. Ideile filozofice expuse cu acest prilej au o dublă importanță: în primul rînd, sînt ideile unui personaj (Inorogul), autorul însuși, iar, în al doilea rînd, ele reprezintă ekeia prin care putem detecta, ca ale sale, și alte idei, vehiculate de scriitor prin intermediul altor personaje, de obicei, partizani de ai săi sau exponenți ai maselor.

slobodă putere și biruință de ar avea, nici voia slobodă slobodă ar fi, nici de bunătate laudă, nici de răutate hulă cu dreptul i s-ar cădea.¹ De unde să arată că între muritori obiceiul vroavii și deprinderea limbii în zădar ieste, cu carea încotro voia din voia ei să să fie pohîrnit vrînd, să ne înștiințăm². Carea ar fi fost a clătirii pricină a întreba ne-am obiciuit și pentru ca zugrăvala răutății să acoperim, puterea voii slobode într-un chip cu altă zugrăvală, așeși de tot tăgăduim.

¹ Cantemir reia ideea împărțirii lucrurilor în două categorii: ordinea naturală și cea morală. Ordinii naturale aparțin fenomenele naturale, care nu au autonomie existențială; ele nu pot fi concepute ca existînd și manifestîndu-se fără o cauză din afara lor, „pricinitorul clătirii“, Dumnezeu. Ordinii morale, diferită de cea naturală, aparțin faptele umane. Acestea sînt rezultatul autonomiei voinței umane, a libertății sale absolute de manifestare, omul acționînd, sub raport moral, fără a fi impulsionat și dirijat din afară, deși cauzele extramorale ale activității umane sînt numeroase, Cantemir imaginînd o multime. Teza autonomiei voinței morale („monarhia carea în piepturile muritorilor să cuprînde“) aparține moralei creștine, din nevoia de a explica orientarea omului spre bine sau spre rău. Pentru a justifica sancțiunea divină, creștinismul a negat atît predestinaționismul sub raportul binelui sau al răului (Cantemir va dezbate pe larg această problemă în *Loca obscura*, lucrarea sa de maturitate în domeniul educației și moralei), cît și comiterea oricărui act moral sub impulsul unei forțe exterioare spirituale (ingeri sau diavoli). Autonomia voinței morale înseamnă deci libertatea omului de a se decide spre bine sau spre rău în actele sale de voință. Acestea sînt ideile pe care le susține Cantemir în cuvîntarea sa teoretică.

Pentru o mai bună înțelegere a acestora, socotim necesară coroborarea lor cu teza legității cauză-efect din lumea faptelor umane în cadrul vieții sociale, teză expusă prin intermediul stolnicului. Din compararea celor două concepții, rezultă că una este problema autonomiei voinței umane văzută din perspectiva binelui și răului, și alta aparține justiției imanente, care operează ca factor punitiv cu puterea unei legități naturale în cadrul vieții sociale și individuale. Ambele teze descînd însă din concepția creștină în care divinitatea este imaginată ca o entitate supremă justițiară a faptelor omenești, fapte ce integrează omul ordinii morale.

² Întemeindu-se, desigur, pe experiența sa de viață, Cantemir susține că vorbirea joacă în realitate rolul de mistificatoare a adevăratelor gînduri și intenții ale omului.

Ce oricum ar fi, greșala învechită chipul negreșelii luînd, după învechita obiceiuire, dzic, vrere-ași și așa pofti, iubite priietine, ca să pociu ști, aceștii asupra mea vrăjmașe și de cap goană, carea și ce i-ar fi fost pricina? Și de nu toată răutatea din singură voia și inima muritorilor purcede, alta, cînd, cum, ce, și pentru ce să fie fost?¹

Șoimul răspunsă:² „Celea mai vechi și mai de demult începături cum ar fi fost nici a le ști, nici știute a le grăi pot (că precum nu toate avutele folositoare sint, așe nu toate știutele vorovite vreun folos aduc). Iară din cit și a ști și a grăi pot, din ceste mai de aproape ieste aceasta, că jiganiia cu talpa de gînsă, cu colții de știucă, adecă Vidra, vulpea peștelui și peștele vulpii, mai denainte pînă din monarhiia dobitoacelor și a tuturor jiganiilor a să izgoni, în mare dragoste și prieteșug cu Corbul să avea, atîta cit, cînd Corbul din vîrvul copaciului crîngăia, Vidra din fundul piclei răs-pundea, și cînd Vidra soldzii peștelui înghiția, grumadzii Corbului simția³ (căci adevărata dragoste capetelor funii <i> să asămănă, ca cînd unul într-o parte s-ar trage, altul neclătit a rămînea nu poate). Deci Vidra, epitropiia pre acele vremi țîind, de pururea jalobă și grele piri cătră Corb trimitea, precum Inorogul, Filul, Lupul, Pardosul, Rîsul, Veve-rița și încă alte cîteva din jigăni ascultării și stăpînirii ei nu vor să să supuie, ce în tot chipul statul monarhiiei să tulbure și tot trupul publicăi spre răzspă să aducă imblă.⁴

¹ Considerînd necesară uitarea tuturor greșelilor și conflictelor vechi, Dimitrie roagă pe Toma să-i dezvăluie motivele pentru care Brâncoveanu îl ura și îl urmărea cu atîta patimă.

² Toma Cantacuzino va expune mai departe punctul de vedere muntean în problema conflictului dintre Cantemirești și Brâncoveanu.

³ Toma Cantacuzino afirmă că actuala dușmănie între Cantemirești și Brâncoveanu s-ar urca în timp de-abia pînă în vremea primei domnii a lui Constantin Duca (1693—1695), ajuns în scaunul Moldovei cu sprijinul și banii domnului muntean.

⁴ Duca, aflat în mare amicitie cu Brâncoveanu, se plîngea mereu curții de la București împotriva fraților Cantemir, Dimitrie și Antioh, împotriva lui Lupu Bogdan hatmanul, cumnatul lor, și, de asemenea, contra fraților Ruscești, Iordache, Mihalache și Manolache, învinuin-

Deci Corbul, de unele ca acestea audzind, să tulbura și cite un prietin pentru un prietin pofta și cererea ce i-ar fi fost a-i plini și a-i face siliia și pre prietini ei prietini, iară pre neprietini ei neprietini îi ținea și-i avea. De unde (dragoste și prieteșugul numai cătră un chip spre multe chipuri ură și vrăjmășie au scornit), și așe, pre cît a mea slabă socoteală a, agiunge poate, începătura răcelii și împotrivirea inimilor să să fie scornit socotesc.“¹

Inorogul: „Aceasta foarte bine am înțeles-o și, precum dzici, așe ieste. Numai încă mai dintr-adinc începătura lucrului a ști și să cade. Că precum mai sus ți-am dzis, toate clătitele firești, pricina clătitoare firească cearcă. Iară în faptele voii sloboade nu pricinile clătitoare, ce a căror clătite pricină clătitoare să fie fost să întreabă.“²

Soimul: „Foarte cu dragă inimă ași pofti ca pentru acesta lucru mai într-adevăr să mă înștiințadz“.

Inorogul: „De vreme ce așe cu sete pentru rădăcina lucrului acestuia a te înștiința poștești, dinceput a ți-l povesti nu mă voi lenevi. Însă pre cît lungimea istoriiei ar pofti, scurtimea vremii mină nu-mi dă, căci iată și cităva parte a nopții au trecut și pre aceasta vreme cineși la ale sale a să

du-i că-i fac greutăți în domnie, desigur prin pirlile la Poartă (să nu uităm că Duca luase domnia Moldovei scoțind din scaun pe Dimitrie, ales domn de boierii de stat, unii dintre aceștia fiind frații Ruset, pe atunci devotați familiei Cantemir).

¹ Era așa de mare amicitia între Duca și Brâncoveanu în această vreme — spune Toma — încît domnul Țării Românești socotea prieten pe cine era prietenul lui Duca și dușman pe cine era acestuia dușman.

² Dimitrie consideră că începutul dușmăniei este cu mult mai vechi, încă din timpul domniei lui Constantin Cantemir (1685—1693). Cu acest prilej el enunță, pe scurt, un principiu de metodologie pentru detectarea cauzei primare în conflictele interumane. Astfel, în timp ce în ordinea naturii orice fenomen, manifestat în mod firesc, obligă la căutarea unei singure cauze naturale, în ordinea faptelor umane, produse ale autonomiei voinței, singura metodă posibilă este căutarea cauzei prime („pricina clătitoare“) a tuturor manifestărilor („a celor clătite“) și nu a celor seriale („pricinile clătitoare“, seria de cauze dintre cea primă și momentul ultim al manifestării, ultima faptă).

afla s-ar cădea (căci multe și în multe chipuri sînt sigele și nălucirile nopților tăcute, carile prin întunecare împlă și vijiesc, iară în lumină lovăsc și rănesc). Deci pre cît mai în scurt voi putea și în puține cuvinte toată lungimea și lățimea poveștii a cuprinde mă voi nevoi.

Vii ști dară că odînoară *Monocheroleopardalis*¹ din toate jiganiile pămîntului mai vestit și mai ales era (nici de alcătuire a atîtea numere într-un nume te mira, căci mai pre urmă și aceasta taină vii înțelege), a căruia vrednicie, macar că lumii știută ieste, însă într-acesta chip numele, slava și puterea adăogînd, pînă într-atîta au crescut.² Acesta din părinții săi oaiie zămislit și născut era³, deci întîi, și la chip și la fire, mieluşel. Iară după ce la mai mare vîrstă crescui și

¹ Licornul — leul — leopardul este Constantin Cantemir, tatăl fraților Cantemir. Fiul său, scriitorul, găsește prilejul de a face o expunere a vieții și ascensiunii la putere a tatălui său. Aceasta nu are decît în final o legătură cu subiectul *Istorici ieroglifice* și poate fi intitulată, conformîndu-ne cheii, *Povestea nașterii, creșterii, suirii la stăpînire a părintelui Inorogului*. Dimitrie va mai scrie două biografii ale tatălui său, una, de mică dimensiune, în *Istoria imperiului otoman*, și alta, o lucrare special afectată acestei probleme, *Viața lui Constantin Cantemir*; în toate cele trei există însă sensibile diferențe, în special sub raportul originii familiei. Din punct de vedere literar această viață a tatălui său prezintă o trăsătură deosebită față de povestirile semiautonomie de pînă acum din *Istoria ieroglifică*. Oglîndînd faptul real al ascensiunii spre putere a tatălui său, așadar schimbări ale situației acestuia de-a lungul vieții, scriitorul va realiza, cu ajutorul limbajului ieroglific, o permanentă metamorfoză a persoanei. Narațiunea capătă astfel un aspect de basm popular în stil românesc. Scriitorul folosește pentru aceasta și credința, de origine magică, a dobîndirii de către învingător a puterii adversarului ucis.

² De aici înainte, scriitorul se referă la ceea ce numește la cheie: *Povestea nașterii, creșterii, suirii la stăpînire a părintelui Inorogului*.

³ Din părinți oaiie: din oameni buni, proști, din stepăna mai de gios (D.C.) — Cantemir, în acord cu izvoarele vremii, se referă la condiția modestă a familiei Cantemir, tatăl său fiind fiu de răzeș sărac din ținutul Fălciului, și anume din satul Silișteni de pe valea Elanului. Cronicarul Ion Neculce menționează despre el amănuntul că era analfabet și în timpul domniei învățase doar să se iscălească. Cronicarul muntean Radu Greceanu menționează că, înainte de a fi mercenar,

În toată turma în fruntea a tuturor areților ieși, împotriva a căruia, a sta sau în cap a să lovi, nici un berbec să putea afla și carile prin necunoștință precum împotriva fi va putea sta i să părea, deodată numai ispita puterii frunții făcea, că a doa lovitură nici aștepta, nici mai suferia.¹ Așe el toată turma decât păstorii mai bine păscînd și otcircuind, un lup vrăjmaș și lacom din fire, dară de foame încă mai vrăjmaș și mai cumplit făcut, cu mare răpegiune și cu fălcile căscate totdeodată pre berbec să-l fărime, să-l spintece și să-l înghiță vrăjmaș vinia. Berbecule, vădzînd pre lup așe de cu mare răpegiune asupra viindu-i și acmu vremea în desară, cînd dzua cu noaptea să înșină, fiind, pre lup unul din areți să fie și după obicei precum în capete să să lovască vine, socoti. Într-această socoteală berbecule aflîndu-să, din toată groaza și frica lupului afară era și așe în tîmpinare-i fără nici o spaimă ieșind, ca pre un arete, așe de chibzuit și de tare în frunte îl lovi, cît poftorire a mai face nu mai trebui, de vreme ce carnele prin tidva capului lupului pătrundzînd, fruntea zdrumicîndu-i, crierii afară îi vîrsă. Lupul într-acesta chip virtos lovit și rănit, fără de a doua răzsufare, viața pre moarte își schimbă.² Aretele mai tîrdziu vitejiia ce făcuse cunoscînd, carea macar că din tîmplare fusese,

tatăl scriitorului fusese herghelgiu. Probabil, vreo întîmplare din această etapă de viață îi va fi furnizat scriitorului de mai tîrziu episodul cu lupul și armăsarul din cea de a doua povestire a Vulpiei despre iscusința Lupului.

¹ *Arete virtos: bun viteaz (D.C.)* — tînărul Constantin Cantemir se va deosebi, prin urmare, de restul celor de o seamă cu el, prin calitățile sale excepționale de războinic. Dealtfel, asemenea calități, subliniază scriitorul, îl vor urca pe tatăl său pe scara socială. Este probabil ca tînărul să fi învățat încă din această vreme meseria armelor, pentru care avea înclinații deosebite, prilejul constituindu-l vecinătatea cu tătarii, situație ce obliga pe toți locuitorii să fie bine pregătiți din punct de vedere militar.

² *Lupta cu lupul: războaiele carile au avut cu tătarii (D.C.)* — pasajul se referă la o luptă a tînărului Cantemir cu un mirzac tătar, așa cum sînt prezentate mai tîrziu lucrurile în *Viața lui Constantin Cantemir*.

însă îndată duhurile cele de arete ce purta își schimbă și pînă în dzuă din oaie în jiganie și din arete în lup să mută.¹ (Că timpările fericirii la cei mai mulți obiceiii firii a muta pururea s-au vădzut). Așe berbecele preobrajenie ca acesta luînd, îndată din neamul său răzlețindu-să, după firea lupilor codrii, cîmpii și munții a cutreiera începu și multă vreme a vieții sale într-acesta chip în streinătate împlind și petrecind², odin-oară la loc ca acela a nemeri i să tîmplă, unde decît toate jigăniile mai mulți pardoși să afla. Acolo nu după multă vreme, ce să vînedze și cu ce viața să-și sprijenească neavînd (căci mulțimea pardoșilor pre altele așeși de tot împuținase), cu dinșii de luptă a să ispiti începu. (Că pofta biruinții toate ispitește și nevoia toate învață, ales în primejdii a vieții lipsa sosînd). Deci așeși din ispita dintîi, lucrul cu fericire și după voie a vini i să tîmplă, de vreme ce întîiași dată cu cel mai mare și mai groznic pardos de luptă să apucă, pre carile, după multe nevoi și nu cu puține a vieții cumpene și primejdii, îl birui și-l omorî. A căruia duhuri îndată luînd, precum

¹ *Mutarea în lup: numele ce i s-au schimbat: Cantemir (D.C.)* — expresia ar arăta că viteazul Constantin, care purta pînă acum alt nume de familie, în urma omorîrii unui vestit mîrzac tătar cu numele Cantemir (de care vorbesc izvoarele istorice ale timpului), își va lua de acum înainte numele de familie Cantemir.

² *Începe o a doua etapă în viața lui Constantin Cantemir, aceea de mercenar, deci de militar în slujba unei țări străine cînd, în mare măsură, el își duce existența în afara Moldovei. Pentru această epocă, scriitorul afirmă la cheie doar un singur amănunt: Răzleț prin munți: capichehaie la Tarigrad* — Constantin Cantemir devine într-adevăr capichehaia la Poartă a lui Gheorghe Duca în cea de a treia domnie în Moldova (1678—1683). Dar scriitorul se referă în text și la alte amănunte de viață: el cutreieră codrii (adică merge la Adrianopol), amănunții și cîmpii (*Țara Cîmpilor: Polonia*). Este vorba de perioada în care se afla ca mercenar (1648—1660), în armata regelui polon Ioan II Cazimir (1648—1668), și apoi în armata domnului muntean Grigore Ghica (1660—1664), cu a cărui nepoată se căsătorește. Scriitorul nu amintește însă că tatăl său revine în Moldova în vremea domniei lui Eustratie Dabija (1661—1665) și a lui Gheorghe Duca, ce domnește de trei ori în Moldova.

din arele lup, așe din lup pardos să făcu.¹ După mare și primejdioasă biruință ca aceasta, pardosul mai înalte și mai puternice duhuri în sine simți, carile în trupul și pieptul pardosului de încăput nu era, și așe, de ispită, spre lupta leului să apucă² (că toate în lume de să și cuprind în hotarale sale, iară pofta a cinstei mai mari și a biruinții mai tari, nici în lat cîmpul a tot pămîntul, nici înalt muntele a tot locul a să opri sau a să îndestuli poate). Ce leul prea vîrtoasă și puternică jiganie fiind (precum poți cunoaște), nu pre lesne îi fu duhurile a-i lua, căci adese și mai în toată vremea ispita monahii făcînd, în carea macar că nu să biruia, însă nici titulul biruinții a lua putea. Așe ei în toate dzilele la luptă, ca la o școală, să ispitia și să deprindea, pînă cînd pardosul pricepu că nu altă ceva de la cea deplin biruință îl împiedecă, fără numai iușimea picioarelor și sprintiniia carea leul în trupul său purta. Că de multe ori pardosul acmu mai dobîndind biruința, leul, cu iușimea dinainte-i i să feria și cu acesta chip cea desăvirșită biruință îi tăgăduia. Pardosul, într-acesta chip pricina neizbîndii sale bine cunoscînd, cătră vîrtoase duhurile pardosului, grea greuimea filului și sprintină iușimea inorogului adaosă și mai cu de-adîns cu ascuțit și nebiruit cornul a monocherului într-armîndu-să,

¹ *Lupta cu pardosii: războaiele cu șvedzii în Țara Leșască (D.C.)* — scriitorul se referă aici la războiul polono-suedez (1655—1660), la care a luat parte și tatăl său în calitate de comandant a o mie de mercenari moldoveni. Cu acest prilej, lîngă Thorn, el omoară în duel un ofițer suedez. De aici și transformarea sa, simbolico-magică, în leopard.

² Leul este simbolul Moldovei și prin excelență semnul ridicării la demnitatea domniei, treapta supremă a ascensiunii sociale. Interesant că fiul afirmă despre tatăl său că a aspirat la domnia Moldovei, conștient, desigur, de excepționalele sale calități militare. Această epocă de aspirație la puterea supremă trebuie să înceapă odată cu revenirea sa în Moldova în vremea lui Eustratie Dabija și a definitivei sale stabiliri aici în timpul domniilor lui Gheorghe Duca.

într-o luptă numai toată biruința asupra leului dobîndi,¹ în carile îndată și fără nici o împiedecare să și mută (că precum nuării după vînturi aleargă, așe duhurile după biruințe să pleacă). Firi, duhuri și puteri ca acestea născutul miel în sine stringînd și alcătuind, în doaă hirișe numere și le-au împărțit; unul: Provatolicoelefas², altul: Monocheroleopardalis³. Ce dintr-acestea cest mai de pre urmă mai mult obi-ciuindu-să, precum în nume, așe în fire Monocheroleopardal au rămas. Aședară, toate firile într-una boțînd, blîndețea oii, înțelepciunea lupului, cunoștința pardosului, greuimea filului, iuțimea inorogului și virtutea leului în sine nebet-jite și nesmintite le ferii și, din dzi în dzi încă mai adăogîndu-le, la stepăna cea mai de sus le înălța și le suia. Și așe, toată cînstea, lauda și puterea a tuturor jiganiilor dobîndi. Deci jiganiile toate, de atîtea vrednicii încungiurat și împregiurat vădzîndu-l, cu un duh și cu o inimă îl rugară ca oblăduitoriu, purtătoriu și despre tot împotrivnicul păzitoriu să le fie. Monocheroleopardalis, prin cităva vreme a tuturor viața în mina sa să priimască ferindu-să, această rugăminte a lor să priimască să tăgăduia. Însă pînă mai pre urmă pre cel ce luptele a atîtea vrăjmașe jigăanii a-l birui nu putusă, moale rugămintele înfrîngîndu-l și umilite cuvintele îndu-

¹ *Biruința Leului: stepăna domnii a dobîndi, cap peste toate dobitoacele (moldovenii — n.ed.) a fi (D.C.)* — insistența cu care scriitorul vorbește despre tatăl său că, după revenirea în țară, ar fi aspirat la domnie, ar putea conține un simbure de adevăr, deși mai tirziu, în *Viața lui Constantin Cantemir*, renunță la această precizare. Cert este că, deși fiul îl prezintă că ar fi ajuns domn datorită strălucitelor sale virtuți militare, realitatea este că marii boieri ai Moldovei l-au ales, socotîndu-l ușor de manevrat, cum dealtfel s-a și întimplat.

² Înseamnă, în grecește, oaie—lup—elefant, Constantin Cantemir întrunind calitățile acestor animale: blîndețea și sentimentul echității de la oaie, curajul înțelept și spiritul pragmatic specifice lupului, puterea fizică proprie elefantului.

³ Desemnează, în grecește, licorn (inorog)—leu—leopard, Constantin Cantemir întrunind deci și calitățile acestor animale: iuțimea și invincibilitatea inorogului, puterea politică și noblețea sufletească exprimată de leu, ferocitatea și violenția leopardului.

plecindu-l, după pofta lor îl adusă¹ (că precum răspunderea moale frînge mînia, așe rugămîntea cu umilință pornește crușarea). Carile a tuturor chivernisire în palmă și a tuturor otcîrmuire în samă luînd, prin cîtăva vreme cînteș, frumos, drept și cu înțelepciune, cum să cade, pre toate jigăniile și dobitoacele giudeca, îndrepta, ocrotiia, păziia și stăpîniia² (că atuncea publica înflorește și odrăslește, cînd stăpîinii miluiesc și ceartă în dreptate și supușii ascultă și slujesc din dragoste).³ Așe cît în vremea stăpînirii lui nici ochiul nepriietinului s-au veselit, nici budzele vrăjmașului s-au zimbit, nici inima împotrivnicului s-au învoieșeat. Ce precum cereștii (ah) de multe ori pemînteștilor a zavistui s-au vădzut, așe și Monocheroleopardalis de sigeata lutului mai denainte de vreme nerănit și de tîmplările țărîii neprăvuit a rămînea n-au putut⁴, de vreme ce încă în puterile firii sale fiind, în

¹ O inconsecvență: mai sus, scriitorul afirmă că tatăl său ar fi fost un aspirant la puterea politică, de o manieră oarecum agresivă („lupta cu Leul”), în timp ce acum lasă să se înțeleagă că a fost ales aproape fără voia sa domn al Moldovei de către boierii țării. Adevărul este că în aceste vremuri de intensificare a dominației otomane, marii boieri nu prea aveau interesul să ocupe ei scaunul domnesc, ci căutau o persoană mai de jos și docilă, în spatele căreia ei să poată jefui ne tulburați țara. O astfel de persoană a fost Constantin Cantemir.

² Cu înțelepciune dobitoacele a giudeca: cu dreptate și cu cînte domniia a ținea (D.C.) — părerea excelentă a fiului despre domnia tatălui, așa cum o vom întîlni și în *Viața lui Constantin Cantemir*. Bătrînul Cantemir ar fi condus pe supușii săi cu înțelepciune și cu dreptate. Realitatea este că a fost un domn slab, nu fără greșeli politice, precum uciderea fraților Costin (Velicio hatmanul și Miron cronicarul), și, de asemenea, o uncaltă docilă în mîna unor boieri hrăpăreți, între care mai ales Iordache Ruset (Pardosul).

³ Concepția politică a lui Cantemir privind relația dintre domn și supuși: un domn, care stăpînește cu dreptate, își atrage iubirea poporului. Așadar, spiritul de echitate trebuie să fie virtutea fundamentală a unui domn.

⁴ Sigeata lutului: slăbiciunea firii (D.C.). Tîmplările țărîii: zavistiia oamenilor (D.C.) — fiul recunoaște că totuși tatăl său nu a domnit fără nici o greșeală („slăbiciunea firii”), aluzie la uciderea fraților Costin, provocată de „zavistiia oamenilor”, adică de intrigile celor din jur. Se știe că omorîrea Costinilor s-a făcut la instigarea lui Ilie

carile a multora nedejde și viață să rădzima, cu mare a tuturor pagubă și nesuferită jele, cătră cele de sus lăcașuri s-au mutat,¹ ca cel ce leu între dobitoace de virtos să lăuda, leu între stelele ceriului în veci să luminedze s-au aședzat,² în urma sa doi numelui său moștenitori, pre Fil adecă și pre Inorog lăsind.³ Deci la săvârșitul lui a fi și la începutul lui a nu fi, Filul (carile și de stat, și de vîrstă mai mare era), pentru une pricini departe în munții de la Grumadzii-Boului trimăs era⁴, a cării trimeteri pricini de povestea noastră abătută fiind, a le povesti părăsim (că voroava nu în vremea și la locul său, ca rafturile de aur în capul măgariului să prind). Iară Inorogul, acolea de față aflîndu-să, toate supusele și nesususele jigăniilor lor chivernisitoriu și stăpînirii părintelui moștenitoriu a fi îl aleasără și cu toții într-o inimă și într-un glas în scaunul oblăduirii îl ridicară.⁵ Ce precum să dzice cuvîntul (că fericirea grabnică curînd obosește), de vreme

Tifescu (Vulpea) și mai ales a fraților Ruset, Iordache (Pardosul) fiind cel care a avut de fapt inițiativa în această nenorocită întîmplare.

¹ *Cătră cele de sus lăcașe a să muta: din viața trecătoare în cea veșnică a să muta (D.C.)* — este vorba de moartea lui Constantin Cantemir, la 13 martie 1693.

² *Leu între stele: sfînt în ceriu (D.C.)* — Leul este constelația care desemnează puterea regală, domnia, iar expresia „sfînt în ceriu” corespunde formulei de „sfînt răposat” ce se atribuia domnului decedat.

³ La moartea sa, Constantin lasă ca moștenitori legitimi la domnie pe Antioh (Filul) și pe Dimitrie (Inorogul). Scriitorul sugerează că prin tatăl lor, cei doi frați își cîștigaseră drepturi ereditare la domnie.

⁴ În momentul morții lui Constantin Cantemir, fiul său mai mare, Antioh, cu drepturi prioritare la domnie, se afla ca ostatec la Istanbul.

⁵ Aflîndu-se de față la moartea tatălui său, Dimitrie este proclamat domn, deși, în realitate, dreptul i se cuvenea lui Antioh, ca mai vîrstnic. Scriitorul spune că el a fost ales de către „supusele și nesususele jigăniilor”, adică de țărani și boieri, afirmație inexactă, deoarece a fost vorba de o alegere de palat, marii boieri — în special Rusetștii — văzînd în tinărul Dimitrie un domn ușor de manevrat, ca și tatăl său. Cu timpul, Rusetștii, în frunte cu Iordache, vor trăda cauza familiei Cantemir, în condiții critice pentru situația celor doi frați.

ce pe aceia vreme Vidra¹ la locul prundișului,² unde acum noi sintem, a lăcui să timpłase, carea cu multe chipuri de lingusituri și cu a Corbului mijlocii în dragostea monarhiei pasirilor intrind, Corbului prin scrisori într-acesta chip înștiința, că, «de vreme ce Monocheroleopardalis dintre vii au lipsit și toată împiedicarea poștii noastre din mijloc s-au ridicat, să silești și să te nevoiești, te rog, ca stăpînirea asupra dobitoacelor mie să mi să dea. Iară eu voi face ca toată vita grasă și toată carnea săoasă domnului și stăpînului meu în mîncare și tot singele cald și sățios în băutură să să dea.»³ Corbul, întii pentru cea din fire lăcomie ce avea, apoi pentru căci nu puțină pizmă și zavistie asupra dobitoacelor purta, de vreme ce prin toată vremea a stăpînirii lui Monocheroleopardalis, rar și mai niciodată cu odihnă și cu ticneală stîrvurile cerceta și așeși singe cald să bea sau carne proaspătă să mănince în viața lui nu s-au învrednicit⁴. Cătră aceasta și altă pricină să adăogea, că fata Corbului, Mreana, la vîrsta căsătoriei agiungind, pre tîlhariu chelariu Corbul socoti să

¹ Vidra, Constantin Duca, fiul lui Gheorghe Duca, în vremea căruia Constantin Cantemir fusese capuchehaie la Istanbul.

² O mahala din Istanbul situată pe malul Bosforului. Interesant amănuntul: Duca locuise în același loc unde acum se aflau frații Cantemir.

³ Constantin Duca, în calitate de fiu de domn, socotea și el că ar avea dreptul legitim de a moșteni domnia Moldovei. Nu putuse beneficia de aceste drepturi, datorită domniei lui Constantin Cantemir, care fusese pentru el o „împiedicare a poștii“ legitime. El scrie lui Constantin Brâncoveanu — dușmanul Cantemireștilor — să-l ajute pentru a ocupa scaunul Moldovei, ce i se cuvenea de drept — Cantemireștii fiind, după el, niște uzurpatori — și-i promite domnului muntean o bună parte din veniturile Moldovei („vita grasă și toată carnea săoasă... și tot singele cald“).

⁴ Lăcomia din fire: poșta și tîlhei și a cîstei numelui (D.C.) — datorită lăcomiei sale pentru prestigiu („cîstea numelui“) și, de asemenea, din dușmănie pentru Cantemirești, Brâncoveanu va îmbrățișa cauza lui Constantin Duca, sprijinind pretențiile acestuia la domnia Moldovei. Motivul real era, desigur, necesitatea pe care o simțea domnul Țării Românești de a avea ca vecin un prieten și un aliat.

facă și Vidrii femeie să o dea aleasă.¹ Aș-dară, Corbul, știind că trăind Monocheroleopardalis, precum despre munți, așe despre cîmpi, toate străjuite și păzite era,² iară acmu el lip-sit, precum să dzice cuvîntul (că pre leul mort și șoarecii să cațără), îndată tuturor dulăilor de casă știre dede pentru ca cum mai curînd și pre cît mai tare vor putea cu lătrături și cu brehăituri prin toate locurile spaimă și groază să dea (căci dulăii cu Corbul de pururea însoțire avea). Dulăii îndată toți munții cu dealurile și toate văile cu pădurile de ceh-nituri și de schilălăituri împlură, de a căroră rău menitoriu, spurcate și grețoase glasuri, toate dobitoacele să înspăimîntară, și unele într-o parte, altele într-altă parte capetele să-și cruce o plecară (că cînd capul să amețește, picioarele dovedesc, și cînd mădularile buiguiesc, lipsa criirilor arată). Aședară, totdeodată iele împrăștiindu-să și fietecarea unde și cum putea amistuindu-să și aciuîndu-să, atuncea Corbul vreme află ca toate după reaoa sa voie să facă și pre Vidră din baltă în curte și din tină în scaun să o urce, ca jiganiia în neam cu prepus tuturor dobitoacelor împărat și stăpînitoriu să fie (o, ceriu și pămînte, au din nuări piatră și din cremene

¹ *Mreana: fata lui Basaraba vodă (D.C.)* — este vorba de Maria, fiica lui Brâncoveanu, promisă drept soție lui Duca. Aceste aranjamente s-au întîmplat, probabil, imediat după moartea bătrînului Cantemir, adică prin martie 1693, iar nunta Mariei cu Duca va avea loc în toamna aceluiași an. Cunoșcînd bine firea și apucăturile lui Duca, scriitorul prezintă cu umor această înrudire: „pre tîlhariu che-lariu Corbul socoti să facă”, adică acesta dădea cheia cămării pe mîna unui om cu totul necinstit. Într-adevăr, ca domn, Duca a jefuit fără scrupule veniturile Moldovei.

² Scriitorul socotește că tatăl său impusese respect polonilor, aluzie la invazia nenorocoasă a polonilor conduși de Ioan Sobiețk în vara lui 1691 (atunci a avut loc cunoscuta confruntare între Soi biețki și plășii cetății Neamțului, descrisă mult mai tîrziu de Costache Negruzzi), și că avusese o poziție forte la Poartă, ceea ce era adevărat

pieături de apă vii să scoți? Că rămân firile precum au început, precum toate să cunosc la sfârșitul spre carile năzuiesc¹).

A Vidrii dară schimositură de stăpânire ca aceasta făcându-să, dobitoacele toate în toate părțile prin cîtăva vreme pribege și de la locurile și sălașele lor streine petrecind, cele mai multe dintr-însele acmu vivorul înstreinării și holbura rătăcirii nemaiputînd suferi, capetele plecîndu-și, cerbicea supt greu și aspru giugul tirăniei Vidrii își plecară și cîneși pre la lăcașurile lor să înturnară² (că coliba în țarina sa și bordeiul în pămîntul său decît palaturile în streinătate mai desfătate și mai frumoase a fi socotiră), fără numai Lupul și Pardosul (carii pre aceia vreme Monocheroleopardalului foarte credincioși și de aproape prietini era), din socoteala lor neîntorși, departe, în Țara Cîmpilor, prin multă vreme rămasă, adevărat pînă la vreme stăpînirii Filului.³ De care lucru, toată pasirea de singe vărsătoare pre acești doi mare pizmă și minie avea. Inorogul, încă și de ai săi părăsit și tirănia Vidrii întărită și în toate părțile întinsă și lătită vâdzind, să sculă și în munții înalți, carii la Grumadzii-Boului să află, unde și Filul să afla, să dusă. Ce dintii pre la cetatea

¹ Cît timp domnise Constantin Cantemir, respectat de poloni și cu trecere la Poartă — spune cu mîndrie scriitorul — Brâncoveanu nu avusese succes în uneltirile sale dușmănoase față de Cantemir. Dar, după moartea bătrînului, el dă ordin capuchehaielor (dulăii) și agenților săi (coteii) să umble prin codri (Adrianopol) și munți (Istanbul) pentru a influența pe demnitarii otomani în favoarea ridicării lui Constantin Duca (Vidra) pe scaunul Moldovei, împotriva drepturilor lui Dimitrie. Această acțiune a agenților munteni trebuia să însemne și înfricoșarea boierimii moldovene susținătoare a Cantemireștilor.

² Cantemir vorbește aici foarte vag, dar în realitate boierimea ostilă Cantemireștilor, refugiată peste hotare în vremea domniei lui Constantin Cantemir, revine în țară după ce Duca sosește în scaunul Moldovei. Printre boierii întorși în țară sînt și fiii lui Mirec Costin cronicarul.

³ La numirea lui Constantin Duca (1693), pribegesc peste hotare boierii favorabili Cantemireștilor. Cei mai de frunte, Lupu Bogdan hatmanul și Iordache Ruset, se refugiază în Polonia unde stau pînă la venirea în scaun a lui Antioh Cantemir (1695).

Deltii cătăva vreme locurile cercetînd, în prundișul acesta să așădzară.¹ Vidra știind că stăpînire în silă au apucat și cu tirănie ieste să o ție, așijderea pre dreptii moștenitori² între vii știind, ea viață cu ticneală să ducă nu va putea, cu fel de fel de amestecături cătră monarhiia Vulturului și cătră Corb li pirîia, însă toată pîra într-aceasta să închidea, dzicînd: «Filul și Inorogul vii rămlînd, și voi, și noi viață cu linește și stăpînire cu slobodzenie să petrecem și să facem nu vom putea, căci nu numai a mea, ce încă și a voastră nebiruită monarhie a tulbura și a o răzsipi vor sili și răutățile lor una după alta ca valurile vor să urmedze³ (că marea nu de altă, ce de vînt fața își schimbă, vîntul vivor, vivorul holbură, holbura furtună, furtuna valuri, valurile primejdie vaselor și peirea celor din vase aduce)».

Corbul, macar că în curîndă vreme de spurcat lucrul ce făcuse într-ascunsul inimii sale rău să căise, căci Vidra nu multă vreme la cuvîntul dat ș-au stătut, nici căsătoria cu

¹ *Mergerea Inorogului la munții Grumadzii-Boului: mergerea lui din țară-și la Țarigrad (D.C.)* — Dimitrie Cantemir susține că după ce Poarta a acordat domnia lui Constantin Duca, el a părăsit Moldova și, după ce a trecut mai întîi prin Adrianopol, a mers și s-a stabilit la Istanbul, unde se afla fratele său, Antioh. Realitatea este că, în urma demersurilor făcute de Brâncoveanu, Dimitrie Cantemir nu a fost confirmat în domnie, deși fusese ales de către boieri în urma morții tatălui său. După vreo trei săptămîni de domnie neconfirmată, el este ridicat din scaun de către un capegibaş, care îl transportă sub escortă la Istanbul. În urma sa sosește noul domn, Constantin Duca, pe care Brâncoveanu și-l va face ginere.

² Acești „drepti moștenitori” ai tronului Moldovei erau — zice scriitorul — Antioh și el însuși. Dar „drept moștenitor” era de fapt și Constantin Duca, și el fiu de domn.

³ Noul domn, temîndu-se de frații Cantemir, propune lui Brâncoveanu, socrul său, să lupte în comun împotriva lor, mergînd chiar pînă la suprimarea fizică. Obiceiul ca domnii să ceară Porții suprimarea pretendenților era mai vechi. (Să ne amintim că munteanul Petru Cercel fusese ucis de turci la cererea lui Mihnea Turcitul, în 1585, și tot astfel moldoveanul Miron Barnovschi, se pare, la cererea lui Vasile Lupu, în 1633).

fata lui, Mreana, și rudeniia ce făcuse din firea ei au mutat-o,¹ ce, după cea hirișă și veche fire, mai mult pre ascuns decît la ivală îmbla și mai cu drag prin fundul apelor decît la uscat să primbla și gînduri împotrîvnice împotriva Corbului fierbea.² De unele ca acestea Corbul înțelegînd, de mare căință și de grea dosadă tare să năcăjiia, însă de a lumii rușine pentru lucrul ce lucrase aievea a să căi și de împietrirea inimii ce avea pentru greșala ce greșise de tot a să pocăi nu putea (că inima în răutăți ingrășată de gîndul căielii să vitio-nește, iară cu pocăința să omoară). Ce cele ce Vidra împotrîvî-i făcea, ca cum nu le-ar pricepe, cu ochiul cunoștinței le trecea (însă din inima pizmătare răbdarea cînd izbucnește, atuncea răbdarea, nu vrednicie, ce răutate la vremea sa naște, că tot pizmătariul din neputință, iară nu din bună-voie rabdă). Cu o pricină ca aceasta și a Corbului răbdare și așe adîncă tăcere să spînzura, de vreme ce pre Vidră organul răutății avînd, supt numele ei pre cei ce i să părea împotrîvnici în toate părțile-i gonii și în tot chipul fără nici o cale îi dosediia și-i păgubiiia. În scurt, Corbul cu mîna altuia șerpele din bortă a scoate siliia³, dară în zădar. Că Inorogul, precum mai sus s-au pomenit, în munți ducîndu-să, acolo pre Fil află, cu carile sfatul obștiindu-și, lucrul pre o cale

¹ Scriitorul afirmă cu ironie că Duca nu și-a schimbat „firea”, adică apucăturile sale urite, prin căsătoria cu fata lui Brâncoveanu, ceea ce înseamnă că nu a adoptat cel puțin conduita recunoștinței față de socrul și binefăcătorul său.

² Vidra, „mai cu drag prin fundul apelor decît la uscat să primbla”, adică intensifica mai curînd relațiile cu turcii decît cu socrul său Brâncoveanu, împotriva căruia chiar începuse să facă intrigi la Poartă. După cum rezultă din izvoarele vremii, sursa reală a conflictului dintre Duca și domnul Țării Românești a constituit-o în primul rînd motivul că Brâncoveanu cerea ginerelui să-i înapoieze banii cheltuiți de el cu obținerea domniei de la Poartă și, în al doilea rînd, datorită faptului că socrul se amesteca prea mult în treburile politice ale ginerelui, lucru ce incomoda și pe boierimea moldoveană.

³ Brâncoveanu mergea atît de departe în tutelarea ginerelui, încît se folosea de acesta ca de un instrument pentru satisfacerea intereselor personale și mai ales pentru doborîrea propriilor dușmani, cum erau Cantemireștii.

își pusără și, nu după multă vreme, din dobitoacele și jigă-
nile împrăștiate, precît mai curînd putură, la un loc le
adunară. De ciia la vrăjitorii vremii aceia mîrgînd, hriemul
Pleonexiii de la capîște Epithimiii învățat foarte pre mul-
comiș le cîntară:

În cîndzăci de singeroase
Vom pre cele lăcrămoase,
Ochii umedzi să le ștergem,
La moșie să ne mergem.
Vidra pește, Corbul stirvuri
Cerce-n vîrtopi, nu prin vîrtvuri
Să să urce fără cale
Și să-și cate ale sale.

Vrăjitorii Epithimiii <i>, stihurile acestea citind și de
citeva ori procitîndu-le, tîlcul acesta să fie înțăleasără, adecă
cîndzăci de căpuși (carile sînt pungi de pieile cu singe împlute¹)
pline de supt singele strein, jîrtfă Pleonexiii vor să aducă,
pentru ca de supt tiraniia Vidrii și vrăjmășia Corbului
mîntuindu-i boadza, la moșie-și să-î ducă și din nevoia robii
scotîndu-i, voia cea rea și lacrămile în veselie și bucurie să
le întoarcă.² Deci vrăjitorii, jîrtfa priimînd, descîntecul bui-
guirii³ le citiră, cu carile întîi pre Corb în somnul nesimțirii

¹ Căpuși, singeroase sau pungi de pieile cu singe împlute sînt pungi
de bani din sudorile sārăcilor (D.C.), iar vrăjitorii sînt cei ce au putere
la Poartă, cei ce isprăvîsc (D.C.) — înalți demnitari otomani. Prin
urmare, în condițiile prigoanei începute de Constantin Duca și Brân-
coveanu împotriva celor doi frați Cantemir, aceștia nu rămîna pasivi,
ci regroupează în jurul lor pe „dobitoacele și jigăniile împrăștiate”,
adică pe boierii rămași fideli, și plătesc cincizeci de pungi de galbeni
marilor demnitari pentru răsturnarea lui Duca și reînscăunarea unuia
dintre cei doi.

² Revenirea la domnie a unuia dintre frații Cantemir ar fi însemnat
— spune scriitorul — eliberarea Moldovei de sub tirania și robia lui
Constantin Duca, lucru adevărat, deoarece acesta supusese pe locui-
tori la o fiscalitate exagerată.

³ Descîntecul buiguirii: cuvîntul și lucrul făcut pe taină și peste
știința altora (D.C.).

băgînd, pe Vidră din scaun pohîrîră, carea, în legătura vrăjii stăpînit cunoscîndu-să, într-acele părți mai mult zăbavă a face nu putu, ce îndată, cu Mreana, fiica Corbului, și cu alalți ai ei rude, lindini, păduchi, lipitori și cîrcei¹, sculîndu-să, la gîrlele Grumadzii-Boului să dusă. Iară Inorogul, din bunăvoie pentru strajea în munți rămîind, pre Fil la moștenirea părințască trimasă.²

Corbul, de aceasta în știre luînd, de mare minie cu urgie încins, cu bogăția simăț, de minte răzleț, cuvinte lăudăroase și duhuri ca focul de minioase a slobodzi începu și ca acestea, ni în față, ni în dos, cu mari îngrozituri dzicea: «Pentru ce Inorogul au scos cuiul pre carile eu l-am bătut? Pentru ce Filul al său ș-au luat? și asupra gîndului meu gînd au ridicat? Așe? Lasă, că le voi arăta și a cunoaște îi voi face eu că a pasirilor monarhie ieste mai tare și vor pricepe că Vulturul zboară mai presus decît toate trupurile, și precum Corbul cu glasul său tot răul menește și isprăvește vor înțelege.»³ Și ce mai mult, iubite priietine, voroava să lungesc. Corbul, macar că în capul Vidrăi tot

¹ *Lindini, păduchi, lipitori, cîrcei* (deci animale parazite) sînt la cheie, *streinii și carii nu sînt de țară (D.C.)* — expresia desemnează pe greci, în mare parte rude, pe care Duca îi adusese cu sine în Moldova și probabil că le încredințase, în calitate desigur de creditori, o parte din veniturile țării.

² Folosînd în mare taină relațiile și banii, astfel încît Brîncoveanu nu a putut prinde deloc de veste, Antioh Cantemir obține domnia Moldovei (1695), Dimitrie, fratele său, devenind capucheaia sa la Poartă („strajea în munți”). Pus în fața unui fapt împlinit, Constantin Duca pleacă la Istanbul („gîrlele Grumadzii-Boului”), împreună cu soția sa (Mreana) și cu grecii pe care îi adusese cu sine („lindini, păduchi, lipitori și cîrcei”).

³ *Cuiul bătut: lucrul isprăvit. Domnia lui Constantin vodă Duca (D.C.)*. „Pentru ce Inorogul au scos cuiul pre carile eu l-am bătut?” — strigă cu furie Brîncoveanu, acuzînd pe Dimitrie Cantemir că a scos pe Duca („cuiul” bătut de el) din domnie. Dincolo de această revoltă a domnului Țării Românești, care merge pînă la a amenința pe Cantemirești cu răzbuarea, trebuie să înțelegem că maziirea lui Duca s-a făcut în urma străduințelor lui Dimitrie, care nu reține domnia pentru sine ci o face cadou fratelui său.

focul iadului a să grămădi bucuos era, însă răul euiva, carile cu mîna lui nu să isprăvia, precum răzsipă în toată lumea să face i să părea, mai virtos că în scăderea Vidrei adaogerea altora socotia, de care lucru, vrăjmăşia carea asupra Vidrii cocea, asupra Inorogului şi a Filului o borî.

Şi macar că la mijloc patru mii şi şapte sute de ani cu luptele din toate dzile au trecut², şi nu puţine singeroase jirtfe pre la capiştele bodzilor şi multe pre la nesăţioase lăcomia vrăjitorilor s-au vărsat şi s-au împrăştiat, însă Corbul de ce s-au apucat tot răul a plini nicicum rămăşiţă n-au lăsat, că într-adevăr, precum rău din gură să lăudase, mai rău cu lucrul au săvîrşit, de vreme ce iarăşi cu Vidra mîna au dat³ (că făcătorii de rău spre răul multor buni cu binele a unui rău a să sluji obiciuiţi sînt). Iarăşi dulăii ş-au întărtat, iarăşi ogarii şi-au asmuţat, iarăşi coteii în munţi şi în păduri ş-au băgat, iarăşi în cîmpi măiestriile, în dumbrăvi silţele şi în rediuri mrejiile ş-au vărsat, iarăşi tot dobitocul au

¹ Deşi îşi ura ginerele, domnia lui Antioh Cantemir devenea un factor de îngrijorare pentru Brâncoveanu, care cunoştea puterea relaţiilor celor doi fraţi la Poartă, relaţii ce se puteau întoarce împotriva sa.

² După obiceiul său, scriitorul măreşte cu o sută cifrele indicînd diverse date. Aici această regulă este încălcată, deoarece reducerea cu o sută ar însemna patruzeci şi şapte de ani, ceea ce ar împinge evenimentele pe vremea domniilor lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, lucru ce constituie un nonsens. Dacă reducem cifra cu o mie ne dă patru ani şi şapte luni, ceea ce corespunde aproape exact cu timpul primei domnii a lui Antioh Cantemir (1 decembrie 1695—14 septembrie 1700).

³ *Jirtfe singeroase: mită, mîzdă, dată din spatele altora (D.C.)* — tot timpul primei domnii a lui Antioh, Brâncoveanu a plătit mită şi a dat daruri pe la demnitarii Porţii, nelăsîndu-se pînă nu a adus din nou ca domn în Moldova pe Constantin Duca, deşi acesta nu-i mai era ginere (doamna Maria murise în 1697) şi deşi îi făcuse destule necazuri în prima domnie. Scriitorul nu aminteste că, tot în această vreme, prin 1696, Brâncoveanu chiar a încercat să-l otrăvească şi că înainte de a aduce pe Duca a doua oară în scaun, a propus ca domn pe un oarecare Toderaşco, un negustor bogat din Galaţi, care însă nu va fi acceptat de turci. Marele vizir Ramîreis-efendi oferă însă lui Brâncoveanu şi domnia Moldovei, dar acesta refuză, la sfatul prea prudentului Constantin Cantacuzino stolnicul.

spăriat și în toate părțile l-au împrăștiat¹. Și așe, sfârșitul tuturor tiraniilor și începutul tuturor vrăjmașilor, iarăși pre Vidră, cu tirănie mai cumplită decît toată tirănia, ca locul altuia să tirănească și lăcașul dreptului fără milă să răzsi-pească, au trimis-o².

Filul, de acestea înțelegînd, întîi Lupului și Pardosului știre dede (căci aceștea pre aceia vreme dreptatea ferii), carii nu cu mică a vieții primejdie, din întinse mreșile tiranului scăpînd, iarăși la Țara Cîmpilor pribegiră.³ Inorogul, în munți, precum și mai sus s-au pomenit, aflindu-să în locuri tari și ascunse, în cătăva vreme aciuat s-au potolit. Așijderea Filul, la Grumadzii-Boului viind s-au aședzat, însă nu puține asuprele despre vrăjitorii vremii trasă, de vreme ce Corbul cu toată nevoița sta, ca nu numai de hrană, ce așeși de viață să-l lipsască. Ce vrăjitorii, întîi de jirtfele vechi, apoi și de cele noaă voia boadzii Pleonexiii plecînd, la ale sale să margă voie îi dederă⁴ (că mila Pleonexiii atuncea numai să clătește, cînd cele din față mistuiește, iară de cele din dos în scurtă vreme cu mai multul nedejduiește).

¹ În noile condiții, Brâncoveanu reactivează corpul său de agenți și spioni din capitala otomană, punîndu-i pe urmele fraților Cantemir și căutînd să îngrozească pe boierii care îi sprijineau.

² Cea de a doua domnie a lui Constantin Duca (1700—1703) — spune scriitorul — a fost mai cumplită decît cea dintîi, atît pentru cei doi frați cît și pentru țară.

³ Aflînd de mazilirea sa, făcută în mare secret, Antioh vestește mai întîi pe Lupu Bogdan și pe Iordache Ruset (în acea vreme fiind încă sprijinitor al celor doi frați), care se refugiază și de astă dată în Polonia („Țara Cîmpilor“).

⁴ În aceste noi condiții, Dimitrie, aflat deja la Istanbul, se ascunde bine, iar Antioh, venit și el tot aici, este supus acțiunii de prigonire din partea lui Duca și Brâncoveanu, care voiau să-l ucidă. El scapă însă cu viață plătiind mulți bani demnitarilor, care au ținut seama și de sumele oferite mai înainte. Teamă lui Dimitrie de ura lui Brâncoveanu era justificată, deoarece, prin căsătoria, în 1699, cu Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino, devenise moștenitorul tronului muntean.

Aşe şi într-acesta chip, iubite prietene, Vidra tirăniia în mîna vrăjmăşii şi vrăjmăşia în dreapta tirăniiei lui, de cîia Corbul aievea vrajba, la arătare neprietiniia şi tot răul asupra Inorogului şi a Filului a plini, citu-i negrul bobului a lipsi n-au lăsat, ce dintîiaşi dată, toate după voie a isprăvi neputînd, vremea păştea, ca cînd va putea, atuncea să isprăvască. Aşe, Vidra cu răutatea Corbului agiutorită şi la epitropiia jiganiilor aşezată fiind, pe Bitlan la girle pentru paza pe aceia vreme lăsase. Carile nu după multă vreme pre Vidră de vicleană cătră Corb o vădi, adecă precum cu meştersuguri viclene şi cu mari şi multe giuruinţe de jirtfe minciunoase pre la uşile vrăjitorilor îmblă, ca epitropiia pasirilor să tulbure şi monarhiia să le răzspască.¹

Asupra pîrii aceştia şi cîteva jigăanii de singe mîncătoare sosiră, între carile mai de frunte Lupul, Ursul, Vulpea, Ciacalul şi Strutocamila era. Acesta, încăşi tiraniia-i a mai suferi neputînd, în Ţara Pasirilor, la epitropiia Corbului, fugiră, cătră carile mare şi lăcrămoasă jalobă făcînd, într-acesta chip dzicea²: «Mare strîmbătate şi greu păcat cu noi

¹ *Paza Bitlanului la girle: capichehaialicul lui Dimachi (D.C.)* — după ce Constantin Duca revine pentru a doua oară la domnia Moldovei (1700—1703), numeşte capuchehaie la Poartă pe grecul Chiriţă Dimachi, care fusese mai înainte şi capuchehaia lui Brâncoveanu. Se vede însă că juca rolul de agent al domnului Ţării Româneşti pe lângă curtea din Iaşi, din moment ce el trădează pe Duca şi informează pe Brâncoveanu de intrigile acestuia la Poartă împotriva fostului socru, mergînd pînă acolo încît urmărea răsturnarea lui din scaunul muntean. Dealtfel, această conduită a lui Duca va constitui motivul principal al măsurilor pe care Brâncoveanu le va lua pentru înlăturarea definitivă a nerecunoscătorului său protejat, înlăturare ce se va produce în 1703.

² Cîteva boieri moldoveni intraţi în conflict cu Duca, Lupu Bogdan hatmanul, Vasile Costache, Ilie Tîfescu, Maxut serdarul şi Mihai Racoviţă se refugiază la curtea lui Brâncoveanu, căruia îi adresează o jalbă scrisă conţinînd învinuirii la adresa domnului lor. Asemenea pîri scrise constituiau — după obiceiul vremii — argumente în demersurile pe care le făceau nemulţumiţii la Poartă în vederea mazilirii unui domn. Cu refugiarea acestor boieri la curtea de la Bucureşti, faptele istorice sînt aduse în faza preliminară a adunării de la Arnăuţi-chioi.

ai lucrat, o, în lumină ponegrit¹, Coarbe, de vreme ce iarăși în scaunul tirăniei asupra noastră vrăjmășia Vidrii ai ridicat, jiganie carea nici în fire neam, nici în minte socoteală, nici în lucru vreun așezimint stătătoriu a avea poate (că ce-i mai poftit? Stăpînirea. Și ce-i mai cu greu? Stăpînirea), și ceta carile pre sine neașezat știe, stăpînire cu așezimint să facă cum va putea?² Aceasta dară, cu tirănia ce face și cu lăcomia ce lucrează, nu numai oile în munți și în păduri au împrăștiat, nu numai caprele prin văi și prin virtopi au izgonit, nu numai boii, vacile și hergheliile cu foc și cu fier au ars³, nu numai găinele de pene și puii de tuleie au zmult și le-au dzăciuit, ce acmu și soldzii peștelui să radză⁴ și să-l vinedze pe supt gheață va, dzicînd că firea ei de pește decit de carne mai priimitoare iese, lucru carile de firea și de deprinderea noastră prea departe stă. Deci acmu și noi ale noastre pustii părăsind, de mare nevoie la menitoriu glasul tău am năzuit, ca iarăși cu sfațul și cu voia ta, pre tiranul acesta deasupra-ne să-l

¹ Expresia *în lumină ponegrit* însemnînd *în adevăr și în dreptate necunosătoriu* (D.C.) — are rostul de a sublinia că Brâncoveanu nu se ghida după spiritul adevărului și al dreptății.

² Un portret al naturii lui Constantin Duca, în care scriitorul subliniază nestatornicia, acesta fiind un agitat mintal („nici în minte socoteală”), dezordonat în gîndire, și în același timp dezorganizat și netemeinic în activitate („nici în lucru vreun așezimint stătătoriu a avea poate”). Cantemir accentuează că aceste trăsături sînt incompatibile cu greaua sarcină a domniei, sarcină ce cere un om echilibrat și așezat, cu aptitudini pentru activitatea organizată și perseverentă.

³ *Boii, vacile, hergheliia cu fier și foc a arde: văcărîtul* (D.C.) — printre măsurile de excesivă fiscalitate pe care le-a luat Constantin Duca, a fost și văcărîtul, dare ce lovea și în boierii, proprietarii cirezilor de cornute mari, declanșînd astfel o nemulțumire generală. De răul acestor dări, oile, adică țaranii, fug în munți, amănunt confirmat și de documentele vremii.

⁴ *Soldzii peștelui a rade: bani căpușîți, minciunoși a face* (D.C.). Lămurire dată de Cantemir este cu totul neclară, ea putîndu-se referi fie la refuzul lui Duca de a plăti datoriile către Brâncoveanu, ceea ce ar corespunde cu izvoarele vremii, fie la o eventuală acțiune a lui Duca de falsificare a banilor, amănunt necunoscut din izvoarele timpului, dar foarte potrivită cu apucăturile acestui domn.

ridicăm și iarăși pre stăpînitorii moșneni la locu-și să chemăm.¹ Căci numai într-acesta chip socotim că tulburările și răscoalele acestea la așezimînt și la linește a să aduce vor putea² (că oala fierbînd și de mare fierbinteală peste margini dînd, cu lingura apa vîturînd, deodată cevași a să stîmpăra să vede; iară stînd focul neclătît, vîrsarea de tot a să potoli preste puțință ieste; deci la înfocări la carile vînturarea lingurii nu sporește, potolirea și stingerea focului trebuiește). » Corbul, și mai denainte cu pîra Bitlanului asupra Vidrii ațîțat și acmu cu jaloba acestora încă mai întăritat fiind, cuvînt le dede că, pre cît va putea va sili, și din tirăniia Vidrii îi va mîntui. Care pizmă Corbul la adunarea dîntii carea la cetatea Deltii ș-au izbîndit, unde pre Vidră dintr-îmbe monarhiile au izgonit-o, (precum la locul său istoriia s-au pomenit³).

Corbul dară atîtea și atîtea răutăți și îndrăpniciumi precum să fie făcut și precum a multora răzsipă pricină să fie fost bine cunoscînd, însă nici așe de păcat s-au pocăit, ce cu aceasta pricină mai mari și mai grele unul peste altul

¹ Boierii cer lui Brâncoveanu să-i scape de un „tiran“ și străin de țară ca Duca și să cheme în locul său la domnie din nou pe „stăpînitorii moșneni“, adică pe domnii de drept, adevărații moștenitori ai tronului moldovean. Acești moștenitori și stăpînitori legitimi erau — spune scriitorul — el și fratele său Antioh. Nu știm din altă parte că boierii moldoveni refugiați la curtea lui Brâncoveanu ar fi cerut în mod expres revenirea în scaun a unuia dintre frații Cantemir.

² Numai respectînd principiul domniei ereditare se poate ajunge la o stabilitate politică în țară și mai ales la înlăturarea tulburărilor interne.

³ Ducîndu-se la Adrianopol, în vara lui 1703, Brâncoveanu obține de la marele vizir Rami reis-efendi mazălirea lui Constantin Duca. Izvoarele vremii vorbesc de „jalbele“ repetate ale boierilor moldoveni adresate Porții, plingeri ce precedaseră desigur demersurile domnului Țării Românești. Tot aici se face precizarea că un obiectiv principal al primei adunări de la Adrianopol, adică al adunării de la Arnău-chiol, fusese aprobarea unanimă și scrisă a participanților în vederea scoaterii din domnie a lui Constantin Duca, pentru ca mai apoi să se treacă la cel de al doilea obiectiv, acela al votării candidaturii lui Mihai Racoviță pentru funcția de domn.

să grămădească au gindit, de vreme ce pătimășilor alt cuvînt le da, iară în reaoa inimă spurcat gînd purta (că răutatea inimii din fire rele, din răutate, răutate învață și din cercetare pizmă și izbîndă gătește), adecă de pizma veche binele Inorogului și a Filului nîcicum nu-l poftiia, iară de pizma noaă pre Vidră dintr-îmbe monarhiile să izgonească (precum au și făcut) și al triilea chip să aleagă (precum la alegerea Strutocamilei s-au vădit) au socotit.¹ La carea cu ce meștersuguri spurcate și cu ce viclesuguri fără de lege s-au slujit pre larg la locul său s-au pomenit.

Iară cele mai pre ascuns ce să lucrasă pre scurt acum să ți le arăt. Vii ști dară, iubite prietine, că vădzind Corbul greșala ce cu Vidra făcusa, apoi inimile jiganiilor cunoscînd, că asupra Inorogului și a Filului stăruiesc, împotriva aieva să li se puie, socotiia că multe nevoi și grele gîlceve să vor ridica² (că cuvîntul împotrivă sabiia ascute, iară răspunderea lină frînge mîniia). Și așe, pre Lup în taină chemînd, dzisă: «Bine cunosc, o, prietine, că multe nevoi și asuprele despre spurcata Vidră ați tras și încă multe asupră a vă aduce, de va putea, să gătește. Însă noi, pentru ca greșala să ne îndreptăm și păcatul să ne răscumpărăm, împotriva și spre pohîrnirea ei, pre cît în mînă ne va vini, cu tot sufletul ne vom nevoi. Pentru care lucru, o poftă am și eu de la voi, ca mijlocitori fiind între noi și între Fil și Inorog, pace să alcătuim, și aceasta întru tot adevărul și curata inimă să fie (că decît pacea zugrăvită, războiul crunt mai

¹ Din „pizmă veche“, Brâncoveanu nu vroia revenirea la domnie a Cantemireștilor și din „pizmă noaă“ îl îndepărtase din scaun pe Constantin Duca, preferințele sale de acum îndreptîndu-se spre un „al triilea chip“, adică spre Mihai Racoviță (Struțocămila).

² Cantemir dă unele amănunte de culise privind faza care a precedat pregătirile pentru alegerea candidaturii lui Mihai Racoviță, subliniind că Brâncoveanu, după ce hotărîse mazilirea lui Duca, își dă seama de situația delicată creată, întrucît preferințele sale veneau în conflict cu cele ale boierimii moldovene pentru revenirea fraților Cantemir. Așa cel puțin crede scriitorul.

curat și mai fericit ieste¹). » Acestea Lupul de la Corb audzind și precum din toată inima să fie încredințându-să, să bucură foarte și: «acesta lucru foarte pre lesne să va face, răspunsă, de vreme ce eu adevărit sint că Filul și Inorogul dreptății și păcii plecați sint și, îndată ce cuvîntul păcii din gură vor da, în inimă pecetluit și tipărit le va rămînea. (Că curat ascunsul inimii singur șie și icoană și oglindă-și ieste, în carea ce și cum ieste de pururea să vede). Și de vreme ce și a ta poftă spre a dreptății chip s-au plecat și pacea îmbră-țășadză, pentru acesta lucru știre să le facem și vii cunoaște că cele de mine grăite nu numai din dragostea carea cătră dînșii am, ce mai virtos după voia adevărului s-au grăit. Însă pacea acesta într-aceasta a stărui trebuiește, ca de acmu înainte Vidrii împotrivă și lor într-agiutoriu să fii. »²

În puține cuvînte toată istoria să cuprindzi, o, prietine, pentru pofta, legătura și isprăvirea păcii s-au grăit, s-au răspuns, s-au trimăs, s-au întors și toate cele trebuitoare la mijloc puindu-să, prin chipuri de credință s-au isprăvit și cu mari giurămînturi și blăstămuri dintr-îmbe părțile tare s-au legat³. (Ce la viclean parola dumnădzăiască și basna poeticească tot o cinste au), în care chip și Corbul în vreme ce giurămînturile cele strașnice să făcea, atuncia toate măiestri-

¹ O afirmație în contradicție cu mîndria exagerată ce caracteriza pe Brâncoveanu: recunoscîndu-și greșelile, domnul Țării Românești ar fi luat inițiativa împăcării cu Cantemireștii și în acest scop ar fi chemat pe Lupu Bogdan, aflat la București, pentru a-i mijloci reluarea relațiilor. Probabil însă că a recurs la un asemenea procedeu cu gînd ascuns, ca o manevră pentru adormirea vigilenței celor doi frați. Presupunerea noastră este confirmată de desfășurarea ulterioară a evenimentelor.

² Lupu Bogdan primește bucuros propunerea lui Brâncoveanu, căruia îi sugerează perspectiva unei colaborări cu Cantemireștii în lupta care trebuia dusă împotriva lui Constantin Duca.

³ S-a ajuns, așadar, la o înțelegere între Lupu Bogdan, care vorbea în numele cumnaților lui, și Brâncoveanu, înțelegere scrisă, întărită prin jurămint, după obiceiul vremii, pe care însă, domnul Țării Românești se va grăbi s-o calce.

ile vicleșugului prin toate locurile își întindea și cu mari giuruițe de multe jirtfe pre la bodzi și pre la vrăjitori ispitia, ca pre o pasire, a căriia și numele, și traiul, și lăcașul împuțit și scîrnav li ieste, epitrop monarhiii dobitoacelor să facă siliia. Poți ști și numele pasirii, o, prietine, că Pupădza era, din Țara Gemănării născută și în satul Furcăi crescută, și acmu, mai-mai în curțile funelor bătrînețele ș-ar fi închis de nu ș-ar fi fost așe de timpuriu puturos duhul slobodzit¹. Ce de aceasta agiunge și la cuvîntul nostru să ne întoarcem.

Corbului nici jertfele i s-au priimit, nici vrăjitorii după plăcere i-au vrăjit. De care lucru, socoteala într-alt chip de răutate a-și muta i-au căutat, adecă pre proastă jiganiia Strutocamila în taină luînd, cu multe măgulituri și învășuituri o ipsiti. Chipul, statul, faptul, îmblatul și căutatul bn multe ritoricești tropuri lăudîndu-i, și precum firea spre lîlfa stăpînirii să o fie făcut, dzicîndu-i, s-au înșelat, au vredzut și așe și ea s-au cunoscut, sāraca, precum la întredarea ei frumos s-au pomenit. Unde Corbul cu siloghismul șe vrednică adevărînd-o, coarnele boului, coada păunului ci cu penele lui îndatorînd-o, epitrop Leului și stăpînitoriu

¹ *Pupădza: Verga (D.C.)* — născut în Țara Gemănării adică Țara Furcii, descifrată la cheie ca *Ceatalgea*, un sat de lingă Istanbul. Verga sau Vergo este un grec, născut într-adevăr în Ceatalgea, care a ocupat diverse dregătorii atît sub Șerban Cantacuzino cît și sub Constantin Brâncoveanu. Lipsa de bună-credință a domnului muntean este evidentă: în timp ce pe față promova o politică de împăcare cu Cantemireștii, angajîndu-se chiar prin intermediul unor înțelegeri scrise, în același timp făcea demersuri la Poartă pentru înscăunarea în Moldova a acestui Vergo, de numele căruia sînt legate astăzi șoseaua și bariera Vergului din București. Se întîmplă însă că Vergo moare tocmai în timpul acestor demersuri (1703). Despre același personaj, scriitorul mai afirmă că era crescut în „satul Furcăi”. La cheie, *curțile funii*, *satul Furcăi* înseamnă *spînzurăturile*. Expresia pare a semnifica Istanbulul, poate locul mărginaș din capitala otomană afectat pentru execuțiile prin spînzurătoare. Scriitorul sugerează, prin aceste precizări enigmatice, că dacă n-ar fi murit, Vergo ar fi ajuns probabil la spînzurătoare, ca mulți dintre pretendenții și domnii mazili.

dobitoacelor au pus-o. Unde și pînă astăzi, cu minunea a toată lumea, stăpînește¹ (că de multe ori cel greșit nemerit și cel nemerit greșit iese).

Aședară Corbul, o, priietine, organul răutății, iară nu răutatea, nici pizma ș-au schimbat, chipul neprietiniii, iară nu vrajba spre pace ș-au mutat, de vreme ce la acea adunare carea întii la cetatea Deltii s-au făcut, nu după cum cuvînt cu giurămînt avea dat, nici dreptilor moșneni agiutoriu au fost (căci, precum știut îți iese, Filul încă acolea ajunsese și cu tine împreunare avusese, cătră carile singur

¹ După ce-a cheltuit fără nici un folos banii cu demersurile pentru înscăunarea lui Vergo, Poarta neluînd în seamă această candidatură, Brâncoveanu își îndreaptă atenția spre boierul moldovean Mihai Racoviță, refugiat la curtea sa de frica lui Duca, pe care, în împrejurările cunoscute, l-a ajutat să se urce în scaunul domnesc al Moldovei. Cu aceasta evenimentele sînt aduse la zi.

Precizarea „unde și pînă astăzi... stăpînește“ ne obligă să considerăm că ne aflăm la începutul lui 1704 (probabil prin ianuarie-februarie) cînd domnea efectiv Mihai Racoviță. *Istoria ieroglifică* se afla în curs de elaborare și fusese începută cu probabilitate în vara lui 1703, odată cu evenimentele de la Arnăuț-chioi, ceea ce ar explica și masiva prezență a adunării animalelor în structura romanului. Pornind de la o astfel de supradimensionare a acestui moment, am putea avansa opinia că inițial scriitorul n-a gîndit *Istoria ieroglifică* așa cum o cunoaștem astăzi, ci socotim că era limitată la momentul adunării, în scopul de a ridiculiza, cu mijloace filosofice și literare, practica alegerii domnului, falsificarea spiritului democratic în cadrul adunărilor populare, confruntarea de interese și de patimi, incapacitatea logicii de a promova adevărul în condițiile confruntării de interese, necinstea demnitarilor otomani, spectacolul grotesc al deficiențelor de caracter etc. Pe traseu, scriitorul își va da seama de importanța evenimentelor trăite, le va consemna într-un „catastih“ și le va integra, după ce va face apel la întîmplările anterioare. Acestea explicau prezentul, rezultatul lor fiind „Dialogul Inorogului cu Șoimul“, prin care ar fi trebuit să înceapă romanul în condițiile unei îndelungate și elaborate proiectări literare. Apoi, scriitorul și-a rescris romanul, fără a-l mai restructura compozițional, de unde și factura sa încărcată și oarecum insuficient sudată și prelucrată. Este de la sine înțeles că o organizare atît de întîmplătoare de material, în care evenimentele propriu-zise, trecute și prezente, țin mai mult de istorie decît de literatură, nu pot fi puse pe seama unei concepții să zicem baroce, cum începe să se susțină în ultima vreme.

tu mare priința Corbului arătaseși, carea mai pre urmă căptușită au ieșit)¹, ce cu tot mijlocul inimile ale altor jiganii după pofta sa să le întoarcă, cu feliu de fel de meștersuguri, au silit, pre unele cu înfricoșeri, pre altele cu spărieri, pre unele cu îngroziri și spăimintări, pre altele cu giuruițe și cu dări, siloghisul ce pentru Strutocamilă la mijloc să puie vrea, a priimi, vrînd-nevrînd, le-au silit și a învoi le-au făcut. Care lucru, după cum știi, isprăvindu-l, încă mai cumplită și mai vrăjmașă goană asupra dreptății au scornit, carea și pînă astăzi, precum vedzi, să trăgă-neadză² (iară a tot lucrul sfîrșitul la ce iese vremea arată și norocul învață). Acestea dară, o, prietine, au fost pricinele și începăturile și acesta au fost pricinitorul și începătorul vrăjbilor, răscoalelor, goanelor și războaielor carile întru monarhiia dobitoacelor și pînă în dzua de astăzi să lucrează³. Ce acmu, sfîrșit voroavii puind, poftim ca nu alta a giurui și alta a dărui să ne fii cunoscut, de vreme <ce> în proimiul voroavii scurtimea cuvîntului făgăduiam, iară acmu oarecum toată lungimea istoriei prin cîteva ceasuri am trăgănat. Însă iertăciunea acestii asuprele a dobîndi

¹ Se revine la momentul adunării de la Arnăuț-chioi, în vara lui 1703, Dimitrie crezînd cu naivitate că Toma Cantacuzino, care avușese o întrevvedere cu Antioh Cantemir, prezent și el acolo, i se arătase binevoitor, dîndu-i probabil dreptate de cauză. În realitate, după cum mărturisesc și izvoarele vremii, Toma fusese trimis cu sarcini speciale de către Brâncoveanu, pe față urmînd să amăgească pe Antioh, iar în ascuns („căptușit”) trebuînd să orienteze adunarea spre candidatura lui Racovița.

² Constantin Brâncoveanu este arătat drept singurul vinovat de dușmănia dintre el și Cantemirești, datorită politicii sale de reă-credință în înțelegerile încheiate și din vina măsurilor de contracarare a ascensiunii acestora la puterea politică.

³ Concluzia pe care o trage Cantemir din expunerea de pînă aici a faptelor este că Brâncoveanu apare cu evidență ca inițiatorul și întreținătorul stării conflictuale de la început pînă în prezent. Numai că scriitorul exagerează cînd vorbește de războaie, ele neavînd în realitate loc. După cum va arăta desfășurarea ulterioară a evenimentelor, conflictul are un caracter cu totul particular.

pre lesne vom nedejdui, de vreme ce (a lucrurilor știință nu din părere, ce din chiara arătare să naște, carea, după materia ce are, potrivirea formii înțelgerii cearcă) (că voroava laconească la meștersug ieste lăudată, iară materia adevărul cu îndelungată și chiară voroavă a să tilcui, a celor neminciunoși și la voroavă izvoritori lucru ieste).“

Șoimul de acestea pre amănuntul bine înțelegind, precum de dulce voroava Inorogului, așe de înștiințarea adevărului, mult să minună și într-acesta chip cătră Inorog dzisă: „Vechiu și adevărat cuvint între toți să grăiește (că dreptatea toate biruiește și adevărul decit toate mai tare ieste), așijderea (strimbătatea și lucrătoriul ei pururea viptul căii sale mănincă și băutura toapsăcului său bea). Că dară între strimb și între drept, între adevăr și între minciună ar fi, de nu pemintenii, cereștii vor giudeca și vor alege. Ce acmu lucrul rămîne ca dintr-această a noastră dorită și nesățioasă împreunare vechile începături a răutății să să surpe și noă temeliile bunătății să să arunce (că mutarea minții, schimbarea socotellii și nestarea cuvintului, numai atunci sint lăudate, cît din rău spre bine și din vrajbă spre dragoste să întorc¹).“

Inorogul dzisă: „(Începuturile bune, o, priietine, din inima bună și neprepusă izvorăsc, iară amintrilea, îndoința inimii stînd, îndoite, întreite și în multe noduri impleticite și căptușite din rost cuvintele ies). De care lucru, a mă înștiința ași pofti: Aceste începături bune, carile dzici la mijloc <u>1 să punem, singur din tine vii să le pui, au a le pune de la alții poruncă și pozvolenie ai?“

Șoimul răspunsă: „Într-adevăr ieste că eu poruncă ca aceasta și aieva pozvolenie de la mai-marii miei nu am. Însă inima a toatei noastre monarhii spre ce stăruiește foarte bine cunosc, adecă, ca cu orice mijloc s-ar putea,

¹ Toma Cantacuzino, vorbind ca din partea sa, este de aceeași părere cu scriitorul și propune în consecință ștergerea neînțelegerilor trecutului și trecerea la o politică de pace. Pentru el orice conduită este bună dacă promovează binele și pacea.

lucrurile spre o aședzare și linește să să aducă poftesc. Și de vreme ce adevărul de grăit ieste, că de nu de tot cu toții a goni s-au obosit, însă nici unul între noi odihnit n-au rămas, și mai mult grija din toate dzilele, decît goana din toate locurile, sudori de singe ne picureadză (că ostenința clătirii sudori pe trup umedzește, iară grija neîncetată vlaga inimii topește). Încă cătră acestea ieste și altă pricină carea spre ispita lucrului acestuia mă îndeamnă, adecă credința carea Corbul în mine și în cuvintele mele are. Cătră carile eu tot adevărul lucrului precum ieste arătînd, fără nici un prepus, din gîndul carile pînă acmu asupra ta are, părăsindu-să, răutatea spre bunătate își va pleca.¹

Inorogul dzisă: „Lucrul acesta, o , priietine, oarecum necredzut și peste puțință mi să pare, că precum din bătrîni știm (corbul puii albi își scoate, iară firea în negrimea lor îi întoarce²). Deci și Corbul bătrîn în alb de s-ar vâpsi, cu o ploaie, sau și cu o roaă să să spele poate și ce supt albi-ciune din fire imăciune au avut, în curîndă vreme își va arăta (că rămin ființele precum au început, de s-ar și tîmplă-rile în toate ceasurile schimba³). Așijderea de am dzice că Corbul la pene pre dinafară a să albi poate, însă inima pre dinluntru fără prepus tot neagră îi va rămînea. Ce pentru

¹ La întrebarea lui Cantemir dacă are imputernicire din partea lui Brâncoveanu pentru o eventuală împăcare, Toma răspunde negativ, dar îl asigură că are atîta trecere pe lîngă domnul Țării Românești pentru a-l putea convinge de utilitatea împăcării cu frații Cantemir.

² Natura lucrează după norme fixe, orice deviere de la normele ei fiind anihilată prin readucere la normal. Cantemir se dovedește, în *Istoria ieroglică*, intens preocupat de legitățile proceselor naturale, acestea devenind pentru el un model de explicare a naturii umane și a vieții sociale.

³ Aplicînd la domeniul biologic principiul aristotelic al ineficienței acțiunii întîmplării asupra substanței, Cantemir enunță teza fixității speciilor, orice întîmplare survenită asupra unor indivizi neputînd duce la vreo transformare a lor; prin extensie, el enunță și teza psihopedagogică a imutabilității naturii umane, negînd posibilitatea transformării unui om rău în altul bun sub acțiunea diverselor condiții.

ca să nu să dzică că inima mea de cuvîntul bun s-au împietrișet, sau de numele păcii s-au îngreșet, iată în tot adevărul și în curată inimă dzic, că precum hotarale neprieteșugului, așe ale prieteșugului a le păzi gata sint și pre acestea pre amîndoaă aievea și nezugrăvite a le purta știu¹ (că precum chipul frumos și icoana ghizdavă ochiul veselește, pre atîta vicleșugul ascuns și dragostea schizmută sufletul întristeadză). Așijderea (precum boala ascunsă pre doftori și pre doftorii batgiocurește și pre cel ce dzace pînă la moarte măgulește, așe vicleșugul și pre cel ce viclenește și pre cel ce să viclenește la scădere aduce și încă mai vîrtos pre viclenitoriu decît pre viclenit spre groznică răzspă pohîrnește, precum și răul tănuit pre doftori măgulește numai, iară pre cel ei supus întîi din sănătate, apoi și din viață îl izgonește).“

Șoimul răspunsă: „Adevărat, acestea precum le dzici, așe sint, însă (de multe ori boala nenedejduită pre leac ș-au dat) și precum un cuvînt să dzice (morții numai leac între muritori nu s-au aflat, iară amintrilea viața stînd și buna socoteală slujind, tuturor tămăduire și vindicare să nedejduiește). În care chip și eu acmu dzic: Într-această dată și cu mine lucrul ispitește și vii cunoaște că macar că la pene iușor, însă la cuvînt greu și stătătoriu sint și precum în aer a zbură, așe pre copaci a sta și pre stîncă nemutat a mă aședza pociu.“²

Inorogul dzisă: „Cu bună samă cuvintele acestea poftitoriu binelui să fii te arată și dreptății iubitoriu și de cuvinte adevărate grăitoriu să fii te sfîtesc, însă giuruitele acestea la faptă a aduce, precum socotesc, un lucru a te opri poate, adecă căci supt poruncă și supt ascultare supus

¹ Deși nu crede că un om ca Brâncoveanu este în stare să-și schimbe apucăturile, adică nu poate gîndi sincer la o împăcare, Cantemir declară deschis despre sine că ar putea promova o astfel de politică și ar da dovadă că știe să se țină de cuvînt.

² Toma roagă pe Dimitrie să creadă cel puțin în statornicia cuvîntului și caracterului său, virtuți de prim rang în practica vieții cavaleresti.

ești. Pravila dară stăpînilor asupra supușilor cea mai de temei este: *Așe voiu, așe poruncesc, așe să să facă*. Deci oriunde sentința această putere desăvîrșită are, acolo cuvîntul adevărat și sfatul cu cale loc nu are¹. Ce precum vom unii să dzică (ispita pînă în de trii ori iese a înțelepților, iară aceiași nepărăsit a ispiti, a nebunilor). De care lucru, o dată, de da-ori sau și de trii ori și tu ispitește și vedzi de vor ieși poftele strimbe după dzisele drepte și de iese ureche destupată spre ascultarea cuvîntului drept, cunoaște (că urechea astupată leacu îi iese ca cu ce ar fi astupată să să scoată, iară căriia organul audzirii iese bețejit și de tot surdu, nici leacul pre lesne, nici trăsnetul tunului, nici buhnetul dobelor spre simțire a o aduce pot)². După aceasta a ști și să cade, o, prietine, că ispita înțelepțască iese și să face cînd oarecare nedejde înainte măr-gătoare și une semne de ieșirea ispitii arătătoare să află. Iară amintrilea, cînd cineva ispita peste toată nedejdea începe, ispită să dzice, însă nu înțelepțască, ce nebunească. Că cu ce socoteală cineva cele peste ceriu sau cele în chentrul pămîntului lăcuitoare a cunoaște ar ispiti și ce nedejde, precum va putea cunoaște i s-ar da, unde simțirea a ajunge și socoteala a încăpea nu poate, că precum axioma filosofască știută îți iese: Toată cunoștința și toată știința din înaintea măr-gătoare simțire purcede³. Deci de ai povață

¹ Cantemir subliniază că în condițiile absolutismului, adică în condițiile manifestării voinței aberante a monarhului, nu sînt posibile nici adevărul și nici consilierea cea mai bună cerută de împrejurări.

² Cantemir continuă să rămînă sceptic privitor la posibilitatea ca Brâncoveanu să meargă cu adevărat pe calea păcii.

³ Cantemir formulează o teză senzualisto-raționalistă privind posibilitățile și limitele cunoașterii: după el cunoașterea este posibilă cu ajutorul a două căi, inseparabile una față de alta: treapta simțurilor („simțirea“), care joacă rolul primar în procesul cunoașterii („înainte măr-gătorea simțire“), și gîndirea („socoteala“), adică treapta rațională, un proces secundar. În cunoașterea lucrurilor și oamenilor, deseori nu este necesar un simplu contact senzorial, ci este obligatorie repetarea, care joacă rolul de cercetare sau probă („ispită“). Această încercare nu este însă totdeauna utilă și nu poate fi nici rațională,

ca aceasta, bărbătește pasă, iară de nu (fără povață la ostroavele fericitilor a merge părăsește-te¹).“

Șoimul dzisă: „Foarte adevărit să fii că inima bună nedejde îmi arată și încă de demult adevărate semne spre această călătorie am cunoscut. Ce numai acmu atita potesc, ce ț-ar fi pottele să știu și cu ce chip pătimirile carile peste toată dreptatea ai tras, a le uita ai putea, să cunosc. Și cătră aceasta puțină vreme de îngăduință avind, pentru ca de cele trebuitoare știre a da și răspuns a lua să pociu².“

oportună („înțeleptască“), ci se impune numai atunci cînd poți anticipa adevărul sau, mai bine zis, cînd există indicii ale adevărului; încercările nefundate în acest mod constituie un act irațional („ispită nebunească“), cu totul inutile. Asemenea indicii ale adevărului sînt date numai prin cunoașterea senzorială — cu care însă nu putem pătrunde nici în centrul pămîntului (domeniu neaccesibil simțurilor) și nici dincolo de cer, adică dincolo de lumea vizibilă a stelelor (iarăși un domeniu inaccesibil simțurilor). Cantemir avînd în vedere, probabil, universul spiritual (teologia) și în mod sigur lumea metafizicii (ontologia). Prioritatea funcțională pe care o acordă Cantemir cunoașterii senzoriale față de cea rațională, prioritate ce trebuie înțeleasă și sub forma că cea de a doua este dependentă de prima, este exprimată în teza, de factură senzualistă, că știința, cunoașterea se întemeiază pe datele furnizate de simțuri, empiria trebuind să premerge epistimei. Se cuvine să comparăm această teză cantemiriană cu principiul gnoseologiei senzualiste a lui John Locke: „nimic nu există în intelect care să nu fi fost mai întîi în simțuri“. Această teză a întemeierii cu necesitate a științei pe datele senzoriale face din Cantemir un premergător al metodologiei moderne în știință, al unei științe limitate la domeniul fizic, guvernate de legi naturale, singurul domeniu care poate oferi certitudini pentru cunoașterea umană. Credincios acestui principiu, Cantemir privește cu ironie și ostilitate, în cîteva locuri din *Istoria ieroglică*, adevărurile, metodele și construcțiile pur raționale, fie că este vorba de domeniul logicii, fie că este vorba de cel al metafizicii.

¹ Fără povață la ostroavele fericitilor a merge: fără știință locul adevărului a afla (D.C.).

² Toma cere lui Cantemir să-și expună condițiile și pretențiile pe care le are față de Brâncoveanu în eventualitatea încheierii unei înțelegeri între ei.

Inorogul dzisă: „Poftele mele și puține și, precum mi să pare, drept sint. Puține dzic, căci numai doaă, drepte dzic, căci ale noastre, iară nu streine poftim. Întîi dară ieste: Filului dreapta și părințasca moștenire să nu i să oprească, sau Corbul de la Strutocamilă aripile luîndu-și, noi pentru a noastră dreptate orice a face vom putea, de nu agiutoriu, încai împotrivnic să nu re fie. A doa ieste: traiul și lăcașul mieu, veri în vîrvul munților, veri în fundul văilor, veri în cîmp, veri în pădure, sau oriunde aiurea pofta inimii mele ar fi, din toată grijea vicleșugului neprietinesc afară să -fiu. Aceste doaă făcîndu-să, poate fi începăturile prieteșugului să să puie și mai cu vreme dragostea adevărată să să întemeiedze. Cu vreme dzic, căci cu vreme și neprieteșugul în multe au crescut¹ (că cele dimpotrivă tot o măsură și tot un număr au). Iară amintrilea cine ar dzice că cu toată inima din urăciune îndată spre cea desăvîrșită dragoste a să întoarce poate, aceia inimă vicleană și minciunoasă ieste. Că precum întrarea, așe ieșirea patimilor să socotește și mai vîrtos obiceiul învechit ieste deprindere cu nevoie a să uita, pre carile precum meștersugul, așe firea pre lesne a-l lipsi sau a-l tăgădui nu poate. Iară deși s-ar afla nas de ceară și inimă de argint viu ca aceia, mă crede că acel feliu de prieteșug pururea îndoit și cu prepus ar fi (că sufletul carile pre lesne din ură în dragoste a să muta știe, acela urmazdă ca încă mai pre lesne și din foarte mică pricină

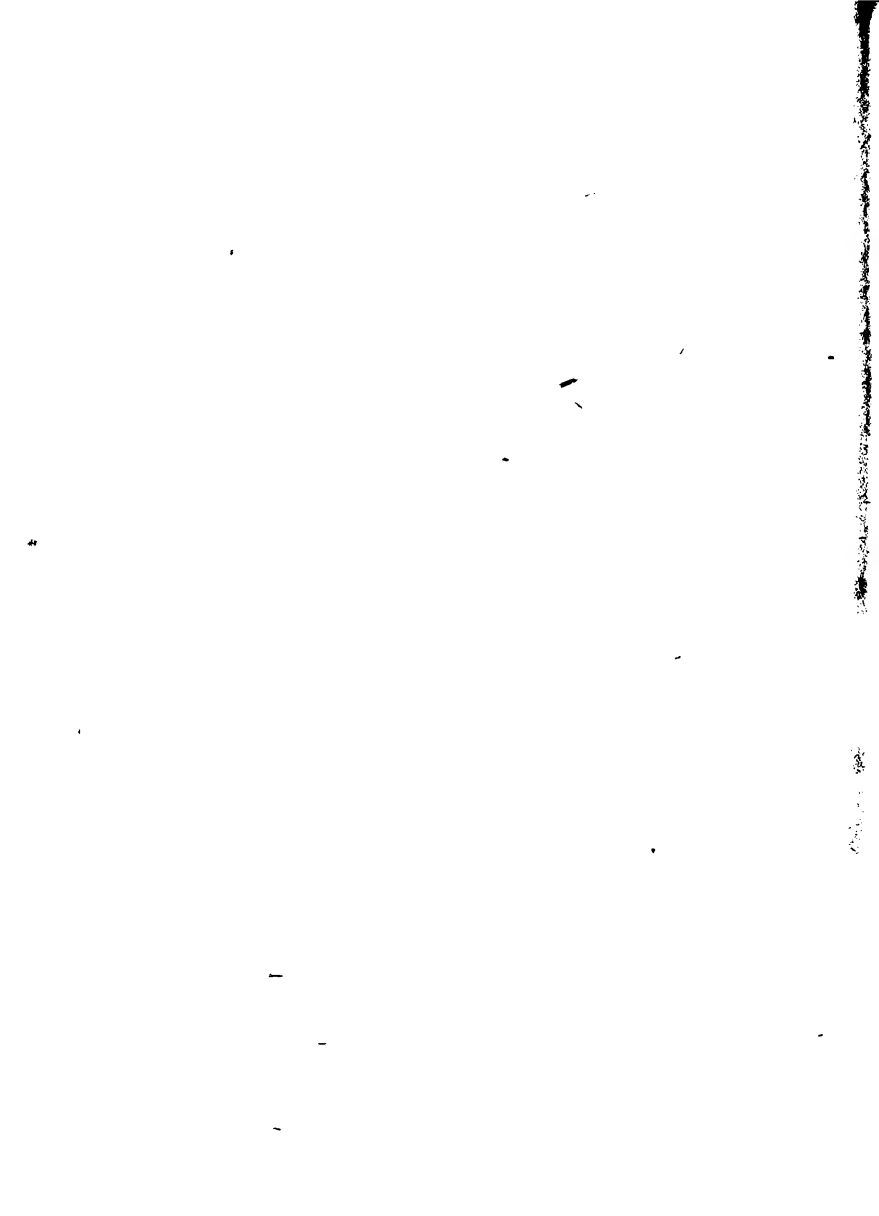
¹ Condițiile „drepte“, expuse de Dimitrie, sint:

a) Antioh Cantemir să poată reveni la domnia Moldovei, ca la un drept de moștenire, iar Brâncoveanu să-și retragă protecția asupra lui Mihai Racoviță, lăsînd toată libertatea fraților Cantemir de a-și apăra drepturile lor politice;

b) să înceteze toată acțiunea de urmărire și persecutare împotriva lui Dimitrie Cantemir, astfel încît să-și poată recăpăta întreaga libertate de acțiune. De îndeplinirea celei de a doua condiții — pe care Dimitrie o socotește fundamentală — depindea o reală împăcare între el și domnul Țării Românești.

din dragoste în ură a să schimba să poată). De care lucru (pierderea vremii cinstită ieste cînd întru alegerea prietiniilor și pentru nepierderea prietiniilor să cheltuiește). Iară pentru vremea dării și luării răspunsului, după a locului de-părtare, socotesc că 1.500 de minute¹ nu numai de agiuns, ce încă și de prisosit sint. Deci orice știi și poți, fără zăbavă fă, ca nice prieteșugul, nici neprieteșugul prin multă vreme în prepus să rămîie.“

¹ 1 500 minute (neexplicate la cheie) trebuie să însemne 15 zile, timpul necesar pentru ca Toma să trimită la curtea din București condițiile puse de Dimitrie și să primească răspunsul de la Brâncoveanu.

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	XXI
<i>Notă asupra ediției</i>	XX XI
<i>Izvoditoriul cititorului, sănătate</i>	3
<i>Iarăși către cititoriu</i>	6
<i>Scara a numerelor și cuvintelor streine tilcuitoare</i>	7
<i>Istoriia ieroglifică</i>	27
<i>Partea I</i>	29
<i>Partea a doua</i>	101
<i>Partea a triia</i>	167
<i>Partea a patra</i>	236
<i>Partea a cincea</i>	278
<i>Partea a șesea</i>	309

Lector: SUZANA CARMEN DUMITRESCU
Tehnoredactor: VASILE CIUCA

Bun de tipar 11.XI.83
Coli ed. 21,30. Coli tipar 12

Comanda nr. 30 284
Combinatul Poligrafic „Casa Scintei”
București — Piața Scintei nr. 1,
Republica Socialistă România

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

